

F. R. KREUTZWALDI „KALEVIPOEG“

I OSA

KALEVIPOEG EESTI RAHVALUULES

AUG. ANNI

MIT EINEM REFERAT:

F. R. KREUTZWALDS „KALEVIPOEG“

I. TEIL: KALEVIPOEG IN DEN ESTNISCHEN VOLKS-
ÜBERLIEFERUNGEN

TARTU 1934

K. Mattiesoni trükikoda ajü., Tartu, 1931.

Saatesõna.

Kes tahaks praegu veel kõnelda „Kalevipojast“? Kas pole ta stiili ja kogu kunstiväärtust „maha tehtud“ juba umbes paarkümmend aastat? „Unustagem kogu nähtus“, soovitati juba a. 1916.

Ometi: peame endiselt tunnustama „Kalevipoja“ meie rahvusliku ärkamissajandi keskseimaks teoseks, mis ühendab endas kogu selle esimese poole tähtsamad arengutendentsid ja mille hüglavarju võime tunda kogu sajandi teisegi poole kultuuritaotlustes. Ta on süiski selle sajandi tähtsaima kirjaniku pääteos ja ühtlasi esimene suurem teos eesti luules üldse. Ja ta ei ühendu endas mitte ükski selle kirjanduskultuuri varemud pürgimused, vaid on ühtlasi esimene, mis sellisel määral niihästi temaatikas kui vormis kasustab ja lüüab ka meie pärimusliku rahvaloomingu andmeid ja dispositsioone. Ta on teos, mille juured ulatuvad kaugemale rahva minevikku kui ühelgi teisel, teos, mis oma kandejõu on saanud oma sünniaja tähtsaimast ühiskondlikust vajadusest, teos, mis püüdis mõjustada ja ehk ongi mõjustanud meie rahvusliku teadvuse ja ühise tahte arengut laiemalt kui ükski teine. Ta on kõigile oma välisallikaile ja nõrkustele vaatamata süiski eesti rahvusliku romantika kõige rahvuslikum ja silmapaistvam toode, huvitav niihästi oma traditsionaalsete kui ka seda meile nii tähtsat ajajärku ennast kajastavate elementidega. Endiselt on ta välismail kõige tuntum eesti luuleteos, küll juba väheõigustatult, kuid ega ometi päris luuleväärtusetu nüüdisajalegi? Ja tal ei puudu teatav tähendus ka võrdlev-kirjandusloolisel vaatekohalt, niihästi üle-euroopaliste voolutendentside ühe omapärase teosistena kui ka ühe näitena rahvalaulepärasesest eeposeloomingust üldse.

Kõik see mitte ainult ei õigusta, vaid ka kohustab veel nüüdki olema huvitatud sellest „meie rahvuslikust suurteosest“, nagu öeldud, vähemalt kirjandusloolisel. Uus üksikasjalisem uurimus on vajalik seda enam, et mitte ainult senised sellekohased teadmised ei oota kriitilist kokkuvõtet, vaid hulk olulisi folkloristlikke ja kirjandusloolisi küsimusi „Kalevipoja“ allikaist ja iseloomust on veel seni üldse valgustamata.

Teadvus sellest vajadusest on olnud käesoleva töö algatajaks ja ülalpidajaks paljude aastate jooksul. Kuid autor võib vaevalt öelda, et ta oleks olnud juba alguses teadlik ka neist raskustest, mida esitab teaduslikule käsithusele üksugune luulilikiskur, halvastipäratav ja „ärakulutatud“, s. o. varemningi rohkesti, kuid ometi puudulikult valgustatud ja nii süis tihti tuttavaidki fakte kordama sundiv aine. Eriti „Kalevipoja“ omapärane, tahtlikult rahvahulest sõltuv koostusviis tegi peaaegu mõttetuks analüüsida teda ilma ta geneesita, ainult vabnis kunstteosena, nagu oli kavatsatud tööle astu-

des. Viimasesestäärseisukohast järgnes mitmekordne vaev eriti rahvaallikaid käsitleva osa valmistusel ja võib-olla ka mõni sellesse praegase ni jäänud nõrkus. Sest mida enam ainega tututi, seda puudulikumaks osutus senine eeltöö ja seda vajalikumaks selle süstemaatilise uuestikäsitus. Kirjandusloolisele ülesandele tuli lisaks folkloristlik — ja järk-järgult ikka laienes.

Nii nõudis kord ainult lühikeseks sissejuhatajuseks mõeldud „Kp. rahvaalu“ ikka jälle uusi ümbertöötusi — ja vastavalt paisus esialgset mahtu mitu korda ületavaks iseseisvaks osaks. Seda enam, et aastate jooksul korraldust Eesti Rahvaluule Arhiivist lisaks eelmistele leitud ikka jälle uusi teiseid või märkmeid. Ka vastava välismaise ainekiga tuli tutvuda ja arvestada laimult, kui üksikult mõeldud puht-deskriptiivse esitusviisi puhul. Sest lõppeks huvitab ju iga kirjandusloolastki mitte ainult küsimus, mis Kreutzwaldi oma eeposeks on saanud rahvalt, vaid ka see, mis algupära, mis ilmega, kuivõrra „rahvuslikud“ on need rahvapärinused ise.

On väideldav, kas isegi praegusel kujul see osa on küllaldasel määral avar. Nii oleks näit. kõigi Kp-jaga seotud rahvapärinuste sõnasõnaline äratrükkimine andnud tööle ka tühjendava allikatekogu väärtuse. Kuid ühtlasi oleks siis ka teose maht paisunud veel palju suuremaks praegusest, samuti muidugi trükkikulud jne. Kui kunagi kauges tulevikus jõutakse meie rahvaluule kogude väljaandmisega tõesti niikaugale, et päüle esmakohal seisvate laulude jõutakse ära trükkida ka kõik esteetiliselt palju vähem pakkuvad proosamuistendid, siis võib ju ka kogu Kp-ja materjali täpselt paljundada (arvatavasti siis küll ühenduses muude hiiulugudega), ilma et tarvitseks kahetseda neid 1½—2 trükipoognat, mis praegu nende konspektiivse edasiandmisega on „raistatud“ enam, kui oleks vaja olnud ainult leiukohtade ja üksiknäidete esitamiseks. Käesolevat teost tuleb aga võtta süsi kui enne kõike kirjandusloolise tundeõppimiseks. Ja selleks pidi süni ühte haaratama palju erineva laadiga pärinusemotiive. Täpselt ja süni õieti ka kogu rahvusvahelises ulatuses esitatuna ja analüüsituna oleksid ehk mitmed neist motiividest üksikunagi nõudnud rohkem tööd ja esitusruumi kui kogu süinne teos!

Kui süni nüüd viimaks töö esimene osa julgeb avalikkuse ette astuda praegusel kujul, on autori meeldivaks kohuseks öelda tõsiselt tuntud tänu kõigile neile, kes temale on abi olnud selle (ja pea järgneva II osa) pikaajalisel valmistamisel. Kõige enam võlgnen seda Tartu Ülikoolile, kes mulle aineliselt võimaldas kolm aastat töötada kodu- ning välismaal, ja prof. Gustav Suitsule, kes mitte ükski äratavalt ja laiavaateliselt pole mõjustand mu varemaid õpinguid, vaid mulle soovitud ka käesoleva töö teema ja selle täitmisel kaasa aidand niikasti otseselt kui kaudselt. Erakordselt väärtuslik on mulle olnud prof. dr. W. Andersoni abi korrektuuri lugemisel ja folkloristliku osa täiendamisel. Tänu võlgnen ka kadunud prof. M. J. Eisenile mõningate rahvaainete esialgse tutvustamise eest, samuti lektor J. V. Veskile kaasabi eest korrektuuri lugemisel, prof. dr. Kaarle Krohnile, kes haruldase häätatlikkusega on jälgind mu töö folkloristlikku osa, ja prof. dr. V. Tarkiaisele, kes mind on üllatanud

oma lahke kaasabiga töö esialgseks kavastamiseks ja vastava kirjandusega tutvumiseks.

Sisuliselt vahest kõige rohkem võlgneb see töö Eesti Rahvalaule Arhiivile ja selle ametnikele, dr. O. Loooritsale, R. Viidebaumile, P. Aristelele, H. Tamperele j. m., kes ikka jälle on lisandand ta rahvapärimslikke andmeid, samuti Eesti Rahva Muuseumi Arhiiviraamatukogu ning E. Bibliograafia Asutisele, kes lahkesti on aidand täiendada ainekohast bibliograafiat. Üksikuid tänuväärseid teateid või muud abi olen saand pr. ja hr. prof. dr. L. Kettuselt, pr. ja hr. dr. M. Haaviolt, dr. A. Anttilalt, mag. A. O. Väisäselt, mag. V. J. Vuorijoelt, mag. S. Haltoselt j. t. Helsingis, mag. H. Vinterilt Turus, mag. Anna Bērzkalmilt Riias, prof. H. Mooralt, prof. J. Mägistelt, dir. O. Liivilt, mag. J. Aarikult, mag. M. Schmiedehelmilt, L. Vilmerelt, J. Käosaarelt, R. Põldmäelt, mag. L. Põdraselt, M. Lepikult ja paljudelt teistelt Tartus.

Teose eritruki väljaandmine kõneleb ise enda eest tänu Eesti Kirjanduse Seltsile.

A. A.

30. X. 34.

Sisukord.

Saatesõna	III
Sisukord	VI
Lühendid	IX
Kasustatud kirjavahetus	XII
Õiendusi	XIV

Sissejuhatus.

§ 1. „Kalevipoja“ käsitus 19. sajandil	1
§ 2. „Kalevipoja“ käsitus 20. sajandil	6
§ 3. Uurimuse ülesandeist ja meetodist	14

I osa: Kalevipoeg rahvaluules.

1. Lähtekohad.

§ 4. Ülesande piiritus	18
§ 5. Hiiumuistendite iselaad	20
§ 6. Hiiumuistendid Eestis	24
§ 7. Kalevi nime algupärast	26

A. Kalevipoeg seletussaagade hiina ja hiidvägilasena.

2. Kivid ja jäljed.

§ 8. Kivipilduja (teisendid)	31
§ 9. Kivipilduja (analüüs)	36
§ 10. Kivikandja (teisendid)	40
§ 11. Kivikandja (analüüs)	43
§ 12. Jäljed ja kivistised	46
§ 13. Magamisasemed ja süngid	51

3. Hiidvägilaslike meamoondusi.

§ 14. Niidulood	54
§ 15. Künnilood	59

4. Muid loodussaagasiid ja suhtefantaasiad.

§ 16. Muid loodussaagasiid	68
§ 17. Suhtefantaasiad	71
§ 18. Mõningaid liitmotive	74

5. Võitlusi inimestega.

§ 19. Surm mõõga läbi (teisendid)	79
§ 20. Surm mõõga läbi (analüüs)	84
§ 21. Mõõga saamine	89

B. Kalevipoeg muinasjuttude ja legendide vägilasena.

6. Muinasjuttude hiidvägilane.

§ 22. „Vastaseotsija“ eesti teisendid	91
§ 23. „Lauavõitluse“ eralditeisendid	96
§ 24. „Vastaseotsija“ väliseteisendid	99
§ 25. „Vastaseotsija“ analüüs	105
§ 26. Mõned liitmotiivid	112

7. Võitlusi allmaailmaga.

§ 27. Röövkäik allmaailma	117
§ 28. Vangistusloo teisendid	122
§ 29. Vangistusloo analüüs ja väliseteisendid	130
§ 30. Vangistusloo analüüs (jätk)	136

C. Kalevipoeg ajalooilmelise inimekangelasena.

8. Kahtlasi inimesestusi.

§ 31. Võitlusi ja suhteid	148
§ 32. Linda?	152
§ 33. Saarepiiga?	159

9. Võimalikke ajalooapärasusi.

§ 34. „Suisa suud“	166
§ 35. „Osmi haigus“	173
§ 36. „Kalevid“ muis rahvalauludes	179
§ 37. Kalev, Kalevine, Kolõvan	186

10. Kokkuvõtteid ja järeldusi.

§ 38. Kalevipärimuste algupära	193
§ 39. Kalevipärimuste välissuhted ja levimisteed	200
§ 40. Arenemiskäik	207
Lisa I. Kokkuvõtlik tabel eesti Kalevipärimuste levikust	214
Autorite register	224
Asiregister	227
Lisa II. Täiendusi	217
Referat. F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“, I. Teil	230

Jooniste nimestik.

1.	Muistendid Kalevipoja kivipildumisest	36
2.	Muistendid Kalevi(poja) kivi- või mullakandmisest	43
3.	Muistendid Kalevipoja jälgedest ja kivististest	47
4.	Muistendid Kalevipoja niitmise ja kündmisest	58
5.	Muistendid Kalevipoja surmast	84
6.	„Vastaseotsija“ eesti teisendid	98
7.	„Vastaseotsija“ välisteisendid	104
8.	Jutud Kp-ja põrgu röövimisest ja vangistusest	129
9.	„Suisa suud“ esinemine ja levimised	172
10.	„Osmi haiguse“ teisendid	176
11.	„Kits kile karja“ levimised	180
12.	Kalevi nimi laulus „Kits kile karja“	181
13.	Kalevanpoika-lugude lähtekoht Soomes	198
14.	„Kalevite“ pärimuste levik teisendite arvu järgi	204
15.	„Kalevite“ pärimuste levik tüüpide arvu järgi	204

Piltide nimestik.

Kõik F. v. Schlateri maalidest Õ.E.S'i kogus.

Tahvel	I, nr. 1.	Kp-ja visatud kivi Saadjärvel, Äksis	32/3
„	„	2. Kp-ja visatud kivi Alatskivil, Kodaveres	„
„	II, „	3. Kp-ja tool Saadjärvel, Äksis	„
„	„	4. Kp-ja säng Tarakveres, Tormas	„
„	III, „	5. Kp-ja säng Alatskivil, Kodaveres	48/9
„	„	6. Kp-ja säng Alatskivil, Kodaveres	„

Lühendid.

Kus pole märgitud muud tsiteerimisalust, on tsiteeritud köide ja lehekülje nr.

- Aarne = A. Aarne, Verzeichnis der Märchentypen FFC 3. Helsinki 1911. (Samuti Estnische Märchen- und Sagenvarianten FFC 25. Helsinki 1918.) Tsiteeritud tüübi nr.; Mt = Märchentypus, S = Sage, US = Ursprungssage.
- Aarne-Thompson = A. Aarne, S. Thompson, The types of the folk-tale. A classification and bibliography. FFC 74. Helsinki 1928.
- ACUT = Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis).
- Bertram, ES = Georg Schultz [Dr. Bertram], Estnische Sagen. Käsikiri varem kord E 54 773—95, nüüd ERA's.
- Bertram, Wagien = G. Schultz (Dr. Bertram), Wagien. Dorpat 1868.
- Blumberg = Quellen und Realien des Kalevipoeg nebst Varianten und Ergänzungen von G. Blumberg. VGEV V, 4. Dorpat 1869.
- E = M. J. Eiseni käsikirjaline kogu vanavara ERA's.
- EB = Estländische Literarische Gesellschaft'i käsikirjalised kogud (Tallinnas).
- EBLeks = Eesti Biograafiline Leksikon, Tartu 1926—29; tsiteer. märknimi jutumärkides.
- Eisen, EM = M. J. Eisen, Eesti mütoloogia (I, Tartu 1919; II = Eesti uuem mütoloogia, Tallinna 1920; III = Esivanemate ohverdämised, Tartu 1920; IV = Eesti vana usk, Tartu 1926).
- Eisen, ERl = M. J. Eisen, Eesti rahvalaulud. Tallinna 1919.
- Eisen, KpE = M. J. Eisen, Kalevipoja esiisad, II tr. Tallinna 1920.
- Eisen, KpR = M. J. Eisen, Kalevipoeg rahvaluules. Käsikirjaline kogu rahvajutte ERA's.
- Eisen, Töll = M. J. Eisen, Töll ja ta sugu. Tartu 1927.
- EKirj. = Eesti Kirjandus, Eesti Kirjanduse Seltsi kuukiri, Tartu 1906—; tsiteer. aasta ja lk.
- EKlA = Eesti Kultuurilooline Arhiiv, Tartus.
- EKmS = Eesti Kirjameeste Selts, käsikirjal. kogu vanavara ERA's.
- EKnS = Eesti Kirjanduse Selts; tema käsikirjal. kogu ERA's.
- ERA = Eesti Rahvaluule Arhiiv ja selle käsikirjal. vanavarakogud Tartus.
- EREJ = Fr. R. Kreutzwald, Eestirahva ennemuistesed jutud. Helsinki 1866.

- ERI = Eesti rahvalaulud dr. Jak. Hurda j. t. kogudest. Toim. M. J. Eisen, O. Kallas, K. Krohn, W. Anderson j. t. Tartu, I 1926; II 1932. Tsit. laulu nr., teisendi päritolu ja nr.
- Faehlmann, SKp = F. R. Faehlmann, Die Sage vom Kalevipoeg, käsikirj ERA, GEG, DH 214, eesti tõlge J. Jõgever'ilt teoses: F. R. Fählmann, Kirjatööde kogu I, Tartu 1915.
- FFC = FF Communications, edited for the Folklore Fellows. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki, 1 (1910) —
- FUF = Finnisch-ugrische Forschungen, Helsingfors, I (1900) —
- GEG = Gelehrte Estnische Gesellschaft, Õpetatud Eesti Seltsi käsikirjalised kogud, DH — Deutsche Handschriften, EH — Estnische Handschriften.
- H = J. Hurt, käsikirjaline kogu vanavara ERA's; tsit. seeria, köide ja lk., tarbekorral ka järjekorra nr.
- Höttges = Valerie Höttges, Die Sage vom Riesenspielzeug. Deutsche Arbeiten d. Universität Köln, herausgeg. v. E. Bertram und Fr. v. d. Leyen. Jena 1931.
- Inl. = Inland (ajakiri), Dorpat 1836—63. Aastak. ja veerg.
- JEPG = Jahresbericht der estnischen Philologie und Geschichte, herausgegeben von der GEG bei der Universität Dorpat (I — Kritisch-bibliogr. J. d. e. Ph.), Dorpat, Jahr 1918 — I, 1922; Jahr 1919 — II, 1923; Jahr 1920 — III, 1926; Jahr 1929 — XII, 1932. Tsit. aasta, päätükk ja nr.
- JSFOu = Journal de la Société Finno-Ougrienne, Helsingfors, I (1890)—
- Kallas, WL = O. Kallas, Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie I. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 16, 1. Helsinki 1901.
- Kartt. = U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpano. Helsinki 1905.
- Klvl. = Kalevala, 13. tr. Helsinki 1913.
- Klvls. vk. = Kalevalaseuran vuosikirja, Helsinki, I (1920) —
- „Kp.“ = Kalevi poeg. Üks ennemuistene Eesti jut. Kui nimelt pole mainitud muid (I tr. VGEG IV ja V 1—3, Dorpat 1857—61 või II tr. Kuopio 1862), on tsiteerimise aluseks võetud viimane autori enda poolt läbivaadatud, s. o. III trükk, Tartu 1875. Tsit. lugu ja värss.
- Kr(eutzw). = Fr. R. Kreutzwald; tema käsikirjaline rahvaluule kogu EKIA's. Vihk ja lk.
- Kr-Koid-Kv = Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I—II. EKnS Toimet. V. Tartu 1910—11.
- Kr. Lüh. sel. = Fr. R. Kreutzwald, Lühikene seletus Kalevipoja laulude sisust. Tartu 1869.
- Krohn, Klvlst. = K. Krohn, Kalevalastudien I—VI. FFC 53, 67, 71, 72, 75, 76. Helsinki 1924—28.
- Krohn, KRH = K. Krohn, Kalevalan runojen historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 101. Helsinki 1903—10.

- J. Krohn, SKH = Jul. Krohn, Suomen kirjallisuuden historia, I osa, Kalevala. Helsinki 1883.
- Kruse, Urg(eschichte) = F. Kruse, Urgeschichte des estnischen Volksstammes. Leipzig 1846.
- Lerchis-Puschkaitis = Ansis Lerchis-Puschkaitis, Latweeschu tautas teikas un pasakas. VII da'la, 1. sehjums. Riga 1903.
- Loorits, EVM = O. Loorits, Estnische Volksdichtung und Mythologie. Tartu 1932.
- MML = F. R. Kreutzwald u. H. Neus, Mythische und magische Lieder der Ehsten. St. Petersburg 1854.
- Neus, EV = H. Neus, Ehstnische Volkslieder I—III. Reval 1850, 51, 52.
- Ragnarök = A. Olrik, Ragnarök, übertr. v. W. Ranisch. Berlin u. Leipzig 1922.
- Ranke = Fr. Ranke, Die deutschen Volkssagen. Deutsches Sagenbuch, hrsg. v. Fr. v. d. Leyen IV. 2. Aufl. München 1924.
- Reiman-Löwe = Kalevipoeg. Aus dem Estnischen übersetzt v. F. Löwe. Mit e. Einleitung u. m. Anmerk. hrsg. v. W. Reiman. Reval 1900.
- Ros. Beitr. = Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache (hrsg. v. J. H. Rosenplänter) I—XX, Pernau 1813—32.
- Russwurm, SHWÖR = C. Fr. W. Russwurm, Sagen aus Hapsal, d. Wiek, Ösel und Runö. Reval 1861.
- Sb GEG = Sitzungsberichte der GEG, Dorpat, I (1861) —
- Schott, SvKp = W. Schott, Die estnischen Sagen von Kp. Philologische u. historische Abhandlungen der Königlichen Akademie d. Wissenschaften zu Berlin aus dem Jahre 1862, Berlin 1863, lk. 413—488.
- Semper = J. Semper, Kalevipoja rahvaluule motiivide analüüs. Tartu 1924.
- SL = J. Hurt, Setukeste laulud I—III. Suom. Kirjall. Seuran toimit. 104. Helsinki 1904—1907. Tsit. teisendi nr.
- Sydow, Jättarna = C. W. v. Sydow, Jättarna i mytologi och folktro. Aja-kirjas Folkminnen och Folktankar, redig. av C. W. v. Sydow. B. VI, Häfte 2—6, Lund 1919. Tsiteeritud eritrukki, Malmö 1920.
- Walzel, HdLW = Handbuch der Literaturwissenschaft, hrsg. v. O. Walzel. Berlin-Neubabelsberg 1923—
- Veske, ERl = M. Veske, Eesti rahvalaulud I—II. Tartu 1879—83.
- VGEG (Verh. d. GEG) = Verhandlungen d. Gelehrten Estnischen Gesellschaft, Dorpat, I (1840) —
- Wied., AIÄLE = F. J. Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten. St. Petersburg 1876.
- VK = J. Hurt, Vana kannel I—II. Tartu 1875—86. Köide ja laulu nr.
- ÖES = Õpetatud Eesti Selts (tekstis seltsi kui niisuguse nimena, kuna ta kogude kohta esineb tavaline saksakeelne GEG).

Kasustatud kirjavahetus.

Saaja (resp. saatja) nime järel on mainitud kirjade nüüdne omanik ja hoiukoht. Eesti Kirjanduse Seltsi (EKS) ja Eesti Rahva Muuseumi (ERM) arhiiv hoiustatakse Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKIA), Tartus. *-ga märgitud kirjavahetused on paljundatud 3—4 eksemplaris, mida omavad EKS, ERM, Tartu Ülikooli raamatukogu ja (mõned) Akadeemiline Kirjandusühing Tartus.

Kreutzwaldi saadetud.

- Aasta.
- 1839—40 D. Jürgenson'ile, 13 k., GEG, Acta und eingegangene Briefe 1837—49, vol. I.
- 1839—50 Fr. R. Faehlmann'ile, 39 kirja*, GEG, M. A. 134; 2 k., eelmain. Acta, vol. I.
- 1846—53 Op. Eesti Seltsile, 3 k., GEG, M. A. 161: 7—8; 171: 6.
- 1851 E. Lönnrot'ile, 1 k., Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, soomek. tõlke äratrükk „Virittäjä“ 1899, lk. 7 j.
- 1851—63 A. J. Sjögren'ile, 12 k*, Soomes, fotokoopiad EKS, koopiade kogu Mp. II, 2.
- 1852—56 E. Sachssendahl'ile, 69 k., GEG, M. A. 169: 21. „Kp-ja“ kohta käivad osad trükitud Verh. d. GEG XVI, 1, teised*.
- 1854—59 Woldemar Schultz'ile, 7 k.*, Riia linna raamatukogus, koopiad Tartu Ülikooli raamatukogus, 1 k. GEG, M. A. 169: 21; 3 k. GEG, M. A. 169: 20.
- 1854—78 A. Schiefner'ile, 138 k.*, Estländische Literarische Gesellschaft, Tallinnas.
- 1855—68 Suomal. Kirjallisuuden Seura'le. 4 k., saaja arhiivis, Mp. 62 ja 64.
- 1856—59 Carl Reinthal'ile, 44 k. GEG, M. A. 169: 92. Paljundatud nagu kirjad Sachssendahl'ile. 1 k., GEG, M. A. 169: 19.
- 1859 Tundmatule, GEG, M. A. 169: 2.
- 1859 Th. A. Beise'le, 3 k., GEG, M. A. 169: 20.
- 1859—76 Georg Schultz-Bertram'ile, 72 k. (+ daatumita lehed)*, GEG, M. A. 169: 23.
- 1862 Juhan Weitzenberg'ile, 1 k., EKS, Segakogu I, 18. Trükitud EKirj 1921, lk. 28—31.
- 1862—81 Jakob Hurdale, 27 k.*, EKS, Hurda kogu Mp. X, 27. Koopiad EKIA-as. 1 k. (1879), ERM, Hurda kogu Mp. I.
- 1863—79 Johan Köhler'ile, 20 k., EKS, Köhleri k. Mp. I, 16.
- 1865—67 August Ahlqvist'ile, 3 k.*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Fotokoopiad EKS, koopiade kogu Mp. I, 16.

Aasta:

- 1865—80 August Weitzenberg'ile, 8 k., EKS, Kreutzwaldi kogu V, 2.
 1866—78 (79) Jaan Adamson'ile, 11 (+ 1) k., EKS, Adamsoni kogu I, 10.
 Trük. EKirj. 1909, lk. 97—108, 155—163, 188—201.
 1866—80 C. R. Jakobson'ile, 9 k. Trük. EKirj. 1910, lk. 92—106.
 1867 H. Laakmann'ile, 1 kiri, ERM, Kirjade k. I: 17.
 1867—73 Lydia Jannsen-Koidula'le, 51 k., EKS, Koidula kogu. Trükitud
 Kr. ja Koidula kirjavahetus, Tartu 1910—11.
 1868—69 Mihkel Veske'le, 6 k., EKS, Veske k. VI, 45.
 1869—74 Julius Krohn'ile, 5 k., Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Koo-
 piad EKIA-s.
 1871—74 Tartu Eesti Põllumeeste Seltsile, 2 k., EKS, Kreutzwaldi k. V, 2.
 1872 Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsile, 1 k., EKS, Kr-i k. II, 4.
 1876 Ado Reinwald'ile, 1 k. Trük. EKirj. 1924, lk. 556—58.
 1878 Viru Kalevipoja Seltsile, 5 k., EKS, Kr. V, 2 (neist 2 koopiaid).
 1879—80 P. (Porro-) Vardja'le, 3 k., EKS, Kr. V, 2 (koopiaid).
 1880 H. Weinmann'ile, 1 k., EKS, Kr. V, 2 (koopia).
 1881 Tundmatuile Järvamaa meestele, 1 k., EKS, Kr. V, 2 (koopia).

Kreutzwaldi saadud.

- 1839—41 Dietrich Jürgenson'ilt, 37 k.*, EKS, Kr. I, 3.
 1842—49 Fr. R. Faehlmann'ilt, 69 k.*, EKS, Kr. I, 1.
 1847—66 Heinrich Neus'ilt, 64 k., EKS, Kr. I, 4.
 1854—79 A. Schiefner'ilt, 138 k., EKS, Kr. II, 1.
 1861—75 F. J. Wiedemann'ilt, 11 k., EKS, Kr. II, 3.
 1866—75 Wilhelm Schott'ilt, 29 k., EKS, Kr. II, 2.
 1867—72 Lydia Jannsen-Koidula'lt, 49 k., EKS, Kr. I, 2. Trükit. Kr. ja
 Koidula kirjavahetus, Tartu 1910—11.
 1873 G. Schultz-Bertram'ilt, 1 k., GEG, M. A. 169:23.

Muu asjakohane kirjavahetus.

- 1845 (3./15. V.) E. Lönnrot Fr. R. Faehlmann'ile, 1 k., GEG, M. A. 170:1.
 1846—50 E. Sachssendahl E. Lönnrot'ile, 4 k., Suom. Kirjall. Seura, Mp. 6.
 8 ja 9.
 1850 (3. VI.) G. Schultz-Bertram E. Sachssendahl'ile, 1 k., GEG, M. A.
 170:36.
 1850 (24. XII., u. k. 4. I. 51). E. Lönnrot E. Sachssendahl'ile, 1 k., GEG,
 M. A. 170:1.
 1855 E. Sachssendahl A. Ahlqvist'ile, 3 k., Suom. Kirj. S., Mp. 36.
 1857 (30. IX.) Jacob Grimm C. Reinthal'ile, 1 k., GEG, M. A. 173:28.
 1859 G. Hirsch Th. Beise'le, 2 k., GEG, M. A. 169:23.
 1859—61 G. Schultz-Bertram Th. Beise'le, 2 k., GEG, M. A. 169:23.
 1863—75 A. Schiefner A. Ahlqvist'ile, Eesti aineid umb. 16 kirjas, Suom.
 Kirj. S., Mp. 36 ja 37.

Muu käsikirjalise materjali kohta vt. ÕES-is leiduvate „Kp-ga“ puutuvate käsikirjade nimestik, GEG, M. B. 9:41, koostand U. Karttunen.

Õiendusi.

Teose pikaajalise valmimise ja mitmekordse ümberkirjutuse, osalt ka liiga usaldava mõnede kopeeritud allikate tarvitamise tõttu on allikaviidetes j. m. jäänd eksitusi ja trükivigu, mida palutakse lahkelt vabandades parandada juba enne töö folkloristlikku kasustamist.

8 lk., 7 rida alt	on: 1900	peab olema: 1910
21 „ 16 „ ülalt „	inimsagar	„ inimsangar
25 „ 17 „ ülalt „	H II 41, 135 jj	„ H II 41, 155
25 „ 11 „ alt „	E 89 718	„ (kustutada)
25 „ 4 „ alt „	H III 5, 886	„ H III 5, 882 j.
27 „ 9 „ alt „	vilist algupära)	„ vilist) algupära
27 „ 4 „ alt „	IV ja V köites	„ VI, lk. 320—329
31 „ 4 „ ülalt „	inimkangelise	„ inimkangelase
33 „ 10 „ alt „	nr. 15	„ lk. 493, nr. 15
33 „ 4 „ alt „	E 26620 j	„ E 26622 j
34 „ 23 „ alt „	H III 19, 852	„ H III 19, 853
34 „ 16 „ alt „	Veske 3,67	„ M. Ernits, Veske 3,67
35 „ 6 „ ülalt „	H III 3, 285	„ H III 3, 287
35 „ 9-11 „ ülalt „	vaja iga teisend numereerida vastavalt ka rida 12 (Kod 5) ja 18 (Kod 6)	eraldi (Kod 1, 2, 3, 4), 12 (Kod 5) ja 18 (Kod 6)
35 „ 10 „ ülalt „	ERA II 53	„ ERA II 54, 72
40 „ 18 „ ülalt „	H II 11, 868	peab olema: H II 11, 867
40 „ 21 „ ülalt „	H II 13, 451	„ H II 13, 454
40 „ 12 „ alt „	Veske 3, 65	„ M. Ernits, Veske 3, 65 jj
40 „ 10 „ alt „	47235	„ E 47235
41 „ 11 „ ülalt „	ERA II 53, 71	„ ERA II 54, 71
41 „ 10 „ alt „	R. Põldmäe	„ L. Vilmre
42 „ 22 „ ülalt „	ERA 6, 185	„ ERA II 6, 185
42 „ 23 „ ülalt „	E 47406	„ (kustutada)
44 „ 8 „ ülalt „	Saaremaa	„ Kaarmast
44 „ 12 „ ülalt „	H I 9, 865	„ (kustutada)
44 „ 14 „ ülalt „	II II 43, 488	„ (kustutada)
46 „ 5 „ alt „	E 31129	„ E 31124 j
47 „ 7 „ alt „	512 (nr. 17 ja 18)	„ 556 (nr. 1)
47 „ 5 „ alt „	E 71989	„ E 71489
48 „ 16 „ alt „	E 47406	„ (kustutada)
50 „ 4 „ alt „	Kambjast	„ Kambjast, H II 29, 829, vt. Täiendusi

55 lk.,	1 rida	alt on:	DH 233,4	peab olema:	EH 233,4
60 „	16 „	ülalt „	Männikust	„	lmastust
61 „	15 „	ülalt „	E 42069	„	E 42067 jj
62 „	8 „	alt „	luht	„	luht on hobuse nahk
63 „	1 „	alt „	Jõgever	„	H. Jõgever
64 „	6 „	ülalt „	Suure-Jaanist?	„	Kolga-Jaanist
69 „	10 „	ülalt „	E 47411 j. ja	„	(kustutada)
69 „	12 „	alt „	EKnS	„	EKnS 42, 4
69 „	9 „	alt „	E 47388	„	(kustutada)
69 „	5 „	alt „	EKnS	„	EKnS 42, 4
70 „	8 „	ülalt „	H III 4, 57... E 41957	„	H III 4, 59... E 41959
70 „	9 „	ülalt „	E 47652	„	E 42652
70 „	12 „	alt „	E 44187	„	E 48187
73 „	16 „	alt „	40 sülda	„	60 sülda
75 „	13 „	ülalt „	ERA II 38, 33	„	ERA II 38, 331
75 „	15 „	ülalt „	E 43172 j	„	E 43174
80 „	20 „	ülalt „	7 jalga	„	4 jalga
80 „	16 „	alt „	E 42066	„	E 42065
82 „	17 „	ülalt „	H III 8, 180	„	H III 8, 182 j
90 „	12 „	alt „	H II 19, 827, 1	„	H II 42, 827 jj
92 „	21 „	ülalt „	oma tasku	„	(kustutada)
93 „	18 „	ülalt „	silgukarbis	„	püksitaskus karbi otsas
94 „	16 „	alt „	püksituul;	„	Kp- ja püksi;
94 „	11 „	alt „	„	Siil. Paljaspääde sugu
96 „	6 „	ülalt „	(saatja?) . . . 886,6	„	S. Keerd . . . 886/8
96 „	15 „	alt „	E 42067	„	E 42069
96 „	13 „	alt „	E 42069	„	E 42065 j
96 „	11 „	alt „	(puudub)	„	K. Põldmäe
97 „	12 ja 13 „	alt „		„	(kustutada)
122 „	16 „	alt „	H II 11, 411	„	H II 11, 407—12
124 „	27 „	alt „	J. Kuusler	„	J. Elken < J. Kuusler
124 „	2 „	alt „	E 2251	„	E 2258 j
128 „	11 „	alt „	kahtlase H. Schultz'i Koerust	peab olema:	J. Karu Koselt saadud
131 „	14 „	ülalt „	H. Schultz Koerust	peab olema:	J. Karu Koselt
131 „	11 „	alt „	Koeru H. Schultz	„	J. Karu Koselt
133 „	3 „	alt „	H II 61, 76	„	H II 61, 74—78
139 „	2 „	ülalt „	Koeru	„	Kose
145 „	2 „	alt „	B VIII. 1	„	B VIII.1 (eriti l. 171-192)
151 „	9 „	alt „	1822	„	1822, lk. 99—102
156 „	1 „	alt „	§ 29	„	§ 28, lk. 128

Päale selle on mitmes kohas allikaviites märgitud ära ainult teate alguse lehekülj, mis aga loodetavasti ei raskenda nende tarvitamist, samuti kui mõningad ortograafilised ebatäpsused pärimustekstide edasiandmisel.

Vt. ka Täiendused raamatu lõpul.

Sissejuhatus.

§ 1. „Kalevipoja“ käsitus 19. sajandil.

„Kalevipoega“ ühest või teisest küljest puutuva ja selgitava kirjanduse hulk on juba nii suur, et selle täieliku bibliograafia numbrite arv ulatub paljudesse sadadesse. On arusaadav, et siinse ülevaate välised piirid ei luba neist kõike mainidagi; lähemalt iseloomustada aga võime ainult uurimise üldist arengut ja seda edendand tähtsamaid üksiktoide.

1. Erakordse huvitavusega eepose sünnimiljöö selgituseks on juba tema pikalisel valmimise ja ilmumise ajal kirjutatud kodumaised tutvustised ja arvustised. Kuid neid vaatame allpool ühenduses teose saamislooga. Oma sünniajalt nende hulka kuuluv, kuid hiljemini avaldatud ja kahtlemata neist kõige põhjalikum on akadeemik A. Schiefner'i (ja J. F. Wiedemann'i) koostatud esitis Peterburi Teadusteakadeemiale a. 1860. Pääle sisu-
jutustuse antakse selles juba kaunis pikk ülevaade eepose saamisloost, näidatakse hulk (küll tihti väga kahtlasi) võrdkohti tema ja soome ning välismaiste rahvapärimuste vahel ja püütakse lühidalt hinnata isegi tema kunstilist ja rahvuskultuurilist väärtust ¹⁾).

Umbes samalaadilise, kuid detailsema folkloristliku kommentaari ühes mõnede esteetiliste ja kirjanduslooliste märkmetega annab prof. W. Schott oma laias uurimusettekandes Berliini Teadusteakadeemiale ²⁾).

¹⁾ Über die ehstnische Sage vom Kalewi poeg, Bulletin de l'Académie des Sciences de St.-Petersbourg II, lk. 273—97 = Mélanges russes IV, 126—161, 1872. Über Kalewa und Kalewingen, ibid. IV, 3, 255—67. Vrd. ka varemilmunud A. Schiefner'i Über die Mythenstoffe des Kalewipoeg, Inland 1858, v. 627—29.

²⁾ Die estnischen Sagen von Kalewi-poeg, Philolog. u. hist. Abhandlungen d. Königl. Akademie d. Wissenschaften zu Berlin, aus dem Jahre 1862, Berlin, 1863, lk. 413—487. Vt. ka umbes samalaadilised, kuid lühemad ja pääliskaudsemad artiklid samalt autorilt: Kp., Magazin für Litteratur des Auslandes 1857, lk. 457—458; K. P., ibid. 1859, lk. 125—127, 503—

Schott'i silmapaistvad tööd esindavad oma laadilt ka teisi sama (ning hilisemagi) aja välismaisi ainekäsitlusi: nende pääeesmärk on tutvustada välislugejale eepose sündmustikku ja paremal korral näidata selle vasteid teiste maade rahvaluules jm. Kuna seejuures toetutakse enam-vähem ainult Kreutzwaldi valmisteosele ega tunta selle tõelisi pärimusvasteid, on folkloristlikud tulemused muidugi tühised. Meid huvitavad enam nendega vahel seotud esteetilist laadi märkmed.

506; K.-P., eine epische Sage d. Esten, A. Erman's Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland, Berlin, 1859, XIX B., lk. 346—363; Über d. finnische u. estnische Heldensage, Monatsberichte d. Königl. Preuss. Akademie d. Wissensch. zu Berlin, aus dem Jahre 1863, lk. 249—260.

Eeskätt nende tööde (muidugi ka Reinthal'i j. t. I saksak. tõlke) vahealitus võimaldab „Kalevipoja“ kaunis kiire tutvavakssaamise mujalgi Lääne-Euroopas, millest kõnelevad teadaolevad tutvustuskirjutised ja tõlked: M. Carrière, Die Poesie d. Finnen u. Esten, Internationale Revue 1867, B. II, Heft 2, lk. 176—180. Büchner, L'Hercules de l'Estonie, Caen, 1865.

A. Dido, Kp., Épopée nationale estonienne, Revue des Traditions Populaires IX, 1894, lk. 137—155, vrd. samalt autorilt Littérature orale des Estoniens (bibliograafiat Kreutzw. muinasjutest jm.), ibid. VIII, 1893, lk. 353—365, 424—428, 485—495.

C. Chr. Israel, Kp. oder die Abenteuer des Kalewiden, Eine estnische Sage, frei nach dem Estnischen bearbeitet, Frankfurt a. M., 1873. J. Grosse, Die Abenteuer des Kalewiden, Ehstnische Volksmärchen, Leipzig, 1875. Vt. ka W. J. A. von Tettau, Über d. epischen Dichtungen d. finn. Völker, Erfurt, 1873. Steinthal, Das Epos, Zeitschr. für Völkerpsychologie V, 1867; vrd. ka samas XVIII, 1888.

S. B. Gould, The Kalewipoeg, Fraser's Magazine, vol. 78, lk. 534—544 (Oct. 1868). John Oxenford, The Esthonian Hercules, Macmillan's Magazine, vol. 30, lk. 263—272 (July 1874).

W. F. Kirby, The Hero of Esthonia and other studies in the romantic literature of that country, I—II, London, 1895 (eepose ümberjutustis ühes lühikese sissejuhatusesga ainult I köites, lk. 1—143, muu koosneb Kreutzwaldi jt. muinasjuttudest jm. Ka bibliograafia).

Béla Vikár (Kp. I l. tõlge), Budenz József XXV éves nyelvészeti emlékére emlékére kiadják tanítvánai, lk. 14—25. Яковъ Ливденбергъ, I Прибалтиѣскій Сборникъ подъ ред. Чешихина, Рига, 1872. Н. Алексѣевъ, Сынъ-Калева, Ревельскія Извѣстія 1893, nr. (7), 87, 95—97, 104—107, 137, 144, 145, 235—237; 1894, nr. 70, 76—78, 214, 217, 278—280. Ю. Трусманъ, Калевичъ, Ревель, I вып. 1886, II вып. 1889. Энциклопедическій словарь Брокгауза и Ефрона, С.-Петербургъ, 1895, „Калевипоэгъ“ (Вс. Миллеръ); seesama ka uues trükkis: Новый энд. словарь etc., 1904.

E. G. Boner, Nuova antologia, 3a serie, vol. 63, 1896, lk. 525—555, 722—743. Vt. ka Kp. saamisloo puhul mainitav literatuur (II osa) ja Winkelmann, Bibliotheca Livoniae historica, II Aufl., Berlin, 1878, nr. 1720.

Seda peab veel ütlema ka varasemaist soomekeelseist uurimustest, nii O. Donner'i omast ³⁾, kus pääle muu veab eksiteele ka ennak-arvamuslik loodumütoloogiline seletusviis. Kuid siin on ometi suureks abiks parem Soome samalaadiliste rahvapärimeste tundmine. Seetõttu on võimalik osutada palju huvitavaid rööpjooni Kullervo looga (kuigi need pole enamasti rahvapärased, nagu autor küll usub) ja teha muid, ka esteetiliselt paikapidavaid märkmeid rahva-ainete ja nende kasutamise iseloomust „Kalevipojas“. — Palju sügavamale ei küüni veel ka Jul. Krohn'i lisan did, kuigi nad selgitavad mõne eeposesse liidetud ehtsa rahvalaulu algupära ⁴⁾).

Kodumaistest eepose sünnile järgnend töödest on osalt algallikalise väärtusega Kreutzwaldi väimehe G. Blumberg'i poolt ja Kreutzwaldi enda abii koostatud kommentaar ja allikateosutis ⁵⁾. Viimasena on see küll väga puudulik, ei avalda õieti midagi tege likust eeposeks tarvitatud materjalist ega lähtu „reaaliate“ analüüsiga mitte nendest, vaid vabast ümbertöötusest (otse naiivselt loendades näit. eeposes tarvitatud taime- ning loomanimesid jms.) Kuid ta esitab siiski hulga esmajärgulisi algupära-viiteid, hulga bibliograafiat eepose või temas leiduvate etnograafiliste mõistete ja nimede varemaist käsitlusist, toob rea paralleelseid rahvateisendeid ja oma „reaaliate“ järjestusega aitab kaasa kui mitte ehtsa rahvapärimestiku, siis ometi Kreutzwaldi teose tundmiseks.

Muidu jääb ilmund „Kalevipoeg“ maa saksakeelses kirjan duses võrdlemisi tagaplaanile. Ilmub ainult mõni juhuline pikem ajalehearvustus ⁶⁾ või leitud rahvateisendite täiendav tutvustus uurijaile ⁷⁾).

³⁾ Kalevipoeg jumalaistarullisel ja historiallisel kannalta katsotuna, Suomi, Uusi jakso, 5. osa, Helsinki, 1866, lk. 145—207. Vt. ka K. R. (aitio), Kp. Helsinki, 1884, eessõna ja seletused, Suonio, Suomen Kuva lehti 1879, nr. 154.

⁴⁾ Suomalaisen kirjallisuuden historia I, Kalevala kaunotieteellisesti katsottuna, lk. 157—186, Helsinki, 1883. Vt. ka tema Virolaiset ja ylimalkaan länsisuomalaiset ainekset Kalevalassa, Suomi II, 10. osa, 1872.

⁵⁾ Quellen und Realien des Kalevipoeg nebst Varianten und Ergänzungen, Dorpat, 1869, VGEV V, 4.

⁶⁾ Nii Reval, Zeit. 1861, Extrabl. zu Nr. 251, 257, 263. Nic. Baron Nolcken, Der Kp. nach seinem epischen Werthe betrachtet, Arensbürger Wochenblatt 1875, nr. 32, 35, 38, 40, 42.

⁷⁾ Nii C. Russwurm, Sagen aus Hapsal, der Wiek, Oesel und Runö, Reval, 1861, lk. 1—10. A. v. Dieckhoff, Über Kp.'s Tod in Illuk, Sb. GEG

2. Kirjanduslooliselt palju huvitavamad on algavad eestikeelsed katsed tuua lugulaulu rahvale lähemale. On küllalt iseloomustav ajale, et kirikliku laadiga ja algelised eesti ajalehed ei tee seda esmalt peaaegu sugugi: Tartus ilmuv „Tallorahva Postimees“ toob vähemalt aegsa teate „maarahva pärrislaulu“ ilmunisest ja kiidab selle minevikutuvustust ning ilusat keelt (nr. 2, 12. VII 1857). Jannseni „Perno Postimees“ aga ei näi teadvatki kogu asja, noteerides lühidalt alles „Kp-ja“ rahvaväljaande trükkimist Soomes (nr. 22, 6. VI 1862).

Nii peab esimese tutvustuse teose iseloomust ja saamisloost kirjutama autor ise (Sipelgas II, Tartu 1861). Ja kui ka siis veel teose raskelt mõistetavuse üle kaevatakse, avaldab ta ise selle sisu referaadi osalt „Maarahva Kasulises Kalendris“ 1869—70, hiljemini täiendatuna ka eritrukis („Lühikene seletus Kalevipoja laulude sisust“ Tartus 1869), juurde lisades mõningaid kommentaartõlgendeid. Kaksikümmend aastat pärast eepose ilmumise algust jõuab viimaks välja ka teine eestikeelne „Seletus Kalevipojast“ (Viljandis, 1877). See tuleb Kreutzwaldi truu imetleja ning ärkamisajale ühe iseloomulikuma „rahvamehe“, A. Reinwaldi poolt ning väljendab ehk kõige tüüpilisemalt ärkamisaegseid, võiks öelda kõrg-rahvusromantilisi vaateid lugulaulule. Võhiku naiivsus ja rahvuslase entusiasm ühinevad siin, et paisutada mujalt kuulnud hüpoteesid kindlaks usuks (rahvalaulu vana-duseks umbes 3000 aastat jms.) ja arvatava muinasluule tunnustuse ta piirituks ülistuseks. Faktilise materjaliga toetub teos Blumbergi ja Kreutzwaldi tööle ⁸⁾).

Samuti nagu Reinwaldi teos on Kreutzwaldi ja „Kalevipoja“ rahvusliku tähtsuse selgituseks juhitud ka mitmed lühemad tutvustused ja meeldetuletused siin-sääl ajakirjanduses ja eriteostes, tihti ühenduses Kreutzwaldi elulooga ⁹⁾).

1869, lk. 50—51. M. Weske, Mythen u. Märchen vom Ei, ibid. 1874, 17—25 (vrd. ka Ausland 1873, lk. 361—363); Über das Resultat einer — — Reise, ibid. 1876, 161—169; ibid. 1877, 30—38; Bericht — — einer Reise im Sommer 1875, VGE 1876, VIII, 3, 69—73. M. Lipp, Gross-Töll, Sb. GEG 1886, 233—237. M. Ostrow, Eine Variante zu Kp.-s Tod, ibid. 1893, 45—46. G. Beermann, Zwei alte Wege, ibid. 1893, 43—45; Kp.'s Betten, ibid. 101—102. R. Hausmann, Eine Kp.-Reminiscenz aus Waiwara, ibid. 1895, 86—87.

⁸⁾ Vt. ka Eesti Postimees resp. ta Lisaleht 1877, nr. 26, 33, 39, 45.

⁹⁾ J. Bergmann, Herakles ja Kalevipoeg, E. Kirjam. Seltsi Aastaraamat VI, 1878, 1—9. M. J. Eisen, Tähtsad mehed I, Tartus, 1883, F. R. Kreutzwald, lk. 47—108. J. Jõgever, Kalevipoja eelkäijatest, E. Kirjam. S. Aastar.

Enne kõike iseloomustab rahvuslik tendents muidugi ka J. Kurrik'u võrdlustest „Kolm suurt lugu“ (Tartus 1886), mille eesmärgiks on juhtida rahvast „Kalevipoja tundmisele ja äratundmisele“. Teiste sõnadega: ta eesmärk on näidata, et meie „rahvaeepos on meie rahva ausammas“ ja „rahva peegel, mille sisse vaatamast meil tarvis pole häbeneneda“, ja nimelt, et ta ka oma luulelise väärtuse poolest on võrreldav maailma kuulsaimatega ning Saksa „Nibelungide loo“ isegi ületab pea kõigis suhteis.

Lõviosa esituses täidab faabulate ümberjutustus rohkete tsitaatidega ja ka võrdlevas osas on suur osa vaid tsitaadid Vilmar'i saksa kirjandusloost, Jul. Grosse Kalevipoja ümberluuletise sissejuhatusest jm. Kuid just nii kui ka omade täiendustega tõstab ta kaunis osavasti esile eesti eeposes avalduvat humaanset vaimu, mehisust ja ausust, herka loodusekujutust ja pildi- ning kõlarikast sõnastust, tõestades seda hulga näidetega.

Järgmisel aastal ilmub, esmalt „Postimehes“, pärast ka eritrukina J. T(i s c h l e r)'i kitsamalt piiratud vaatlus eepose kujude ja üldvaimu eetilisest illest¹⁰⁾. Kuigi ka siin on ilmne kogu ajale omane muinas-Eesti idealiseerimise tendents ja moraalseks eeskujuks seadmise vahutav paatos, on filosoofiliste harrastustega noore teoloogi analüüs ometi üsna terav, ulatudes paiguti, näit. teoses avalduva (deistliku) saatuseusu selgituses õige sügavale.

Sama rahvuslik või moralistlik ülesanne on mõningail muilgi tolaeagseil kirjutistel. Ja ühtlasi hakkab ikka enam ilmuma ka folkloristliku laadiga väikesi täiendisi ja võrdlusi, eeskätt M. J. E i s e n'ilt¹¹⁾.

Rahvuslik-moralistliku „Kalevipoja“-käsitluse (või õigemini „Kp-ja“-kasustuse) arendab edasi võiks öelda enam historistlikus ja ühtlasi enam kriitilises suunas juba W. R e i m a n oma pikemas ülevaates eesti rahvaluule harrastusest¹²⁾.

XIV, 1886. J. Kunder, E. kirjandus koolile ja kodule I, 1890, lk. 11—27. J. Kunder „Kalevipoeg“, 1885, Sissejuh. J. Kunder, Ema armastus Eesti rahvaluuletuses, 1883.

¹⁰⁾ Kalevipoja sisust: Missugused kõlbulised arvamised paistavad meile Kalevipojast silma? Äratrükk „Postimehest“, Tartus, 1887.

¹¹⁾ Näit. M. J. Eisen, Kalevipoeg ja karskus, Tartus, 1892; Kalevi kannupoisid, Tartus, 1892; Kalevi kuld, Isamaa kalender 1896; Soome Kalevipoeg, ibid. 1899.

¹²⁾ Kullakaevajad, Eesti Üliõpilaste Seltsi Album I, 1889, Tartu = Kivid ja killud, Tartu, 1907, lk. 1—81.

Kindla aluse paneb viimasele L. v. Schröder, avaldades vastavad kohad Kreutzwaldi kirjadest Sachssendahl'ile ja Reinhthal'ile, mis ühes väljaandja täiendistega võimaldavad juba õige üksikasjalise ülevaate eepose välisest saamiskäigust kui ka osalt autori koostusprintsipiidest ¹³⁾).

Lugulaulu kunstilistki külge püütakse vahel selgitada, olgugi enamasti õige pääliskaudselt või kõrvalsihtidega. Ajajärgu kuld-suu, Rudolf G. Kalda moraaliopetus otse kubiseb „Kp-st“ võetud näiteist, mille esitus on paiguti ka psühholoogilise-esteeetilise kommentaari omadustega. Ja oma iseäralikus mne-moonikauurimises analüüsib ta otse haruldase hoolega „Kp-ja“ ja „Kalevala“ põhjal mõningaid rahvalaulu stiilivõtteid, mis võimaldavad selle meespüsimist (kordus, gradatsioon jm.). Olgugi lähtekohad spekulatiivsed, on mõned selle, võiks öelda meie esimese formalistliku stiiliuurimuse tulemused kasustatavad tänaseni ¹⁴⁾).

Sellevastu on eepose kokkuvõtlik käsitus veel õige šabloonilis-pinnapäälne ja ebakriitiline K. A. Hermanni kirjandusloos. Ega lisa palju uut ka T. Sander'i oma, kuigi tema hinnang on võrdlemisi herगतundeline ¹⁵⁾).

§ 2. „Kalevipoja“ käsitus 20. sajandil.

1. Hää endena uue sajandi suuremast süvenemisest ilmub kohe tema alul ühes eepose kaua-oodatud uue saksastusega ka W. Reiman'i ainerikas sissejuhatus teose saamisloost ja folkloristlik-etnograafiline kommentaar, mis püüab kokku võtta kogu varema uurimise tulemused. Ilukirjanduslik vaatekoht puudub küll peaaegu täiesti ja esitatud muudki arvamused on rohkesti vananenud, kuid kõige rikkalikuma bibliograafilise abiteosena vanema ainekohase kirjanduse kohta on raamat püsind tänaseni ¹⁶⁾).

¹³⁾ Zur Entstehungsgeschichte des Kp., VGEG XVI, 1, 1891, lk. 1—53.

¹⁴⁾ Rudolf G. Kallas, Perekonna raamat, Jurjevis, 1894, eriti lk. 155—219; Die Gedächtnislehre, Dorpat, 1897, lk. 272—286, 326—393 j. m.; vt. ka E. Üliõpil. S. Album V, 1900.

¹⁵⁾ K. A. Hermann, E. kirj. ajalugu, Tartu, 1898, lk. 393—402. T. Sander, E. kirj. lugu I, Tartu, 1899, lk. 23—30. Vrd. ka lühike temaatiline liigenduskatse: A. Perli, Kalevipoja laulu kava, Jurjevis, 1895.

¹⁶⁾ Kalewipoeg, übertragen von F. Löwe, herausgegeben von W. Reiman, Reval, 1900.

Uuel, hoogsa rahvusliku tõusu sajandil võibki märgata ka uut ja süvenenumat huvitatust „Kp-st“, mis ikka veel püsib eesti kirjanduse pääteosena. Löwe tõlge kutsub esile rohkesti retsensioone kodu- ja välismaa ajakirjanduses¹⁷⁾.

Ja eestigi keeles hakkab ilmuma juba tihedamini populaarseid kirjutisi eepose saamisest ja ta rahvavasteist, mida leiab intensiivne vanavara kogumine, kuigi palju vähem kui loodeti¹⁸⁾.

Juba algab M. J. Eisen eepose endagi korrapärasest võrdlust ehtsate rahvapärimumustega, toonitades Kreutzwaldi menetlusevabadust. Ega puudu ka eepose sõnastuskunstilise külje selgitajaid ning rahvalauluga võrdlejaid¹⁹⁾.

Kreutzwaldi sajanda sünnipäeva mälestus kutsub esile hulga kirjutisi, kus leidub üht-teist ka „Kp-ja“ kohta²⁰⁾. Ja omapärase hoolega tehtud „Kp-ja“ lühendatud väljaandes täiendab P e e t e r

¹⁷⁾ Nii 1900. aastal: Baltische Monatschr., Riga, Bd. 51, 230—232; Düna-Zeit., nr. 123; Nordlivil. Zt., nr. 197—198; St. Petersburger Zt., nr. 148; Rigasche Rundschau, nr. 139—140; Revaler Beobachter, nr. 104; Grenzboten, nr. 38; (Winter) Globus, nr. 78; Preuss. Jahrbücher, Bd. 104, lk. 402—418. Vt. ka Deutsche Liter. Zt. 1901, nr. 5; E. Postim. 1900, nr. 29; Postim. 1900, nr. 116; Postim. 1901, nr. 137 (J. Grosse ümberluuletise arvustis); Nordlivil. Zt. 1902, nr. 116; P. E. Pavolini, Il poema estonico del Kp., Roma, 1902 (21 lk.).

¹⁸⁾ R. Willmann, Kp. ja Suur Tõll, Rahva Lõbuleht 1901, lk. 194—197; Kp. kangakse kudumine, ibid. 1901, lk. 463—475, 514—521, 563—577, 632—633; Eisen, Kp. surm, Isamaa kalender 1900; Kp. kodu, Jõulu Album 1901; Endised jõumehed 1901; Kalev ja K. pojad, Kaim, Tallinnas, 1905, lk. 36—62; Kalevi härg, Vahepalukesed, 1905, lk. 141—158; vt. ka Kp. ja Svätogor, Postim. 1902, nr. 27; E. Postim. nr. 1901, nr. 33; Olevik 1901, lk. 1162—1163; A. Reinwald, Kp. ja Tõra, Valguse kalender 1904, lk. 74—78; B. Linde, Kp. ja Kullervo, Isamaa kalender 1906, Tartu, 1905, lk. 86—106.

¹⁹⁾ Eisen, Kalevipoja päevilt, Tartu, 1902. A. L. R (audkepp), Kalevite võidulaul, Postim. 1902, nr. 134—139. H. Palm, E. rahvaluule ja Kp., Postim. 1902, nr. 210—212.

²⁰⁾ A. Blumberg, Dr. Fr. R. Kreutzwalds Leben, VEGE XXI, 1, 1904. V. Reiman, Dem Andenken Fr. R. Kreutzwalds, FUF III, 3, lk. 1—14, 1903. S. Rosengren, Kr.-in 100-v. muisto, Valvoja, 1903; V. Reiman, Fr. R. Kreutzw., Postim. 1903, nr. 278—284 (= Kivid ja killud 129—172). Vt. ka Revaler Beobachter 1902, nr. 280; Postim. 1903, nr. 257; Teataja 1903, nr. 282; Sirvilauad 1904, lk. 1—19; Lasteleht 1904, lk. 1—3, 33—35, 49—52; Jõulu Album 1903 (Palmgren'i kirj.); E. Postim. eralisa 1904, nr. 7—9; O. Kallas, Mis ajas Dr. Kreutzwaldi Kalevi lugulaulu laulma, Linda XVII, 1905, lk. 248—254; W. Schlüter, Fr. R. Kr., Nordliviländ. Zeit. 1904, nr. 18—19.

Org seniseid kommentaare ka omalt poolt „Mõttestiku“ ja vana keele analüüsiga (Tallinna, 1904).

Samal ajal arendatakse Soomes Kalevipoega puutuvate rahvapärimate detailset uurimust juba rahvusvahelises ulatuses. Veel kaunis vanalaadilise julgusega otsib K. Grotenfelt Kullervo ja temaga õige kahtlaselt samastatud „Kp-ja-saagale“ vasteid isegi muinasgermaani pärimustest (Hermanarich'i s.). Ja praeguse kriitika seisukohalt kaunis riskantselt on üles ehitatud ka E. N. Setälä laiaulatuseline katse siduda Kullervo saagat Hamlet'i omaga. Igatahes esitatakse seejuures hulk uut materjali ka eesti vägimehe kohta. Ja juba valgustavad K. Krohn ja ta õpilased palju täpsema meetodiga vähemalt mõnede üksikute eeposeks tarvitatud rahvalaulude algupära ²¹⁾.

Ja siis viimaks ilmub Krohni koolist ka ajajärgu meile tähtsaim uurimus, *Uuno Karttuse* väitekirj „Kalevipoegin kokoonpano“ (Helsinki, 1905). See annab juba pikema, arhiiviuurimustel põhjeneva ülevaate eesti rahvaluule korjamisest ning eepose välisest saamisloost, eritleb rida-realt selleks tarvitatud rahvalaulu värsid ja nende algupära ning võimaldab nii vähemalt näha viimaste väikest ja enam dekoratiivset tähendust eepose temaatilises ülesehituses. Nähtavasti jälgides sootuks teist laadi uurimisobjektiga Niemi „Kalevalan kokoonpano“ eeskujul, pole autor kahjuks kuigi palju tähelepanu pöörnud kõige olulisemate, s. o. proosa-andmete algupäradele, kõnelemata nende ümberkujunduse ja selle kirjandusliku tähenduse jälgimisest ja vastavate kokkuvõtete tegemisest. Nii jätab ta ka teose sisegeneesi küsimused võrdlemisi poolikult valgustatuks, kuigi annab selle jätkamiseks hulga põhjalikku eeltööd.

2. Karttuse teos on esimene tähtis samm algavaks suureks „Kp-ja“ ümberseletuseks ja ümberhinnanguks, mille tõi kaasa folk-

²¹⁾ K. Grotenfelt, Die sagen von Hermanarich und Kullervo, FUF III, 3, 1903, lk. 45—60. E. N. Setälä, Kullervo-Hamlet, FUF III, 3, 1903, lk. 61—96; *ibid.* VII, 1907, lk. 188—264; *ibid.* X, 1, 1900, lk. 44—126. K. Krohn, Die freierei d. himmelslichter, FUF III, 3, 1903, lk. 15—44. K. A. Franssila, Iso tammi liitteinen, Helsinki, 1900. U. Karttunen, Kp. II painos, JSFOu XXIII, 17, 1905—1906. O. Kallas, Übersicht über d. sammeln estn. runen, FUF II ja D. Wiederholungslieder d. estn. Volkspoesie I, Hels., 1901. Vt. ka K. Krohn'i hilisem suurteos: Kalevalan runojen historia, Helsinki, 1910.

loristliku ja kirjandusloolise kriitika areng ühes eesti kriitika esteetilise maitse spetsialiseerumisega.

Juba a. 1906 asetab G u s t a v S u i t s seniste rahvuslik-kõlblate vaatekohtade asemel esiplaanile individuaal-esteetilised ka meie vanema kirjanduse hindamises ning väidab, et K. Krohn'i j. t. uurimus meie „romantilisest mütoloogiast“ pole jätnud „kivi kivi pääle“²²⁾. Ja a. 1908 analüüsib F. T u g l a s „Kp-ja“ põrgusõidu lugu rahvusvahelises ulatuses, püüdes näha selle kõigile aegadele ühiseid väljenduspsühholoogilisi aluseid. Seejuures arvustab ta teravalt Kreutzwaldi menetlust, eepose lõpu katkendlikkust ja üldse senist naiivset usku „Kp-ja“ muinasehtsusse ja imeteldavusse²³⁾.

See on alles algus. Toetudes soome teadlasile ja oma kasvavale pärimustekogule võib M. J. E i s e n üldsusele jätkuvalt tutvustada eepose rahvalikke vasteid, nende vähesust ning erinevust Kreutzwaldi ümbertöötusest²⁴⁾. Ja just eepose 50 aasta juubelik ilmub pommina K. L e e t b e r g'i sõjakas ning oma hinnanguis juba teisegi äärmusse kalduv paljastusbrošüür „Kui pikalt on „Kp.“ rahva luuletus“ (Tallinnas 1911), kus eitatakse üldse Kp-ja kui kuninga traditsionaalsust ja teravalt arvustatakse Kreutzwaldi ümbertöötise väärtust.

Juubeli puhul ilmub ka mitu teist juba õige kriitilise suhtega uurimust, enne kõike „Eesti Kirjanduse“ vastavas erinumbris (nr. 11—12, 1911). Toonitades endise innuga „Kp-ja“ rahvuslikku tähtsust, kuid juba enam arvestades ka autori isiklikku osa, annab

²²⁾ Sihid ja vaated, Helsingis, 1906, lk. 80; vt. ka sama autori Die estnische Literatur, P. Hinneberg'i D. Kultur d. Gegenwart I, 9, Berlin und Leipzig, 1908, lk. 343 jj.

²³⁾ Põrgu väravas, E. Kirj. 1908, nr. 6—11, tugevasti ümbertöötatult Kriitika I, lk. 167—213. Vt. JEPG 1919 III, 33.

²⁴⁾ Kalevipoja kastmine, E. Kirj. 1908, 437—449; „Kp.“ uuemas valgustuses, ibid. 1910, lk. 31—36; Eesti osa „Kalevalas“, ib. 1910, 214—238; Kristlikud ained „Kp-s“, ibid. 1911, 306—313; Mis teadis rahvas 19. aastaja lõpupoolel „Kalevipojast“, ibid. 1911, lk. 321—336; „Kalevala“ mõju „Kp-ja“ kohta, ibid. 1913, lk. 97—114; „Kp-ja“ 50 a. juubel, Postim. 1911, nr. 198; „Kp.“ vene valgustusel, Postim. 1912, nr. 242; Drei mythische Ortschaften in „Kp.“, FUF XIII, 1. Hulga paralleeljutundeid ühes ülevaatega nende uurimisest toob: Kalevipoja esiisad, Tartu, 1910, teine palju täiendatud trükk 1920, vt. JEPG 1920 III, 51 ja Eesti muistsed jumalad ja vägimehed, Tartu 1913, II tr. 1918, vt. JEPG 1918 III, 23. Pääle selle mitmed muud vasted Eiseni jutukogudes.

V. Reiman tänaseni põhjalikumaks jäänud ülevaate teose välisest saamisloost. Suurtes joontes praegugi õigena püsiv on säälsamas ka G u s t a v S u i t s'u kokkuvõte „Kalevipoeg rahvaeeposena ja kunstitöona“. Esimest korda nii objektiivselt ja tabavalt püütakse siin määratella teose liigikuuluvust, arvestades juba uute teadmistega ta geneesi ja tuues võrdluseks teisi rahvaeeposi. Ühtlasi on siin skitseeritud juba võrdlemisi uue-aegne kava lugulaulu geneetilise ja esteetilise külje edasiuurimiseks. M. K a m p m a n n'i artikkel „Kalevipoja mõju eesti ilukirjanduse peale“ viib uuele, praeguseni vähe viljeldud uurimisalale. Ja A l a d á r B á n ning H e i k k i O j a n s u u, põhjendades oma asumist „Kalevipoja“ tõlkimisele, mainivad mõne joone ka eepose iseloomustuseks, mida teeb huvitavaks vähemalt hindajate välismaisus.

A. 1912 M. K a m p m a n n oma „E. kirjanduseloopa peajooned“ I-ses pole „Kalevipoja“ osas nähtavasti veel küllalt jaksand kasustada eelmise aasta uurimusi ja ta käsitused on vahel vanamoelised. Kuid see on märkimisväärne juba esimese nii kokkuvõtliku ülevaatenähtena „Kalevipoja“ eelloost ja saamisest kui ka ta esteetilisest küljest, nii temaatilisest ühtlusest, kujudejoonisest jn.

Kui temperamendikas ja uudne on selle kõrval sama-aegne F r. T u g l a s'e stiiliajaloo arvustus, oma tabavusega muserdavam, mis vaesele lugulaulule kunagi on osaks saand! ²⁵⁾ Muidugi ei puudu nii subjektiivses, pea ainult sõnastusstiili seisukohalt lähtuvas hindamises ka vähepõhjendatud väiteid, kuid siin tungitakse ometi vahest kõige sügavamale eepose tõelistegi puudusteni. Sama jätkub ka Tuglase hilisemas artiklis teose parandamisplaanide puhul a. 1916 ²⁶⁾.

Kui Tuglase arvustus iseloomustab eeskätt teose sõnastusstiilis ja kompositsioonis avalduvat üldvaimu, peab samal 1912. aastal J o h. A a v i k kõne, mis üksikasjaliselt ja niisama teravalt kritiseerib Kreutzwaldi teose keelt ja värsimõõtu. Ühtlasi osutab ta ligemalt, kuidas eestigi (paremais) rahvalauludes on värsiehitus kvantitatiivne nagu soome omis ja kuidas sellest erineb „Kalevipoja“ värss. Kuni 1933. a. on jäänud trükis avaldamata sama autori üksikasjalisem „Kp-ja“ uurimus, kus veel põhjaliku-

²⁵⁾ Kirjanduslik stiil, Noor-Eesti Album IV, Helsinki, 1912, lk. 23—100
= Kriitika I, lk. 32—47.

²⁶⁾ „Kalevipoeg“, Kriitika I, lk. 91—121.

malt (ja vahest ka kõige estetistlikumalt ja hukkamõistvamalt) paljastatakse eepose stiililisi ja üldisi nõrkusi. Detailse kriitika omadused on ka Aaviku katseil eepost uuesti värsistada ²⁷⁾.

Eelmainitud tähtsamate töödega on sündind uueaegne, „Kalevipoega“ puht-esteetiliselt seisukohalt käsitlev murrang. Neid täiendavad mitmed teised kirjutised, kord enam üldjooneliselt hindavad, kord uusi allikaid avastavad ja asikommentaari süvendavad (R. Hausmann), kord ümbertöötuse ja keele paranduse küsimusi arutavad (J. V. Veski) jne. ²⁸⁾.

3. Pääjooneliselt võiksime iseloomustada: „Kalevipoja“ uurimises seisavad esialal meie sajandi esimesel aastakümnel geneetilised, sajandi teisel kümnel esteetilis-stilistilised küsimused. Sajandi kolmandal kümnel on päärõhk siirdund eepose rahvaandmete ja rahvalikkude vastete kui seesuguste selgitusele, kuna eelmise töö ning hindamise tulemusena on rahvuslik ja esteetiline huvi Kreutzwaldi valmisteose vastu ilmselt alanend.

²⁷⁾ Eesti rahvusliku suurteose keel, Tartu, 1914. Kas tuleb „Kalevipoega“ parandada, autori käsikiri, ette kantud kõnena 1916, mitmeti ümbertöötatuna ilmunud pealkirjaga: Kuidas suhtuda „Kalevipojale“, Tall. ja Tartu, 1933. Parandatud Kalevipoeg, Tartu, 1916.

²⁸⁾ Vt. Villi A n d i veel loodusemütoloogiline ja naiivne: Kes on Kp., Suur Tõll ja nende kaastegelased, Viljandis, 1911; selle arvustus V. Grünthal'i poolt E. Kirj. 1911, lk. 264—266. Rahvalaulu vaimu eritlusena vt. ka V. Grünthal, Eesti rahvaluule, E. Kirj. 1912, lk. 395—403, 482—511. Oma Maa VI („Viron maa“, V. Reiman), Porvoo, 1911. Tietosanakirja („Kp.“, U. Karttunen), Helsinki 1912. M. J. Eiseni j. t. arvamised EKSArmt. III, 1910, lk. 41—43; arvamised EKSArmt. IV, 1914, lk. 91 jj., vt. sääls. ka 49 j., 71, 75—89; E. Thomson, Zur Kp.'s Sage, Baltische Monatsschrift, Bd. 71, Riga, 1911, lk. 54—67; Kp-ja saatus, Pere-konnaleht 1911, lk. 67—71; H. Pöögelmann, Kp-ja juubeli puhul, Lilienbach'i „Edasi IV“, Tallinna, 1911, lk. 41 jj.; K. Ruut, Mis teab Helme rahvas Kp-st, „Eesti Kultura“ II, Tartu, 1913, lk. 253—262; J. Jõgever, E. rahva sündimine, ibid. lk. 219—228; R. Hausmann, Geschichte und Archäologie im „Kp.“, Sonderabdruck aus Arbeiten des zweiten Historikertages zu Reval 1912, Riga 1914; H. Visnapuu, Missugune tuleb „Kp-ja“ uue väljaande tekst, EKirj. 1916, lk. 217—221; A. H. Tammsaare, „Kp-ja“ parandamise ümber (1916), äratr. Sic transit... Tartus, 1924, lk. 26—30; A. Saaberk, Kihnu „Kalevi pois'si“, EKirj. 1918—1919, lk. 315—316; M. J. Eisen, Naiskujud „Kp-s“, Naiste töö ja elu 1919, lk. 11—13, 17—18; Soome sild, Päevaleht nr. 23—24, 12—13. XI 1918; H. Prants, Soome sild, Tallinna 1919; J. V. Veski, „Kp-ja“ parandamise astmed, EKirj. 1918—1919, lk. 39—50, 192—205, 245—256.

Kõige avarama, kuigi eeposest kaugema alustöö teevad Kaarle Krohn'i Kalevala-uurimused nende uues järgus, endisest suuremal määral avastades soome (ja pisut eestigi) rahvaluules ka „ajaloolisi“ ja sangariluulelisi elemente ²⁹⁾.

Eestis on, eriti prof. Eiseni poolt, edasi avaldatud ja selgitatud ainekohaseid rahvapärimusi ³⁰⁾. Pole isegi puudund seni-seist sootuks erinev Joh. Semper'i katse mõningaid eeposes esinevaid motive seletada psühhoanalüütilise meetodiga. Üksikasjus tugevasti hüpoteetiline ja vastuvaieldav, toob see ometi hulga mitte huvituseta paralleele ja aitab süvendada mõnegi rahvakujutluse psühholoogiat ³¹⁾.

Elavam kirjanduslooline tegevus, uute Kreutzwaldi kirjade ilmsiktulek jms. on võimaldand osutada mõningaid lisaandmeid ka „Kp-ja“ saamisloost ja selle valgustuseks kasustatavast Kreutzwaldi muust tegevusest ³²⁾. Pikema ilukirjandusliku käsitlusena

²⁹⁾ Vrd. juba: Kaleva und seine Sippe, JSFOu XXX, 35, lk. 1—43, Helsinki, 1913—1918, ja Kalevalankysymyksiä, Helsinki, 1918; nende edasiarendus: Soome-eesti vanast rahvalaulust, Tartu, 1924; Kalevalastudien I—VI (FFC 53, 67, 71, 72, 75, 76), Helsinki, 1924—1928. Vt. ka tema „Kalevanpoika“, Tietosanakirja, Täydennysosa, veerg 422.

³⁰⁾ M. J. Eisen, Eesti mütoloogia, Tartu 1919; Eesti vana usk, Tartu, 1926; Tõll ja ta sugu, Tartu, 1927; Eesti kohalikud muistejutud, Tallinna, 1920; Kp-ja album, Tartu, 1926; Kp-ja sängid, EKirj. 1924, lk. 143—153, 202—210; Kaleviste muna, ibid. 190—194; Kivistunud inimesed, ibid. 453—464, 491—501; Stahl, kurat ja kalev, E. Keel 1925, lk. 35—39; vt. ka A. S-te, ibid. lk. 137. L. Kettunen (Kalevi nimest), ibid. 1924, lk. 119. M. Morrison, Iruämma otsimas, EKirj. 1921, lk. 154—159. M. J. Eisen, F. R. Faehlmann folkloristina, F. R. Faehlmanni album, Tartu, 1929, lk. 66—88. Vrd. ka prof. W. Anderson'i eriti tüpologiseerimisega väärtuslikud retsensioonid Eiseni jt. tööde kohta, JEPG 1918 III, lk. 21, 23, 39, 44; 1919 III, 3, 22, 33, 63, 64, 67, 81; 1920 III, 2, 12, 14, 19, 20, 38, 51.

³¹⁾ Kalevipoja rahvaluule motiivide analüüs, Tartu, 1926. Samuti kõigepäält psühholoogiliselt huvitavat lisamaterjali annab: O. Loorits, Vägilaste prototüüpe, Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks, Tartu, 1927, lk. 37—71, ja (küll vähem kriitiline) E. Tennmann, Präanimistilised motiivid „Kp-s“, Usuteadusline Ajakiri III, 1928, nr. 1 ja 2. Vrd. ka O. Sepp, Kp-ja müstika, Kp-ja võrdlus kaugemate rahvaste muinasusuga ja teosofiaga, Päevaleht 12. II 1927.

³²⁾ J. Aunver, Dr. F. R. Kreutzwaldi religioosne ilmavaade, EKirj. 1923, lk. 244—255, 313—323. M. J. Eisen, E. Lönnrot Eestis, ibid. lk. 337—346; Kirjanduslikud küsimused Kreutzwaldi kirjades Dr. Bertramile, Looming 1925, lk. 649—656. A. Anni, Kr. „Paari sammukese“ algupära, 1924 (käsikirjas). A. Salak, „Kp.“ ja „Kalevala“, Tallinna 1922. A. Anni,

oleks eraldi mainitav ehk ainult V. Rida la kirjandusloo oma, kus pääle muu esimest korda süsteemikamalt jälgitakse ka eeposeks tarvitatud proosa-andmeid ja nende kasustuse kirjanduslikku tähendust, kuigi õige pääliskaudselt ja sageli vigaselt³³⁾.

Üldiselt on õhkkond „Kp-ja“ ümber muutund palju vaiks- maks, võrreldes eelmiste ajajärgudega, ning seega vähemalt soods- maks objektiivsele vaatlusele. Kuid hoolimata suuremast üks- meelest (vähemalt asjale lähemal seisjate ringis) maksab veel nüüdki paarikümne aasta eest öeldud väide ta uurimise puudu- hkkusest ja sellest tekkind lahkarvamistest. Nüüdki veel löövad

Kr-i saksakeelsed ballaadid, EKirj. 1926, lk. 562—576, 629—634; E. Biograaf. Leksikon: „F. R. Fählmann“ ja „F. R. Kreutzwald“. G. Suits, Lätist lei- tud Kreutzwaldi kirjad, Looming 1927, lk. 349—361; F. R. Kr-i Viru lauliku laulud, Tartu, 1926, eessõna. A. Jür genstein, Viru lauliku ausamba avamiseks, Postim. 28. VIII 1926, nr. 232. E. Virányi, Thalès Bernard etc., ACUT B XVI, 3, Tartu, 1928. E. N. Setälä, Lönnrot ja Kreutzwald, Klvis. VK. X, 1930, lk. 239—248. G. Suits, Kreutzwaldi kujunemisest ja Viru lauliku eelharjutustest, Postim. 1930, nr. 198—200. A. Anni, Kreut- zwaldi noorpõlv ja saksakeelne lüürika, EKirj. 1930, lk. 305—319, 370—378. L. Tohver, Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist, Akad. Kir- jandusühingu Toimetised VIII, Tartu, 1932. M. Lepik, F. R. Faehlmann'i osast „Kalevipojas“, EKirj. 1931, lk. 416—424. G. Suits, Kreutzwaldi eluloo algallikail, Looming 1931, lk. 1071—77; Kreutzwaldi varasemaist õpi- aastaist, Looming 1932, lk. 694—700. A. Anni, F. R. Kreutzwaldi 50-dal surmapäeval, EKirj. 1932, lk. 581—595. S. Holberg, Kreutzwaldi usundlik maailmavaade, Ak. Kirjandusühingu Toimet. X, Tartu, 1933.

Käesolevast uurimusest, mis peajoontes valmis kirjutatud juba a. 1926—29, on nende ridade kirjutaja esitanud tähtsamaid osi mitmes ettekandes (E. Kirj. Seltsis, Õp. E. Seltsis) ja loengutena ülikoolis (1929—32), kust neid on refereeritud ajalehtedes ja osalt juba kasustatud ka muis uurimustes ja kokkuvõtteis. Vrd. O. Loo rits, Estnische Volks- dichtung und Mythologie, Tartu, 1932. K. Mihkla, Eesti kirjanduse üle- vaade I, Tartu, 1932, j. t.

Pääle muu on „Kp-st“ ja ta osadest ilmund mitmed uued tõlked, mille retsensioonidest praegu veel raske on ülevaadet saada (vt. juudikeelsest tõlkest EKirj. 1926, lk. 225—229, ungarikeelsest ibid. 1929, lk. 168—172, 1930, lk. 22—25, lätikeelsest ibid. 1930, lk. 25 jj., 29—31 ja „Postim.“ 13. III 1930). Samuti jäävad siin teadlikult mainimata kõik väiksemad või muidu väheolulised uuemad tutvustised või notiitsid „Kp-st“ ja ta saamisest.

³³⁾ E. kirjanduse ajalugu koolidele, I, 2. täiend. trükk, Tartu 1924, lk. 68—86, 261—288. Vt. ka N. A[ndresen], Kp. ja müüdid koolis, Kasva- tus 1920, nr. 23—24. Teatava kriitikana võib muidugi võtta ka M. Nur- mik'u ümbertöötist: Kalevipoeg, eesti kangelaseepos, parandatud ja illustr. väljaanne koolidele, Tallinnas 1930.

aeg-ajalt lõkkele vaidlused ta iseloomust ja tähendusest, nii näit. hiljuti ta uute võõrkeelsete tõlgete ilmumise puhul. Ühelt poolt peetakse teda ikka veel rahvaeeposena „esimeseks ning ainsaks eestlaste rahvusteoseks“ ja „eesti kirjanduse peateoseks“, mis võib olla „tähtsaim tegur“ eesti kirjanduse tundmaõppimiseks välismailgi; teisel kaheldakse selles väga ja peetakse ta tõlkimist otse kahjulikuks, sest et välismaalasi eksiteele viivaks ³⁴⁾.

Ühtlasi näib folkloristliku huvi langus „Kalevipoja“ vastu kaasa toond nähtuse, et teda nagu üldse enam ei osata hinnata ega kuhugi liiki paigutada. Peaaegu sümboolsena tundub siin meie ühe esimese „entsüklopeedia“ juhtumus, kus rahvaluulet käsitlevas artiklis jääb „Kp.“ ligemalt vaatlemata kui „sugugi mitte rahvaeepos“ ja siis õieti kunstkirjanduse alla kuuluv, kirjanduse artiklis aga samuti mainitakse ainult, et Kreutzwald pääle muu oli ka „Kp-ja“ koguja ning korraldaja“ ³⁵⁾.

§ 3. Uurimuse ülesandeist ja meetodist.

Ometi tohiks, nagu mainisime juba „Saatesõnas“, „Kalevipoeg“ meile veel nüüdki olla küllalt huvitav ja tähtis — kuigi juba pääasjalikult kultuuri- ja kirjanduslooliselt. Eeskätt viimaks mainitud seisukohalt lähtudes meie eepost selgitada ongi oma ülesandeks seadnud käesolev uurimus.

Muidugi peab juba ette möönma, et ta seejuures ei saa piirduda ainult uue esitusega, vaid peab tegelema ka juba senini rohkesti kogutud, kuid pääliskaudselt käsitletud materjali ülevaate ja kriitilise läbisõelumisega. Ainult viimase abil võib ehk objektiivsemalt vastata mitmele praeguseni eriarvamisi võimaldavale küsimusele, põhjendada või ümber lükata nii mõnegi senini ainult juhuslikult või intuiitiivselt avaldatud väite. See tohiks õigustada, et siia, oma ülesandelt uut-otsivasse uurimusse on võetud ometi ka juba võrdlemisi läbitöötatud erialad, nagu näit. ülevaade teose välisest saamiskäigust. Asjasse süvenema näeb, et ka

³⁴⁾ Vrd. sellekohaseid ettekandeid ja vaidlusi Akadeemilises Rahvaluule Seltsis, 17. XI 1929 ja selle kajastusi ajalehis. Vrd. ka läti ja soome tõlgete sissejuhatust ja nende referaate, EKirj. 1930, lk. 29 jj., lk. 82 jj., samuti A. B e h r s i n g, Grundriss einer Geschichte der baltischen Dichtung, Leipzig, 1928, lk. 85 jj.

³⁵⁾ Eesti maa, rahvas, kultuur, Tartu, 1926, lk. 232 jj., 1023. Samuti on „Kp.“ jäänd n. ö. kahe artikli vahele näit. soomekeelses tutvustusteoses: Viron-kirja, Helsinki, 1926.

seal ei taheta anda ainult tuntud faktide kogu, vaid see puhastatult ja täiendatult rakendada uurimuse spetsiaalsema üldeesmärgi teenistusse.

Viimane aga on — selgitada ja iseloomustada kõigepäält „Kp-ga“ kui ilukirjanduslikku teost ta kohalikes ja üldeuroopalistes sidevussuhtes, püüdes seejuures kunstilisi küsimusi võimalust mööda siduda ka üldkultuurilistega.

Just eepose esteetilist iseloomu on senine uurimus valgustand kõige vähem ja kõige pääliskaudsemalt (erandiks leenevad mõned eespool-mainitud skitsid ja kitsamad kirjutised), ja just siin näivad arvamised ka veel praegu kõige erinevamad. Muidugi ei jaksa ükski uurimus ühemeelseks teha viimaseid seevõrra, kui need on üldised meeldivusehinnangud, küll aga ehk tõestada või kummutada nii mõnegi senini ainult usule põhjendatud töökspidamise teose luulelistest omadustest ja nende tähendusest. Samuti on senini peaaegu üsna süvendamata käsitus „Kp-ja“ kirjandusloolise seisukohast, ta ideelis-temaatilistest ja žanrilis-vormilistest eelkäijatest ning ettevalmistajaist Euroopas, ta suhteist eelkäiva ja kaasaegse Euroopa, baltisaksa ja eesti kirjanduse ning vaimueluga, ta sisulisest ja vormilisest voolu- ja liigikuuluvusest.

Teos on omandand meile aga valdava kultuuriloolise tähenduse just rahva- või rahvaluulepärase loominguna; seepärast on arusaadav, et ka siin erilise tähelepanuga jälgitakse vahekorda pärimusandmete ja Kreutzwaldi ning tema kaaslaste isikliku loomingu vahel. Vastavalt teose eri-ülesandele püütakse selgitada iseäranis rahva-ainete ümber-loomingu määra ja luulelist tähendust, mida on senises, eskätt folkloristlikus vaatluses nähtud õige vähe. Nii omandabki teos mõnes osas n. ö. geneetilis-eksegeetilise ilme; temas püütakse määratella valmisteoses esinevate motiivide ja kujundusvõtete rahvapärane kui ka uus tähendus ning luuleline funktsioon.

Ent juba viimasest kahepoolsest sihimääritlusest järgneb, et meie ka meetoodiliselt peame tarvitama mitmesuguseid vaatlusviise, niihästi valmisteose kui niisuguse omadusi seletavaid kui ka selle saamist jälgida püüdvaid. Eelmainitud j. m. põhjusil ei või me loobuda ka viimasest, olgugi et geneetilisi sidemeid kindlaks teha on sagedasti raskem ja riskantsem kui lihtsalt loendada ja süstematiseerida olevaid omadusi, nagu neid

tajub lugeja. Et siin toetuda võimalikult olulisile tegureile, oleme tarbekorral taotelnud n. ö. ideedünaamilist vaatlusviisi, mis kogu inimestoimingu ja kultuuriloomingu taga püüab aimata vastavaid tungjõude, väliseid tegu- ja teosnähtusi vaadelda aga kui neist oma jõu ja iseloomu saavaid väljendusvorme, olgu need siis enam intellektuaalsed (s. o. mingist tungvajadusest elustatud jõud-ideed ehk aated), esteetilised (kunst) või lihtsalt praktilised (tehniline ja sotsiaalne looming) ³⁶⁾.

Nii püüame vähemalt „Kp-ja“ kirjandus- ja kultuuriloolise tagapõhja iseloomustuseks eraldada mõningaid tähtsamaid, ka sotsiaalselt toetatud aateid ja tendentse, mis viimaks juhivad eepose sünnile ja, magnetina enda ümber tõmmates vastavaid aineid, neid omakohaselt aitavad kujundada kirjanduslikuks sisendussüsteemiks. Nii avastand teose sihipeetlikud põhijõud, arvame võivat paremini mõista ka tema struktuurilist iseloomu, ta sihikohasuse väärtust ja kirjandusloolist seisukohta.

See dünaamilis-vaimulooline vaatlusviis ongi meile kõigepäält abinõu teose kui niisuguse ja ta seisukoha paremaks seletuseks. Ja kuigi ta alguses nagu ette haarates aitab organiseerida eepose sünni ettevalmistavate nähtuste kirevust, ta tähtsamad tulemused ja õieti ka tema abil ülesseatud väidete põhjendus avalnevad meile ometi alles teose enese lähemal selgitamisel.

³⁶⁾ Vrd. näit. Fr. Gundolf: „Alle einzelnen Zeugnisse und Inhalte, auch die Personen, sind Träger und Ergebnisse von Lebensbewegungen, alle Stoff-, Ideen- und Menschengeschichte ist Niederschlag der Kräftegeschichte, nicht mehr Endzweck, sondern Mittel für den Forscher. Das heisst nicht, dass die Personen in der Geschichte nebensächlich sind, vielmehr dass sie alles sind: nämlich dass nur im individuellen Symbol das Allgemeine überhaupt sich offenbart, dass wir nur am farbigen Abglanz das Leben haben. — — jenen Vorgang als ein einheitliches Werden (nicht als eine Aufreihung von Folgen) darzustellen ist unsere nach Absicht und Methode neue Aufgabe: eine Geschichte lebendiger Wirkungen und Gegenwirkungen statt einer Chronik literarischer Fakten oder einer Psychologie von Autoren“. Shakespeare und der deutsche Geist, Berlin, 1922, lk. VII. Vrd. ka teiste vaimulooliste kirjandusteadlaste püüdeid, „den Aspekt der Dichtung in den Aspekt des Lebens betten“, kunstiteadust põhjendades eluteadusega, jälgides ta aluseid kuni sinna, kus „geformtes Sein und formendes Werden, Besonderheit und Allheit noch ursprünglich sich durchdringen“; nii H. Cysarz. Von Schiller zu Nietzsche, Halle a. d. S., 1928, lk. 387, ja sama autori varemamad teosed, E. Ermatinger'i Das dichterische Kunstwerk, Leipzig u. Berlin, 1921, j. t.

Viimase juurde jõudmisel on siis meie käsitusviis oluliselt ometi n. ö. optiline (kui mitte tarvitada sõna formaalne), mitte pääasjalikult ta saamise, vaid ta käesoleva temaatilise ja sõnastusliku koosseisu ning ülesehituse esteetiline analüüs. Ja selle pää-ülesandeks on lihtsalt viimase esteetiliste omaduste ja nende funktsionaalse tähenduse äramärkimine, avaldugu need siis juba valitud aines (s. o. motiivides sõna kõige laiemas mõttes) või selle ülesehituse võtteis.

Juba kokkuvõttena järgneb sellele niihästi temaatilises (s. o. süžeed-loovas) ja psühholoogilises (s. o. kujusid-loovas) kui ka sõnastuslikus kompositsioonis läbikäivate ning domineerivate omaduste ja iseloomustavamate võtete eraldamine, ja lõppeks, niipalju kui võimalik, nende kui ka motiivide valikus avalduva elutunde ja selle struktuuri iseloomustus. Niihästi viimase kui ka enam otsekoheste ja väliste laenude ja sarnasuste abil võimaldub siis teose lõplik sidumine teda sünnitand kultuurilise ning kirjandusliku miljööga, mille pääjooni püüdsime skitseerida II osa alul. Et seda kergendada, iseloomustame ka viimases mitte üksi temaatiliselt esmatähtsaid idee jõude ja tendentse, vaid ka vormiliselt eeskuju-andvaid „juuri“, s. o. valmistatuid ja vastava eepikaliigi vormiarengut üldse.

Metoodiliselt iseloomustab käesolevat uurimust siis püüe pääle aine poolt ettekirjutatud folkloristliku ja filoloogilise eeltöö rakendada niihästi vaimuloolis-dünaamilisi kui ka formaal-esteetilisi käsitusviise, mis on senini üheskoos olnud võrdlemisi vähe harrastatud või üksteise vastu otse vaenulised. Autor on teadlik raskustest, mis tuleb võita sellisel mitme meetodi sidumise katsel. Aga ta on veendund, et neid siiski on võimalik ühendada ja et alles nii pääseb üle sellest ühekülgisusest, kuhu muidu ähvardab jätta niihästi ainult filosoofiline ja psühholoogiline „jõudude“ aimamine (Ermatinger, Gundolf) kui ka ainult väline „võtete summa“ kokkuarvamine (Šklovski jt.), kõnelemata ainult filoloogilisest välisfaktide kuhjamisest.

Esimene osa.

Kalevipoeg rahvaluules.

1. Lähtekohad.

§ 4. Ülesande piiritus.

Tavalistest luuleteostest eraldab Kreutzwaldi „Kp-ga“ teatavasti ta läbikäivalt suur ja tahtlik sõltumine eesti rahvapärimestest. Olgu tulemus nn. rahvaepos või mitte, midagi sellele mõistele vastavat soovis siiski juba Kreutzwaldile tehtud ettepanek. Väljaspool enamasti peetigi teost valmis pärimusluulemate koostiseks või vähemalt rekonstrueeriva liitmise ja ümbervärsistuse saaduseks. Ja nagu allpool selgub, on ka Kreutzwald ise oma arvamise järgi jälgind, igatahes püüdnud jälgida õige lähedalt rahvaluule (ja oma eelkäijate) antud aineid ja dispositsioone. Vahel ta näikse nende pärast ohverdand isegi oma isikliku ilutunde nõuded. Nii on meil siis võimalu mõista ta „Kp-ga“ ka kunstteosena orgaaniliselt, ilma et meil oleks lähemat käsitust ta sündmustikku, kujusid, autori ehitustahetki nii tugevasti mõjustand pärimusaineestikust. Kõnelemata viimase enda folkloristlikust huvitavusest.

Oleks ometi otstarbekohatu siin püüda anda ee pose täielikku folkloristlikku analüüsi. Juba töö keskenduse nõudel jätame enam-vähem kõrvale üksikute, kunstiliselt ebaoluliste nimede ja mütoloogiliste mõistete vaatluse, samuti iga üksiku rahvalaulurea äratundmise ja selle allika osutamise. Viimaks mainitud ala on juba üksikasjaliselt selgitand dr. Karttunen, ja kuigi tema teost ka ses suhtes paiguti võiks täiendada, tulemused vaevalt vääriskid süstemaatilise ümbertöötuse vaeva. Niikuinii teame, et Kreutzwald on rahvalauludest ammutand peaaegu ainult oma teose täitematerjali, „staffaazi“, mitte ta olulisi ehitusmotive.

Jättes oma vaatlusest kõrvale või edaspidiseks kõik selle hilisliidetu, peame tundma vähemalt neid, valdavas enamikus proosa-

muistendlikke motiive, mis on seotud juba rahvasuus Kalevi-
 poja nimega. Ja et Kreutzwaldil tarvitada olnud materjal mitte
 kõik pole otsekoheselt meieni säilind, peaksime juba selle
 kadumaläinud osa määritlemiseks tutvuma enne kõige selle and-
 mestikuga, mida rahvas tol ajal Kalevipojast teadis või võis teada.
 Veel enam vajame seda tutvust aga asja enda pärast: et pärast
 nii pikki vaidlusi ja üksikuurimusi viimaks ometi jõuda kokku-
 võtliku ülevaateni — mis määral on meil olnud tõelisi rahvapäri-
 musi Kalevipojast, milline on nende folkloristlik, psühholoogi-
 line ja esteetiline iseloom, nende levimine ja võimalikult ka nende
 algupära. Kõigepäält, milline on olnud see traditsionaalse Ka-
 levipoja enda kuju? Kas ta oli tõesti jumalik heeroskuningas,
 nagu teda esitas Faehlmann, või koguni mingi metsik hiid, karde-
 tud ja vihatud „kollelajas“, kelle viimaks Jumal köide pani ja kellel
 rahvas naha seijast nülgis, nagu teda on näidand üks Kreutzwaldi
 noorpõlve ballaad ja nagu hiljemini ainurahvalikuks traditsioo-
 niks on pidand Leetberg ja mõni teinegi uurija? On selle „kur-
 jusegeeniuse“ muutumine imeteldud rahvussangariks tõesti „otse
 võrratu anekdoot Eesti kirjanduse ajaloos“? ³⁷⁾

Kui aga rahvalikudki andmed on nii erinevad, millega see
 seletub? Alles kui see selgitatud, võime hiljemini määrata ka iga
 eri- autori ja asjaolu tähendust selles metamorfoosis.

Et meie vaatlus tahab olla kõigepäält eeltöö kirjanduslooli-
 seks allikatundmiseks, püüab ta vahest enam kui hariikult folk-
 loristlikud uurimused selgitada rahvapärimeste psühholoogilist
 ilmet, näha enne kõike neis peituvaid dispositsioone järg-
 nevaks ümberloominguks. Muidugi on see sageli õige riskantne,
 seda enam, et juba ruum ei luba ligemalt jälgida üksikmotiive ja
 -kujutlusi nende rahvusvahelises ulatuses. Samuti on raske
 öelda, kas on õnnestund, püüdest hoolimata, leida ja kcondada
 tõesti kõik vastavad andmed meie mitmesajatuhande-lehekülje-
 lisest vanavarakogust, kus nad sageli esinevad ühenduses võõr-
 ainetega. Sellepärast on paratamatu, et osa arvamisi siin esita-
 taksegi ainult tõenäosuse piirides ja mõned probleemid jäävad
 lahtiseks. Ometi autor loodab, et ka võimalikult hiljemini ilm-
 siktulev materjal pääasjus ainult täiendab praegu tarvitada
 oleva põhjal tehtud otsuseid. Kui tõeliste pärimuste enamikust
 on säilinud teisendeid nii laialiselt ja rohkesti, pole ju kuigi tõc-

³⁷⁾ Tuglas, Kriitika I, 206.

näone, et lähemas minevikus oleks võind olla väga oluliselt erinevaid teisi, millest pole meil seni ühtegi usaldatavat üleskirjutist.

§ 5. Hiiumuistendite iselaad.

Hiiuna on Kaleva- resp. Kalevipoega (resp. Kalevit) kujutatud juba kõige vanemais meieni säilind teateis, nii Soomes (Agricola) kui Eestis (Stahl, Hupel)³⁸. Ja hiiuna on ta tuttav ka eesti hilisemate ülestähenduste enamikule. Kuidas peaksime mõistma sellise kujutelma tekkimist ja levimist?

Juba ammu on sellele püütud vastata Kalevipoja välismaisi vasteid seletavate „hiuteooriatega“, millest mainime siin ainult mõned tähtsamad.

Kreutzwald ise pooldab võrdlemisi vana, võiks öelda euheemerilist või etnoloogilist vaadet, mille järgi ta vägilase algkujuks on olnud erakordselt suured ja tugevad inimesed, võib-olla isegi tõelised, nüüd väljasurnud hiiud, kuigi juba Aasiast kaasatoodud saaga on nende suuruse paisutand fantastiliseks³⁹). Aga juba Kreutzwaldi ajal oli valitsevaks teooriaks nn. loodusmütoloogiline. Kõigepäält rahva emotsionaalsest elamusest lähtudes ja selle filosoofilis-sümboolset tõlgendust oletades on see romantikapärane (Max Müller'i jt.) kool ka hiidudes näind teatavaid sümboolkujusid eri loodusjõududest või -nähtustest. Varakult on nii H. Neus ka Kalevipoega püüdnud seletada mingi kaljujumalusena, tuletades ta nime (nagu juba varem Faehlmann) sõnast „kalju“ või läti sõnast „kalns“=küngas, isegi Linda nime sõnast „glint“⁴⁰). Veel praegu näikse siin-säääl õpetlastegi hulgas liikuvat sellest teoriast lähtund vaade, mis Kalevipoega (samuti temast mõjustatuks arvatud Svjatogori) peab määe isikustiseks⁴¹). Ühes natuurmütoloogilise teория üldise

³⁸) Vt. E. N. Setälä ülevaade FUF VII, lk. 227 jj. A. S[aares]te, Eesti Keel 1925, lk. 137.

³⁹) Verh. GEG III, 1, 87. Vt. pikemalt käesoleva teose II osa, 2.

⁴⁰) Faehlmann, Verh. GEG II, 2, 64. H. Neus, Revals sämtliche Namen, lk. 66—74, Reval, 1849; Neus EVI, lk. 5; Neusi kiri Kr-ile 3. V 1849. Pikem bibliograafia vt. Reiman-Löwe lk. 274 jj. Vrd. ka üsna fantastiline Willi Andi [Fr. Kuhlbaris] teos: Kes on Kalevipoeg, Suur Tõll ja nende kaastegelased? Viljandi, 1911.

⁴¹) Шамбринаго, Старинны о Святогорѣ и эстонская поэма о Калевипоэгѣ, Журналъ Минисперства Народнаго Просвѣщ. 1902, nr. 1. P. Sakulin, Geschichte der russischen Literatur. O. Walzel, Handbuch der Literaturwissenschaft, Potsdam, 1929, lk. 21.

kokkuvarisemisega on kaotand põhja ka see „jumaldamisfantasia“. Ja hilisemad hiuteooriad on püüdnud uuesti lähtuda eeldustest, mis minevikuinimeselt nõuaksid vähem abstraktsiooni- võimet, enam aga sobiksid lihtsate pärimusfaktidega.

Pääasjalikult etnoloogilis-ajaloolist seletust püüab viimastega kohastada Kaarle Krohn. Rahva enda väiteile toetudes näeb ta hiidudes lihtsalt maa reaalseid või kujuteldud muinasaaja elanikke, kes on nüüdsete inimeste eest põgenend laantesse ja esindavad sääl primitiivsemat ning ristiusele vaenulist kultuuriastet, olles siis sõna tõelises mõttes „vanad paganad“. Nende suurus ja jõud on paisutatud eeskätt luule nõudeil. Et nad on primitiivsemad ja rumalamad, võideldakse nendega enamasti kavaluse ning pettuse abil, ja et neid praegu enam ei leidu, oletatakse, et nad on välja surnud või ära põgenend. Alles luule huvides saavad hiid ka nimed, ja mõne nimelise hiiu esi-isaks ongi endine inimsagar, nii Skandinaavia rahvaluules Thjazi ja Audhvaldi, Soomes Kalevate sugu ⁴²⁾).

Aga primitiivsus pole mitte alatine hiidude omadus. Seda möönab ka Kaarle Krohn, mainides saagasiid, kus hiid ei esine kirikute purustajana, vaid ka ehitajana, nii näit. Skandinaavias Finn, Soomes Kille ja Kalle. Just selliste suurte kultuurehitiste kaudu on saand hiiu tähenduse isegi mungad jt. (Soomes „munkkilaiset“, „nunnat“, „juutilaiset“, Eestis „muugad“). Arvati, et midagi nii suurt ei oleks jõudnud teha tavalised inimesed.

Siin osutatud funktsionaalses suunas palju kaugemale läheb C. W. v. Sydow oma n. n. etioloogilise teooriaga, püüdes kogu hiiukujutelma järeldada erakordsete loodusnähtuste, mägede, kaljuvormide, kivide, jälgede jne. seletuse vajadusest. Nagu rahvasaagad üldse esindavad primitiivset teadust, on ka hiiusaaga enne kõike seletussaaga („förklarings-saga“), mis püüab arusaadavaks teha imeliku ja ümbrusest erineva looduskuju tekkimist.

„Kindlad mäed arvatakse olevat midagi loomulikku, midagi, mis ikka on olnud, ja samuti ka need kivid, mis on maa sees, „kivid kasvavad maa sees“, oli rahva usk“, kirjutab Sydow hiiu kiviheiteloo puhul. „Kuid maa pääl lahtiselt lamavad kaljutükid pidid sinna tulema sootuks teisel viisil, ja nii järeldati, et kord

⁴²⁾ K. Krohn, Skandinavisk mytologi, Helsingfors, 1924, lk. 58 jj., 197.

oli maailmas määratu suuri ja tugevaid olendeid, hiidusid, kes nad siia on visand.“

Mitte siis tegija ega tema teotsusmotiivid pole siin lähtekohaks, vaid teo tulemus, kivi ise oma ebaharilikus kohas või vormis. Tegija, hiid (või muu vägilane) on valitud kivi jaoks ja temast olenev, looduste aduslik abihüpotees. Tal pidi olema niipalju jõudu, et kivi siia tuua, ta töö pidi katkema enne lõpetust, sest kuidas muidu seletada poolelijäänud kivivalli või liivaseljäandikku (millest ta vist tahtis ehitada silda?). Määratud laevkalme võis seletada ainult sinna maetud hiuga, kes oli niisama pikk kui need. Ja kõrged eraldiseisvad kaljutipud viisid oletusele, et need on hiid, kelle on päike kivistand.

Nii tekkivad hiiukujutlust aga on varsti hakatud kasustama ka lihtsalt fantaasialõbuks, teadusliku sihiga on liitunud luuleline. Sellest sündisid lisajooned ja lood, mida otseseks seletuseks ei vajataks, näit. et hiid oma kivi on visand sukapaelaga või et hiid vastamisi hõiguvad või mitme kilomeetri tagant üksteisele haamrit pilluvad. Vahel taotellakse sellise väljamaalimisega ka humoristlikku mõju, nii näit. loos hiiust, kes kirikuharjal istudes ja oma saapaid nõeludes piginööriga tõmbab saapasse ka hobuse ühes koorma ja mehega, ise öeldes: „Väike murerik tuli sisse, aga mis see argipäeva saapapaarile teeb“. Selliseid lugusid nimetab Sydow *proportsoonfantasiaks*, teda jälgiv V. Höttges — lihtsalt suhtesaagadeks (Verhältnissagen).

Alles muinasjuttudes ja sangarisaagades saab hiid, see muidu eetiliselts indifferentne loodusjõud endale kurja jõu ilme (et nii sangarile anda koledamat vastast) — või arendatakse teda edasi muude eepilis-poeetiliste sihtidega ⁴³⁾.

Vaevalt peaksime uskuma, et sellegi teooriaga on näidatud kõik hiiukujutluse enda tekkimise ja kestmise alused, — need võivad olla palju mitmekesisemad. Kuid vähemalt teatavate kivilugude, maamoodustuse jt. muistendite sündi ja levimise üht tähtsamat põhjust valgustab ta väga tõenäoliselt ⁴⁴⁾.

⁴³⁾ C. W. v. Sydow, Jättarna 73 jj. Vrd. ka sama autori Mytologiens jättar, ajakirjas: Folkminner och Folktankar, redigerad av C. W. v. Sydow, Lund, 1920. V. Höttges, Die Sage vom Riesenspielzeug, Jena, 1931.

⁴⁴⁾ Võib-olla on ka põhjamaade hiiulugude ilme kaasmõjustatud sellest füüsilise looduse seletuse tarbest, mis on iseäranis suur mäestikust või jälle muistsete jääliustikkude alal, kus erakordsete loodusvormide rohkus ärritab fantaasiat ja vastavaid rändsaagaseid rakendatakse väga tihedalt. Vene

Igatahes ei kõnele Sydowi teooria oluliselt vastu K. Krohnigi omale, vaid aitab seda pigemini läiendada: maa muistsete algasunikudena, kes on taganend või välja surnud nüüdse inimkultuuri eest, on hiiud oletatavad küll füüsiliselt tugevaina, mõistuliselt, usult, sotsiaalkultuurilt jne. aga võrdlemisi „metsikuina“ (nagu kreekagi ühesilmalised kükloobid). Nii võivad seletusmotiividega esineda ühes või nendega liituda hiljemini ka ajaloolise kultuurivõitluse motiivid, samuti hiiu kui mingi katastrofaalse või muu loodusjõu kehistise omadused, luule tarbeid rahuldavad edasiarendised v. m. s.

Umbes sellisena on hiiukujutlust viljelnud eriti eddaline müüdluule, kus hiiud esindavad nagu kõike vaenulist ürg- ja välismaailma ning on siis väga sobivaiks vastasteks rahva enda eluvõitlust ja edasitungi kehistavaile jumalsangaritele (Thor, osalt ka Odin). V. Höttges'e eelmainitud uurimus väidab, et umbes selline „loodushiiu“ kuju ühes teda kandva hiiu-mängukanni saagaga on levind varjaagide teid pidi ka Venemaale juba viikingiajal. See primitiivne, n. ö. loodusjõuna vahel ka kultuurivaenuline loodushiid on keskajal teatavasti segunend juba eetilisel nähtud kõige kurjuse kehistisega — ristiusu kuradiga, keda legendid niikuini kujutasid vahel ka õige lihtsameelsena ja füüsilisena. Mitmed endised hiidlikud seletussaagad (näit. kiviheitest mingi hoone purustuseks või maa kuhjamisest silla ehituseks) nimetavad nüüd sageli oma päätegelast lihtsalt kuradiks („Der Teufel“ Saksas, „piru“ Soomes) ⁴⁵⁾.

hiiutüüp näiteks (küll vähe uuritud) tundub olevat palju vähem „loodust-seletav“, enam suure inim-vägilase ilmega või teatava destsendentsteooria oletus: inimsoo algkuju, kust alates üks põlv teise järgi on jäänd aina väiksemaks. Vrd. Höttges (lõpp-peatükid, passim).

⁴⁵⁾ Pääle eel-esitatud tähtsamate teooriate võiks teataval määral hiiu-psühholoogiat süvendada ka n. n. psühhoanalüütiline seletusviis, nii näit. seevõrra, kui ta hiidvägilases näeb isiku enda vägevusiha projektsiooni, vahest ka vaenulises, röövivas hiius erootilise tagapõhjaga hirmufantasmagooriat v. m. s. Kahtlasem küsimus, kuivõrra selles osa etendab ka armukades-tatav isa-imago v. m. s., jäägu siin üldse puudutamata (vt. Semper, lk. 42 jj.).

Väga konkreetseid lisi hiiukujutluse tekkimise ja püsimise psühholoogiale toob O. Looritsa „Vägilaste prototüüpe“ (Album M. J. Eiseni 70. a. sünnipäevaks, Tartu, 1927), näidates hulga reaalsikuid, kelle erakordne jõud, söögi-isu v. m. s. rahvajutus varsti on paisutatud täitsa üleloomulikuks. Muidugi ei seleta see tendents üksi hiiukujutluste sündi, kuid igatahes osutab see üht reaalset lähte kohta, kust võib tekkida ka mõni seletussaagades kasustatav määratu tegelane.

6. Hiiumuistendid Eestis.

Mis puutub vastavasse arengusse Eestis, siis teame, et siin on üks endine hiinumetus „vanapagan“ saand aja jooksul ikka enam ka „kuradi“ tähenduse — kuigi enamasti veel esindades võrdlemisi algelis-füüsilist kuradikujutlust, mitte veel vaimundatud, nägematuks muutuvat ja hingi võrgutavat põrguvürsti, nagu seda tutvustas kirik. Ometi on „vanapagan“ meie pärimustikus säilind ka kõige levinuma nimetusena hiiumõiste jaoks, kuna „hiid“-sõna ennast tuntakse meil üsna vähe, samuti Viru rannas esinevat „jäätlast“⁴⁶). Just „vanapaganatena“ esinevad rahvusvahelised loodushiid meil kõige puhtamal kujul, näit. K a r k s i s, kus nad on lihtsalt omapärased, vaimselt lihtsameelsed, jõult ülivägevad ja teataval määral ka kehalt erakordselt suured algasunikud.

Nende elukohana näidatakse nn. põrguid või põrguhauakohti, s. o. looduslikke urkaid või koopaid (nii Abja-Kariste Koodiorus ja Karksi mõisa juures, vrd. ka Toris), nii et siingi on võimalik teatav seletussaagaline alus. Kuid muidugi alus ainult rändsaagade sidumiseks just nende kohtadega, sest muidu on need vanapaganad üsna rahvusvahelised: elavad oma eraldatud elu, teevad tavalisi talupoja töid, on sepad ja kingsepad, paikavad pükse ja ristivad lapsi, küpsetavad leiba, koovad kangast, pilluvad üksteisele mitme versta kauguselt tööriistu (leivalabidaid jm.) ühes stereotüüpsete hüüetega („Lisna, säh leiva lasna!“), käivad üksteisel külas, teevad sildu ja kannavad selleks kive ning liiva, lahkuvad viimaks neile väljakannatamatu ristiusu kommete (vaimulikkude laulude) eest ja minnes neavad ära oma senise ümbuse („kadugu tüdruku häbi ja härja kasu!“) — kõigiti vastavalt soome ja rootsigi hiitudele⁴⁷).

⁴⁶) Ilma et siin ligemalt hakkaksime jälgima seda terminoloogiat, mainime vähemalt Kreutzwaldi saadetist ŌES-ile 1849, DH 137 Mp. VI, mille järgi on Virumaal nimetusi „Hiide kivid“ (neist üks Kaarli mõisas), „Hiide varret“ (Hageris), sama tähendavad „Hiide auad“ ja „Jäätlaste ahervarred“. Kreutzwald seletab viimase nimetuse tüvest „jätma“ (vrd. jäätmaa — mahajäetud põld), kuid tõenäolisem vaste on muidugi soome „jättiläinen“, mis laenatud rootsi „jätte'st“. — „Hiid, hiius, hiiglane“ sõna ise põlvneb nähtavasti sõnast „hiis“ (mets) ja tähendas varemini lihtsalt metsmeest, nii et temaga võis liituda ka „lollaka“ tähendus. Vt. O. Loorits, EVM, lk. 51.

⁴⁷) Vt. Eisen „Karksi vanapaganad“, koguteoses Kiired III, Tartu, 1902, lk. 106—110, samuti eeltsiteeritud Sydowi teosed. Eiseni ülevaadet

Sageli on hiid segatud kujutlusega haldjatest, kelie ukse ees ei tohi magada (Karksist H III 29, 722) ja kes võivad muuta oma kuju. Kuigi väike, nõelub selline vanapagan ometi heinakuhja otsas ja tõmbab ühes niidiga nõelutavasse asjasse (saapasse) terve hobuse ning koorma, nagu vastav soome kiriku pääl istuv hiid (Türilt J. Johannson H III 23, 484—490). Vahel kutsub see nõeluja mehe, kes ta maha on tõugand, endaga maad-
 lema, kuid kaob Jumala nime nimetuse eest (Otepäält J. Kukrus, H III 21, 946 jj.). Vahel aga on nõeluja nii suur, et võib pika ridvaga pilvi kuu eest kõrvale tõugata (Saardest Ed. J. Kase ERA II 3, 29).

Hoolimata juba enam edenend vaimustumisest võib endist hiidu ära tunda ka Räpina „vanapagana naises“, kes jõe ääres koopas kangast koob ja telgede vahele kivi visand last karistab (D. Konsand E 18167 jj.), samuti Ridala „tondis“, kes ühes koopas sepist teeb, kuni naised ta säält märgade särkidega minema kihutavad (G. Tikkerpuu H II 41, 137 jj.).

Tugevasti on „kuradistund“ ka Viljandi ümbruse (Päri) vanapagan, kuigi elab kindlas orglikus maakohas (Viljandist J. Lainas H III 30, 541), samuti tema Tarvastu ametivend oma „urg“-koopas või „Matu põrgus“, kust ta metsa eksinuid ja joodikuid kimbutab või kojugi tuleb kollitama (A. Rull Tarvastust H III 16, 394 jj. Vrd. ka H III 16, 467—471, mille järgi läheb samade vanapaganate asukoha juurest tee päris kristliku laadiga piinapõrgu). — Iseseisva liigi moodustavad nn. Kavala Antsu ja Vanapagana lood, mis samuti on peasjalikult laenatud

toetavad ja täiendavad Hallistest J. Jung H II 22, 277 jj.; H II 42, 331—334; E. Kitzberg H II 22, 640 jj.; H III 28, 974—984; H III 29, 719, 726. H III 5, 809; A. Kitzberg H II 23, 187—190; M. Ilus H II 22, 508 jj.; M. Laarman H II 22, 466 jj.; E 89718; GEG, EH 158, 13 jj.; Karksist J. Kivisäk H II 48, 649; Rõngust (sama Halliste Karksi vp-na kohta) J. Jutus EKS 8° 2, 36 jj. Ainult mõne teate järgi püüab vanapagan möödaminejaid silla alla vedada, nii et need pääsevad ainult Jumala nime mainides sellest maadlusheitlusest. Samuti enam müstilise ilmega on sageli liidetud episood ristseist nende vanapaganate pool, kus ristimärgi mõjul kõik toidud osutuvad raibeteks ja muuks prahiks (pääle eelmainitute näit. Karksist M. Kõdar H III 5, 886; J. Kivisäk H II 48, 483 jj.). — Hiidude leivalabidate loost on säilind nähtavasti üks teade ka Räpinast, mille järgi olnud Peipsi „vanast nii ahtakene, et naane visanu töösele leeva lapjo üle kui leibä küt-sänüvvä“ (J. Poolakesse H II 52, 778).

germaani mailt ja kus vanapagana loodushiiu iseloom on uuemal ajal ikka enam omandand lisajooni kuradilt.

Üldiselt peame siis tõdema, et „vanapagana“ nime all Eestis esinev loodushiid on oma kujult rahvusvaheline, ja nimelt germaanipärane, esineb oma algelis-ehtsamal kujul võrdlemisi kitsail aladel (peaasjaliselt Lõuna-Eestis Karksi ja Halliste ümbruses), muidu aga on tugevasti mõjustatud kristliku kuradi ja osalt ka eri haldjate kujudest. O. Looritsa arvates pole võimatu, et mõned vanimad hiiumotiivid on siia tungind juba varemal raua-ajal, kuigi ta hiulugude õitseajaks peab viikingiaega ⁴⁸⁾.

§ 7. Kalevi nime algupärast.

Nagu allpool näeme, esindab rahvusvahelist hiitüüpi Eestis aga ka Kalevipoeg (ning samasugused hiidvägilased Töll jt. Saaremaal). Miks on nad siis teiselt poolt ometi nii suured Vanapagana ja teiste hiidude vastased? Kui Vanapagan-loodushiiu kuju edasiarenguks nii palju kaasa mõjus ristiusu kuradi mõiste, kas polnud siis tegev siingi mõni teine mõjur, mis arendas (või ka säilitas?) Kalevipojast koguni hiidude tagakiusaja?

Juba see küsimus sunnib meid kahtlema Kalevite puhthiidlikus algupärast ja otsima neile ka teisi, enam inimlikke algjuuri. Ning selles peaks olema abiks Kalevipoega muist nimetuist hiidudest eraldav Kalevi (resp. soome Kaleva) nimi ja sellega seotud muud kujutlused eesti ja soome pärimustes, eriti rahvalauludes.

Nagu eespool mainitud, et taheta siinses töös ligemalt analüüsima hakata „Kalevipojas“ esinevaid nimesid ja nende ajalugu, mis viiks teose päateemast üsna kaugele. Seepärast teeme ka Kalevi nime puhul ainult kokkuvõtte vastava senise uurimise tulemusist, mis on muide kuni praeguseni õige ebakindlad.

Tähelepanu väärivad õieti ainult kaks vanemat seletuskatset: Üks, juba A. Schiefner'i esitatud, seab Kalevi nime ühendusse Islandi saagades leiduvate „*kylfing(j)ar*“, „*Kylfingaland*“ (Novgorod) j. t. s. nimetustega. Vene kroonikais vastaks neile „*kolbjagi*“ — eesõigustatud ja varjaagidega samale astmele seatud ülimuste (õigemini kaupmeeste) nimena ⁴⁹⁾.

⁴⁸⁾ Loorits, EVM, lk. 37, 34—36, 79.

⁴⁹⁾ Varjaage ja nendega sarnanevaid „*Kylfingjar*“ iseloomustavad nüüdsed slavistid kui „*Mitglieder einer Handelsgesellschaft mit gegenseiti-*

Teise arvestatava Kalevi-etümoloogia seadis üles Ahlqvist, tuletades selle leedu sõnast *kálvis*, mis on tuletis verbist *kálti* — (taguma) ja tähendab tagujat, seppa. Et ka „Kalev“ varemalt ainult seppa tähendas, sellele osutavat üks eesti laste ahel-laul („mina kaku kalevile, kalev mulle rauda“).

Seda etümoloogiat püüab E. N. Setälä oma pikas uurimuses „Kullervo-Hamlet“ üksikasjaliselt põhjendada ja ühtlasi näidata, kuidas Kalev=sepp on võind omandada tähenduse Kalev=hiiglane ja Kalev=kuningas⁵⁰). See olevat nimelt sündind „tugeva poisi“ muinasjutu vahetalitusel, kus vägilane, karupoeg, papipoeg jne. kannab vahel ka nime „sepapoeg“, s. o. siis sama kui „kalevipoeg“. Hiljemini olevat „kalevi“ algupärane tähendus (sepp) unustatud ja nii „kalevipoeg“ muutund ainult tugeva mehe, hiljemini koguni hiiu apellatiivseks nimetuseks (nii juba Schroderrus'e sõnastikus a. 1637 ja soome piiblitõlkes a. 1642). Ühtlasi olevat „kalevipoega“ hakatud tarvitama ka pärisnimenä ja hiljemini temast abstraheeritud või lühendatud Kalev (Kaleva) ise pärisnimenä. Ja kõik see keeruline protsess olevat siiski sündind juba nii vara, et pärisnimi Kalev jõudis levida nii sangari kui kohanimenä mitte üksi Eestis ja Soomes, vaid isegi Venemaal, ja et juba a. 1223 sellest võis olla moodustund Tallinna nimi Kolõvan, mida mainivad Vene kroonikad!

Ometi näitasid K. Krohni seminaris tehtud uurimused, et isegi see lastelaulu raua-andja Kalev sugugi ei tarvitse just tähendada „seppa“, vaid niisama hästi ka mingit ülimust (või kaupmeest), samuti nagu selle paralleelvärsis esinev kulla-andja „Regu“ arvatavasti tähendab kuningat. Nii muutus kahtlaseks kogu „sepa-teooria“ peaaegu ainus mitte ainult oletuslik alus, kusjuures tema vastu kõnelevate faktide arv ikka enam kasvas. Sellevastu osutus, et mitmed muudki rahvaluules esinevad nimed on tõenäoliselt ometi viikingi-aegset (mõned ehk isegi skandinaavilist algupära) ja tähendavad teatavaid ülimusi (nagu Osmo, Riiko, Vedro, Kauko, Ahti, Lemminkäinen jt.).

ger Haftung“. Vrd. prof. Stender-Petersen'i vastavaid kirjutisi Acta Philologica Scandinavica's 1930 (lk. 181—192) ja Zeitschrift für slavische Philologie, Band VIII, Heft 1—3 1931. Samuti M. Vasmer'i nimeuurimusi viimaks mainitud ajakirja IV ja V köites ja „Wikingerspuren in Russland“. Mitt. d. phil.-hist. Klasse d. Preuss. Akad. d. Wiss. vom 23. Juli 1931, lk. 649 jj.

⁵⁰) FUF VII, lk. 225.

Kõige selle põhjal pooldab Kaarle Krohn oma käänet-tegevas uurimuses „Kaleva und seine Sippe“⁵¹⁾ jälle endist Schiefner'i ja Julius Krohni arvamist, et *Kalev(a)* on viikingiajal tähendand ülimust, pigemini koguni ülimussugu või seisust ja arvatavasti on ühenduses Skandinaavia *kylfing'*ite ja vene *kolbjag'*idega. Alles nii võivat seletada *Kolōvan*-nime esinemist ka Vene kroonikais, sangarisaaagades ja kohanimesdes Siberist Volōōniani kui ka *Kalevi* (resp. *Kaleva*) nime eri tähendust Eestis ja Soomes⁵²⁾.

Mingit vastuvaieldamatut veenvust ka häälikulooline uurimus siis veel *kylfingar*-teooria poolt ei anna. Ainus, mida võime öelda, on, et ta on vähem mitteusutav *kälvis*-teoriast, mida ei näi kaitsvat enam ka prof. Setälä ise oma eelmainitud uuemas teoses (Sammon arvoitus). Igal juhul on Kalevist Kalevipoja tuletus palju usutavam kui ümberpöördukt (vrd. samasuguseid patronüüme Soomes: Osmonpoika, Riionpoika j. t.). Ja vaevalt saaks Kalevi kui algupäraseltki hiiu nimest seletada tema esinemist

⁵¹⁾ JSFOu XXX, samuti FFC 53 Kalevalastudien I, 96 jm.

⁵²⁾ Häälikulooliselt on seda ligemalt püüdnud põhjendada T. E. Karsten, Germanisch-finnische Lehnwortstudien, Helsingfors 1915, Acta Societatis Scientiarum Fennicae t. XLV, 2, lk. 244. Selle järgi on laenu (*kaleva*), eesti **kalevja*) aluseks „loomulikult mitte“ otse *kylfingar*, vaid selle nime vene vaste *kolbjagi*, kuna vene *o*-le vastab eesti-soome *a* (*okno* > *ak-kuna*) ja *e* võis sündida lihtsalt vahehäälikuna (svarabhakti). Samuti häälikulooliselt on aga selle ühenduse vastu esitatud vastuväiteid E. N. Setälä poolt teoses *Sammon arvoitus* („Suomen suku“ laitoksen julkaisuja I, Isien runous ja usko I), Helsinki, 1932, lk. 415 ja 626. Soome-eesti *a* vastab ainult muinasslaavi *o*-le, kuna slaavi lühike *u* on püsinud meiegi laenudes *u*-na (*lusikka* < *luzьka*). Nii poleks võind ka muinasvene sõnast *kolbeŭ* sündida *kaleva* ~ *kalevi*, vaid pigemini **kulvunka* (**kulunka?*), **kulvinka*, **kulvankka* v. m. s.

Karsteni tuletuse vastu vaidleb ka M. Vasmer Zeitschr. f. slav. Philologie VIII, lk. 120—124, ja teda pooldab Stender-Petersen Acta Philologica Scandinavica 1930, lk. 184. V. Ernits oma uurimuses Die estnischen Sprach-elemente im Russischen I (käsikiri Tartus 1932) peab sellest hoolimata laenu võimalikuks, kuna algvenes siin võis vähemalt ülemineku-astmena *u*-st *o*-ni juba varakult esineda ka *o*, ja *krivitsi* (valgevene) *aa*-tavas murdes kõlas ka hilisem *o* *a*-päraselt, mis laenuna siirdus võõrastesse keeltesse *a*-na (*Smatensk*, *Palteskja*). Tema arvamise järgi laenati nimi esmalt Lõuna-Eestisse kuskilt Pihkva ümbruse „kolbjaagide maalt“, teda viljeldi saagade vägilas- ja hiiunimena aga eriti Kirde-Eestis, kust ta hilisemate soome väljarändajatega siirdus ka Lääne-Soome ning teiselt poolt *Kolōvan'*i kujul uuesti tagasi ka Venesse niihästi muistse Tallinna kui ka vene isiku- ja kangelasnimena.

eriti soome rahvalauludes inimkangelasena ja eestigi pulmalauludes peigmehe meelitusnimena. Küll aga on kergesti kujuteldav vastupidine areng, et väljapaistva inimese kujule aja jooksul lihtsalt juurde liidetakse ka hiiu tegusid ning jooni, kuni ta saabki hiiu tähenduse, koguni apellatiivina. Paralleelseid nähtusi, nagu öeldud, leidub nii Soomes (munkkilaiset j. m.) kui ka Eestis (muugad) jm.

Just Kaleva kohta, leiab Krohn oma ülalmainitud teis, on Soome rahvaluules säilind kõige enam austavaid epiteete: „vanha“, „kaunis“, „kankea“, „liioin voiva“, „kähärpää“. (Viimase epiteedi järgi arvab Krohn isegi võivat otsustada, et tal olid löikamata juuksed, nagu germaani ülimustel tavalisti!) Tema pojast lauldakse Karjalas, et tal oli „hius keltainen korea“. Tema pikile valkjaile juukseile tähendavat ka valgepäise sooheina „jäneselille“ (Eriophorum) nimetamine „Kalevi juusteks“ või „Kalevipoja juusteks“ nii Soomes kui Eestis.

Ta kannab mantlit, mis on kalevist ja mille värv on kas punane (sellest haiguse nimi Eestis „Kalevi tõbi“) või sinine („sini-viita“, „siniverka“) või kirju („kirjaverkahan vakoista“) või lihtsalt ilus („kaunisverkojen veossa“).

Ta puusal on alati mõök, ta saapail on kannused, tal on hobune, tal on suured põllumaad, ta on rikas kullast, temalt võib kui ülimuselt karta sugulist vägivalda, ta on osav sepist tegema, ta on ka „õllesepp“ ja „kahjanseppä“ (ohvrijoogi tegija). Juhuliselt võib Kaleva esineda ka laulikuna ja „Kalevan poika“ oskab teha kirjamärke.

Nagu Osmot ja Ahtit, nimetatakse Kalevatki vahel „kunin-gaks“. Vahel aga on ta isegi „pyhäinen mies“, koguni „Jumala“ mõistega seginend. Ta nimega on nimetatud taevas ilusam tähtkuju („Kalevan miekka“ — Orion) ning põuavälkude nähtus („Kalevan tuli“ — Wetterleuchten), maal aga on ta nimi edasi eland eriti hiiglase nimena.

Kuigi selles K. Krohni joonistatud Kaleva-kujus võivad mõnedki jooned olla võrdlemisi juhulised ja hilised liited (nii näit. ta kähärjuukseline ilu, mis on osutund venepäraseks), kõneleb ta ometi veenvalt, et vähemalt kord Kaleva nimega on mõistetud teatavat inimtegelast ja mitte ainult tavalist loodushiidu.

Viimast päätulemust ei eita ka kõige viimasel ajal esitatud

uus Kaleva nime seletus M. Haavio poolt, kuigi selle järeldused muidu õige tugevasti erinevad eelmistest⁵³).

Praegu on seegi uus nimeseletus veel üksikasjalisemalt tõestamata ega või teda, niisama vähe kui eelmisi, tarvitada mingi kindla lähtekohana saagade eneste algupära ja levinguteede uurimiseks, vaid ta vajab ise kinnitust just viimastelt. Nii on meie esimene ülesanne (millega peaaegselt käesolevas töös piirduaksegi) ometi saada võimalikult täielik deskriptiivne ülevaade Kalevi(poja) pärimuste esinemisest — ja seda nimelt Eestis, sest ka kogu Soome ainekogu kaasa toomine lõhuks teosele seatud välispiirid. Uurimuse kirjandusloolistest eesmärkidest on tingitud ka tema tavalisest suurem tähelepanu Kalevipoja kuju enda psühholoogilis-esteetilise ilme ise loomustusele, kuna puhtfolkloristlik levinguteede jne. selgitus peab jääma enam tagaplaanile. Viimane aga ongi ju (kui üldse) täielikult võimalik alles rahvusvahelises ulatuses. Kalevipoja nimega märgitud erinevad kujud on peamiseks aluseks ka siinse

⁵³) Dr. Haavio (suusõnaliselt saadud andmed) juhib tähelepanu asjaolule, et *Kaleva*'ga ühendatavaid kohanimesisid leiduvat ka Saksamaal, ja et need olevat häälikuloolises ühenduses praeguse *kahl* (paljas) sõnaga. Nii tähendaks Tallinna vana nimi *Kaleva* nl. saksa keeles lihtsalt sedasama, mida on tema kohta tarvitatud *Keso*[*niemi*] (vrd. eesti *kesa*) soome allikais ja *Linda*[*näs*] skandinaavia omis — nii siis teatavat „paljasneeme“ (vrd. Paljassar). Samuti tähendaks riide kohta „kalev“ ainult riidet, mis on karvast paljaks aetud.

Siit oleks siis aga raske saada mingit seletust Kaleva kui vägilase nimele (või olgu siis, et selle „Paljasneeme“ nimi ülekandus ka tema valitsejaile). Teiselt poolt väidab Haavio, et vanemais „Kullervo Kalevan poja“ laulu teiseis on Kaleva nimega ilmselt mõistetud *nõida* ja *nõia poega*, kes juba kolmepäevaseks löhub mähkmed, kes mitmeti teeb paha kas otse või oma nõiduse abil, ja kes loitsude lugemise tõttu ei sure vees, tules ega võllas. Ka soome praeguses rahvakeeles tähendab „Kaleva“ jms. (Sanakirjasäätio andmeil) pea üldiselt midagi nõialist või muidu kardetavat („pahansuopa“, „vihainen, pahankurinen eläin tai ihminen“). Kujutus „kalevast“ kui nõiast aga juhib tähelepanu skandinaavia nõiale või vägilauljale („Krafta-skald“) ja keeleliselt sellega ühendatud rootsi hiulu Skalle'le, kellest muide teatakse (samuti kui Finnist) ka mitmeid samasuguseid hiulugusid (kirikute chitus jne.) kui soome hiidlikest Kalevanpoika'dest. Teiselt poolt olevat „skald“ häälikulooliselt ühendatav ka saksa *kahl*-sõnaga, kuigi veel selgitamata on nende ühine alg-germaaniline lähtevorm. Nii võivat kaleva ka isiku kohta käiva nimena laenatud olla germaani poolt ja nimelt teatava nõidvägilase tähenduses, kellega kergesti võisid ühineda ka põlised hiulood.

vaatluse liigenduses. Lähtume kõige tuntumaist ja rahvusvahelisemaist Kalevipoja kui loodushiiu lugudest, eraldame siis ta esinemised juba muinasjututegelaseks ning püüame lõpuks selgitada ka tema kui „ajaloo-pärase“ inimkangelise küsimust. Muidugi ei saa sellist ainejagamist läbi viia päris selgepiirilisel, kuid ta aitab vähegi korraldada üksikandmete kirevat kogu ja eraldada mitmesugust algupära olevaid pärimuslademeid.

A. Kalevipoeg seletussaagade hiiuna ja hiidvägilasena.

2. Kivid ja jäljed.

§ 8. Kivipilduja (teisendid).

Kõige konkreetsemalt on Kalevipoja (või Kalevi) nimi peaaegu üle kogu Eesti esindatud ühenduses mitmesuguste silmapaistvate loodusvormidega, mille saamiseks teda arvatakse kaasa aidand.

Alustame oma vaatlust kõige lihtsamate motiividega, kus Kalevipoega peetakse mingi suure erraatilise kivimüraka tema praegusele kohale viskajaks (Aarne, Sage nr. 61). Esitame sellest kõnelevad teisendid tavalises geograafilises järjekorras, alates Virumaa ida-äärest ja liikudes siit läände, et Lõuna-Eesti kaudu uuesti siirduda tagasi idasse ja lõpuks Võrumaale⁵⁴).

Teisendeist toome mõned stiilinäitena täielikult, teistest mainides ainult peasju ja tähtsamaid erivusi. Tsiteerimise kergenduseks on sama kihelkonna teisendid eraldatud üksteisest ka teisendinumbriga (kihelkonna nime järel).

Viru-Nigulast 1. A. Paaver, E 43 725. „Kp. olnud Soomest Viru poole teel ja juhtunud selle reisu pääl Malla mõisa tulesid nägema (Malla mõis on kaugele mere pääle näha), mille pääle ta nõuks võtnud mõisat puruks visata. Võtnud siis kivi ja saatnud Viru poole, aga ei trehvanud märki; kivi kukkus veerand versta enne mõisat maha. Vanemad inimesed nimetavad seda kivi „Kp-ja kiviks“. Ranna äärsed elanikud räägivad sõna sõnalt niisama, aga vaidlevad vastu, et see kivi mitte see ei olla, vaid see mis Letipää küla lähedal mere ääres on.“ (Tavaline rahvaetne näide oma lakoonilises lihtsuses ja „teadusliku“ esememääramise täpsuse taotluses.)

Viru-Nigulast 2. G. J. Jürjev, E 48 601. „Kord olnud Kalevi poeg Saaremaal ja nähend, et Eesti vai Viru maale võerad rahvas, mis üle

⁵⁴) Vt. ERL I, lk. LXV. Paiguti rühmitame kihelkondi ometi vähe teisiti, et ühtekuuluvad teisendid satuksid üksteisele lähemale.

mere sinna olid tuld, hakkasid lossi ehitama. Et aga Saaremaal sel ajal segased ajad olivad olnud, ei ole Kalevi pojal võimalik old sealt ära tulla. Ta võttand keike jämetama köie mis saade on old, tehend sellest lingu, et seda uut lossi ümber visata ja sellega ehitajaid eemale irmutada ja lossi ära häviteta. Tema teatnud ette ära, et sellest Eesti rahva piinamise koht saab. Õnnetuseks lähend aga lingu nööre teine aar katki ja kivi kukkund Viru maale mere kalda ligidale maha. Kalevi poja kää jälg on selle kivi peale raiatud ja on praeguse Malla mõisa metsas, ja loss mis Kp. ümber tahnud visata peab praegune Malla mõisi olema.“ (Nähtavasti juba ärkamisaegsest romantilisest rahvuslusest mõjustatud, kuid siiski veel peajoontes ehtne rahvamehe teisend, kus Kp.-ga käsitletakse eestlaste hoolsa valitsejana ning kaitsjana vaenlaste vastu ja viskamise põhjusi ning üksikasju püütakse ligemalt ära arvata.)

Viru-Nigulast 3. M. Veske, Sb GEG 1877, lk. 30. Kp. on tahtnud kiviga Malla mõisat purustada.

Kadrinast 1. J. Sõster, E 42 561. Kp. Soomest pildunud Malla mõisa purustuseks kolm kivi, kõik mööda. Sakslased ehitand selle „tema koha ligidale“. (Romantikast mõjustatud teisend.)

Kadrinast 2a. J. Sõster, E 42 560. Vanapagan ehitand merre karisid laevameeste kiusamiseks ja laulnud ise: „Puhastasin Purekari, osutasin odakivi, pahistasin „Painuva“.“ Selle töö juures tulnud Kp. teda (kividega) „kiusama“. (2b) Teiste arvamise järgi on Kp. Soomest siia karide otsa kive loopind, (2c) kolmandate järgi tahtnud nendega mõisaid purustada. (Sama, nähtavasti osalt ebaehtne vp-na laul vähe pikemalt samalt J. Sõsterilt E 44 733.) (Romant. teisend.)

Kadrinast 3. L. Vilmre, ERA II 33, 245. Kp. on pildund Lasnamäelt hunte; sellest siin kivid. (Eespool on iseseisev lugu Kp-ja hobuse murdmisest, vt. § 15.)

Viru-Jaagupist 1. B. Sööt, EVR 31, 51. Kuhugi mujale sihitud Kp-ja kivi on kukkund lambakarjale ja matnud enda alla kolm lammast, karjase ja koera.

Viru-Jaagupist 2. M. Jürna, EVR 8, 166. Matja küla väljal oleva „Kp. lingu kiviga“ tahtnud Kp. puruks visata Härra mõisat, kus eland „sortsid“.

Kuusalus 1a. J. Laupmann, E 41 978 ja (1b) G. Vilberg, EÜS VIII 2447: Jumida neeme otsast näind Kp. „Vana sarvikut“ magamas teispool Papi lahte „Odakivi“ karil Perispea küla ligi; visand teda, aga kivi lennand üle Turboneeme küla alla merre, „mis nimetakse Painovaks“. Kp. sajatand: „Osutasin odakivisse, aga paiskasin, pergu, Painovasse!“

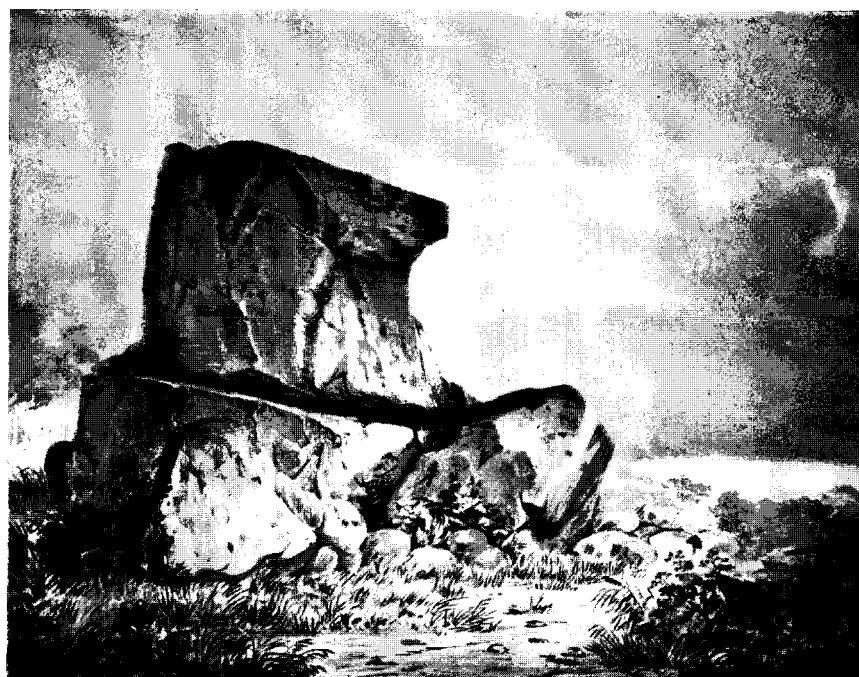
Kuusalus 2. O. Loorits < J. Ploompuu, ERA II 34, 111: Kolga ranna suured kivid olevat Kp. siia visand Soomest.

Kuusalus 3. M. Esken, E 48 172: Kolga rannas Malosi saarel seisnud Kp. ja rääkind: „Siit mina paiskan Painuvale, osudan Odakivile“.

Kuusalus 4. J. Lindvest, E 48 173: Kp. magand, vp. käind teda unes painamas; Kp. näind hiljemini teda magamas Odakivil ja visand oma tuuraga, lõhkund aga ainult kivi küljest tüki. Kp. seletand: „Osav olnud oda tegija, valsk aga varre vooldaja“. Sellest saand Odakivi oma nime.

Nr. 1. Kalevipoja visatud kivi Saadjärvel, Äksis.
F. v. Schlateri maal ÕES-i kogus.

Nr. 2. Kalevipoja visatud kivi Alatskivii (Kodaveres).
F. v. Schlateri maal ÕES-i kogus.

Nr. 3. Kalevipoja tool Saadjärvel, Äksis.
F. v. Schlateri maal ÕES-i kogus.

Nr. 4. Kalevipoja süng Linnutajal (Terrastfer),
Tormas. F. v. Schlateri maal ÕES-i kogus.

Teine kord visand samale Odakivile vp. pihta kolm kivi, ja vaadates vandund: „Osutin küll Odakivile, paiskand pergu Painovasse.“ (Esimene pool nähtavasti romantiline edasiarendus Odakivi nime seletuseks.)

Harju-Jaanist 1. G. Vilberg, E 48 272: Kp. visand Jumida neemelt vp-t Odakivile; mööda; sama vandesalm.

Harju-Jaanist 2 (ibid.): Teisendi järgi tahtnud Kp. säält Soome minna, aga vesi tulnud üle saapa sääre; tulnud tagasi, tahtnud kivi (oma suure varbaga) üle lahe visata Odakivile; kui see ebaõnnestund, vandund ta: „Osutasin Odakivile, paiskasain Painuva nenäle.“

Harju-Jaanist 3. H. Sandbek, E 57 984: Kp. visand Odakivile vp-t.

Harju-Jaanist 4. K. Känd, E 42 864: Kuusalu Loo mõisas on Kp-ja visatud kivide killud; vp. magand seal, joosnud aga kivi eest merre.

Harju-Jaanist 5. J. Hernesaks, E 42 732: Kalev ja vp. viskavad võidu kive; vp-na kivi Raudalu nõmmel, Kalevi kivi Ülemiste järves; K-vi lingu pael katki ja ta ise komistab, lööb pea vastu kivi, sureb; Linda matab ja nutab. (Romantiline moonutus.)

Jürist 1. J. Kurgson, E 35 660. Kp. visand Tallinna all laagris oleva vaenlase väe „ülema pealiku“ surnuks kiviga, mis lamab Mõigu Leerimäel.

Jürist 2. Jung, Muinasaja teadus III 53. Mõigu kiviga visand Kp. surnuks „ühe mehe“ Pühapaju kõrtsi ukse ees.

Raplalast 1. J. Liiv, E 48 296: Rapla alevi juures on „Kp. räpsu kivi“.

Raplalast 2a. H. Kanketer, EKns 37, 28; (2b) J. Pajur, H III 23, 639; (2c) L. Pärt, EVR 11, 39; Kp. on visand selle kivi (kõvasi killu) hundi pihta, kes varsa murdnud, matnud aga ka varsa. Kivil sõrmejäljed.

Ristilt. J. Niinas, E 25 730: Haapsalu lähedal Võnnu mõisa saarel on kivi, millega Kp. tahtnud purustada Haapsalu lossi; ling pääsend aga enneaeu lahti; kivi kild on Vidra külas.

Martnast. A. Iisberg, E 71 490: Haeska Tõnisa talus on Kp-ja lingukivi, millega Kp. tahtnud Saaremaalt visata Martna kiriku torni. Lingu pael aga katkend.

Ridalast 1a. R. Põldmäe, ERA II 55, 448 (nr. 114): Võnnu saarel oleva kiviga tahtnud Kp. purustada Haapsalu lossikiriku torni. „Jo ta jõud otsa sai.“ (1 b, c: samas lk. 526, nr. 4 ja 559 nr. 5.)

Ridalast 2. R. Põldmäe, ERA II 55, 512, nr. 3: Nigula kiriku torni vastu visatud Kp-ja kivi on sealsamas raba ääres. Samas nr. 15 (3): Ridala kiriku vastu sihitud kivi on Lubjamäel. Samas nr. 15 (4): Martna kiriku jaoks määratud kivi on Enda talu väravas. Rahvas kaevand Kp-le, et kirikud võtvat palju maksu, seepärast tahtnud ta neid purustada. Samas nr. 16 (5a) ja lk. 556, nr. 1 (5b): Tuhrimäel on Kp-ja (visatud?) kivi, millel on viis sõrmejälge. (Vt. samas muud jäljelood § 12.)

Lääne-Nigulast 1. J. Prooses, E 26 620: Võnnu saare kivi visand „Kalevi poiss“ Haapsalu lossi purustuseks, aga komistand. Käind vaatamas; iga jalajälje vahet on verst; neil jälgedega kividel käidud ohverdama ja sügelisi arstimas. (Vt. ka jäljelood § 12.)

Lä ä n e - N i g u l a s t (2) või mujalt Läänemaalt, Inland 1862, nr. 30: Kilsa järves on kivi, mille alla olevat Kp. purustand kabeli, sest et selle kella helin teda pahandand. (Vt. ka Eisen, Tõll 27.)

P ä r n u - J a a g u p i s t. J. Reinson, H II 20, 439: Vp. rebestand Kp-ja nooda pära; Kp. visand teda kiviga, mis leidub Sindi ja Taali mõisa vahel Pärnu jões n. n. Võnnu hauas.

V ä n d r a s t. A. Karu, E 47 392 (käsikiri hiljemini kaotsis): Tori jões on „Võnnu kivi“, millega Kp. tahtnud visata Võnnu linna, võisteldes ühtlasi vp-ga. (Vrd. sama ka ohvrikivi, vt. „Pärnumaa“, koguteos Eesti, lk. 551.)

T o r i s t. A. Sildnik, EÜS VIII 1106: Kp. pildund „pahavaimu“ vastu, kes teda oma uikamisega ärritand, 3 kivi. Need on „Võnnu kivi“ Taali jões, „Tellissaare kivi“ ja Ülemiste järve kivi.

P ä r n u - E l i s a b e t i s t. J. Jung, Muinasaja teadus II, lk. 68: Kp. ehitand Riias Peetri kirikut ja olnud kade Olevile, kes ehitand Tallinna Oleviste kirikut. Ta tahtnud torni kiviga maha visata, aga Olev löönd kinga kannaga vastu; nii on Kp-ja kivi Ülemiste järve ääres, „Olevi kivi“ aga Tori all Pärnu jões. (Romantiline teisend.)

S a a r d e s t. J. P. Söggel, E 47 290: „Eestimaal“ olevat mitu suurt kivi, millega Kp. ise Saaremaal olles kodumaal riisuvaid vaenlasi hirmutand. (Kahtlane romantiline teisend.)

T a r v a s t u s t. J. Müür, E 48 186: Kp. visand Uusnast Välluste külla Võrtsjärve äärde „Kp-ja kivi“, teise jätnud Uusnasse⁵⁵).

P a i s t u s t. J. P. Söggel, E 5234: Kp. ja vp. võistelnud kivi viskamises Hiiu rannast Ülemiste järve. (Üsna kahtlane romantiline teisend.)

V i l j a n d i s t. J. Riiet, H III 19, 852: Kp. võistleb vanapaganaga kiviheites; kivi Ülemiste järve ääres. (Segateisend.⁵⁶)

S u u r e - J a a n i s t. J. Tamm, ERM 43, 5—8: Kp. visand sortsinaistele, aga kivi nõiutud kukkuma Olustvere Paksu talu juurde; selles on ka kinga jälg. (Romantiline teisend.)

P i l i s t v e r e s t. R. Viidebaum, ERA II 36, 465: Ülemiste järve visand Kp. suure kivi. (Kahtlane teisend.)

P a l a m u s e l t 1. Veske 3, 67: Kassinurme Kp-ja söngi ligidal on kivi, millega Kp. tahtnud visata hunti oma söngil, aga kivi libisend.

P a l a m u s e l t 2. C. Rikmann, ERA II 22, 28: Kallaste küla all on Kp-ja kivi, mis visatud lambakarja taga-ajava hundi pihta. Sel on sõrmejäljed.

T o r m a s t 1 (või P a l a m u s e l t?). Bertram, Wagien 11 j.: Palamuse Kassinurmes on „Kp-ja räpsukivi“, mida ta tahtnud visata Kuremaa järve, aga väike sõrm libisend.

⁵⁵) Vrd. ka pääjoontes rahvaehtsat Kp-ja ja „Veevaimu“ kivivõistlust eeposes („Kp.“ X 600—643), mis saadud arvatavasti Laagos'elt Tarvastust; siin lendab Kp-ja kivi aga Peipsi piirile.

⁵⁶) Vrd. ka võib-olla algupärasem teisend ilma Kp-ta:

S u u r e - J a a n i s t. H. Mikkor, H II 26, 589: Kaks vanapaganat rielnud omavahel ja pärast visand üksteist kiviga, teine aga löönud jalaga vastu. See saunasuurune kivi on Olustveres, kinga jälg peal. (Teisendi järgi on see Jeesuse jälg — vp. tahtnud kivi visata pilve äärelle.)

Tormast 2a. J. Moisa, E 42 746 (2b: sama, H II 45, 428): Tedre küla all (Hurda teisendis Nina küla all) on kivi, millega Kp. üle järve hunti visand.

Tormast 3. M. Sild, E 47 238: Kp. lükand kepiga tüki mulda lamast-murdvale hundile; sellest saand Hundimägi. (Osalt kahtlane teisend.)

Tormast 4. P. J. Sorgus, H III 3, 285: Mustvee „Kp-ja kivi“ visand Kp. Läänemaalt hundi pihta, kes ta hobust kiskund. (To 5: sama, E. Soodla, E 31 125.)

Kodaverest 1. F. Kruse, Urgeschichte, lk. 182; Bertram, Wagien 11 j.; J. Körv, EKmS Aastaraamt. 1879, 46; R. Viidebaum, ERA II 53 (nr. 58): Kp. visand kiviga surnuks hundi (kes kiskund lammast).

Kodaverest 2. W. Schultz, Verh. GEG III 1, 32 (sama GEG DH 97a): „Kus meie suur kangelane vaesele orvupoisile näitas, et ta tema kaitsja on, kus meie Kallevi-poig kivi viskega tappis hundi, kes poisi ainust lammast tahtis röövida ja oma sääloleku märgiks oma sõrme jäljed kivisse järgi jättis, seal elas Terrande...“ (Romantiline teisend pikema ja kahtlasevõitu saaga sissejuhatusena.)

Kodaverest 3. L. Kettunen, EKns 32, 1: Alasuväljal on Kp-ja lingukivi.

Äksist. J. Moisa, E 42 747: Saadjärves on 3 Kp-ja lingukivi.

Põhja-Tartumaalt (?). Schüdlöffel, Inland 1836, 529 jj.: Saadjärves on 3 „Kp-ja lingukivi“, mis ta siia visand, võisteldes ja võites kahte hiidu (Riesen). Teisendi järgi kandsid nad neid võistu. Kaotajad pidid maksma ja nõuavad selle katteks nüüd üle järve sõitjailt ohvriks raha nende kivide pääle.

Põhja-Tartumaalt (?). Faehmann, SKp.: Kp. võistleb oma 2 vennaga Saadjärve ääres kiviviskamises ja võidab. (Romantiline teisend.)

Võnnust 1. G. Mootse, E 48 184. Kp. ja vp. võistelnud viskamises; Kp-ja kivi lennand Ihaste kohal Emajõkke, teine tükk lingunööri katkedes Peipsisse.

Võnnust 2. J. Pint, H III 16, 494: Kalev tahtnud kirikut visata, lingupaal libastand, kivi lamab Ihaste all.

Võnnust 3. P. Rootslane, E 29 934 jj.: Kp ja vp. võistelnud; kivid Ahja jões Läänistel. (Romantiline teisend.) Sama (Võn 4), E 29 936: Kulliniidul on Kp. oma kiviga tapnud kulli, kes kiskund väikest lindu. (Kahtlane teisend.) (Üsna kahtlane on sealsamas jutt Kp-ja liisuheitmisest Olevipojaga ja puu pildumisest.)

Võnnust 5. R. Viidebaum, ERA II 35, 327: Ihastes on Emajões suur kivi, mille visand Kp. või vp. „Kui oles linna pääle visanu, oles linn maa alla vaonu, aga es jõvva.“

Rannust. J. Peterson, E 52 609: „Kalevipoja pildnuva kruusa teri üle Saadri järve.“

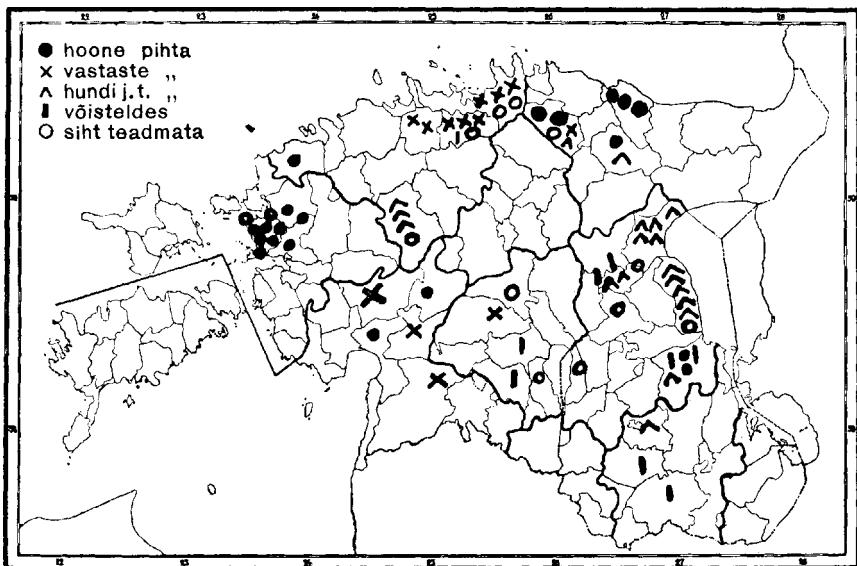
Kanepist. J. Väggi, H II 32, 534: Kp-ja magades murdnud hundikari ta hobuse; Kp. visand kiviga; sel leiduvad nüüdki veel sõrmc-jäljed. (Kahtlane teisend.)

Urvastest. „Perekonnaleht“ 1911, lk. 270: Uhtja järve ääres olevad „lutsukivid“, millega Kp. ja vp. võidu lutsu visand. (Romantiline teisend.)

Rõugest. J. Gutves, E 47311: Ka Irboskas olevad „Kalevikivid“; Kp. võistelnud siin vene vägilastega, kelle vägikivid on Munamäe ümbruses. (Väga kahtlane romantiline teisend.)

§ 9. Kivipilduja (analüüs).

Muidugi ei võimalda käesoleva teose raamid lähemalt analüüsida selle (nagu ka mitte alljärgnevate teiste pärimuste) rahvusvahelist liikumist, ja see omakorda ei luba ka eesti teisendite

Joon. 1. Muistendid Kalevipoja kivipildumisest.

arengut jälgida päris täpsalt kuni nende esimeste algmeteni. Kuid püüame vähemalt mainida, kus võimalik, sama saagatüübi esinemist ka mujal ja võimalikult eraldada tema meiegi varemait vorme nooremaist ja lokaalsemaist.

Tarvitseb vähegi tutvuda käesoleva kiviheite loo vastetega rahvusvahelises ulatuses, et näha: selle eeskujuks on olnud muistend tavalise loodushiiu kivipildumisest (Aarne, Sage nr. 61), mida tuntakse nii Soomes kui ka mujal Skandinaavias ning Saksas ja mida meil on seotud päale Kalevi-

poja ka vanapagana ja Tõllu nimega ⁵⁷). Viskamise eesmärgiks on mujal enamasti hävitada kirikut (Saksas jm.), mille kellahelinat hiid välja ei kannata (Soomes, Rootsis), ja et kirik alles seisab, järeldatakse sellest, nagu meilgi, et kivi on läind viltu v. m. s. Vahel on hiid ka ise kiriku ehitaja (Saksas, nagu meilgi Tõll j. t.), ja kui see ei õnnestu, otsustab ta selle hävitada (Soomes). Vahel aga pilluvad hiiud ka teineteist vastastikku (Rootsis, Saksas), või tahavad nendega karistada rahvast (Saksas), või poetavad juba enne viskamist kivi taskust kogemata välja (Soomes) ⁵⁸).

A. Vaadeldes meie teisendeid ligemalt, võime siis järeldada, et kindlasti laenatud on vähemalt need (rühm A), kus Kp. omagi kiviga tahab purustada kirikut (või torni) selle kelladega (nagu eriti Läänemaal) või mõnd muud suurt ehitist, mis teda ärritab (Malla mõisat). Nähtavasti Põhja-Eestist lähtudes on see kiriku-purustamise eesmärgiga versioon levind ka Põhja-Pärnumaale ja haruldi isegi Tartumaale (Võndu), kuid sääl pole sel suuremat menu olnud, kuna tegevus sobis oma sisult palju paremini vanapaganale ⁵⁹). Viru-Nigula ja selle ümbruse teisendeis on Kp-ja viha mõisa vastu ka teatava rahvusliku värviga (sest mõisa ehitajad olid sakslased), kuid see on nähtavasti hiljemini esile tõstetud, vahest alles ärkamisaja mõjudel. Kõige vanemais ja laenu-ehtsamais teisendeis on purustamise soovi põhjuseks lihtsalt kirikukellade ärritav hääl (Läänemaal) või ehitamisvõistluse kadetus (Pärnumaal kui ka saartel ja Soomeski).

B. Tõenäoliselt on mingi lihtne hiidude omavahelise kivipildumise laenumotiiv olnud lähtekohaks ka Kp-ja ja vanapagana vaheliste võitluste lugudele (rühm B), eriti n. n. Odakivi

⁵⁷) Eisen, Tõll 36 j., 42 jj. Kurioosumina mainitagu, et meil isegi „muugad“, s. o. siis hiiustund mungad, on vahel üle võtnud selle vanapaganliku kivipildumise, kuigi pole midagi öeldud viimase eesmärgist (Wiedemann AIÄLE, lk. 431; Russwurm, Eibofolke 393, 11; Eisen EM II, 117).

⁵⁸) Soomest: vt. A. Aarne FFC 33, S. nr. 61. V. Koskinen „Jättiläinen heittää kiven“, käsikiri K. Krohni rahvaluule-seminari arhiivis, Soome Kirjanduse Seltsis. Helmer Winter, Kalevanpoika-Kalevipoeg („Uuden Suomen“ Sunnuntailide nr. 9, 3. III 1929) mainib 17 Kalevanpoja kiviviskamise teisendit. Rootsist: Sydow, Jättarna, lk. 73. Saksast: J. Folkers, Zur Stilkritik der deutschen Volkssagen, Kiel 1910, lk. 45 jj. Fr. Ranke, Die deutschen Volkssagen, lk. 229, 231.

⁵⁹) Nii näit. püüab just viimane nii tabada kirikut Kodaveres ja Võnnus: H II 32, 837; Eisen KpR 34; vt. ka ERA II 35, 327.

ümber koondund teisendeile Kuusalus ja selle ümbruses. Kuigi neis näikse Kp. juba võrdlemisi ammu esinend sümpaatse vägilasena (umbes nagu Töllgi) ja samuti tema vastane vp. negatiivsena, tunneme selles veeskahlajas ning natuke veidrana edasi-antavate ütluste autoris ära tavalise loodushiidu, kes alles mingi (võib-olla siis nimega kaasa tulnud) kõrvalmõjustusel oma eri-ülesandeks on saand mitte ainult oma kividega kiusata vanapaganat kui omasugust, vaid temaga olla püsivalt sõjajalal kui mingi inimestelegi vaenulise jõuga. Sama rahvusliku edasiarenduse tulemus ja arvatavasti hilisem on kivilingutus rahvale vaenuliste inimsõjalaste vastu (Jüris). Arvaksime, et viimane ei ulatu üldse ärkamisajast kaugemale, kui mitte samas maa-kaitsmise („maa sõjakuninga“) osas veel ehtsamalt ei esineks ka Töll. Samuti võistlevad maa vaenlaste vastu näit. Läti-Leedu hiid (Lerchis-Puschkaitis, 17 Ia, 6). See ei tähenda, et mainitud joon peaks kõigil neil ka geneetilises ühenduses olema, vaid vähegi sümpaatne hiidvägilase kuju kandis juba iseendas dispositsioone, et olla oma määratu jõuga kasustatud ka maa vaenlaste vastu.

On tähelepanndav, et mõnes Pärnu (Pä-Elis.) teisendis võistleb Kp. ka kiriku ehituses (just nagu Töll ja germaani hiid), kuna ta kiriku hävitamise mõttele tuleb alles kadedusest. On tõenäoline, et selles motivatsioonis on lähtekoht ka mõnele omavahelise kivipildumise loole, kus põhjendust üldse ei esine. Et näit. Põhja-Viljandimaa (Suure-Jaani) „võitlevate vanapaganate“ teisendid on ka geneetilises otseühenduses selle Pärnu-poolse redaktsiooniga, näitab kivi kingakannaga tagasilöömise joon, mis ida pool ei esine.

Kuid üldiselt peame siiski nentima, et Lõuna-Eesti võitluslood Kp-ja ja vp-na vahel on üldiselt hilist algupära, oma antud kujul võib-olla kõik alles romantika-aegsed (vrd. Pä-Jaag., Tori, Saarde, S.-Jaani t.). Varem kivipilduja Kp. Lääne-Eestis on ikkagi olnud ainult üsna laenupärane loodushiid, peaasjalikult kirikupurustaja (Läänemaal), kes alles hilistel idapoolsetel mõjudel juurde sai mõningaid rahvusvägilase jooni ja ikka selgemini hakkas esinema kohaliku varema loodushiidu, vanapagana ürgvastasena (Viljandimaa).

C. Idaeestilist algupära näikse olevat ka lood Kp-ja ja vp-na vahelisest viskevõistlusest, kuigi nad Lõuna-Viljandi-

maalgi on juba rahvaehtsad olnud. Lähtekohaks võib olla mingi loodushiidude omavaheline võistlus, nagu see veel kajastub Saadjärve „Kp-ja kivide“ ümber koondund lugudes, kus Kp-ja vastaseid nimetatakse ainult veel teisteks hiidudeks (Schüdlöffel) või isegi Kp-ja vendadeks (Faehlmann, vrd. ka Rannu teis.). Kuid teatav vägilaslik ilme on selle rühma peategelasele siiski enam omane, lähendades ms. teda võib-olla Venest mõjustatud Kagu-Eesti vägilastüübile (vrd. ka „Petseri vägimees“ ja vahel Kp-gagi võistlevad „Vene vägilased“).

D. Teatava eriliigi kiviheite-lugudest moodustavad oma sihi-määrusega need, kus Kp. kiviga tapab h u n d i (Raplas, Kadrinas ja Põhja-Tartumaal). See on tõenäoliselt sündind järeldusena künni- ja hobusemurdmis-lugudest (nii siis Põhja-Eestis), kus arvatakse Kp. kaitsnud oma töölooma ka oma tavalise kiviheitega. Tormas ja Kodaveres on Kp-ja kui vägilase ihalus hiljemini sama motiivi rakendand ka kui näidet tema heatahtlikust inimeste aitamisest, sest ta k a i t s e b nende lambaid hundi eest. Selle „lambaversiooni“ sünniks võib olla kaasa aidand ka lihtsalt loodushiiu kivi juhulise kukkumise ning lammaste (ja karjase!) tapmise motiiv, nagu see veel esineb Viru-Jaagupis — ja, vähe erinedes, ka Soomes, kus hiiu kivi kukkudes matab enese alla sulase ühes paari härgadega (vt. eeltsiteeritud V. Koskise uurimust). Kuid selgi juhul peab olema selle ümbermuutmise seniste andmete järgi ainult Eestis esinevaks hunditapmis-motiiviks sündind juba õige vara, nii et ta oma arvatavalt sünnikohalt (näit. Virust) on jõudnud juba nii levida ja koduneda ka Raplas ja Kirde-Tartumaal.

Mis puutub nii kiviheite kui ka järgmiste muistendite üld-laadi, siis pole neis muidugi midagi ühtekuuluvat ega koguni tõelises mõttes sangarisaagalist eepikat, nagu arvasid Bertram, Kreutzwald j. t. Nende eesmärk pole pakkuda kõrgemaid heroiliskunstilisi elamusi, isegi üldse mitte niipalju huvitavat ajaviidet nagu muinasjutud, vaid enne kõike õ p e t a d a ja s e l e t a d a ebaharilikkude kivide kohaletulekut ajalooliseks peetud Kp-ja, tema kivipildumise ja tema vanapaganast vastase hüpoteesi abil. Olles nii lähemal rahvalikule teadusele enam kui luulele, on nad ka vormilt lakoonilised ja lihtsad; et teha end usutavamaks, püüavad nad esitada peale kivide vahel ka muid asitõendeid (näit. käe ja jala jälgi kivil, lingu libisemise või kivi lõhkemise tagajärgi

v.m.s.). Nad tunnevad üldse suuremat huvi teo saaduse kui tegija ja selle teo põhjuste vastu ⁶⁰). Ainult hiiu erakordseis ütlustes on vahel taoteldud ka püsivamaid ja kunstilisemaid sõnastusvorme. Ja ainult mõningad jutustajad on äärmiselt lihtsat peateemat püüdnud natuke avaramalt sõnastada ja välja maalida.

§ 10. Kivikandja (teisendid).

Üsna lähedal kiviviskamis-lugudele on lood kivide (või liiva) toomisest, kusjuures eesmärgiks on kas silla (tee) ehitus või midagi muud. Selle eesmärgi järgi võibki siin eraldada vähemalt kaks alarühma.

A. Kõige üldisemalt tuntakse kivide toomist s i l l a e h i t u s e otstarbel (Aarne S. 48). Kp-ja nimega on see seotud peaaegu ainult Keskida-Eestis.

V i r u - N i g u l a s t. Eisen, Töll 46: Kp. ehitand Soome lahte silda, sest saand merre „Vikkuri luodo“.

S i m u n a s t. R. Viidebaum, ERA II 13, 234: Kp. teind enesele Tapa lähedal teed läbi soo (et veskit ehitada).

V ä i k e - M a a r j a s t. J. Palm, H II 11, 868: Kp. toond kaks püksikalitsa täit liiva, et teha „oidule“ (Peipsile) teed, sest vesi puutund kella-deni; vp-na takistuse pärast jäänd töö pooleli.

K o e r u s t. H. Schults, H II 13, 451 (romantiline teisend): Kp-ja hõlma august pudenend liiva maha; sellest tekkind Lohusuu Kp-ja säng.

K o l g a - J a a n i s t. O. Loorits, ERA II 34, 13: Kp-ja eit või Kalevi eit toond (sillaks?) rüpega kivivared Võrtsjärve.

L a i u s e l t. J. Ävardt, E 42 207: Jõgeva jaama läheduses Lustiveres oleva kõrge ning pika seljandiku teind Kp. enesele maanteeks, kandes seljas auguga liivakotti.

P a l a m u s e l t 1. H. Karro, E 47 851 (samalt H II 74, 488): Kuremaa järves olevat Kp-ja silla kivid; töö valmimist takistand kuke laul ⁶¹).

P a l a m u s e l t 2. Veske, 3, 65: Kp. teind kühvli ja põllega endale sängi Kassinurme.

T o r m a s t 1. M. Sild, 47 235 (sama H II 74, 847): Kp. viind silla tegemiseks rüpetäie kive Peipsisse; sellest „Kuivlot“.

T o r m a s t 2. P. J. Sorgus, H III 3, 285 (romant. teis.): Kp. käind külas Peipsi taga, seal kingitud kivid pildund ta tulles vette; sellest „Kalevilodu“.

⁶⁰) Vt. hulk paralleele sellele ka eelmainitud Folkers'i teoses saksa rahvasaaga stiilist.

⁶¹) Kahtlast algupära on sama saatja teated vp-na sillast Peipsis ja Saaremaal, E 47 856, ja veel kahtlasem teade, et Väike-Maarjas olevat ka üks Kp-ja võlvitud sild (E 47 855).

Tormast 3 (3a ja b). P. Ariste, ERA II 30, 81 ja 105: Kp. toond hõlmaga kive ja liiva; sellest saand Linnutaja mägi. Magand ka Tuulaveres Unimäel.

Tormast 4. S. Sommer, H II 59, 679 (romant. teis.): Kp. kaevand Peipsi, kaitseks vaenlaste eest, ja toond mulla mägedeks; läbi lahtise põlle nurga varisend Linnutaja mägi.

Tormast 5. M. Sild, EKNS 2, 190: Linnutaja mäel olevat Kp-ja säng või haud.

Kodaverest 1a. L. Kettunen, EKNS 32, 1: Kp. kandnud liiva kuue siivaga oma sängi, osa kukkund maha enne; sellest tekkind Tükkumaiko mägi. **1b.** Sama R. Viidebaum, ERA II 53, 71⁶²).

Kodaverest 2. Eisen, Kp. R 84: Kodavere Rannamõisa kivihunnikud toond Kp., et teha silda läbi Peipsi.

Äksist. A. Mauer, H II 28, 79: Kp. toond rüpega liiva ja magand selle otsas; nii sündind Saadjärve „Kp-ja säng“.

Räpinast. A. Nortots, E 42 557: Rannast Salu saareni on Peipsis „Kp-ja kivirinnas“, mille kivid viind Kp. sillaks. Teisendi järgi (A. Suurkask, Räpinast v. m.? E 29 951) on see välja varisend Kp-ja taskust, kui ta vp-na vastu sõdima läind, või koguni vp-na pükstest. (Romantiline teisend.)

B. Sagedasti on kivitoomine seotud Kp-ga (või Kalevitega) ka mõne teissuguse motivatsiooniga, mis eri paikkondades on erinev, või jälle puudub motivatsioon üldse.

Jõhvist 1. Ed. Passup, E 43 831 j.: Rida kive Narva lähedal on Kp-ja „liivaterad“, mis ta oma viiskudest välja puistand pärast Peipsist tulekut. Utria küla legendikule korjand Kp. hulga kive, tahtes hakata põldu harima.

Jõhvist 2. T. Wiedemann, EKNS a 10/1: Kuremägi on Kp-ja kalmuküngas (vt. ka § 20).

Viru-Nigulast. D. Pruhl, E 6788: Malla mõisa kivi olevat Kp. jalust ära heitnud, minnes läbi mere.

Haljalast. D. Pruhl, E 41 991: Palmse väljal on „Vahakivi“, mille üks naine või neitsi sinna poetand põllepaelte katkedes.

Kadrinast 1. R. Põldmäe, ERA II 33, 239: Undla vallas on Kalevi neitsi põllekivi.

Kadrinast 2. A. Kivi, E 33 900, ja L. Vilmre, ERA II 33, 239: Sootaguses on Kp-ja naise kivi (neitsikivi), mille ta tahtnud põllega viia mäele, kus sest oleks saand suur linn.

Rakverest. J. Lilienbach, E 8301: Vaidlu saar Soome lahes olevat sündind Kp-ja mullakotist.

⁶²) Põhja-Tartumaa Kp-ja sängid on ümbruskonnas nii üldtuttavad, et siin pole püütudki mainida neist kõiki teisendeid, mille arvu veel praegu võiks lisandada kui palju tahes. Pikemalt § 13.

A m b l a s t. K. Kuusik, E 9308 (romant. teis.): Linda kannab Tallinna Kalevi kalmu.

P e e t r i s t. V. Rosenstrauch, EÜS VIII 693: Kalevi naine kannab kokku Toompea.

J ä r v a m a a l t (K o e r u s t v. m?). Faehlmann, SKp.: Kalevi naine (nimetu) kannab oma juustega kokku oma mehe kalmukünka Toompeal. Üks kalju langeb enneaegu; sellel istudes nutab naine Ülemiste järve. Võib-olla sedasama Faehlmanni teisendit jälgib Bertram ES, kus esimest korda esineb ka Linda nimi.

K u u s a l u s t. M. Esken⁶³), E 48 172 (3), G. Vilberg, EÜS IX 797, arvatakse siit ümbrusest ka Schüdlöffel, Inland 1836, 534 ja arvatakse viimast jäljendav Wiedemann, AIÄLE 421: Jumida neemel on „Kolju vare“ ehk „Kalevi neitsi põllekivid“.

J õ e l ä h t m e s t. G. Vilberg, E 38 919, ja G. Kaasik, E 40 943: „Kalevi liivamäe“ olevat toond Kp. oma kuue hõlmaga, et oma varandust selle alla matta.

H a r j u - J a a n i s t. J. Hernesaks, E 42 734 (romant. teis.): Kalevi naine Linda kannab põllega Tallinna Toompea Kalevi kalmuks ja nutab Ülemiste järve.

J ü r i s t. J. Jung, Muinasaja teadus III 53: Ülemiste „Linda kivi“ olevat Linda toond Kurna metsast (romant. teis.).

R a p l a s t. R. Viidebaum, ERA 6, 185: Raplas on Kp-ja kalmuküngas.

K a r j a s t. E 47 406 ja M. Soonlepp, E 51 990: Pamanas on „Kalevi kivi“, mille Kalevi naine mehele vastu viind, kuni ta põllepaelad katkend.

S a a r e m a a l t (K a r j a s t?). A. Jakobson, GEG DH 233, 2 (kirj. a. 1856): Kalevi naine tahtis põllega viia „Kp-ja istet“ (toolikujulist kivi) Sõela väina, et ta mees sellest kuivi jalu Hiiumaale läbi pääseks; paelte katkemise tõttu on kivi Pamanas. Sellele Sõela tee äärsele „Kalevi kivile“ ohverdati oksid jm.

S a a r e m a a l t (K a a r m a s t? sealsamas): Veel suuremat Kalevi kivi on Kalev ise kandnud sama sihiga (või jälle, et sellega sulgeda Kuresaare „linna väravat“). „Ühe noore tüdrukuga, kes sel juhul talle vastu tuli, hakand ta armatsema (Liebesunterhandlungen im weitesten Sinne angeknüpft); olevat aga möödaminejate poolt nii häbistatud, et ta ilma kivita sealt on ära läind“⁶⁴).

⁶³) Viimane lisab isegi (E 44 776), et Jumida kabelis on olnud „Kalevi neitsi kuju“. Nii konkreetset on rahvas näind oma hüpoteeskujusid.

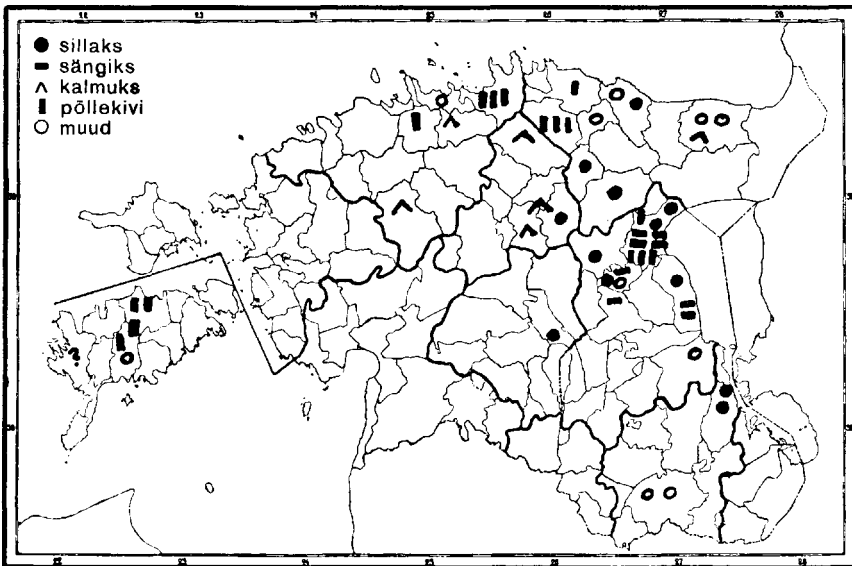
⁶⁴) Nende teadete puhul arvab Eisen (Tõll 73 j.), et osa neist alles Jakobson ise sidund Kalevi nimega, kuna nad rahvasuus kuulusid Tõllu tegude hulka. See näikse olevat tõsi näit. Kalevi ja Kp-ja koosinemise ja Kp-ja taskupistmise motiivi kohta. Kuid vähemalt Kalevi ja ta naise nime tundmine Saaremaal on küllalt tõestatud muudegi teisenditega. Võib-olla kuuluvad siia rühma (kui mitte eelmisesse, § 8) ka Holzmayer'i teated (Osiliana, Verh. GEG VII, 2, 1872, lk. 34), et Saaremaal on „Kalevi jäljed“ ehk „alla kivid“, suured kivid, millele kogunend „Kalevijälje veega“ parandatakse naha- ja silmahaigusi ja kuhu ohverdatakse hõbedat; samuti et

Palamuselt. H. Karro, E 47 857 (romant. teis.): Vp. puhastand põldu kividest, Kp. tõmmand tagant koti lõhki, sellest vared.

Tormast. M. Sild, E 47 236 (samalt H II 74, 847): Kp-ja naine toond Mustvee Kivimurru (Linnanõmme) kivid, sest et Kp. sinna kavatsend linna chitada, Umbes sama; A. Sild, E 47 239, E. Soodla E 31 124 (Kalev toond kivid, öösi aga lõhutud linn). Sama A. J. Sorgus, H III 3, 281 j. (romant. teis.).

Võnnust. P. Rootslane, E 29 935 (osalt kahtl. teis.): Ahjas võistelnud Kp. ja vp. kivide kokkukandmises; sellest vared.

Rõugest. O. Leegen, E 43 464 (osalt kahtl. teis.): Kp. ehitab veski ja lõhub ta ise, sest et sortsilased vee ära juhivad. Vähem kahtlane, kuigi moonutatud on sama üleskirjutaja teisend (E 43 441) Kp. taskust välja pudened kivist (mille rahvapärasust aitavad kinnitada Soomegi „kukkarokivid“; vt. ka Eisen, Töll 38).

Joon. 2. Muistendid Kalevi(poja) kivi- või mullakandmises.

§ 11. Kivikandja (analüüs).

Ei ole kahtlust, et sellegi muistendirühma peategelaseks on olnud kord tavaline loodushiid. Tema ehtsam vaste, vanapagan, esinebki siin veel väga laialt, kusjuures ka muistend ise on säi-

Kaarma Uduvere külas on „Kalevi kivi“, millele ohverdati. Ka teatab M. Körber (SB GEG 1876, lk. 187), et Kihelkonna kirikumõisal on „Kalevipõld“ ja 2 suurt „Kalevi kivi“ (vrd. Läänemaa Kp-ja kivid ja jäljed, § 12). Muidugi on kõik need hiiulood üksteisele nii lähedal, et nime seginemine on väga kerge.

lind palju lihtsam ja ühtlasem. See on stereotüüpiline teade vp-na (või ta naise) kivide (või liiva) kandmisest sillaehitamiseks, mille harilikult katkestab kuke laul või põllepaelte katkemine. Sellest on meil tarvitada vähemalt järgmised üleskirjutised (mille arv aga täpsamal kogude läbivaatamisel veel võib palju suureneda):

Viru-Nigulast EKNS, 32, 3 (sama Vikkuri loodo kohta, mis eespool!); Jürist H II 65, 615; Saaremaa Jaanist ja Pöidest EKS 4° 5, 393 (4 teisen-dit); Karjast H IV 2, 282; Kärlast Hurt, R 3, 411; Tõstamaalt H II 19, 541; Pärnust H II 20, 26; Hallistest H II 22, 275, 278, 323, 325, 466, 508; H II 43, 213; H III 24, 261; Karksis H II 23, 187; H II 48, 103 j.; Viljandist H I 2, 342; H I 7, 379; H I 9, 865; Suure-Jaanist H II 26, 591; Kolga-Jaanist (?) H I 5, 599; EKS 4° 4, 489; Kursist H III 8, 28; Palamuselt E 47 856 (sama H II 43, 488); Aksist H II 28, 158; Tormast E 42 747; Rannust H II 30, 287; Rõngust EKS 8° 2, 37; Põlvast H I 9, 865; Kanepist H I 9, 403; Karulast H I 9, 604; Rõugest H I 9, 423. Peale selle pole siin arvestatud hulka Tõllu ja tema kaaslaste mulla- ja kivikandeid (Eisen, Tõll 42—50), samuti ta liivatoomist kindaga (ibid. 29).

Enam-vähem kõik need kivikande-lood on algupäralt rahvusvahelised. Soomes mainib E. Oravala sillateisendeid 15 (kusujuures 3-s „jättiläise“ asemel esineb juba „piru“⁶⁵). Eeltsiteeritud uuem H. Winter'i ülevaade ühendab Kalevanpoika'ga isegi 12 liivamäe ja -saare moodustuse ja 15 + 20 tee-, silla- ja kiriku-ehituse teisendit.

Oravala järgi on sild enamasti liivast, ainult harva kividest; seda materjali on kantud kord seljas, kord kotis, vahel hõlmas. Töö jääb pooleli enamasti koti rebenemise tõttu; vahel rebestab selle teine hiid, vahel ehmatavad hiidu vastutulevad naised, kes teda õnnistavad, j. m. Tüübi esinemine Eestis on ühtlasem; seepärast oletab Oravala, et see on Eestist laenatud Lääne-Soomegi. H. Winter mainib lisaks veel Kalevanpoja kui ka tema tütre kotist või põllest varisend seljandikke ja saari.

Sama saagatüüpi tuntakse ka mujal Skandinaavias, nii Rootsis ja Taanis, samuti Saksas. Sydow kirjutab⁶⁶):

„Teine saagade rühm on seotud pikkade seljandikkude, maainade ja neemedega, küngastega jne. Nende välimus on niisugune, et võib arvata end märkavat teatavat sihti nende tekkimises ja teatavat sarnasust inimestöödega, ja nii on mõeldud, et

⁶⁵) FFC 33, Sage nr. 48; E. Oravala, Pirun sillan rakennus, käsi-kiri K. Krohni rahvaluule-seminari arhiivis, Soome Kirjanduse Seltsis.

⁶⁶) Jättarna, lk. 73.

mõni hiid on seisnud nende tekkimise taga ühel või teisel viisil: ta on tahtnud ehitada silda üle väina ja nii moodustus maanina või neem; ta on kotis kandnud kruusa ja nii on tekkinud seljandik, või ta on tühjendand oma saabast ja nii on saand kungas.“ Taanis peetakse piklikke „laevhaudu“ hiidude kalmudeks ja näidatakse neis jalutsit ja peatsit.

Samuti toob Folkers⁶⁷⁾ hulga näiteid Saksa kungaste ja neemede valmistamisest, kusjuures hiidude asemel esineb tihti juba kurat. Fr. Ranke⁶⁸⁾ teatab kividest, mis hiid on oma saapast välja visand kui liivateri, samuti hiidudest, kes ehitasid Brockeni mäge (või kirikuid) ja töid seks ning poetasid teelegi kive, või kaevasid järve ja põlle rebenedes poetasid liiva uuteks mägedeks. Läti hiid Anshulis toob oma vastastele säärsaapaga mulda pääle ja moodustab nii praegu näidatavad hiiukalmud⁶⁹⁾. Dondangenis olevat hiidude eneste kalmud, 6 arssinat pikad, ja sinna olevat maetud ka nende kuld⁷⁰⁾.

Eriti hiidliku sillaehituse motiiv näikse siis levitand nii mujal kui meil hiiu kivide või maa kandmise kujutlust. On tähelepandav, et seegi on seotud Kp-ja nimega pea ainult kirdepoolses Eestis (ja võib-olla mereteel sellega ühendatud Saaremaal), kuna vanapaganasillaehituse lähtekohaks on Edela-Eesti, keskkohaga Hallistes ja Karksis.

Ilmselt tuginevad võõraile eeskujudele lood ka hiidliku Kalevi või Kp-ja kalmust, samuti selle või üksiku kivi kandmisest hiidnaise poolt põlles, mille paelad katkevad. Ainult rahvusvaheline kirikuehituse motiiv, mida nii palju on Saaremaalgi seotud Tölluga, on Kp-ga ühendatud ainult nagu juhuliselt⁷¹⁾. Tähelepandavamad on pärimused Kp-ja kavatsusest ehitada linna (Tormas j. m.) või veskit (Simunas, Rõuges), mis on ühtlasi rakendatud vastavate kivivarede seletuseks. Samas ühenduses mainitagu n. n. lauvõitluse-

⁶⁷⁾ Lk. 45—77.

⁶⁸⁾ Eeltsit. Deutsche Volkssagen lk. 225—228.

⁶⁹⁾ Lerchis-Puschkaitis, 17 Ia, 6.

⁷⁰⁾ Ibid, 17 Ia, 2.

⁷¹⁾ Nii kiviheite-lugudes mainitud Jung Muinasaja teadus II, 68 Pärnust või samuti ilmselt hilislevind J. Käger'i teade Tarvastust, H II 25, 340, kus Kalev ja ta poeg ehitavad Saaremaal kirikuid just nagu Töll oma pojaga.

looga seotud teateid Kp-ja lauatoomisest mingi ehituse otstarbega ⁷²⁾. Nii näikse, nagu oleks Kalevipojaga sobind küll üldised pärimused hiidlikust silla kui ka linna (s. o. lossi) ehitusest, mitte aga enam uue-aegsest kirikute valmistamisest. Seegi ühes teiste motiivide mitmekesisusega laseb oletada, et Kirde- ja Ida-Eesti hiiupärimused kuuluvad vähe teise ja nähtavasti vanemasse kihti kui Lääne-Eesti oma d. Ühtlasi on just esimesed palju rohkem moondund Kp-ja kui vägilase kuju mõjustusel, kuna vanapagan esindab ehtsamat germaani loodushiidu mitte üksnes lõunas ja edelas, vaid järkjärgult (ja ikka enam kuradistudes) ka kirdes. Teisendite esinemisrohkuse ja laadi põhjal võime arvata, et need idapoolsed kandelood on levind kõigepealt Lääne-Viru (ja Ida-Harju) rannast lähtudes, kusjuures ehk Kalevi nimega seotud kalmeehitus või muidu põllekivi kandmine on olnud veel enamgi soositud kui stereotüüpne sillaehitus. On tähelepanev, et just koos selle põllekivi-teisendiga on Kalevi ja tema naise nimetused levind ka Saaremaale, kus muidu nende hiidlike ülesandeid täidavad Tõll ja vanapagan. Seegi võib-olla kõneleb nende Kalevilugude vanemusest, sest vaevalt oleks hiljemini nende tegelase nimi enam jaksand nii üksikuna Saaremaale sisse tungida ja püsida (vrd. ka „Kalevikivide“ ja „Kalevipõllu“ nimetus, millest leidub viimasele vaste ainult Soomes, § 15).

§ 12. Jäljed ja kivistised.

Juba kivilugudes mainitakse vahel mõnd kivil olevat lohku viskaja sõrmede jäljeks (Pärnu- ja Põhja-Viljandimaa teisendeis ka kinga jäljeks).

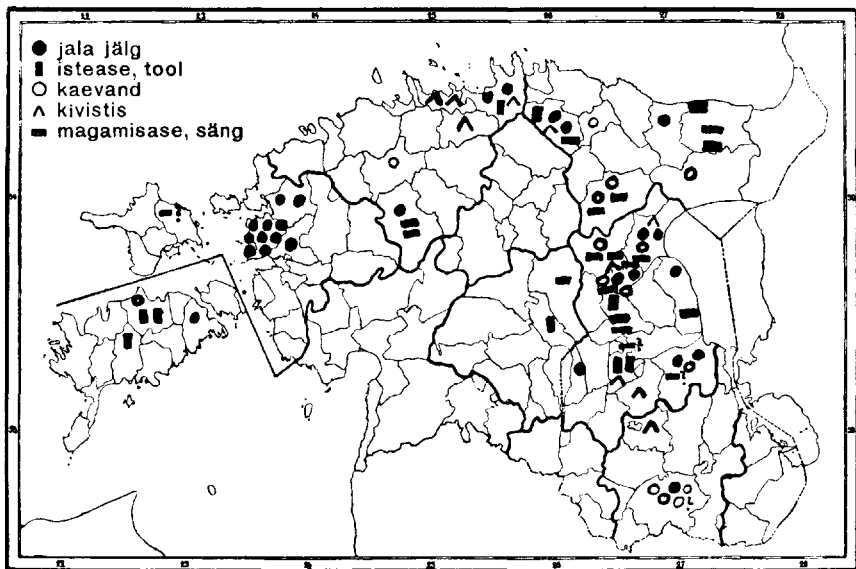
Sageli võivad aga sellistest jälgede seletustest sündida ka

⁷²⁾ Lauad tuuakse kord Soomest, kord Tallinnast, kord üle Peipsi, kord Pihkvast, kord Vöhandu äärest selleks, et neist ehitada — kas endale elukohta (Schüdlöffel), või maja, mis aga iial valmis pole saand (K.-Jaanist J. Proses, E 44 321), või majasid (Haljalast E 6788), või laevu (Tormast, H III 3, 281, Rõugest kahtlasevõitu J. Gutves, E 48 169, Hallistest kahtlane J. P. Söggel, E 41 975), või ka linna (Paistust E. Vasar, Sb. GEG 1877, 36 j.; Tormast, E 31 129; H III 3, 281 jj.; vrd. ka Kodaverest EKms Aastarmt. 1879, lk. 45, Jak. Kõrvi vabalt täiendatud teisend). Vahel öeldakse lihtsalt, et Kalevipoeg olnud „suur ehitaja“ ja toond selleks Soomest seljaga laudu (Haljalast A. Pruhl E 41 985). (Vt. ka lauavõitluse lood § 17 ja 23.)

iseseisvad muistendid: näib, nagu oleks selleks tarvit-
 send ainult mõnd iseäralikku auku kivis või maas siduda tuntud
 hiiukujuga ja paremal korral juurde lisada mõni ebamäärane
 joon tema elust, käimisest või võitlusest.

A. Enamasti on need Kp-ja (Läänemaal ka Kalevipoisi)
 jala jäljed kivides (või maas), millele vahel ohvreidki viiakse
 (sügeliste arstimiseks jne.), nagu vanule ohvrikividele:

L ü g a n u s e s. R. Põldmäe, ERA II 28, 89; Kp. astunud
 siia ühe sammuga Suursaarelt! (samal lk. 137). K a d r i n a s.
 V. Rosenstrauch EÜS X 2603. R a p l a s. J. Pajur, H III 23,

Joon. 3. Muistendid Kalevipoja jälgedest ja kivististest. (Põhja-Tartumaa üldtuntud süngidest on märgitud ainult üks teade igäühest.)

639. L ä ä n e - N i g u l a s. J. Prooses, E 26 623 (Kalevipoisi
 sammude vahe on verst), H II 54, 353. R i d a l a s. R. Põldmäe,
 ERA II 55, 494 (nr. 17 ja 18), 511 (nr. 1 ja 2), 512 (nr. 17 ja 18),
 557 (nr. 2), 559 (nr. 6). (Lk. 511 nr. 1 puhul olevat jälg Kp-ja
 hobuselt.) M a r t n a s. A. Iisberg, E 71 989. P ö i d e s
 (Tornimäel). J. Prooses, E 43 028. T o r m a s. Bertram, Wa-
 gien, lk. 11. P e t e r h o f i s t E 43 769. K o d a v e r e s. L. Kettunen,
 EKnS 32, 1. V ö n n u s. G. Mootse, E 48 183. (Kp. tulnud
 lauakoormaga Pihkvast Tartut ehitama.)

Vahel arvatakse selle koletise astumisest ka m a a s s e suuremaid auke ja künkaid sündind, nii lisakus (Kuusalust A. Ploompuu teade, E 41 481, seesama E 52 570) ja Palamusel (E 47 853); samuti olevat tekkinud laukaid ja soid, nii Vönnus (E KpR 64) ja Rannus (E 46 868). Ühes Palamuse teates (H. Karro, E 47 854), mis on küll vist juba üleskirjutaja enda või ta lähema allika fantaasia laiutus, ületab Kp-ja suurus juba igasuguse tavalise piiri: seitsme sammuga jooksud ta Peipsist Pärnu alla ja igast jäljest on praeguseni püsinud suur soo! Vahel vajutavad isegi istuva Kp-ja jalad terve järve (nii Vaskna järve, Rõugest E KpR 200) või merelahe (nii Suursaare Väikesadama, Kadrinast E 44 737).

B. Kp-ja enda isteasemeid tuntakse õige laialt: viimaks mainitud teated Kadrinast väidavad, et nii istudes on Kp. tekitanud Mohni (Ekholmi) saare ja Suursaare keskel asuvad nõod (E 44 732 jj.). Samuti näidatakse Nõo Meeril „Kp-ja istmena“ või „toolina“ üht künkakujundust, mille ees on „kaks suurt jalajälge“. „Teisendi järele pesnud Kp. sellel toolil istudes jalgu Elva jões“ (Bertram, Wagien 9; E. Kirj. 1924, 205 ja 210; A. Turp, ERA II 10, 331).

Umbes samasisuline on pärimus Kuusalu Kodasoo ja Kuusalu „Rihu ämma“ nimelisest kivikangrust (Kuusalust, A. Ploompuu, E 41 375). Tõenäoliselt on neist varasemad need teisendid, kus istekoht enam silma paistab oma iseäralise (tooli) kujuga ja ühtlasi eeldab enam inimesetaolist istujat. Nii võib Äksi Saadjärve äärsel kivist „Kp-ja toolil“ aimata ka seljatuge (F. Kruse, Urgeschichte, lk. 182), samuti suurel Ahjuoja „Kp-ja toolil“ Kolga-Jaanis (isikl. saadud andmed). Saaremaa Karjas (Pamanas) oletatakse Kalevi istumist vastavate lohkude järgi osalt toolikujulisel „Kalevi kivil“ (E 47 406, M. Soonlep E 51 990). Toolikujuline on ka Kaarma kahtlasevõitu „Kp-ja iste“, millest kõneleb A. Jakobson (vt. eesp. § 10).

Isteasemeist erinevad üsna vähe Kp-ja magamisasemed, millest aga eraldi allpool (§ 13).

Jälgedegi lood kuuluvad rahvusvahelisse hiirepertuaari. Soomest mainib eeltsit. Winter'i kokkuvõtte lugusid jälgedest, mis jätnud Kp-ja jalga (17), kämmal või sõrmed (6), saabas (2), nina (1), istumine (4), magamine (6), suusatamine (2) või hobuse kabi (2). Enam-vähem samasuguseid märke on endast jät-

Nr. 5. Kalevipoja säng Alatskivil, Kodaveres.
F. v. Schlateri maal 18. aug. 1835. ÕES-i kogus.

Nr. 6. Kalevipoja säng Alatskivil, Kodaveres.
F. v. Schlateri maal 16. aug. 1835. ÕES-i kogus.

nud Skandinaavia hiiud ⁷³⁾, samuti Saksa omad (kellest näit. üks oma jalgu pesnud 100 jalga allpool olevas jões, just nagu ta sugulane Kp. Elvaski) ⁷⁴⁾.

Jälgede kui asitõendite otsimine on eriti loomulik kõigi ajalooliseks arvatud tähtsate isikute puhul. Nii näit. tuntakse Soomes Vesilahel ka tõesti ajaloolise Klaus Kurje ratsutamise märke kaljudes (L. Kettuselt saadud teade) ja Eestis näidatakse ka lihtsate külakangelaste jälgi ⁷⁵⁾.

Sellest hoolimata kõnelevad mitmed ühtlusjooned, et Kp-ja jala- kui ka istumisjälgede lugude eeskujuks on olnud germaani vastavad „loodushiidude“ saagad. Ja kuigi vähemalt jäljelugusid (ühenduses kiviheite-muistenditega) on üles märgitud õige rohkesti ka Haapsalu ümbrusest, peame nende tõenäolisemaks lähtekohaks pidama ometi Virumaad (ja Ida-Harjumaad), kus on repertuaar kõige rikkalikum ja kust võisid alla rännata ka Tartumaa vastavad pärimused.

Siia jälgede-rühma kuulub lõpuks ka teade Kp-ja ning vp-na vägipulga vedamise jälgedest Helme Kabelimäel (Tartvastust, J. Müür E 48 188) ⁷⁶⁾. Kuigi mitte täiesti usaldatav, toetab see Kreutzwaldi (< Lagos'e) kujutust Kp-ja vägipulga veost Viljandi läheduses Närskä mäel (Blumberg, Quellen, lk. 50). Et seegi ei tarvitse olla midagi erandlikku, näitavad Läti hiidude omavahelised võitluslood, mille jälgedena näidatakse jõe haudu ⁷⁷⁾. Kindlamate andmete puudusel ei tarvitse siin alati oletada kuigi kindlaimelist välislaenu, vaid vastavad vähesed pärimused võivad olla iseseisvalt tekkind eriti lõunapoolses Eestis võrdlemisi tavalisest võitlusdispositsioonist Kp-ja ja vp-na vahel.

Ü. Juhuslikult jäänd käe- ja jalajälgede kõrval arvatakse Kp-st kõnelevat ka veel mõne muu tahtliku moodustuse, enamasti ta k a e v a m i s e jäljed.

Selle tulemusena tuntakse mõnd ümmargust järve kui Kp-ja k a e v u (Simunast, V. Rosenstrauch E 42 064 ja H II 74, 162,

⁷³⁾ Sydow, Jättarna, lk. 74.

⁷⁴⁾ Ranke, lk. 224.

⁷⁵⁾ O. Loorits, eeltsit. Vägilaste prototüüpe, lk. 65; vt. ka tema Liivi rahva usund II, § 117 ja Tõllu jälgi, Eisen, Tõll 16, 27. Vrd. ka Kaukaasia vasted § 30.

⁷⁶⁾ Veel kahtlasem on teade „Kp-ja koorma asemest“ Ihaste mäel (Võnnust, J. Rootslane E 30 572).

⁷⁷⁾ Lerchis-Puschkaitis 17 Ia, 1.

Laiuselt, seesama H III 17, 614; võib-olla on osalt usaldatav sama-sugune teade Rõugest, O. Leegen E 43 474), või silmapesukauss (Palamuselt, Tartumaa, koguteos Eesti 1925, lk. 335), või loputusauku (Rõugest, kahtl. J. Gutves E 47 312), või auku, kust Kp. võtnud liiva (Iisakust, Eisen KpR 203), või kaitseauku vaenlaste vastu (Tormast, S. Sommer H II 59, 679, romant. teis.). Kahtlasemad on teated Kp-ja jõekaevamise jälgedest Palamusel (H. Karro E 47 851 j.) ja Rõuges (O. Leegen E 43 452). Ja ainult uue-aegne nimeseletuskatse on teade, et Mõõkjärv on tekkinud Kp-ja mõõga hoobist (J. Rootslane, Võnnust saadetud, Nõos kohastatud teade E 25 339) ja Rattajärv tema vankri rattast (Rõugest, J. Gutves E 47 312). Maagilise põgenemise muinasjutu-motiivi mõjul kõneldakse Hageris Kp-ja tee kaevamisest läbi mäe (II. Kankter EKns 37, 28).

Päris kosmilise jõuni paisutatakse Kp. ühes Rakvere teisendis, kus ta „aitas natuke labidaga ühe koha madalamaks“, nii et sellest tekkis terve Soome laht (V. Pender H II 11, 128).

Samuti päris kauge fantastikani küünib teade Karjast, mille järgi vanapagan tirind Saaremaad mandrile lähemale ja nii temast lahti kiskund Muhumaa — kogu plaani teostamist takistand Kp. (V. Mägi EKS 4° 5, 370).

Kaevamismotiivigi rahvusvahelist algupära tõestavad juba mainitud Saksa hiidude järvekaevamised jm.⁷⁸⁾, kuna selle teisendamine eri juhtudeks näikse olevat kohalik rakendus, sageli (Kagu-Eestis) üsna hiline. Selles ühenduses vrd. ka jõekündmisi, § 15.

D. Lõpuks on mõnesuguseid iseäraliku kujuga kive püütud seletada kivististeks või muidu jäänusteks Kp-st.

Tormas peetakse üht musta kivi Kp-ja saapak (Wagien II, lk. 12) ja Kadrina Ilumäe Turbaneemel teist vastavakujulist kivi Kp-ja sadulaks (Wiedemann, AIÄLE, lk. 422).

Otepääl tuntakse kivist lootsikut, millega sõitnud Kp., kui ta tahtnud Himosood järveks muuta, ja Kp-ja väratit, õigeminimismi, mis ta selle teise otsa teind (Palamuselt, H. Karro E 46 860, osalt romant. teis., Otepääst, G. Öis H II 31, 636, Kanepist, J. Väggi H II 32, 570; Kambjast vrd. ka lugu kuradi kivistund lootsikust Nõos, E. Kirj. 1924, 462, ja Soome hiidude sõitu punaseil paasil).

⁷⁸⁾ Ranke, lk. 226.

Kuusalus on tuntud „Kalevi härg“, „kivihärg“ ehk ka „sortsi härg“, kes „Kalevi järve“, mis olnud praeguse „Kalevi liiva“ asemel, tühjaks joond ja kelle Kp. tapnud ning kelle keha hiljemini kivistund (Jõelähtmest, G. Vilberg E 38 919 ja Harju-Jaanist E 47 344; Jõelähtmest, G. Kaasik E 40 946, Kuusalust, A. Ploompuu E 43 765; vrd. ka E. Kirj. 1924, 461). — Nendegi lugude algupära ja lähtekoha kohta maksab tõenäoliselt sama, mis öeldud varemate jälgedelugude puhul, kuid kohalik edasiarendus näikse siin olevat suurem.

Ei ole vist kahtlust, et ka Jüri kihelkonna Nehatu „I r u ä m m a“ loos etendab tähtsamat osa fantaasiat-ärritav inimesekujuline (umbes 6 jala kõrgune) kivipakk⁷⁹⁾, mille saamist on seletatud kellegi inimese kivine-misega. Viimane motiiv sellisena on teatavasti väga vana, viljeldud väga laialt (vrd. näit. juba Loti naise lugu Piiblis, 1. Moos. 19, 26) ega ole Eestiski haruldane⁸⁰⁾. Küsitavaks võib jääda, kui palju neist on puhtalt-seletussaagalise iseloomuga, kui palju moodustatud ainult teiste eeskujul ise-seisvate saaga-ainete lõppu, et näidata kive kui viimaste asitõendeid v. m. s. Ent sellised liigivahed pole ju niikuinii kuigi selged.

Skandinaavias tuntud hiidude kivistumislood näivad Eestis olevat esindatud võrdlemisi vähe või üldse mitte. Ühe sarnasena võiks ehk mainida lugu kivikandva vanapagana kivistumisest kuke laulu puhul, selle aga on saatnud mitte alati usaldatav J. Sõster (Kadrinast E 42 562).

Paiguti on niisugustes iseäraliku välimusega kivides usutud asuvat isegi haldjaid ja neile osutatud kultuslikku austust (vrd. lapi „seidad“!). Sellise kultuse jälgi osutab prof. Eisen õige usutatavalt ka Iru ämma „teretuses“ (sülemises jm.) ja talle raha ohverdamises. Teine küsimus on, kas siin üldse tegemist on hiiuga, Kalevi naisega, koguni Lindaga (vt. § 32).

§ 13. Magamisasemed ja sängid.

Juba estofiilide ajast pääle on uurijate erilist huvi äratand n. n. Kalevipoja s ä n g i d Põhja-Tartumaal, mille iseäraliku kuju ja saamise seletuseks on avaldatud mitmesuguseid arvamisi. Iseäralikena on nad tundund rahvale endalegi: Bertrami teate järgi ei olevat neid küntud põlluks aukartuse pärast ja Torma sängist olevat nelipühi ajal kuulnud kuke laulu ja kellade helinat. Mitmel sängil võidi tõeliselt märgata kunstlikku algupära, kaevamise

⁷⁹⁾ Muide, Väike-Maarjas Porkunis on tuntud ka kaks „V i r u ä m m a“, s. o. 2 suurt „vöödilist“ kivi, mille alla olevat maetud Kp-ja varandus ja tööriistad (V. Rosenstrauch, EÜS VII 2084).

⁸⁰⁾ Vt. M. J. Eisen, Kivistunud inimesed, E. Kirj. 1924, 453—463, 491—501.

jälgi, müüri osi jne. (Wagien, lk. 6 j.), mõnda neist peeti endise linna asemeks või nimetati linnamäeks.

Nagu nüüd juba ammu teada, ongi nad pea kõik osutund eritüüpi muinaslinnadeks, s. o. kaitsekindlustusteks, kus kohane mäeseljandiku osa eraldati ühest või kummastki otsast vastavate kaevanditega ja nende muud kuhjati vallidena „peatsiks“ (või ka jalutsiks)⁸¹).

Et allmainitud Eiseni ja Laiu uurimustes isegi ligemalt on selgitatud nende sängide laadi ja nende kohta käivaid teateid, piirdume siin ainult kokkuvõtetega ja täiendustega. Tuntumad ja silmapaistvamad seitse Kp-ja sängi, ühtlasi muinaslinnad, on kõik Põhja-Tartumaal ja nimelt: Laiuse Reastveres, Laiuse Vilinal, Torma Linnutajal, Palamuse Kassinurmes, Palamuse Luual, Äksi Saadjärvel ja Kodavere Alatskivil.

Juba Võnnu Lääniste linnamäge näikse olevat ainult harva nimetatud ka Kp-ja sängiks. Samuti vähetuntud on sängi nimetus Võnnu Poka Lingutusemäele, Nõo Meeri „sängile“ ja Rapla Ohekatkumäele. Viimast tuntakse enam „Kp-ja magamisasemena“, kuid ometi ka sängina (nii Jung, Muinasaja teadus III 106, ja J. Pajur H III 23, 639). Samuti vahel sängiks, enamasti aga lihtsalt magamisasemeks on nimetatud vastavaid künkaid või jälgi Simuna Mõisamaal (R. Viidebaum ERA II 13, 82), Simuna Peasveres (sama, ERA II 12, 184), Jõhvi Kuremäel (ERA II 37, 341) ja Sõrumäel (ERA II 37, 50), Lüganuse Purtse rannas (Jõhvist, ERA II 37, 50) ja Põltsamaa Kanaveres (Jung, Muinasaja teadus II, 202). Magamisasemeist ei erine õieti muu kui jälje kujuga „Kp-ja peasemed“ (peapadjad), mida näidatakse Kadrinas („Kp.“, Anm. z. VIII. Ges.; Blumberg, Quellen, lk. 51) ja Äksi Vedu mõisas (Eisen, E. Kirj. 1924, lk. 210). Nähtavasti kahtlane (kuigi mitte võimatu) on Kp-ja sängi nimetus Hiiu Kärdlas (ibid.).

Kuid vaevalt on meil põhjust ühes Eiseniga üldse „ebasängideks“ pidada moodustisi, mis mitte kõigiti ei vasta Põhja-Tartu-

⁸¹) Vt. E. Laid, Eesti muinaslinnad. Tartus 1923. M. J. Eisen, Kalevi-
poja sängid, E. Kirj. 1924, nr. 4 ja 5. Vrd. ka eelmainitud Bertram, Wagien
6 j. ja Blumberg, Quellen 51.

maa tuntud sängitüübile. Just ümberpöörduvalt, on küllalt põhjust järeldada, et algupärasem on nimelt lihtne loodusemoodustatud hiidlik magamisase, mida vahel kutsuti ka sängiks (isegi Äksi Vedu mõisas on peetud Kp-ja sängiks ainult üht kivi, milles on eraldatav jaluts ja peats; Äksist, J. Moisa E 42 747). Suure linnus-sängi tüübi ja ta tegemise kujutus on tekkinud ainult Põhja-Tartumaa vastavate linnuste seletuseks, ning ilmselt mitte väga vanasti, kuna enne pidi mälestus ajaloolisest muinaslinnast ja selle saamisest juba tugevasti olnud tuhmund. (Iseloomustav küllalt: pole mingeid teateid, et neid „sänge“ kunagi oleks peetud ka Kp-ja linnadeks, kuigi Kp-ja ehitustegevusest muidu nii palju räägitakse.) Et aga linnused oma väliskujuga ometi nõudsid ehitamishüpooteesi, lihtsalt liideti igivana magamisaseme motiiviga vastavad jooned teisest samuti vanast silla (või mäe jne.) tegemise ja selleks liiva kandmise loost. Üksikasjade sarnasus mõlemates, nagu liiva kandmine hõlmas või põlles, osalised mahapudenemised jne., kinnitavad seda arvamist.

Et isegi „Kp-ja sängi“ nimetus pole ainult eestiline, näitab ta tundmine ka Soomes (jällegi ainult n. n. Vakka-Soomes), kus temaga on märgitud lai kalju Laitilas, Rauma läheduses ⁸²⁾. II. Winteri eeltsiteeritud kokkuvõtte mainib säältsamast Kalevanpoikade magamisasemeist tervelt kuus üleskirjutist. Ja Letgalliaski näidatakse hiidude magamisasemeid, mis umbes 100 sammu pikad, 40 laiad ja mida hiid tarvitand puhkuseks, käies putru keetes Riias kotiga soola toomas. Samasuguseid asemeid (ühes peatsiga) tuntakse Riia läheduses Lubani järve ääres ⁸³⁾. Viimased võivad olla seletatavad ühise germaani algupäraga, kuna seevastu Eesti ja Soome vastavad pärimused on ka üksteisega ligemalt seotud (vrd. juba ühise nimetusena Kp-ja säng — Kalevanpojan sänky, mis on rootsi laensõna). Samuti on silmapaistev, et läänepoolseis hiiupärimustes (isegi Lääne-Eestis) on neid asememotiive nii vähe või pole üldse mitte ja nii ses suhtes teatava eriala moodustab just Kirde-Eesti koos Lääne-Soomega. Seegi näib tõestavat ka teiste sarnasusjoonte tõttu esilekutsutud hüpooteesi, et viimased kaks maad on kord omavahel ligemas ühenduses olnud.

⁸²⁾ A. Meri, Virittäjä 1926, lk. 26—30.

⁸³⁾ Lerchis-Puschkaitis, 17 I 6, 1—4b. Vrd. ka Ogi hiiuvoodi, 5. Moos. 2, 11 ja Höttges lk. 34.

3. *Hiidvägilaslikke maamoondisi.*

§ 14. Niidulood.

Seni vaadeldud lugudest erinevad kaks tüüpi, kus Kalevipoeg esineb mitte enam tavalise kivipildujana ning mäekandjana, vaid teatava demiurgina, suuremaile maa-aladele nende praeguse kuju andjana ettevalmistava kultuurtoimingu abil, nimelt niitjana või kundjana.

Jõhvist. J. Lilienbach, E 26 802: „Kp. juhtunud tühja kõhuga heina ajal Kuremäe ümberkaudu vaese lese naise juurde ja palunud süia. Naine öelnud: Sa sööksid mo söögi tagavara natukese kõik ära, kellega ma siis eina teeksin! Kp. üelnud: Anna aga julgeste, selle eest tahan sulle ka kõhutäie väärilist tööd teha. Lesknaine annud ja Kp. pannud kõik ta söögi moonahka. Siis läinud einamaale. Pole aga mitte üksi kõik eina natukese ajaga maha niitnud, vaid ka kõik puud, põesad, kannud ja mättad siledaks teinud.“

Lüganuselt. M. Veske, VEGE VIII, 3, 1876, lk. 72 j.: Kp. tuleb läbi mere Soomest ja palub ühelt naiselt süia, lubades selle tal aidata heina teha. Ta sööbki terve leiva ja 100 silku, heidab aga siis magama. Alles õhtul tõuseb ta, luiskab oma vikatit ja — nii kaugele kui luiskamis-hääli kuuldas, langes rohi iseendast maha, nagu oleks ta niidetud.

Laiuselt 1. H. Ende, Blumberg, Quellen lk. 89: „Kalevipoeg oli Linnuta mäält ülesse tõusnud, kui ta mõne nädala seal maganud. Siis läks ta ühe lese naese käest süia paluma, sest e[t] Peipse Manatark tema leivakoti oli äravarastanud. Kõht oli temal väga tühi, aga lesk naene ütles: „Annan ma oma viimse leiva sinu kätte, kellega ma siis oma heina teen.“ Nüüd ütles Kp.: „Ära muretse, küll ma aitan sulle heina teha.“ Siis võtnud tema oma suure vikati ja läinud naese juhatamise järele heinamaale. Naene keetnud kodu sööki ja läinud niitjale järele viima, aga pea ehmatanud lesk ära, kui näinud, et tema heinamaa koht otse kui surnu väli välja paistis, kus puud juurtega tükis kui loog maha niidetud oli. Siis läinud tema Kp-ja juure, kes vikatit luisanud. „Sa oled, sõber“, ütles naine, „minu heinamaa ära rikkund ja nüüd pean mina ja mu loomad talvel nälga surema.“ Kp. kostis: „Ma pole üksi sinu, ega sinu laste peale mõelnud, vaid ma olen sulle ühe heinamaa laastanud, mis põlvest põlveni peab seisma, ja viskan töö lõpetuseks seie oma luisu maha.“ Seda heinamaad nimetatakse praegu Luisusooks. Üks jägo on Venevere, üks Käro ja üks Laiuse Tähtvere päralt.

Peale selle on Kp. Pedja jõe luha peale läinud ja õhtuks ligi 100 saatu heinu toonud ja ise teisel päeval aidand kuivatada ja kuhja panna. Kuhja lava ase on veel praegu seal näha ja nimetatakse Kp-ja kuhja mäeks.“

Laiuselt 2. J. Hurt, H II 45, 127 (8) (üles kirj. a. 1866, saksa k.): „Laiuse kihelkonnas on palju suuri kive, neid nimetatakse Kp-ja luisukivideks (Wetzsteine). Kui niisugune kivi on lõhki, öeldakse: „Luisk kukkus maha ja läks katki.““

Laiuselt 3. J. Rimmelg, E 41 958 j.: Kp. tõusnud oma Reastvere

sängist magamast; näinud Tuimetsa küla all sool lesknaise niitmas. Et naine olnud nõrkemas, võtnud Kp. tema vikati, luisand suure kiviga, mis aga katki läind. Nüri vikatiga niitnud Kp. heinamaa maha. „Sellest saadi ku[t]sutakse seda sood „Luisika sooks“. Soos kasvab palju valgeid „villapäid“, keda aga rahvas siin „Kp-ja juusteks“ kutsuvad (vist tähendab see, et Kp-l valge villa sarnased juuksed olivad).“

Laiuselt 4. Julie Sepp, H III 9, 172 (1) a. 1888: „Lesknaine teind heina Tuimetsa küla all, olnud väsinud künklise heinamaa pärast. Tema juure tulnud Kp., suur vikat õlal, ja küsinud: „Noh, memmeke, kuda eina töö kua lähäb?“ Naene näedanud küngaste piiale ja üelnud vasta: „Muidu ikke lähäks, aga küngaste pialt ja mätaste õtsast togimine võtab pihad valusast ja venitab käsi.“ Kp. niitnud heina maha ühes puude ja küngastega. „Üelnud ära minnes veel lesknaesele: „Korja nüüd! siit suad küll nii palju kui sulle vaja on!“ Naine saand palju heina. Kp-ja luisk jäänd maha, praegu keskelt katki; selle järgi koht „luisiku või lusika soo“, umbes 60—80 dessatiini suur ja lage.“

Laiuselt 5. (? üleskirjutus Peterhofis) K. A. Simmer, E 43 769: Kp. läind „meelt lahutama“ metsa, „kus üks naine heina tegi ja [et] tema meel veel tusane oli siis võttis ta seal heina teha. Aga seal kus ta niitis, oli enne suur männik kasvanud, nüüd on ta suur lage soo, sest tema niitis metsa maha ja praegu on veel seal ümber kaudu suur mets.“ See soo on suur, 6 versta pikk ja neli lai ja maha jäetud luisk kaks sülda pikk ja poolteist lai. Seal ümberkaudu on neli Kp-ja söngi (Reastvere, Linnutaja j. t.).

Laiuselt 6. H. Tiedemann, E 43 174: „Korra olla ta ka Kassinurme küla järve otsas niita katsunud, kus künkad praegu ilusti kaares on.“

Tormast. E. Soodla, E 32 339: Vaene lesk naine teeb heina „Tähkvere Lusika soos“. Kp. küsib süüa, lubab aidata. Niidabki kõik „putked maha“ — s. o. puud ja põõsad. „Niitis ühe laia kaare ja ürgas teist ka natuke ja viskas luisu kivigi sinna kus ta paergugi seisab.“ Soo on kaare moodi lage ja kaare harjal kasvavad mõned üksikud puud.

Maarja-Magdaleenast. M. Pool, H II 28, 653 (2): „Ühe kõrra oli Kp. ühel naisel heina niitmas. Siis kui ta niitma hakkas, andis naene vikati. Kp. ütles: „Mis selle kriksuga teen, ta on veike.“ Siis võttis Kp. Soome sepa kääst toodud vikati, niitis sellega — võsud künkad maha. Lõuna aeg söi ta terve leiva ja kala. Kui ta söönud sai, heitas magama nii et mets müras ja põrus. Naene läks niitma ja [ei] julenud Kp-ga üles erata — suur mees, viimati lööb kogemata maha. Õhtu ees erkanud Kp. üles ja luisanud ruttu vikatid. Luiskamisega läks hein iseendast maha.“

Nõost. A. Koger, E 30 000: „Uhila soo peal olevad Kalevi poeg niitnud, seal kasvavad suured kased kaari ääri mööda.“

Rannust (?), „Oma Maa“ 1884, lk. 85: Rannu Suursoos on väikesed kased Kp-ja varvaste vahele jäänud, seepärast niitnud ta nad kokku pöörkaarteks, mille asemed praegu tunda.

Vrd. ka Rannust, H. Tampere (isikl. a.): Vanapagan olevat niitnud Rannu kiriku soos, kus kaared (umb. 3—4 m laiad) selgesti näha.

Samast loost põlvnevad arvatavasti ka teated Raplast (?), Bert-ram GEG DH 233, 4, et sääl olevat Kp-ja ihumiskivi (Schleifstein), ja võib-

olla Saardest (Kilingist, M. Saul E 34243), et Kp. sääl parajasti on rahval aidand saade kokku vedada, kui vanapagan teda Võnnu kiviga visand.

Vahel on sama saaga päätegelaseks ometi ka mõni (loodus)-hiid, nii tuntud Karksi-Mäkiste vanapagan:

Kroonlinnast (< Karksi?). E. Kitzberg H III 29, 726 j.:

„Korra tulnud vanapagan ühe lese naese juure ja nõudnud süüa. Naene sõnanud: Sa sööd mu leivapalukese kõik ära, millega ma siis ise heina jäksan teha! Vanapagan vastu: Too aga siia! Küll ma sulle ka kõhutäie väärilist tööd teen! Naene annud. Vanap. pannud söögi kõik minema. Peale sööki läinud heinamaale. Natukese aeaga olnud kõik hein, kui ka puud, põesad, mättad maha niidetud.“

Eraldi esineb hiiu söögipalumise ja vastava tasutöö motiiv Hiiu-maal ja seotuna Tölluga (Eisen, Töll 29): „Korra Käinast Kärda poole minnes hakkab tal nälgi; ta palub mitmes kohas süüa, aga asjata. Tubala külas annab keegi naisterahvas talle terve leiva. Leiba süües kuuleb Töll naiselt, et neil raske külast välja pääseda: igal pool sood ees. Töll lubab aidata; võtab kinda, ajab mulda täis, läheb sohu, raputab kindast mulla maha. Mullast tekib Tubala mägi.“

Niidu lugu on tuttav ka Lääne-Soomes. Untamala küla kirikuaias on „Kalevan pojan viikahten tikku“, pikk must kivi. Selle olevat Kalevanpoika sinna maha visanud, kui ta üht lähedat luhta niitnud ja vihastund oma naise üle, kes pole õigel ajal veekapaga tagasi tulnud. Teisendi järgi olevat Kp-l tulnud tüli ühe naisega toidu pärast. Pärissoomes olevat Kp. niitnud ka Marttila ja Pöytyä vahelised suured luhad, kusjuures hein langend nii laialt kui vikati vihinat kuulnud. Sest niidulaastamisest nähtavasti kõneleb juba vanim säilind teade Kalevanpojist, nimelt Agricola „Caleuanpoiat Nijttut ja mwdh löit⁸⁴⁾“.

Otsides jälgi Kalevanpojist kui ajaloopäraste inimsanga-

⁸⁴⁾ K. Krohn, KRH 679—81, Kalevalastudien VI (FFC 76), lk. 39. Hiljemini teoses Zur finnischen Mythologie I (FFC 104, lk. 26 j., 67 j.) arvab Krohn, et Agricola värss tähendab ainult „Kalevanpoika kandis hoolt heinateo- ja lõikusaja eest“ ja nimelt, et „Kalevan tule“ nimetus Orioni tähtkuju (ehk „Kaleva mõõga“) kohta (mis põuavälkudega arvati vilja küpsetavat) on andnud Agricola jumalaloendi rootsikeelsele sepitsejale põhjust pidada Kalevanpoika't „ka lõikusaja kaitsejaks“. Sellele väitleb õige usutavalt vastu Uno Harva (Kalevan miekka ja tuli, Virittäjä, 1933, nr. 1). Niihästi Orioni vöö kui põuavälkude kohta sama „Kaleva mõõga“ nimetuste tarvitus muinassoomlastel põhjenend Harva arvates muistsel tähesaagal „sangarist, kelle taevasse tõstetud mõök ikka veel suveõhtute hämaras lööb ja leegitseb“. Side on tulnud sellest, et Orioni tähtkuju selgemalt nähtavale ilmub enamasti ühes sügissuve välkudega. Kalevanpojaga pole aga viimaseid kunagi seotud.

reist, võib ju ka niidulugudes aimata pärimusi mingite tõeliselt eland vägimeeste või ülimuste maadlaastavast kultuuritegevusest v. m. s. Ometi pole positiivsed tõestised siin kuigi uskumapanevad, samuti nagu niidulaastamist vaevalt saame nimetada ain-saks Kp-ja vägiteoks, „mis on soomlastele ja eestlastele ühine“⁸⁵⁾. Palju tõenäolisemalt on siingi lähtekohaks olnud mõni samasugune rahvusvaheline hiipärimus, nagu varemate, samuti Eestile ja Soomele ühiste kiviheite ja -kande muistendite puhul.

Hiiu aitava kaastöötamise motiiv pole mitte võõras ka rahvusvahelises ulatuses. Nii näit. tuntakse Rootsisis niitmislugu, mis eesti-soome omadele tundub õige lähedal: Keegi rikas vend teind sobimuse vaese vennaga, et nende ühine niit saab tervelt sellele, kes jõuab niita säält suurema osa. Rikkal olnud palju abilisi, vaesel ei kedagi. Siis tulnud üks hiid talle appi ja niitnud oma määratu vikatiga varsti terve niidu maha ja nii siis vaese venna omaks⁸⁶⁾. Kuigi siin hiiu niitmine on seginend tavalise rikka ja vaese venna muinasjutuga ja puudub tüüpiliselt seletussaalgaline asitõend, näitab see ometi, et ka tavalisest loodushiidust on selline „kultuurtöö“ vahel üsna mõeldav.

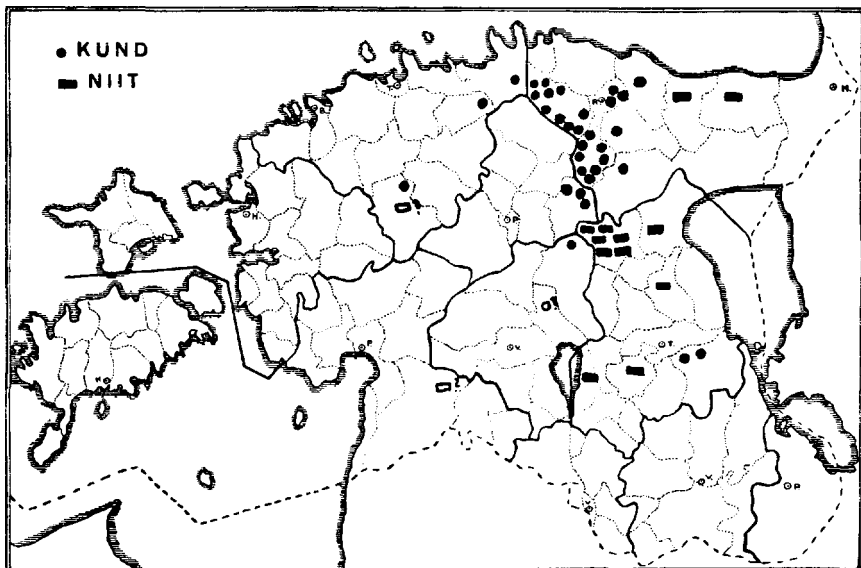
Kaugema paralleelina võiks mainida ka prantsuse kuulsat Gargantuad (ehk le bon Géant'i), kellest teavad rohked rahvajutud, et ta inimesi tihti aitas ja neile ei ehitand mitte üksi kirkuid ja losse, vaid kord ka, nähes ühe v a n a v a e s e l e s e küüni maha põlend, tegi talle uue⁸⁷⁾. Üldse pole loodushiidu peetud siis oluliselt kurjaks, vaid lihtsalt inimühiskonnale võõraks loodusjõuks, kellesse suhtutakse vastastikkuse alusel ja kes temale tehtud

⁸⁵⁾ Krohn, S.-e. vanast rahvalaulust, lk. 61.

⁸⁶⁾ Bondeson, Svenska folksagor, lk. 41, nr. 10; Sydow, Jättarna 86.

⁸⁷⁾ J. Baffier, Nos géants d'autrefois, Récits berrichons. Paris, 1920, lk. 47. — Prof. K. Krohni poolt juhiti autori tähelepanu veel järgmisele prantsuse legendile: „Püha Medardus pidi niitma niidu, milleks harilikult kulub mitu päeva. Lõuna-ajal ei olnud ta veel alustandki ja seepärast laitis teda niidu omanik õhtupoolle. Medardus vastas: küll õhtuks on niit valmis. Aga niit on küll kergem niita kui seda kokku panna. Ja siis sadas 40 päeva.“ (Thuriel, Traditions populaires communes au Doubs, à la Haute Saône et au Jura, lk. 548—550. Ilmumiskoht ja aeg?) Siinne pühakule sobiv ja imekausaalsusel põhjenev kiire niit erineb siiski tunduvalt eestisoome puhtfüüsilisest saavutisest. Viivitus enne töö algust on tavaline tõuse-tusvõte. Kuid pole võimatu, et siingi tõesti on kajastusi mingist vanast ühismotiivist. — Vrd. ka üks pärimus (vist Põltsamaalt, EKS 4° 5, 221) „vägimehe prototüübist“ Rabivere Jaagust, kes kihlveo täitmiseks on ühe päevaga maha niitnud ühe Tallinna kaupmehe suure luhatüki.

hääd püüab tasuda samuti hääga, kuigi see ta määratu jõu tõttu vahel osutub hädaohtlikuks. Ka Soome teiseis esinev Kp-ja tüli „oma naisega“ ja vihastumine on ehtsalt loodushiidlik, samuti paigutine maaneedmine. Tõenäoliselt on seega niiduloo algvormile kõige lähem Kp-ja puhtfüüsiline maalaastus tasuks toidu eest, nagu see esineb enamikus Eesti teiseisest, ka Lõuna-Eestis.

Joon. nr. 4. Muistendid Kalevipoja niitmiseist ja kündmiseist.
(kaardil puudub Karja künniteisend).

Mis puutub kohati esinevasse rohu (või metsa) mahalange-
misse juba Kp-ja vikati hääle mõjul, siis kuulub see oma imekau-
saalsusega juba muinasjutu õhkkonda ja võib olla laenatudki säält,
näit. tugeva poisi jutust (Aarne Mt 650 A), kus poisi kirve või
kivveterituse hääle tõttu langeb mets, või teisest (Aarne Mt 400),
kus see sünnib puhtmaagiliselt ainult hüüu abil⁸⁸).

Igal juhul aga on see liitumine pidand sündima juba õige vara,
sest ta on levind nii Eestis (Lüganuselt Maarja-Magdaleenani)
kui ka Soomes ja viimases ainet andnud isegi pikemaks runoks
vägeva Kalevanpoja metsaraiumisest, mis on hiljemini liidetud
Kullervo looga.

Kas sellest vanadusest (ja samuti niidumotiivi esinemisest

⁸⁸) K. Krohn, Kalevalastud. VI, FFC 76, lk. 38 jj.; vrd. ka KRH
676 j., 813 jj.

juba Agricola) võib järeldada, et soomlased viimase siit kaasa võtsid juba Eestist lahkudes, nagu õige julgelt oletab A. Meri⁸⁹⁾? Vaevalt saab teha kindlamaid dateeringuid nii pika, võib-olla ligi tuhandeaastase vahemaa kohta, mis lahutab Agricola aega soomeeesti ühishõimu lahkumisest, pealegi kui pole võimatu, et nii lihtne rahvapärinus teiste tuntud hiulugude toetusel võis ühelt maalt teisele kanduda ka veel pärast pärissoomlaste väljarännu lõppu mõne väiksema asunduse või juhuslikumagi kokkupuute kaudu. Kuid igatahes kõneleb temagi mingist kontaktist just loodepoolse Päris-Soome ja Virumaa vahel, ja viitab seega õige kaugesse minevikku.

§ 15. Künnilood.

Samuti teataval määral loodushiiu ja demiurgilise kultuurheerose vahepealsena esineb Kp. ka künnilugudes, milledega sageli on seotud veel pärimused vägilase hobuse hukkumisest.

Viru-Nigulast. J. Jürjev, E 48180 j. (1900): Kp. olnud sõjas Peipsi piiril; tulnud teade, et vaenlased Tallinna all. Kp. kihutand nii, et Porkuni Hassamalla (!) küla ligidal ta hobune lõhki läind. Looma kabja augud tekitand kabjamäed, hobuse kehast saand hobusemägi ja kopsumägi. (Romantiseeritud teisend.)

Kadrinast 1a. A. Knüpffer, Ros. Beitr. IX, lk. 58, a. 1817 (sõnastiku alamärge): „Möllik — viljatu maa, kus rohtu ei kasva, kuiv valge savimaa (dürrer weisser Thonboden). Rahvajutu järgi on Kallewe-poeg selliseid kohti puuadruga kündnud, nii et sest saadik neil enam rohtu ei kasva. See kurjaloomuline hiid (Riese) ajas ka naise taga, kuni — siin seguneb kristlik mütoloogia imelikult vahele — Kristus ta sugusipidi kinni võttis ja sohu paiskas, kust ta aga jälle välja tuli. Kristus viskas ta siis jõeke ja muutis saarmaks.“

Kadrinast 1b. Nähtavasti sama teadet kordab K. J. Peterson oma Finn. Mythol. tõlkes Ros. Beitr. XIV, lk. 102, a. 1822: „Eestlaste seas kõneldakse ühest Kaleva pojast (*kallewe-poeg*), et ta rohurikkaid maid on puise adruga kündnud ja et peale seda neil pole enam kasvand kõrtki. See kuri hiid ajas ka naise taga.“

Kadrinast 2 (? või selle ümbrusest). Schüdlöffel, Inland 1836, nr. 32, v. 531: „Kadrinas on mõni aeg ta [Kp.] elukoht olnud. Kui ta kord selle ümbruse rahva üle oli vihastund, otsustas ta nende maa ära rikkuda (zu verderben). Ühe mõisa (Jõepere? või Neeruti?) läheduses on viljatu soo. See soo on varemalt olnud põllumaa; Kaallew kündis ta ühel hommikupoolel oma hiigelhobusega (Riesen-Ross) ümber ja needis, kättemaksuks elanikkudele, et ta üldse enam heina ei pea kasvutama. Kui ta nüüd tühjana seisva maa, mainitud soo, oli ümber kündnud, laskis ta oma hobuse sööma, sidus tal aga esimesed jalad kinni, et ta ära ei jookseks: ise heitis ta pärast einestamist puhkama. Mainitud soo kõrval jookseb mäeküngaste rida kuni Simuna kihelkonda Laivereni. See künkarida tekkis

⁸⁹⁾ Virittäjä 1926, lk. 29.

seeläbi, et hobune oma isanda magamise ajal, taga actud hundikarjast, oma kokkuseotud jalgadega iga hüppe ajal maa sisse surus ja vahepäälne maapind nii üles tõusis. Laiveres lõppes hobuse jõud ja hundid kiskusid ta lõhki. Laialt voolav hiigelhobuse veri andis kohale Laivere (Breitblut) nime, ja veel praegu kannab ta selle vere rammul, ilma muu kultuurita, rikalikult heina, nagu räägitakse ka Kokenhusi lahinguväljast, et ta ilma harimata vilja kannab. Simunas pidavat olema ka üks Maksamägi, kuhu ta hobuse maks olevat jäänd. Hiigelhobuse kaotuse järel muutus õnneks võimatuks maa edaspidine ümberkündmine ja needmine.“

Järgneb (võib-olla üleskirjutaja enda järeldatud) üleminek lauatoomise (ja siili) loole: „Aga nende inimeste hulgas ei tahtnud ta enam elada; ta otsustas endale elukoha ehitada neist kaugel. Tarvisminevaid laudu pidi ta tooma osalt Pihkvast, osalt Tallinnast.“ Jne. vt. § 23.

K a d r i n a s t 3. Blumberg, Quellen, lk. 87: „Kadrinas teab peaaegu igaüks kõnelda Kp-ja kündmisest Neeruti all. Ants Seefeldi (Männikust) teate järgi olevat Kp. seda tööd aland juba Udriku Arniku soos ja jätkand Assamalla. Viimase koha läheduses olevat koht, kus on Kp-ja hobuse nahk ja pää. See koht olevat veel nüüdki verest punane, nagu ta oma silmaga näind.“ — Teine jutustaja, Juhan Baumann Udrikult teatab:

K a d r i n a s t 4a. „Kp. oli Jumala ristipoeg. Temal oli üks suur hobune. Kp. hakkas kündma. Mäe otsa pere juures Udriku mõisa all Kadrina khk-s on üks suur linnahauk. Siin hakkas Kp. peale ja siis otsekohe pikast soost läbi, nõnda kaugele kui Neeruti järveni. Selle künni vaod hüütakse Neeruti mägedeks ja on 3 versta pikad. Kp. heitis maha puhkama ja pani hobuse raud kammitsasse. Jumal lõi siis ühe raudhundi. Hunt hakkas suurt hoost taga kihutama.“ Hobuse hüppejäljed Neeruti järve ääres. Kammits katki, jooks Assamalla külani, murdmine, säält „Kp. hobuse naha ase“ ja „Maksa mägi“. — „Siin on tegemist ilmse eksitusega,“ lisab Blumberg. „Huntide poolt lõhkikistud hobuse naha ase on Mäe otsa talu ja Aruküla vahel, Assamalla koht aga kuulub sõjahobuse nahale, kes surma sai ühelt künkalt teisele hüpates.“

K a d r i n a s t 4b. Natuke varemini teatab Blumberg, et kõik ümbruskonna rahvas teab Assamalla Kp-ja hobuse nahaasemest, samuti hobuse hüppejälgedest. (Ta ei ütle siiski, et üldtuttav oleks teade ka hobuse sõjasõidust.)

K a d r i n a s t 5a (ja mujalt Virumaalt, enamasti vanemate teadete kordus). Wiedemann AIÄLE 422: Kp-l oli hiigelhobune, kellega ta sõitis Porkuni mägedes, kus praegu sügavad jäljed, samuti jäljed kammitsas hüppamisest. „Möllikud (viljatud kohad halli saviga) on tekkinud ta puusahaga kündmisest. Udriku v. Arnika soo on ta kah kündnud, säält on künk ja suured hobuse jäljed ja hiigla hobuseraud on säält leitud. Hobuse naha laotas Kp. Assamalla luhale, säält Simuna khk-s on ta maksa mägi.

K a d r i n a s t 5b (ibid.): Kp. oli Jeesuse ristilaps ja alul hää, hiljemini läks ta ülemealikuks. Siis võttis Jeesus ta suguosi-pidi kinni ja paiskas sohu; kui ta aga kohe jälle välja tuli, ajas ta tema jökke ja muutis „ottaks“ (saarmaks).

K a d r i n a s t 6. A. C. Kivi, E 34 678 (1897) (umbes sama kordab

ebamäärasemalt sama saatja ka E 41 667): Kp. tulnud Väike-Maarjast Vao mõisa poolt hobusega Porkuni valla Assamalla küalani — nii jäänd sellele teele suured jäljed. Kp-ja magades murdnud hundid ta hobuse. Kp. laotand selle naha Assamalla küla alla — selle lageda pääl ei kasva ühtegi puuvõsukest. Küla läheduses hobuse „Kopsu-maksa hunnik“ ja „Sisikonna hunnik“.

Kadrinast 7. A. Kivi, E 34 826 (a. 1897): Sootaguse külast lõuna pool oleva $1\frac{1}{2} \times 1$ versta laiuse lagediku on Kp. kündnud ühe sööma-vahega. Idaservas oleva sileda heinamaa on ta siledaks äestand. Ka Neeruti mägedes olevat Kp-ja kündmise vaod veel praegu tunda.

Kadrinast 8–10. L. Vilmre, ERA II 33, 241 (3) ja 243 (6): Kp. kündnud Undla soos; hundid; hobuse jooks Assamalla; paarisjäljed: naha ase, punane rohi. Ibid. 245 (7): Undla Valgma külas olevat Kp-ja künnivagu; muu nagu eelmine.

Rakverest 1. J. Saarmann, E 42 069 (a. 1901): Kp. kündnud Sinijärve sood, 6 versta Kadrina kirikust lõuna pool, kus mättad praegu nagu künnivaod. Pannud hobuse sööma. Hundid ajand seda Neeruti mäe mööda 8 versta (jala-augud on vist kartulikoopad või sõjaaegsed augud), ja murdnud ta Assamalla luhas, kus on naha aset 2 versta.

Rakverest 2. (ibid.): „Keegi teine täadis jutustada, et Kp. olnud Jumala ristipoeg. Ja et Kp. kannud niisugusi okalisi riidid kui siili nahk. Ning et tcmal ime kange hobune olnud, kui ta sellega vao künnud, pole sääl enam midagi kasvanud, künnud nii sügavalt. Lubanud ilma kõik nii sügavalt ümber künda, aga põrgu hundid olla hobuse ära murdnud, (vist kuradid).“

Rakverest 3. J. Lilienbach, E 8304 (6) (a. 1892): Sirtsisoo (12 versta igapidi) on Kp. ühe söömavahega kündnud — ise öelnud: „Ega see suur asi ole, vabadiku kapsaaed“.

Rakverest 4. (ibid.): Assamalla luhal, kus hundid Kp-ja hobuse söönd, on punane rohi ta verest ja Maksamägi maksast.

Viru-Jaagupist. M. Jürna, EVR 8, 308 (3) (a. 1921): Roela mõisa maal Rasivere küla juures on Punasoo, „sellep. et Kp-ja hobune olla sinna ära surnud ja (tema) verest olla soo endale nime saand“.

Simunast. V. Rosenstrauch, E 47 611 j. (a. 1911): „Kp. on kord sõjast tulnud. Kange väsimus kippunud peale, ta pannud siis hobuse kammitsasse ja heitnud ise magama.“ Hundid hobuse kallale ja murdnud ta ära. Kehaosad mägedeks. Mullast, mis hobune huntidega võideldes on tagumiste jalgadega üles kraapind, on saanud Emumägi (vähe traditsioonaine?), muld aga on kraabitud Peetla soost.

Väike-Maarjast 1. M. Veske, Oma Maa 1884, lk. 24: Kp. künnab „Tallinna väljal“. Lõunaks paneb ta hobuse raudkammitsasse, hoopleb, et isegi 1000 põrguhunti seda kätte ei saa. Siis tulidki põrguhundid, ajasid hobuse läbi Lagedi, Udriku, Laksi ja Jõepere valla Porkunini, kus nad hobuse murdsid. Assamalla luht on hobuse nahk.

Ibid. 2. teisend (V M r 2): Kp. visand hunte, kes ta hobust ajand, kiviga, kuid kivi tapnud hobuse enda. Ja siis on hobuse jäänused seotud kuidagi allitereeruvate ümbruskonna kohanimedega:

„Sadulast sai Salu mägi,
 Valjastest sai Vares-mägi,
 Rihmadest sai Risu mägi,
 Ohjadest sai Oti mägi,
 Jõhvidest sai Jõesuu mägi,
 Maksast sai Maksa mägi,
 Kopsust sai Kopli mägi,
 Ammastest sai Aru mägi,
 Raudadest sai Raja mägi,
 Aud-tee mäel on tema aud,
 Ja Assamalla luht on tema nahk.“

Ibid. 3. teisend (V M r 3): Rakvere ja Narva vahel olevast Sirtso soost nimetatavat üht osa Punasooks, sest sääl kasvab punane rohi. Nime saanud koht sellest, et hundid murdnud ses soos Kp-ja hobuse.

V ä i k e - M a a r j a s t 4. J. Elken, E 41 996: „Kp. oli Vägeval (või Äbavere mäe juures) kündmas. Ta hoidis ühe käega atra kinni, teise käega kiskus kuuski üles järgmise vao eest. Vanapaganal (kuradil) oli himu Kp-ja hoost ära süüa. Ta läks Kp-ja juurde ja küsis: „Mis sa mängid siin?“ „Ma koerastan⁹⁰⁾ kanepid“, vastas Kp. „Tee parem hobune adra eest lahti! Mis sa muidu temast vaevad; pane ta sööma ja siis koerasta ise.“ Kp. tegi hobuse lahti, pani ta raudkammitsasse ja hakkas ise edasi kuuski üles kiskuma. Seni muutis vp. enda põrgu hundiks ja hakkas hoost ära sööma.“ Hobune eest punuma Assamalla poole ja hunt teda taga ajama. Kp. nägi seda, jooksis ka hundi järele, aga ei jõudnud ligi. Porkuni vanalinnast nägi Kp., kuda hunt hoost taga ajab, võttis maast kivi, viskas hunti. Hobune läks lõhki liigest jookstust ja selle lõhkend hobuse asemele jäi Assamalla luht.“ — Kp-ja visatud kivi on Veskimäe ääres, valjad Varesmäel, ohjad Otimäel, sadul Salumäel.

V ä i k e - M a a r j a s t 5. J. Elken, E 42 003 (a. 1901): „Kp. oli Riia-maa ümber kündnud, oli juba korraga Äntus Äbavere mäe ligi. Ta kündis ühe käega ja teisega kiskus kuuski üles. Hobune tahtis kusetada, Kp. ei anna hobusele aega, sunnib teda taga. Hobune astub adra ees ja laseb ikka sorts ja sorts. Sest siginevad Äntu järved. — Kp. künnab edasi ja kisub kuuski. Jumal tuleb juure ja ütleb: „Jõudu! Mis sa teed nüüd?“ Kp. kostab: „Koerastan kanepid“. Kp. tegi hobuse lahti, pani sööma ja risti raudkammitsasse, heitis ise puhkama. Sel ajal tuli põrgu hunt, tahtis teda ära süüa, kihutas teda taga kuni Assamalla, kus ta hobuse ära sõi ja Assamalla luht.“ — Kp-ja visatud kivi on Veskimäe ääres, valjad Varesmäel, ohjad (vt. § 29).

V ä i k e - M a a r j a s t 6-8. R. Põldmäe, ERA II 38, 269 (2): Kp. visand kiviga hunti, kes kiskund ta hobust Porkunis. Nad murdsid ta siiski ja naha ase on Assamalla, maksast Maksamägi jne. Porkunis nuttis Kp. oma hobust, nii et sest jõgi tekkis.

⁹⁰⁾ koerastama — Wiedemannil fimmeln, undicht machen (isascid kanepid välja kiskuma).

Ibid. 329 (1): Assamalla on Kp-ja hobuse nahk, Otimäel ohjad jne.; viskas kiviga hunte; Naraka metsas hobuse jäljed.

Ibid. 330 (3): Kp. kündis, veskikivi oli piitsa otsas, viinaankur püksitaskus. Peipsist läbi minnes vesi „tillini“.

Koerust 1 (või selle ümbrusest?). Faehmann, SvKp., GEG DH 214: „Soome lahe ääres olid vaenlased maale tulnud ja ta sattus oma väega nende pääle Assema (?) küla juures Väike-Maarja ning Rakvere vahel. Kuidas kihutas ta neid siin ja kindlasti poleks keegi laevu jälle näind, kui talie poleks juhtunud õnnetus. Ta ajas oma suure hobusega vaenlastele järele, aga hobune eksis ühe hüppega. Ühelt mäekingult tahtis ta hüpata teisle, aga vahe oli liiga suur ja ta kukkus keskele maha, nii et ta jalad sügavalt maasse tungisid ja kõht lõhkes. Meelepahaga seisis kangelane oma truu looma surnukeha juures ja needis paiga, kus see otsa saand. Jää sooks maailma lõpuni, ja ole ainult konnade koduks; inimene jäägu sinust eemale ja pöörgu oma pilk sinu inetust kujust. Lähemalt mäelt näete seda sood, mis lõhkend hobuse kõhust sündind, ja parajas kauguses 4 auku, mis tekkind tema jalgade läbi.“ (Romant. teisend.)

Koerust 2. H. Schults, H II 13, 456: Kp-ja hobune lõhkend Pada mägedes vaenlase vastu sõites ja ühelt mäelt teisele hüpates. (Romant. teisend.)

Koerust 3. H. Schults, H II 39, 706 j. (648), a. 1892: Kadrinas mindud Kp-ga riidu „maksude pärast“. Kp. lasknud „Hiiu sepal“ teha suure sahad, küündnud hulga põllumaad „sooks ja konnadele eluasemeks“. Hobune kammitzasse, „kuri nõid lausund suure karja hunte metsast välja“, need murdnud hobuse Laekvere küla juures — säääl praegu heinamaa hää heinaga. Väike-Maarjas Rakke küla juures hobuse hüppe jäljed. Kopsu pole hundid jaksand ära süüa, see praegu Kopsu mäes. „Vaata, kus oli hobune, ja kus oli koa mees!“ (Paiguti romant. t.)

Kuusalu st. J. Abreldal, E 4311 j. (a. 1892): Kp. olevat oma hobuse lõhki sõitnud Kuusalu Laiveres; kops ja süda säääl praegu näha. Teiste teadete järgi olevat Laiveres vana lahingukoht, kus venelased palju väge ära tapnud, paljust verest Laivere nimi, kõrval samuti Lihalöpe.

Harju-Jaanist. J. Hernesaks, E 42185: Hundid murdnud Kp-ja alk hobuse, kui see paharette kotiga seljas kandnud, et neid Peipsis uputada. Sellest sündind Maksa soo Jõelähtme khk-s, seal olevat ka Kp-ja hobuse maks võhmaks muutununa. (Romant. või segiteisend.)

Raplast 1 (?). G. Schultz-Bertram, Ebstn. Sagen: „Meie leiame ta (Kp-ja) jäljed jälle Raplas. Siin on mäekinkude ahelikud sügavate soode vahel, järsud kõrgustikud, üks järv ja üks määratu suur kivi Kp-ja mälestised. Need mäed ja üldse kõik mäed tekkisid, kui Kp. pahameelega juhtund õnnetuse pärast maailma otsani ümber (um und um) kündis, nii et linnad ja külad üksteisele langesid.“ (Lõpp vist romant.)

Raplast 2 (?) *ibid.*: Kp. needis ära raba, kust ta hobune üle ei pääsend ja uppus. Sellepärast on see raba Noivere kurjade vaimude elukoht.

Karjast. Jõgever I, 144, nr. 128: Kp. või vana Kalev ise hakand

noort hobust õpetama, tahtnud üle Saaremaa suurt vagu künda. Hobu ei näind õieti, seep. vagu, s. o. Suurjõgi on kõver. Viimaks katkend ohi, siis adra vannas. Maha visatud adrakurest sai Kuresoo. Kalevi väljal olnud Kalevi kapsaaed, sealt läheb Kalevi lammaste tee, kust kaudu ta lambaid ära ajand.

Viljandimaalt (Suure-Jaanist?). V. Mägi, Veske 3, 7: „Kp. teind põldu suures metsas, künnud vac nagu jõgi ja ise katkunud peoga puid, visand (e)emale ja laulnud. „Jumal tulnud ja küsinud mis sa teed siin. Tema kostnud torredast: Eesti mees on põllamees, leib tal põlla mulla sees. Siis ütelnud Jumal, sa saad küll seda põldu valmis aga mitte temast süüa. Ja sel aastal surnud Kp. ära ja ütelnud: mis mina teind, seda ei saa teised enam tegema. Nõnda on tema siit ilmast ära läinud.“

Kolga-Jaanist. J. Prooses, E 44 345 j.: Kp. kündnud suure tüki sööti, külvand rukist, peksnud, aga pole teri saand. Sellest vihastund Kp. ja läind võõrsile. (Nähtavasti mingi vähe traditsionaalne segu muist motiividest, näit. vanapagana ja Kaval-Hansu ühiskülvist vms.)

Põltsamaalt. M. Luu, E 19 750 j.: Kp. otsind endale hobust Hiiu-, Saare- ja Suurelt maalt, saand viimaks põrgust ühe, kes ta all ainult nõtkund. Sellega kündnud ta kuusemetsas, kiskudes teise käega kuuski nagu kapsataimi; ta vaod olnud nagu mäed. (Vrd. samasugune hobusteotsimislugu koos põrgusõiduga Kolga-Jaanist, E 23 511 j.; vt. § 29.)

Võnnust 1. G. Mootse, E 48 182: Kp. tahtnud Luutsna sood kuivaks lasta, kündnud selleks suure oru Prilli kõrtsi juurest Kambja khk. piirini, paiguti 4—7 sülda sügava. Hobust eksitand parmude tõttu on vagu kõver.

Võnnust 2. R. Viidebaum, ERA II 35, 326: Üht vaokujulist orgu Unikülas nimetatakse Kp-ja adra jäljeks. Adra katkemise tõttu on org poolik.

Nagu teisendite hulgast selgub, moodustavad künnilood ühe harrastatuima pärimuse Kp-st Kesk-Virumaal. On arusaadav, et neid on e'us hoidnud eriti Kadrina ja Väike-Maarja salapärased „kinnismuistised“ — imelikud vaokujulised mäed ja orud, määratu suured paariti asetsevad jäljed, teataval määral ka üsna lage, just „nagu küntud“ või koguni „just nagu äestatud“ soo, silmapaistev kas oma taimekasvu puudusega või punaka, „just nagu verise“ rohuga. Kuid vaevalt on tõenäoline, et kogu muistend oleks tingitud ainult nende loodusnähtuste seletustarbest, ilma mingite mujalt laenatud või vabalt leitud enam jutustavate elementideta. Igatahes on viimaseid, võrreldes puhtseletuslikkude osistega, juba tublisti rohkem kui näit. kivitoomis-lugudes. Tavalistest germaanipäraste hiidude muistenditest eraldab künnilugu ka siin nii suurt osa etendav hiidhobune, mida eelmainitud „loodushiid“ vaevalt üldse tarvitavad. Nii tundub juba alul selle loo koosseis ja sünd komplitseeritum ning nõuab ligemat analüüsi.

Maha arvatud ebamäärased üldteated ja vähetraditsionaalsed

detailid, võime künniloo üksikosad koos nende esinemiskohtadega rühmitada järgmiselt:

- 1 Aa: Kp. künnab soo (* — lisandiga „nii et see rohtu ei kasvata“): Kad 1a*, 1b*, 2*, 3a, 5a, 7, 8, 9; Rak 1, 3; Koe 3.
 Ab: Kp. neab soo: Koe 1; Rap 2.
 B: Kp. künnab mäed ja orud († — lisandiga „kisub kuuski“): Kad 4, 7, 10; Rak 2*; VMr 4†, 5†; Rap 1; Krj; SJn†; Plt†; Vön 1, 2.
- 2 A: Kp-ja hobuse murravad hundid (* — lisa „põrguhundid“): Kad 2, 3, 4, 5a, 6, 8, 9, 10; Rak 1, 2*, 3; Sim; VMr 1*, 2, 3, 4*, 5, 6, 7; Koe 3; HJn.
 B: Kp-ja hobune lõhkeb (‡ — lisa „sõjasõidul“): VNgt; Kad 3b; Koe 1†, 2†; Kuu; Rap 2 (hob. upub).
- 3 Kp-ja hobuse kehaosad on Assamallas v. m.: VNgt; Kad 2 (Laivere), 3, 4 (Aruküla), 5a, 6, 8, 9, 10; Rak 1, 3; VJg (Punasoo); VMr 1, 2, 3 (Punasoo), 4, 5, 6, 7; Koe 1, 3 (Laekvere); Kuu (Laivere); HJn (Maksasoc).
- 4 Kp. ise muudetakse saarmaks: Kad 1a, 1b, 5b.

Võime siis nentida, et siin esitatud tähtsamad pääteisendid peaaegu kõik on tõestatud mitme kirjapanekuga ja järelikult pääjoontes rahvaehtsad. Kahtlust tekitab esmalt vorm 1 Ab, et Kp. soo viljakandmatuks on needind lihtsalt oma sõnaga, ilma kündmata — seda väidavad ainult Faehlmann ja Schultz-Bertram. Et aga siin ongi tegemist sooga, mis tekkis mitte kündmisest, vaid Kp-ja hobuse lõhkemisest, viimane surmateisend aga on hundi teisendi kõrval nähtavasti traditsionaalne, siis ei ole iseendast mitte võimatu, et sellise koha vastu Kp. ka mõnes rahvateisendis on juhtind oma needmise (Bertramil ongi see koht juba enne raba).

Ei ole võimatu, et nii hobuse lõhkisõitmine kui ka maa needmine on mõeldav ka mingist enam inimlikust kultuurheerosest või, nagu arvab K. Krohn, needmine on ainult negatiivne kuju rahvapärasest arusaamisest, mille järgi Kaleva kultuurikangelasena esineb⁹¹⁾. Selle poolt näib kõnelevat Soomeski esinev nimetus „Kalevanpelto“ — tähenduses „koht ilma taimekasvuta“⁹²⁾, samuti „Kalevi põld“ Saaremaa Kihelkonnal, kuigi sääl pole kõnel-

⁹¹⁾ Soome-eesti vanast rahvalaulust, lk. 61.

⁹²⁾ FUF VII, 239.

dud kasvistikust⁹³⁾. Kalevanpoja rohukasvu äraneedmisest kõneldakse Päris-Soomes säälsamas, kus ta niitmisestki⁹⁴⁾. Kuid mingiks kindlamaks tõestuseks Kp-ja kultuurtööst see vaevalt suudab olla. Otse überpöördukt näikse selline tagajärjekas needmine kuuluvat just „loodushiidude“ kui maa endiste elanikkude tegumoodi. Nii ei kuule me rohkeid sajatusi mitte ainult Töllult⁹⁵⁾, vaid ka Karksi vanapaganailt; nii näit., et sääI ja sääI peavad kaduma „tüdruku au ja härja kasv“⁹⁶⁾. Ning Saksaski näikse tuntavat peale tavaliste hiineeduste isegi erilisi „maakõrvetushiide“⁹⁷⁾.

Kuid olgu veel isegi maa needjaga ja hobuse lõhkiratsutajaga kuidas on, kõige rohkem esinev ja enam levind künnilugude päätegelane on ilmselt hiid. Ta ei künnä maad mitte selle kultiveerimiseks, vaid kas selle hävitamiseks, elanikkudele kättemaksmiseks, nii meelde tuletades tavaliste inimeste üle vihastuvaid ja neile kive või liiva loopivaid germaani loodushiide (vt. § 9). Või ta õiendab lihtsalt oma hiidlikke, inimessoole indifferentseid toiminguid (nii „kuusekatkumise“ alarühmas).

Mis puutub soo ja mägede kündmise vahesse, pole see sageli kuigi suur, vaid mõlemad võiksid toimuda kas või ühel ajal. Ligemal vaatlusel võiks märkida, et peasjalikult Kadrinas tuntud sooküндja nii oma suuruselt kui ka vaimulaadilt on lähemal tavalisele inimesele kui kaugemal, pääasjalikult lõuna pool (Väike-Maarjas j. m.) esinev demiurgiline orgude ja mägede küндja, vahel koguni terve maailma überpöörāja, kelle eesmärgiks pole enam loodushiidlikult primitiivne kättemaks inimestele, vaid titaanlik maahävituse, ja kelle hobusestki enam jagu ei saa lihtsad hundid, vaid põrguperemehe või Jumala enda saadetud „raudhundid“. Väärrib tähelepanu, et just edela pool Virus ja Viljandimaal sisse on põimitud ka puht-titaanlik Kp-ja kõnelus Jumalaga „kanepi-koerastamisel“, nii et hobuse surm pole enam lihtne loodusnähtus, vägimehe hobusekaotus, vaid jumaliku õigluse karistus üleemeelikule ja providentne kaitse maa hävituse

⁹³⁾ M. Körber, Sb GEG 1876, 187. Vrd. ka eelmain. Kalevi väli Karjas.

⁹⁴⁾ „Weil er sich über das benehmen eines weibes ärgerte, sprach er den fluch aus, dass „nicht überall gras wachsen soll und auch nicht jede jungfer verheiratet werden soll.“ FUF VII, 197 ja 203.

⁹⁵⁾ Eisen, Töll 50.

⁹⁶⁾ Kiired III, 107—110, Tartu 1902.

⁹⁷⁾ Höttges, lk. 35 j.

eest. On ilmne, et siingi „segab imelikult vahele kristlik mütoloogia“ ja et üldse see kõlblas-usuline pärimus on teissugune ja sündind nähtavasti mõningate muupoolsete mõjude all kui lihtsaid loodushiidude-muistendeid laenav germaani maailma. Mitmeti (Kad 4, 5b, Rak 2) siin ja allpool vaadeldavas põrgusõidu-loos esinev Jumala või Jeesuse ristipoja nimetus Kp-ja kohta viitab siis pigemini idapoolseile mõjudele (vt. § 30), kus kreeka-katoliiklik õigeusk (eriti mõne usulahu kaudu) on nii palju ürgpaganlikke motiive moraliseerind ja „kristianiseerind“ ja kus üldse „ristipoeg“ palju müstilisemalt arvatakse oma ristiaisa jõude pärivat. (Vrd. näit. allpool vaadeldud Kaukaasia hiidheerost Amirani, kelle nimetus „Jumala ristipoeg“ tähendab umbes sedasama monstrumlik-määratut vaheliiki Jumala ja inimeste vahel kui antiiksete jumalate ja ürgelementide või ka inimeste sugulisest läbikäimisest sündind titaanid või titaanheerosed.)

Kõigiti näib siis künnilugudes meil tegemist olevat mitte enam lihtsa ja nimetu loodushiiuga à la Karksi vanapaganad, vaid ikkagi õige individuaalse hiidvägilasega, kes loodushiult küll üle võtnud hulga ühisjooni, kuid omab ka mitmeid inimlik-vägilaslikke omadusi (pääle muu võib-olla ka hobuse omamise) ja nii ka oma vägilaslikud voorused ja pahed laseb tõusetada peaaegu müütilisteks.

On huvitav ja kooskõlas eelöelduga, et just ühenduses künnilugudega ja samuti religioos-moraalse vaatenurga all on nähtud ka Kp-ja suhet naistega (Kad 1a, 1b, 5b), millele järgneb kinnivõtt Jeesuse poolt ja — kaunis ootamatult hiiu kohta! — väike-seks saarmaks (utraks) moondamine. Pole selge, kas seda „naiste tagaajamise“ joont võib jälgida mingite reaalsete kalevülikute harjutatud sugulise vägivallani, nagu võiks ühes K. Krohniga järeldada tuntud ballaadist „Suisa suud“ ja mujalt, või on siin tegemist ka loodushiidudega seotud erootiliste fantaasiatega, nagu mitte ilma mõninga tõenäosuseta püüavad väita psühhoanalüütikud. Ei ole võimatu ka mõlemapoolne kaasmõju. Selle juurde tuleme tagasi veel allpool.

Igatahes on arusaadav, et eriti selle religioos-moraalse aspekti all Kp-st võis saada see „pahaloomuline“ hiid, kellenä me teda muidu ei tunne, kellest aga esmalt noore Kreutzwaldi ja hiljemini Leetbergi fantaasia paisutas koguni erakordselt hirmsa „kollelaja“. Eeltoodud teisendite hulk oma vastupidiste väide-

tega teeb enam kui kahtlaseks, et oleks olnud rahvapärane ka Kreutzwaldi varase ballaadi väide, nagu oleks Assamalla luhale laotatud Kp-ja enda nahk, mille nülgind ümbruskonna elanikud. Siin on ilmselt töös olnud Kr-i enda romantiline ilustuspüüd, kuigi vastupidises suunas kui hilisemas Kp-ja käsitluses.

Kust on aga üldse k ü n d v a h i i u kujutelm tulnud meie künnilugude tõenäolisse sünnikohta, kesk-lääne Virumaale? Siingi ei näi pakkuvat paralleele läänepoolsed loodushiidude lood, vaid pigemini ida. Juba ammu on Kp-ja kündi võrreldud vene böliinavägilase Mikula Seljaninovits'i omaga, keda kohtab oma teel sangar Volga ja kelle küntav lagendik on nii lai, et annab kolm päeva sõita, kes välja kääneb suuri juurikaid kui ka kive ja kelle atra ei jaksa 30 tavalist sangarit liigutadagi⁹⁸). Eestiski aga esineb pea täiesti sama vaatepilt jutundis „vastasteotsijast“ (Aarne Mt 650 B), kus hiidude eest põgenev kangelane näeb määratud hiidu kündmas ja teise käega kiskumas kuuski⁹⁹). Jättes selle muinasjutu edaspidiseks vaadelda, võime siin oletada siiski seda, et vähemalt Kp-ja sugulus Mikulaga ei tarvitse olla mitte otsene, vaid on nähtavasti toimund selle või sellele lähedase jutu vahetalitusel.

4. Muid loodussaagaid ja suhtefantaasiasid.

§ 16. Muid loodussaagaid.

Oma suure saagadekogu „Die Natursagen“ eessõnas (I, lk. X) jagab O. Dähnhardt „loodussaagad“ kahte erirühma. Ühed on „puhtalt loodustähendustavad (naturdeutende, ätiologische) saagad, s. o. niisugused, mis on tõusnud luulelise looduseseletuse vajadusest ja on leitud ainult selle sihi kohaselt“. Nende terve olemus on tingitud ainult vastusest küsimusele: miks?

Teise rühma moodustavad omavoliliselt loodusttähendustavad (willkürlich naturdeutende) saagad, s. o. niisugused, mis esialgselt on leitud t e i s t e k s sihtideks kui luuleliseks looduseseletuseks ja ümberkujundatud luulelise looduseseletuse eelistuse mõjul“. Neis on seletusmoment kõrvalisema tähtsusega, tuleb enamasti alles lõpus ja tihti ootamatult.

Mõlema rühma vahel on ometi raske alati teha päris selget vahet ega tasuks meilgi hakata arutlema, kuipalju vahest ka eespool esitatud Kp-ja lugudes võiks leiduda teisele rühmale oma-

⁹⁸) Vrd. näit. Pesni sobrannõja P. N. Rõbnikovõm² I, Moskva, 1909, lk. 10 jj.

⁹⁹) Näit. Väike-Maarjast H II 11, 696.

seid jooni. Igatahes järgnevais lugudes jääb seletusmoment juba tagaplaanile enam jutustava elemendi kõrval ja seletuse loogika ise tarvitab teatavat nõiduskausaalsust enam kui näit. kivimuis-tendeis, kus hiu suurusest järgnes kõik muu ja üsna „realist-likult“.

Nii teatatakse Saarest, et Kalevipoeg, kuuldes vaenlastest kodumaal, ujunud läbi Peipsi ja et sellest „ka nüüd, kui Peipsi järve pind on vaikne ja vaba, on vee peal Kp- ja ujumise vabu selgesti näha, niisama on ka talvel jää sees see tee näha, kust kohalt Kp. üle on ununud“ (J. P. Söggel E 47 411 j. ja 50 764). Ja sama saatja teise teate järgi olevat Peipsil nii suvel kui talvel näha Kp-ja viitsa jäljed; nimelt vaigistand Kp. kord, paadiga tulles, peksmisega järve, mille vanapagan tormama pannud (J. P. Söggel Hallistest E 41 976). Kahjuks on need tuntud „ilustaja“ saadetud andmed liiga üksikud ja oma laadilt ka liiga kirjanduslikud, et nende traditsionaalsus seisaks väljaspool kahtlust. Küll vähemalt Kp-ja Peipsi-vevmeldami-sest tormi vaigistuseks ja selle jälgedest kõneleb ka A. Tartoff Viljandist (H III 21, 120). Samuti võiks selles ühenduses mainida samasugust jälge, mida Väinämöise laev arvatakse veele jät-nud. Tormi vaigistus tuletab meelde Jeesuse merevaigistust, ja ongi arvatavasti sellest mõjustatud. Niisama kahtlasevõitu on muistend Peipsis näidatavast kohast, kuhu Kp. ka s t n u d end täiskuu ajal (et kärnadest lahti saada!) ja mis püsivat talvelgi aina lahti, uputades inimesi (P. Rootslane Võnnust E 29 937).

Rahvaehtsad, kuigi algupäraselt nähtavasti mitte Kp-ga seotud on ta h i g i l o o d. Kui Kp. kord sõjateelt kullakottidega tulnud, sündind tema higist Rakvere kiriku juures praegu voolav allikas (E KnS > E 46 207 j., A. Heraklidese osalt kahtlane teisend), Vaivara mäe juures aga, kus võideldud vanapaganaga, tervelt tiik (Vaivarast > Lääne-Nigulast, kahtl. J. Sõster E 44 500, E 47 388 j.). Saardes arvatakse Kp-ja higist (pärast rasket tööd) kasvanud k a r u o h a k a d (säältsamast J. P. Söggel E 51 004)¹⁰⁰). Ja isegi „Pahalase Hiidu koerarakki“ verest, kelle Kp. jalaga maha löönd, tekkind must haisev oja Rakveres (A. Heraklides, EKnS > E 46 207 j., kahtlane teisend).

¹⁰⁰) Kauge paralleelina võiks mainida ka soome loitsudes esinevat arvamist, et Väinämöise higi (algupäraselt võib-olla Jeesuse surma higi) võib kaasa mõjuda leilis (K. Krohn, Suomalaiset syntylöitsut, SKS Toimit. 157, Helsinki 1917, lk. 100).

Lõppeks võiks siia rühma arvata ka lood, milles loodusnähtused ka pärimuse enda järgi ei tarvitse olla Kp-ja läbi tekkinud, vaid pigemini tema nimega seotud ainult mingi omadusliku assotsiatsiooni või mälestusliku ühtekuuluvuse tõttu.

Nii võiksime mõista Wiedemanni eesti-saksa sõnastikus j. m. mainitud „kalevirohtu“ (Eriophorum), millele mujal vastab nimetus „Kalevipoja juuksed“ (Simunast E 47 612, Koerust kahtl. H. Schults H III 4, 57, Pöidest E 42 650, Laiuselt E 41 957) või „Kalevipoisi tutid“ (Läänemaalt E 47 652)¹⁰¹). Laiuse üleskirjutaja lisab ise juurde: „vist tähendab: et Kp-l valge villa sarnatsed juuksed olivad“. Siiski on teine küsimus, kas siin mälestatakse mingi blondi kangelase ülikutunnust, lõikamatuid juukseid, nagu oletab varem siteeritud K. Krohn'i uurimus, või lihtsalt loodushiiu sassis karvu, umbes sama ühendusloogikaga, nagu sama taime teine nimi „jänesekarvad“ (Simunast E 47 612), „jäneseuidud“ (Kolga-Jaanist, isikl. a.) vms.

Samas Wiedemanni sõnastikus mainitud „kalevi tōbi“ sarlaki tähenduses võib olla tingitud ka lihtsalt selle haiguse puna sarnasusest kaleviriiidega, mis ju sageli oli punane. Kuid selle ühe parima riidesordi vana nimetus ise sunnib Kalevi nime taga otsima küll kedagi kõrgemat kui mingit hiidmetslast. Tuleme selle küsimuse juurde veel allpool.

Palju kahtlasema traditsionaalsusega on Bertrami teade, et ka meil Orioni tähekoogu on nimetatud Kp-ja mõõgaks, samuti nagu Soomes Kaleva omaks¹⁰²). Ja vist alles ärkamisaeg on põhjustand J. Müür'i Tarvastust saadetud teated, mille järgi kõik palukad ja jõhvikad sool on sündind Kp-ja verest, ja mulgi musta vammustki kantavat meie „kuninga ja kangelase“ surma leinamiseks, kuna „punased nõörid, mis särgil pääl, olevat Kp-ja vere kriipsud“ (E 44187 j.). Igatahes aga kõneleb see Kp-ja kuju uuest rahvalikustumisest ja ehtsast edasiarendusest.

Rahyusvaheline rändmotiiv, kuid küsitav, kui kaua Kp-jaga seotud, on Eiseni teade (EKirj. 1911, 335), mille järgi pilliroo lehed olevat karedad ja kohisevat kasvades seepärast, et Kp-neid surses valuga närind¹⁰³).

¹⁰¹) Nähtavasti väärkäsitluses ja ebapärimuslikult tõlgendatakse „Kalevipoja ramu rohtu“ Haljalas (V. Klaas H II 9, 570), pidades seda mingiks magusalõhnaliseks jõuduandvaks arstimiks.

¹⁰²) Wagien, lk. 12.

¹⁰³) Ms. ühes hollandi legendis on see närija kurat, kes pidand olema pilliroos pacs, teises eescl, kellel kurat sõitnud (Dähnhardt, Natursagen II, lk. 232).

Õieti kuulub siia ka Kp-ja lauavõitluse loo lõpp, kus siil oma nõuande eest palgaks saab oma okaskasuka, — kuid sellest allpool (§ 26).

§ 17. Suhtefantaasiad.

Nagu mainitud, nimetab Sydow mõnd Skandinaavia hiiusaagat (või selle eri joont) ainult nn. proportsioonfantaasiaks, mis mitte otsekohe pole rakendatud looduse seletuseks, vaid mis on võetud saagasse ainult selleks, et selgemini näidata hiiu suurust ja tunda lõbu selle kujutlemisest, nii näit. et hiid suured kivid on oma kingast välja puistand kruusana. Nii saab hiiu kuju väliselt plastilisemaks ja ka seesmiselt umbes samuti mõtlevaks kui inimesed. Ühtlasi taotellakse vahel teatavat humoristlikku mõju, pannes hiidu väljendama oma käsitust asjade suuruselt, mis on veider oma nii suure erinevusega meie käsitusest (vt. § 5, lk. 22).

Paralleelselt eelmisega võib seletada ka mitmeid jooni eesti Kp-ja saagades ja kujus, nagu siinsetegi kivimürakate saamine kingast välja heidetud kruusast, või mõni Kp-ja ütlus oma tegevuse puhul, näit. Sirtsusood kündes: „Ega see suur asi ole, vabadiku kapsaaed“, — soo aga on igapidi 12 versta! (E 8304; vrd. ka Kp-ja „Söömavahe künd“ Kadrinas E 34 826).

Vahel tekib midagi saagataolist juba lihtsast arutlemisest, kui suured küll võisid olla Kp-ja asjad, näit. ta „lõmmukivi“, s. o. kivi ahju ees, kus lõmmust peerge lõhuti (kahtlane J. Gutves Rõugest E 47 378). Vahel laskutakse ka ligemalt kujutama või mõista andma vägi mehe suurust, enamasti võrreldes teda ümbritsevate asjadega ja vahel ka teiste inimestega. Nii teatatakse Kadrinast (J. Sõster E 45 682 j.), Kp. olnud nii suur, et ta ainult kõhuli lastes võind näha inimeste elutube seestpoolt. „Turja mets olevat andnud talle tuulevarju ja Viru mets vihma-varju (Kadrinas olnud enne suured metsad).“ Heinakuhjad olnud tal istesemeks, ja kui need olnud vajund, öeldud, et siin on vana Kalev otsas istund; ka vanatühi teind nii, seepärast hakatud kuhjadesse panema latte. Oma vihtu aga teind Kp. terve-test kaskedest.

Vahel öeldakse isegi mõõtudega maa-ala suurus, mille katnud Kp-ja keha surnuna (Faehlmann GEG DH 214) või ainult magades — ühe vakamaa (L. Kettunen Kodaverest EKns

32, 2). Ja kui ta Kuremäel oma jalad kaotand ja vaenlastele järele joosnud ainult põlvkontide otsas, paistnud tal pää siiski üle metsa — just nagu Suurel Töllul ja Vene Svjatogoril (Jõhvist E 26 798; Eisen, Töll, lk. 25).

Keskmiselt näikse Kp-ja pikkus kõikuvat siis umbes 15 ja 40 sülla vahel.

Laiutavast fantaasiarõõmust näivad olevat eriti mõjustatud, võib-olla selle mõjul sündindki, ka laialt tuntud lood hiidude — ja ka Kalevipoja käimisest läbi suurte vete¹⁰⁴). Oli ju teatav löbu kujutella, kuidas niisugune mürakas pääseb ka jalgsi läbi kohtade, mis muile inimestele hukatust toovad, ja seejuures vahel kasustada oma geograafilisi teadmisi, ära märkides, kui kaugele temale iga järv ulatub. Isegi värsimõõduliseks on need nimed reastatud:

„Peipsijärv õli p-st suat,
Kuremua järv õli kurgust suat,
Kaiavere järv õli kaelast suat,
Ilmjärv õli ilmõtsata sügav“.

(Tormast M. Sild E 48 103, umbes sama Kursist E 41 936. Laiuselt E 43 172, Tormast R. Viidebaum ERA II 33, 169 (4), lühemalt sama P. Ariste ERA II 30, 105.)

Teisendis on lõpp:

„...Emajõgi õli elmis suadik
Meri tüksi miäle piäle“.

(Kodaverest L. Kettunen E 48 178 ja EKns 32, 1, Tormast J. Mõisa E 42 747.)

Samuti kõlavad kahtlase Jak. Kõrvi kaks laiemat teiseid Kodaverest, millest tundub võrdlemisi pärimuslik vähemalt teine (avaldatud EKms Aastaraamatus 1879, lk. 46).

G. Schultz-Bertrami (Estn. Sagen) teisend näitab, et sellelaadilist salmikut võis kombineerida ka muist nimedest:

„Murro Järve m...ile,
Kõo Jerve kellani,
Peipsi Jerve persini,
Suur merri suuni“.

¹⁰⁴) Üle lahe Soome ujumisest teavad ainult väga vähesed teised, needki kahtlase traditsionaalsusega. Nii J. P. Sõggeli oma kaugel Lõuna-Eestis asuvast Saarest (?) (E 47 290).

Vahel taotellakse hiidlikku karget nalja, pannes Kp-ga ennast läbi Peipsi minnes hüüdma:

„Tohho tunti,
Peipsi lumpi,
Ära hämmas
Mehe kella“.

(Rõugest E 43 145, sama J. Orav Rõugest H I 2, 570.)

Samuti Faehlmannil (SvKp.):

„Toho lombike,
juba kastab kella karvad“.

Või:

„Toho Peipse lomp,
juba tõuseb tillini“.

Vahel mainitakse kahlamist sidumatus kõnes, nii Vaivarast ERA II 38, 624, Jõhvist ERA II 37, 341 ja 360, Väike-Maarjast ERA II 38, 182 ja 330, Tormast H III 3, 286.

Viru rannas kujutellakse Kp-a käivat läbi mere või tulevat Soomest ja mõõdetakse, kus kohal meri tal tuleb üle saapasääre, või „tilluni“, või „nihuseni“, või kus sügavus sunnib ta koguni ujuma (Inland 1836, 529 jj.; E 44 732; n. n. Onni hauas E 6788, Jumida neeme otsas, G. Vilberg Kuusalust EÜS VIII 2447, Vaidlu saare juures, J. Lilienbach Rakverest E 8309 ja sama H II 46, 490; Mohni (Ekholmi) saare juures, kus on sügavus 40 sülda, D. Pruhl Haljalast E 41 986/90; samuti J. Sõster Kadrinast E 42 560 j. ja S. Lilhein Kuusalust E 52 622; Jumida „Koljuhauas“ M. Esken Kuusalust E 48 172). Koomiliselt kõlav ütlus on siingi viljeldud, näit. „Oi toda loisku, ära tahtis ousud kastada“ (Viru-Jaagupist M. Jürna EVR 8, 166)¹⁰⁵).

Vee üle saapasääre tulemisest teatakse mitmes kohas ka Lääne-Soomes — ja nimelt tavalise loodushiiu puhul (Aarne, FFC 33 Sage Nr. 62). Seejuures lastakse teda vahel kahlata järvedes ning seletatakse eri kohtade nimed hiiu igakordsest tegevusest või ütlusest¹⁰⁶). Läbi vete käimist jutustatakse samuti näit. ka Gargantuast (eltsit. Baffier, Nos géants, 72 j.).

¹⁰⁵) Üks jutustaja on rääkinud isegi Suure Tõllu käimisest läbi Saadjärve ja kellakastmisest, õiendand aga seda ise kohe Kp-ks, ent teine vanake Suur-Tõnnuks. R. Viidebaum Äksist ERA II 29, 429 ja 405.

¹⁰⁶) Vt. K. Krohn: Pari paikallistarua Pohjanmaalta; „Koitar“ IV, Helsinki, 1885, lk. 76—84. Vrd. Eisen, Tõll, 25.

Ilmselt on siis ka veeskahlamismotiiv laenatud tavalistest hiiusaagadest ja meile tulnud küllap vist Läänest. Ei tõesta igatahes siis see veel mingit Kp-ja otsesugulust Thoriga (nagu peab võimalikuks J. Krohn)¹⁰⁷⁾, kuigi neil võib olla ühi-seid mõjustajaid. Samuti ei saa selle põhjal kõnelda Kp-ja sugulusest sootuks teisiti merdmõõtva Kullervo või koguni Hamletiga, nagu arvatud (näit. Setälä).

§ 18. Mõningaid liitmotiive.

Küll on aga selle kujutlusega võind ühineda või sest järelduda mõnesugused muud jooned ja loodki. Nii on siit kerge olnud edasi arendada kujutlust veeskäimisest tormi ajal ja sellega ühendada Kp-ja tavaline vastuolu ja võitlus mingi paha olevusega (sortsiga). Nii näib tekkind olevat Faehlmanni jutustatud lugu (GEG DII 214) Kp-ja käigust läbi Peipsi, mille sorts, ise kaldal istudes, on pannud möllama. Kreutzwald, kelle eepos siin langeb ühte Faehlmanni skitsiga, väidab, et F. ja tema olevat selle sortsi kuju täpselt maalind „elu“, s. o. rahva-teadete järgi¹⁰⁸⁾. Pole võimatu, et see on õige mõningal määral, kuid meil pole tarvitada teisi samalaadilisi üleskirjutisi ja seepärast jääb siiski küsitavaks, kas see eeskujuks olnud „elu“ polnud siiski pigemini mõni Faehlmanni enda nähtud nõid. Tavalisest teatakse ainult, et Kp. läbi Peipsi on laudu toond ja alles maale tulles olnud tal lahing sortsidega (teisendid vt. § 22—23). Küll aga on rääkind Epp Vasar Paistust, et vanapagan on rannal tuuleveski-sarnase masinaga tormi sünnitand, kui Kp. oma laeva ja meestega võõralt maalt üle mere koju tulnud; viimaks õnnestund Kp-l see tormitegija konksuga merre tõmmata (Sb. d. GEG 1877, 32 jj.). Ühe samuti või veel enam kahtlase teisendi järgi taltsutab paadiga sõitev Kp. (vahest eeskujuks Kristus Geneetsareti järvel?) sortsi poolt tormile aetud Peipsit nii, et vaikse ilmaga olevat praegu veel vitsajäljed järveveel näha („ilustamise“ kalduvustega J. P. Söggel Hallistest E 41 976). Ka Saarest teatab sama üleskirjutaja ühenduses lauavõitluse-looga: vanap. pannud järve lainetama selleks, et Kp-ga ära uputada (E 47 288). Kuigi need teated pole täiesti usaldatavad, võib nende taga ometi olla vähemalt mõngaidki

¹⁰⁷⁾ S. Kirj. Hist. I, 248.

¹⁰⁸⁾ Kr. Schiefner'ile 16. X. 1859.

pärimuslikke dispositioone. Ja Pilistverest on pärit jutustis, kuidas Kp. Kristus üle tormise Peipsi lubab kanda, pärast aga ometi peab tunnistama, et just Kristus teda läbi tormi on aidanud ja ta uputusest päästnud (J. A. Veltmann E 27 362). Et sama teatab ka üks teisend Väike-Maarjast (M. Kampmann H II 38, 526) ja teine samasugune Blumbergil¹⁰⁹), peame oletama Kp-ja kuju paigutist liitumist ka rahvusvahelise legendiga pühast hiust Christophorus'est, kes viis Kristuse üle vee.

Erilist huvi on äratand samuti Kp-ja taolise müraka animaalised toimingud: nagu j a n u, i s u ja u n e t a r v e t e r a h u l d u s e d nende määratuses. Mitmekümne-süllaste sängide saamislood on seotud sageli ka vastava magamise ja norskamise mainimisega (näit. Väike-Maarjast ERA II 38, 33). Janus võib ta ära juua isegi terve järve (nii ühe Laiuse teate järgi Kassinurme küla juures olnud järve E 43 172 j.) ja vastavalt oma väljalastud veest sünnitada ojasid, samuti kui ta hobuue (nii Kanepis, Kp., Vorrede XII ja Anmerk. XX I. puhul)¹¹⁰).

Sama suhtefantastiline lautus on põhjustand nähtavasti ka saagasid hiidvägilaste n u t e t u d veehulga suurusest. Lese järvenutmine, millest rahvalaul kõneleb ainult luulelise liialduspildina, esineb nii juba primitiivteadusliku seletussaagana Ülemiste järve tekkeloos. See on eepose tõttu hiljemini küll väga tuntud, tema rahvalikud alused aga ei näi just olevat arvurikkad, kuigi ehtsad. Pääle Faehlmanni (SvKp) tunneb seda lugu ka Schultz-Bertram (ES), samuti küll natuke uueaegsustatult üks Kadrina teisend: Linda tahtnud kivi viia mäe otsa, kus sellest oleks saanud linn, kivi aga kukkud ja L. nutnud järve (isikl. s. andm.). Ja Kodaveres teatakse, võib-olla küll juba kirjanduslikkude mõjude all: „Sõda teinud Kp-le suurt kahju. Ta ema nutnud ja sest sündinud Tallinna lähedale — Püälmine järv“ (L. Kettu-

¹⁰⁹) Blumberg, Quellen lk. 15: „So z. B. lässt eine Mitteilung den Kalewipoeg statt der Bretter den Heiland durch den Peipus tragen und ihn in der Tiefe so viel wachsen, dass Christus seine Füße nicht benetzt.“ — Igatahes tuntakse püha Christophoruse legendi vähemalt Lätis (vt. Ierchis-Puschkaitis 17 Ia 4). Tormi sünnitus sorti poolt võib algupäraselt olla iseseisev motiiv, nagu neid laialdaselt tuntakse, näit. ühenduses igasuguste tuuletarkade ja tuulispäade lugudega. Nii näit. kõneleb juba vana Frithjofi-saaga kahest nõianaisest, keda palgati merel tormi tõstmiseks; vt. Edda, herausgeg. von Niedner I, lk. 224.

¹¹⁰) Vrd. Eisen, Tõll 31, E. Kirj. 1924, 143; Loorits, Album M. J. Eiseni 70. s., 63 j. Vrd. ka Kaukaasia vasted § 30.

nen EK_nS 32, 1). On tekkind ka kahtlase vanadusega ühtesulanguid „Kp-ja eide“ ja rahvalaulu lese vahel, kelle nutust „sinna tekkis tiigikene, kasvis kala järvekene“ (Kolga-Jaanist ERA II 51, 13).

Et Toompää-muistendist tuntud „Kalevi naise“ kõrval oma piisaratega moodustab maapinda (soid) ka Tõllu naine (Eisen Tõll 105), võime sedagi pidada juba üheks „loodushiiu“ füüsiliseks funktsiooniks. Vahel pannaksegi ka Kp. ise nutma jõgesid — nii Porkunis oma hobuse surma puhul (V.-Maarjast ERA II 38, 269). Vahel sünnib järv lihtsalt Kp-ja naise ämbrist maha loksund veest (G. Vilberg Kuusalust EÜS IX 797).

Igatahes kuuluvad proportsioonfantaasiate hulka ka need, vahel iseseisvalt, enamasti aga ühenduses teiste motiividega esinevad märkused, mida kõik selline Kp. võis endale tasku panna, selga võtta v. m. s. Nii pistab ta tuntud lauavõitluse-lagudes oma tasku või leivakotti abipaluva mehe (vt. § 22) ja vahel isegi hulga sõjamehi, et neid kiiremalt vaenlase vastu viia (Simunast V. Rosenstrauch E 46 099, Rannust J. Peterson E 52 609). Vahel paneb ta, nagu Suur Tõllgi, tasku ka ankru viina (V.-Maarjast ERA II 38, 330) või koguni 300-toobise viinavaadi ühes mehega (Saardest, kahtlasevõitu J. P. Sõggel E 47 288). Nagu Tõll oma poja, paneb vana Kalev kord Kp-ja endagi oma tasku (A. Jacobson kuskilt Lääne-Eestist GEG DII 233, võib-olla alles hilise segunemise tõttu sündind teisend, vt. Eisen, Tõll 74). Ja mitte ainult ta sortslikel vaenlastel, vaid vahel ehk „vastaseotsija“ jutu mõjul on ka tal endal kündes veskikivi piitsa otsas (V.-Maarjast R. Põldmäe ERA II 38, 330, vt. § 22).

Kõigi nende teadete funktsioon ja võib-olla ka sünni põhjus on hiiu suuruse (ja jõu) demonstratsioon. See ei eita, et mõned nende erivormid on ka alles üsna hilise jõu-imetluse ja laiutuse looming. Et sellised loomulikult esinevad (ja osalt ehk iseseisvalt sünnivadki) ka mujal, kus hiidusid tuntakse, näitavad rahvajutud Gargantuast, kes samuti läbi järve käib ja kord seejuures janu tundes ära joob terve järve¹¹¹). Milline on sellise kujutluse psüühilis-esteetiline alus, laseb kõige paremini aimata ehk nende kasustus Rabelais' samanimelises meistriromaanis, kus näit. pääkangelane oma uriiniga kord tahab ära uputada kogu Pariisi.

¹¹¹) J. Baffier, Nos géants d'autrefois. Paris 1920, 72 j.

Hiid — see on kõigepäält kehalise, animaalse inimese eneseprojektsioon, ja selles kujutlusreaalsuses ei elata välja mitte ainult oma jõu vägevuse iha, vaid nauditakse ka kõigi teiste animaalseste funktsioonide ülepaisutust, mille erootikasegast funktsioonirõõmu ei pidurda veel kultuurinimese moraali- ja maitserээglid. On loomulik, et meie teomehe kujutluslooming on Kp-stki viljelnud seda animaalist külge ja et just see on huvi- ja tundeväärustand valdava hulga temast levitatud pärimusi, arvatavasti ka mitmeid näiliselt looduse seletuseks tarvitatud lugusid. Selline Kp., see on ehk osalt tõesti teorahva raskes väljakurnatud argielus puudujääva jõu-, toidu- ja unetarbe (võiks ehk öelda ka psühhoanalüütiliselt mõistetud rop-pusetarbe) ersatsrahuldus, kompensatsioon, küll õige aineiliselt „romantiline“ igatsusekehastus¹¹²). See on looduse- ja — võiks öelda — ka loomaläheda inimese eneselaiendus kõigi tēda valitsevate tungidega. Samuti on näit. ju ka vene algelisemais oludes viljeldud böliina vägilastüüp oma mitmekümnepuudaste nuiadega (palitsa), mitmepangeste viinasõõmudega ja norskava vägilasunega („bogatörskij son“) palju füüsilisem kui peajasaliselt vürstikodades lauldud vanagermaani sangarikujud oma auja sõjakirgede ning heroismiga. On arusaadav, et selliste „võõruste“ suunas idealiseeritud vägilaskuju ei püsind üksnes sümpaatsena (kuigi ta just sellest kaasaelamisest saab oma peajõu), vaid seevõrra, kui usuti ta reaalolemisse, võis ta vägevus tunduda ka ähvardavana. Nii sünnib siingi see vägilaskujude puhul talvaline ambivalentsus, mida freudiaanlus asjata püüab seletada ainult „isa-imaagoga“.

Proportsioonfantastilisest lähtekohast näikse välja arenend ka võrdlemisi dramaatiline Raudoja-lugu: Kp-ja magamise ajal püüab hiidlik sortsi tütar — üks jalg ühel, teine teisel mäel — teda uputada oma uriiniga (väljamaaling Kp-ja ärkamisest on ilmselt Faehlmannilt endalt), Kp. suleb aga veeallika oma kiviga nii tabavalt, et sorts sest sureb; temast järgi jääb ainult visatud kivi ja n.n. Neitsi v... allikas Raudoja kõrtsi juures, umbes 40 versta Tallinnast (nähtavasti Harju-Jaanis, Faehlmann, SvKp). Peaaegu täpselt sama jutustavad ka Schultz-Bertram (Ehstn. Sagen) ja nähtavasti samuti Faehlman-

¹¹²) Seda külge Kp-ja kuju viljelemispsühholoogias on eriti ja liialdatult toonitand A. Tiitsmaa, vt. Postimees 9. III. 1932.

nile toetudes veelgi üksikasjalisemalt Kreutzwald oma eeposes (XV 311—166). Et muud täielikumad ja usaldatavamad üleskirjutised puuduvad, on isegi kahtlusi avaldatud (K. Krohn suusõnaliselt autorile), kas siin pole tegu mõne Skandinaavia müüdi järeleaimamisega alles Faehlmanni poolt, keda siis Bertram ja Kreutzwald lihtsalt võiksid jälgitud olla. Juba ammu on ju Jul. Krohn¹¹³⁾ näidand usutava paralleeli hiidusid-vaenava Thori seiklustes: Kui Thor on teel hiiu Geirrodi juurde, paisutab kükitav hiuneitsi Gjalp oma uriiniga Vimuri jõe nii suureks, et vood üle Thori pää ähvardavad lüüa; viimaks märkab Thor teda ja suleb vastava allika kiviga samuti nagu Kp.

Ometi teeb literaarse laenu oletuse siin üsna väheusutavaks loo kohalik värving, osalt ka Kreutzwaldi haruldane ind tema kaitsmisel, eriti aga temaga sarnanevad teised rahvapärимused. Veel 1931. a. ajaloo-traditsioone kogund stipendiaadid on Kadri-nast kuulnud tõenäoliselt usaldusväärselt isikult järgmise teisendi (ERA II 33, 243): „Samuti on Neerutis Linda kivi. Nimelt on seal lamava inimese kujuline mäeselg, jalgade vahelt jookseb allikas. See olevat magama jäänud Linda, kellel juhtunud seesugune paha äpardus. Kp. juhtunud seda nägema ja meeleepahaga visanud kiviga. Kivi on keset allikat.“ Olgugi siin arvatavasti kaasa mõjund hilisemad kirjanduse andmed (näit. Linda nimi?), on asjakäsitus nii erinev eepose omast ja nii lähedal loodusmoodustisega seotud Raudoja-loole, et raske on kahelda tema osalises pärimuslikkuses. Veelgi usaldusväärsem on prof. L. Kettuse teade Kodaverest, mille järgi „vanapaganad“ tahtnud Kalevipoega ära uputada oma uriiniga, ja nii sündind sellest Alatskivi mõisajärv (EKnS 32,1). Ei puudu teisend, mis isegi Ülemiste järve ei pea tekkinuks mitte Kalevi naise pisarast, vaid sootuks teissugusest veevalangust (E. Pabst, Inland 1855, v. 711—716) — ja kes-teab, see võib olla isegi algupärasem.

Nii paljastub siis nendegi lugude taga lihtsalt proportsioon-fantastiline lõbu kujutella, kuidas hiiud oma loomulikku veehulka võivad kasustada ka omavahelisteks võitlusteks¹¹⁴⁾. Et Kp. (ja

¹¹³⁾ SKH I, lk. 242. Hiljem avastab selle, tema arvates kindla germaanipoolse laenu ka L. v. Schroeder, Germanische Elben und Götter beim Estenvolke. Sb. d. Kaiserl. Akad. d. Wissensch. in Wien. Bd. 153. Wien, 1906, lk. 78 j. Vt. ka Thompson, FFC 106, A 933.

¹¹⁴⁾ Vrd. samalaadilise urineerimisakti motivatsiooni Rabelais' Gargantua's, livre I, chap. XVII.

ta hobune) mitte ükski ise ei sünnita sel teel „Rakuojasid“ ja järvi, vaid allub ka sellekujulisele kallaletungile, on küllalt loomulik ta võitlusvahekorras teiste hiidudega. See on täies kooskõlas hiiumuistendeis üldiselt valitseva burlesk-animaalse „Aasia õhuga“.

See ometi ei tarvitse eitada Raudoja-loo geneetilist sugulust näit. vastava Thor-Geirrodi looga, vaid siin võime oletada tõepoolest mõlemale õige vana ühist algupära. Thori kuju Kp-ja asemel teeb oletatavaks, et siin algupäraselt ongi tegemist mitte tavalise hiiuga, vaid vägilasega, kes võitleb hiidude vastu ja kes alles hiljemini on ka üle võtnud hiidlikud ojasünnituse kombed.

5. Võitlusi inimestega.

§ 19. Surm mõõga läbi (teisendid).

Oleme näind Kp-ja kuju lihtsast „loodusteaduslikust“ abihüpoteesist ikka enam muutuvat ka iseendast jutustajat ja kuulajat huvitavaks saagategelaseks, kuigi selle teod on veel seotud kindlate looduslike tüestusesemetega ja pretendeerivad uskumisele. Isehuvitavaks saab ta eriti ka seevõrra, kui ta puhtlooduslikust miljööst ja võitlusest omasuguste hiidudega astub ligemasse ühendusse tavalise inimese maailmaga, kas siis võideldes juba viimaselegi kardetava vanapaganaga või veel enam kogu rahva kaitsjana vastu seda ähvardavaid inimvaenlasi. Viimaseks on ju nii loomulik rakendada loodushiidu, niipea kui teda vähegi võib kujutella inimestele sümpatiseerivana ja mitte ainult ähvardava koletisena. Millised võimalused oma võimutahte projitseerimiseks enda eest panna võitlema selline äravõitmatu koloss! Nii on oma maa kuningaks ülendatud prantsuse Gargantua j. t., nii oma maad ja rahvast kaitsema pandud läti leedu hiiud ja Saaremaa Tõll. Samuti on mitmeis lihtsat seletusaagalist algupära pärimustes ka Kp-ga lastud pilduda oma kive vastu maa vaenlasi (vahel isegi vastu sakslasi), oma hobune lõhki sõita sõjas nende vastu. Ühe Kadri n a s t saadud (nähtavasti venepärase ja vähelevind) teisendi järgi olevat Kp. isegi surma saand sõjas „raudmeeste“ vastu: kui ta ühe pooleks löönd, kasvand kaks asemele (Joh. Sõster E 42 563 romant. t. (?) < Viru-Nigula).

Kõige huvitavamad ja kindlakujulisemad neist võitluslugudest on aga need, mis keskenduvad Kääpa ja Kuremäe ümber

ja jutustavad Kp-ja surmast tema enda või ta vaenlaste mõõga läbi.

Jõhvist 1 (Koselt). T. Wiedemann, EKns a 10, a. 1892: Kp. on „ennemuiste, kui sakslased meie maale tulnud“, nendega võidelnud ja nad maalt välja ajand. Siis on ta Kuremäele kauaks magama heitnud. Selle ajaga tulnud sakslased tagasi, leidnud Kp-ja säääl „magamast ja raiunud Kp-ja mõlemad jalad põlvist saadik ära“. Kp. ärgand ja hakand „põlvedel käies sakslasi taga ajama“. Kivinõmme jõudes noppind ta endale hää sületäie munakaid kive sülle, aga enne kui ta sakslased kätte sai, suri ta ja maeti sinnasamasse. Ta hauaküngas on praeguseni näha Jõhvi khk., Töbrina metsas. Selle alla olevat pandud 3 tündrit kulda.

Jõhvist 2. M. Ostrov, Sb. d. GEG 1893 lk. 45 j.: Kp. magab Kuremäel, vaenlased löikavad ta jalad. Kp. taganeb Kivinõmme, murrab kolmesüllase palgi, aga siiski tapavad vaenlased ta. Säääl on ta haud.

Jõhvist 3 (Kuremäelt). J. Lilienbach, E 26 791 jj.: Kp. on enese tehtud Kuremäel magand, pää tamme kannul. Vaenlased (kes, ei tea) tulnud ja raiund jalad põlvist saadik. Põlvekondi otsadel joosnud Kivinõmmeni ja surnud säääl. Joostes paistnud tal pää üle metsa.

Kp-ja hauaküngas on 6 versta Kuremäelt, Kivinõmmes, ta pikkus harja päält on umbes 7 sülda, laius paar sülda, kõrgus umbes 7 jalga, 1 jala sügavune kraaviase ümber. All olevat 3 vakka kulda ja matisuurune kuld-uur, aga kes otsib, see sureb. Säält olevat leitud hiigla küljeluu.

Teisendi järgi (Jõh 4) on Kp. laudu toond, siili abil vaenlase võitnud, Lähtepää kõrtsis enda purju joond, Kuremäele magama heitnud, kus vaenlased raiund ta jalad ta oma mõõgaga. Joosnud Kivinõmme ja surnud.

Jõhvist või Iisakust. R. Avel, E 52 530: Kp. kuuleb Venemaal olles vaenlastest, tõttab läbi Peipsi Kauksi kohal, võidab Jõugu küla kohal vaenlased (säääl on praegu veel kalmud). Joob enda purju ja uinub Kuremäel, kus vaenlased ta jalad otsast raiuvad. Jookseb „põlvenükkade peal“ Kivinõmme, pää paistab üle metsa. Sureb. Säääl on Kp-ja haud.

Simunast 1. V. Rosenstrauch, E 42 066: „Kääpa jõe lugu on rahva suus tuttav, niisama Kp-ja surm, ja nimelt sel kujul, kuda temast „Kp.“ kõneleb.“ (Andmete täpne usutavus küsitav, seda enam, et järgnevas sama saatja teates see surma põhjus on sootuks teine.)

Simunast 2. V. Rosenstrauch, H II 74, 351 (54) a. 1905: „Kp-st räägib Simuna khk. rahva suu, et temal Võru maal magamise ajal jalad põlvest saadik maha löödud, tema siis sinna ära surnud ja Võrumaale maha maetud.“

Koerust. H. Schults, H III 4, 54 j. Sama samalt saatjalt H II 67 385: Vanapagan palkab nõia, et see Kp-ja mõõga ära varastaks, sest et ta ise ei jõua seda tupest välja tõmmata. Nõiasõnade abil vedand nõid mõõga „kuni Musta jõe äärde ja lükanud ta sinna jõe hauda ja lausunud ta sinna igavesti, et Kp. teda enam kätte ei saa. — Kp. ärkanud üles ja leidnud, et mõök kadund, läind jälgi mööda järele, leidnud küll, et mõök jõkke oli viidud, aga ei saanud enam kätte. Kalevipoeg vandunud, et mõök lõigaku selle jalad alt ära, kes teda on kannud.

Kalevipoeg tuli jälle ükskord kaua aega pärast Tallinna poolt ja juhtus Musta jõest läbi minema. Tal pole meelegi tulnud, et mõök jões oli. Läind jõest läbi ja mõök lõikanud jalad põlvist saadik otsast maha. Kalevipoeg heitis maha valu pärast, hoigand nii raskesti, et lehed puudest maha pudenend.“ Edasi jutustatakse, kuidas Taevataat sest kuulda saades ühe ingli saatnud, kes Kp-ja haavad „ühe eliga terveks teind“, temale hobuse ja mõõga andnud, ja kuidas siis Kp. uuesti põrgulisi taga ajand ja lõpuks vanatondi enda järele tõtates põrgu ukse ette vahiks jäändki, mõök peos. (Romant. t., milles leidub ilmseid Kreutzwaldi teose mõju tunnuseid.)

Paistust (? või Tartus kustki mujalt?). M. Veske < Epp Vasar, Sb. d. GEG 1877, lk. 37: „... Kp. sai nüüd väga rikkaks meheks ja oli igal pool kuulus. Tal tuli tihti vaenlastega võidelda, kes tema linna („Kalevi linn Neeva jõe weeren“) ära võtta tahtsid. Ühes võitluses, kui ta väsinult jõe ääres kõhuli jõi, tapsid vaenlased ta teivastega ära. Mõõku vaenlastel ei olnud, vaid nad võitlesid mingite teivastega (Stangen), mil otsad olid kõverad ja mida jutustaja nimetas „wibalid“ — väljendis, mis mulle võõras. Vägilase mõök kukkus joomise ajal jökke ega leitud seda enam. Kp. ise raiuti tükkideks ja maeti jõe kaldale maha. Pärast pandi ta „teise ilma ihu“ põrguvahiks.“

Tormast (Tõikverest). J. Mõisa, E 42 746, a. 1902: Kp-ja mõök on Kääpas ja läikivat säääl... „Mõök raidunud Kp-ja jalad põlvist saadik otsast ära.“

Kodaverest 1 (Palalt). L. Kettunen, E 48 178 ja EKNS 32, 1, a. 1910: „Kp. läinud jõest jooma. Teised (sortslased) raiunud kindusooned maha. Pandud hobuse selga, läinud põrgu ukse juurde, tahtnud ust maha koputada. Käsi jäänud aga kinni ja on kuni viimase päevani. Kääpast paistnud ta mõök neljapäeva õhtuti. 7 paari härgega veetud, aga öeldud kuradi nime, siis langenud tagasi. — Kuhu Kp. verise jalaga astunud, säääl on -vere lõpuline kohanimi.“

Kodaverest 2 (Hallikult). L. Kettunen, EKNS 32, 2, a. 1911: „Aga viimati olla ta ometi tapetud: nõianaised tapnud ta ära. Ta jäi magama, siis võtsid ta mõõga ja raiusid jalad otsast ära. Ta ei saanud kuhugi minna, põlvest saadik ära. Siis ta sai otsa, muidu võib olla, oleks tänapäevani elanud. Nüüd o tämä lihunikkuude pihon.“

Kodaverest 3 (Alatskivilt). M. Veske, Sb. d. GEG 1876, lk. 164: „Kp. võitles Kääpa jõe ääres hulga vaenlaste vastu. Need ei võind talle viga teha. Võitlemisest jäi Kp. jänuseks ja heitis praeguse silla kohale maha, et jõest juua. Seni olid vaenlased salaja ta ligi hiilind ja raiusid ta jalad põlvist saadik ära. Kp. heitis oma mõõga jökke, öeldes: „Seda ei pea keegi välja tooma. Ainult kolme päevane vars noore jää päält võib ta välja tõmmata.“ Siis suri Kp. Ta keha raiuti tükkideks ja maeti Kääpa jõe äärde maha. Sureva vägilase lausel olevat see mõte: kolmepäevast varssa ei saa rautada ega või ta siis üldse minna jääle, veel vähem välja tõmmata nii rasket koormat nagu eesti vägimehe mõök.

Kodaverest 4 (samas). „Umbes sedasama jutustas mulle Kääpa silla ligidal elav Saare premees — — Umbes kolmandik versta Kääpa sillast

eemal on Ranna mõisa poole viiva tee ääres 5 ümmargust hauaküngast, umbes 5 sammu laiad ja 2—3 jalga kõrged. Ühes neist küngastest puhkavat Kp. Olen Kääpa silla ligiduses kuulnud veel teisi variante sest saagaosast. Kõik nad on väga oluliselt erinevad Kreutzwaldi ümbertöötusest.“

Kodaverest 5 (Hallikult). G. Bernhof, Inland 1851, vg. 381: Kp. ajab Kääpa ääres vaenlasi taga, kes padrikus varju otsind. Väsind ja janune, ta heidab kõhuli maha jõest jooma. „Ta suur pikkus saadab ta hukka, sest ta jalad ulatuvad metsa äärde, kus vaenlased varjul.“ Need raiuvad joojal mõlemad jalad otsast. Põlvili maksab ta vaenlastele kätte, jookseb aga ise verest tühjaks ja sureb, enne seda visates oma „suure ja kardetud mõõga Kääpa jõe hauda, et mõök tulevaile põlvedele ta tegusid kuulutaks“. Keegi ei saa seda säält enam välja. Teda on vectud härgadega, kuid tagajärjeta, „kuni ta viimaks inimese häälega käsib asjata töö jätta ja seega jäädava rahu leiab. Veel kaua nägid esivanemad mõõka Kääpas läikivat ja praegugi näitab ta end mõnele õnnelikule.“ Mõök on just praeguse silla kohal.

Maarja-Magdalenast. K. Puur, H III 8, 180, a. 1880: Kp. käind tihti Kääpa silla juures joomas. Siis kord vaenlased raiund ta kintsu sooned läbi ja sellest ta surnudki. Enne visand oma mõõga ja rahakasti jökke. Mitmed on neid säält püüdnud, aga asjata.

Pääle selle on olemas kaks teisendit, mille üleskirjutuse koht pole mitte päris kindel, kuid arvatavasti mitte kaugel Viru, Tartu ja Järva maade ühtimiskohast.

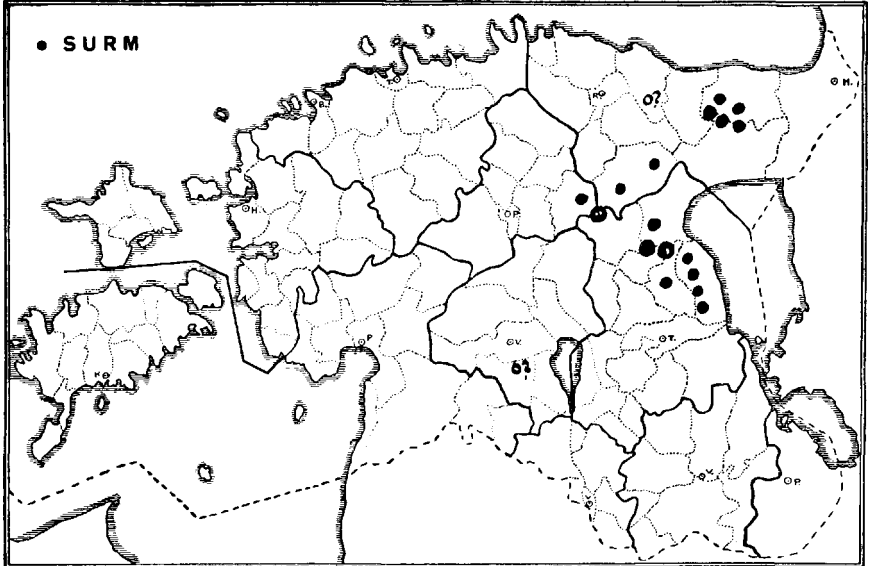
Koerust või selle ümbrusest. Faehlmann, SvKp., a. 1839: Kp. tuleb läbi Peipsi, mille sorts pannud lainetama, heidab oma sängi ja uinub, mõök puusalt lahti võetuna kõrval. „Kui ta oma vägeva norskamisega hakkas maad värisema panema, ligines nõid (der Zauberer) uuesti ja haaras mõõga järele, aga see lamas säält nagu kinni needitud (angeschroben), nõid ei jõudnud seda tõsta ega isegi liigutada. Siis hakkas nõid tegema igasuguseid kehaliigutusi, pomises enda ette ja puistas oma rohtusid (Kräuter) mõõgale. Siis haaras ta mõõgast kinni ja nüüd jaksas ta teda tõsta. Vaevaga tassis ta tema ära, aga kui ta kavatses temaga hüpata üle oja, kukkus ta tema käest. Kõik katsed teda uuesti tõsta olid asjatud. Esimese koidukiire ajal ärkas Kp. ja haaras oma pahema külje poole. Mõök oli ära. „Sina, mõök, mu kallis kaaslane, kes on su röövind? Jumalad on mulle häatahtlikud (hold), nemad pole seda minult võtnud, harilikele inimestele pole tuttavad mõõga omadused ega salaviisid (Schliche).“ [Järgneb mõõga kirjeldus, millest allpool § 21.] „Ma tunnen sind, nõid, kel on mõttes ainult halba minu vastu; kui ma su taban, siis pead sa seda kahetsema. Liiga raske on sulle mõök siiski olnud ega ole ta kaugele jõudnud.“ Siis alustas ta üht laulu ja kuulatas ajuti, kas mitte mõök ei taha vastata, aga kõik oli vaikne. Siis hakkas ta otsima. Kaua otsis ta asjatult, aga kui ta üle mainitud oja tahtis hüpata, säras talle tundud paiste (Schein) vastu. Aha, siin sa lamad?: *mõnnus mõek sa werre wallaja, issa lelle iggisõja, waeno wallo walmistaja.*“ Mõök oli kutset kuulnud ja tuli (ging) temale vastu. Siin laulsid nad kaua veel vastastikku (hielten den Wechselgesang), kuni lõpuks Kalevip. (der Kalewide) hüüdis:

„Jää siia lamama, mõök, mälestuseks järelmaailmale; läheb siit mööda mõnus mees, sellele läigi sõbralikult vastu; kui ta on mõnusam kui mõnus (mõnnus, brav), siis laula talle vastu; kui tuleb aga kord keegi, kes nii tubli kui mina, siis tõuse ise veest ja paku end temale truuks teenistuseks.“ Ma olen mitmel sügisel Peipsi rannal olnud vilja vastu kalu ostmas ja kui olen selles mälestamisväärses maanurgas (denkwürdige Gegend), siis ei jäta ma kunagi kõiki neid kohti külastamata. Ka minule on mõök oja põhjas vastu läikind, ja kord kuulsin koguni midagi tema häälest. Minge sinna, poisid, Kalevipoja mööga juurde; kes-teab ehk on teie seas keegi, kellele ta end pakub. Kp. latus nüüd jälle koorma oma õlgadele ja rändas edasi, oma asukoha poole.“ [Järgneb lauavõitlus, siililugu, siis Raudoja-lugu jne. Alles pika päälekäimise järele räägib vana jutumees siis jälle ka Kp-ja surmast.] „Hää küll, seda peate veel kuulma! Tema mõök lamas Peipsi lähedal ojas ja te mäletate küll veel lauset (Spruch), mis ta möögale hüüdis: kui läbi oja läheb see, kes sind kandnud (getragen), siis lõika tal jalad ära, nii et ta viletsat surma sureb. Nõida mõtles ta, kes talt mööga oli varastand ja ära kandnud. Aga, armsad inimesed, juba vanasti oli nii, nagu on meiegi aegadel: õiglase meelega mees mõtleb vähe halbade pääle enda paremal ja vasemal pool, ta läheb oma otset teed. Tubli (der Biedere) lööb sagedasti ise ennast ja kurjad rõõmustuvad, kui ta langeb. Oh Kaleviid, kui sa poleks hüüdnud seda sõna oma möögale! Kord hulkus ta oma lõbuks (lustwandelte) Peipsi rannal ja et üks ojake ta käiku takistas, taitis ta sellest läbi minna. Aga üks olnud tema see, kes seda mööka oli kandnud, mis siin ojakese põhjas lamas? Mõlemad jalad lõikas selle tera tal ära, nii et tore (herrliche) Kaleviid valu pärast valjusti oigas. Vaevaga vedas ta end ojast välja ja heitis ahastades väljale. Tema keha ei katnud mitte üksnes vakamaad maad, vaid ta surmaoigus täitis ruumi maa ja jumalate eluaseme vahel, kes olid ta sõbrad, ja kaebused tema pärast on kestnud tänase päevani ning kestavad veel edasi, — seni kuni veel elab cesti keel. Ja taevased sõbrad tulid alla ning valasid parandavat rohumahla (Kräutersaft) tema haavadesse, kuid haavad olid surmavad. Halvad on haavad, mis vaenlane sulle lööb, halvad on haavad sõbra käest, aga kõige halvemad on need, mis ise endale lüüakse. Sääl lamas nüüd muidu nii vägev keha liikumatult maas, armuheitmatu surma vangis; tema kustund (gebrochene) silmad särasid Vanaisa eluaseme poole. *Silm tal serrap selgeeste, taeva taadi turreesse...* Vaim, kehapaelust pääsend, lendas üles õndsaate jumalate asupaika.“ (Järgneb jumalate nõukogu ja Kp-ja põrgusõit, vt. § 28. Ilmselt romant. t.)

Põhja - Tartumaalt? G. Schultz-Bertram, ES, a. 1839: „Kp-ja lõpp. Ta oli läind jõe äärde jooma, kus ta saatuslik (verhängnisvolles) mõök lamas. Astub sisse ja ammutab käega vett. Vaheajal on vaenlaste kari mööga kallale läind ja tõmbavad mööga tal läbi jalgade, need otsast lõigates. Kp. langeb maha ja põlvili lööb veel 300 vaenlast surnuks. Nii lepitab ta oma süü Köyrötõise lapse mõrtsukatööst mööga läbi. Suurt kaljutükki jõe ligidal näidatakse ta haua kohana. Pää-otsas on mitu hauasarnast küngast, kus puhkavad nende kehad, keda ta tapnud.“ (Romant. t.)

§ 20. Surm mõõga läbi (analüüs).

Kokkuvõttes võime siis eraldada kõigepäält kaks teisendirühma: esimene on ühendatud Kääpa jõe ja säääl lamava Kp-ja mõõgaga (Kod 1, 3, 4, MMg, Faehlm., Bertram), teine Kuremäe ja säääl oleva hauakünkaga kui asitõestisega (Jõh 1, 2, 3, 4, 5, arvatavasti oma magamismotiiviga ka Sim 2). Mõned teisendid ei maini küll Kääpa nime või teevad sellest isegi mõne teise jõe (Koeru, Paistu), aga kuuluvad muidu ometi eelmisse.

Joon. nr. 5. Muistendid Kalevipoja surmast.

n.-ö. „jõe“ rühma. Jõega on peaaegu ikka ühendatud ka sellest joomine, mille ajal vaenlased salaja raiuvad selja tagant sangari jalad (kiintsusooned) (Kod 1, 3, 4, 5, MMg, Bertram). Kuremäega seotud teisendites laseb vaenlasi läheneda joomise asemel igal pool magamine (samuti ka Kod 2, Hallikult). Igatahes on Kp-ja surm vaenlaste jalaraiumise läbi mõlemale ühine ja nii teisendite arvu kui ka loomulikkuse poolest seevõrra ülekaalus, et just seda võimegi arvata algupäraseks. Sellega ühineb niisama loomulikult ka vägilase viimne tasumine (või tasuda tahtmine) vaenlastele, mis on samuti ühine nii „joomise“ kui ka „magamise“ teisendites (Jõh 1, 2, 3, 5, Kod 5, Bertram), ta mõõga neede v jōkkeheitmine (Paistu, Kod 3, 4, 5, MMg, Bertram) ja ta enda keha matmine asitõestuslikku kalmu (Jõh 1, 2, 3, 5, Kod 5, Bertram). Mõõga

asjatud väljatoomis-katsed (Kod 1, 3, 4, 5, MMg) kuuluvad juba tavaliste peidetud aarde lugude hulka.

Palju kahtlasemad tunduvad teisendid, kus vaenlaste asemel mõõk ise löikab Kp-ja jalad (Koerust H. Schults, Tormast J. Mõisa, Faehlmann). Et hilisemad teated ka muidu on õige puudulikud (J. Mõisa) või ilmselt kirjanduslikult mõjustatud (tuntud ilustaja H. Schults), langeb loo rahvaehtsuse tõestus pääasjaliselt Faehlmannile ja on siis vägagi küsitav¹¹⁵). On tähelepandav, et Faehlmann esmalt ei maini Kp-ja manangust veel midagi, vaid laseb sangaril jätta oma relva jõkke üsna põhjendamatu, ainult „mälestuseks tulevale põlvele“, mis on ilmne laen surmaeelse jõkkeheitmise teisendeist. Alles hiljemini, kui Faehlmann Kp-ja jalgade kaotusest kõneleb, tuleb talle nagu seletuseks vajalisenä mottesse, et Kp. ka ise on oma mõõga neednud sortsi vastu („kes sind on kandnud“). Ja saab nii põhjuse moraliseeringuks: „Aus mees annab tihti ise endale hoopisid ja tigidad rõõmustuvad“. Ja „Kõige pahemad aga on need [haavad], mis inimene lööb endale ise“.

Just see moraal annab meile kätte psühholoogilise võtme, et mõista, miks Faehlmannile sobis just niisugune surmaviis: ta heroiseeritud kangelasele oleks olnud alandav langeda vaenlaste tühikavaluse läbi, nagu rahvamuistendis; palju traagilisem tundus surma enda tagasipöördunud vande, nii siis väikese eksimuse tõttu, üldse väikese, aga saatusliku vea läbi, nagu oli Siegfriedile ta lehease, Achilleusele ta kand, Baldurile võlumatu puuvõõrik jne.¹¹⁶). See ümberkujundus ei tundugi väga suurena, kui arvestame, et arvatavasti ka Faehlmannile tuttav oli mitmes rahva teisendis esinev võrdlemisi loomulikki joon, et vaenlased jalaraiumiseks tarvitasid just vägilase enda mõõka (Jõh 4, Kod 2, Bertram). Vastavale kahekõnele (või koguni laulule) mõõgaga juhtisid aga sureva Kp-ja vanne mõõgale ja eelmainitud muiski teisendeis esinev lisajoon, et mõõk oma hilisemaid väljakiskujaid käsib as-

¹¹⁵) Vrd. ka Kr. kiri Faehlm-le 2. X. 1849, Märt Mohni järgi: „Pärast seda kui mõõk ta jalad oli ära löigand, olevat ta veel seigelnud, kuni ta põrgu väravasse lamama jäi.“ Ent seda eellause võime võtta ka kui Kr-i enda lisandust Faehlmanni skitsi mõjul, mille rahvaehtsusse ta uskus.

¹¹⁶) Vt. vastav võrdlus Schultz-Bertrami 1839. a. kõnes (tõlge ka E. Kirj. 1920, lk. 299). Vrd. ka Faehlmanni heroiseeriv ümbertõötus vaenlaste saadikute motiivi puhul, § 26.

jata töö jätta. (Muide kuulub see aardesaagadest tuntud „hää!“ algupäraselt mitte niipalju aardele endale kui tema kaitsehaldjale või mingile hoiatavale jumalikule jõule.) Kuid Faehlmanni võis siin olla veel enamgi andmeid, ja nimelt ühenduses mõõgavarguse looga.

Ka selle varguselo rahvapärasusest pole meil senini päris kindlaid tõendeid, — ei saa ju viimasteks pidada ei eelmainitud teisendeid ega nendega sarnanevaid muid teateid, mis võivad olla ka kirjanduse mõju alused.

Nii näit. Kp-ja sängi looga ühenduses olev lause (Tormast V. Pärt, E 43 167): „Sinna sirutanud siis kangelane end puhkama, mõõka oma kõrvale pannes, kust nõid ta ära „Keapa“ jõkke kandis.“

Usutavam on siiski juba teade Maarja-Magdaleenast (M Pool, H II 28, 653): „Üks nõid varastas Kp-ja mõõga ära. Üle Kääpa jõe karates kukkus nõia kääst Kääpa (Käepi) jõkke; siis on Kp. mõõka taga otsinud. Ühel udusel hommikul läks Kp. üle Kääpa jõe, nägi, et ta mõök jões on, siis katsus teda sealt välja võtta, aga ei ole saanud. Siis lubanud Kp. mõõga vaestele inimestele, ütelnud, et muud ei pea välja tooma kui 12 paari kukkesid. Ühe kõrra panid juba mehed 12 p. kukkesid mõõga ette kõiega, pool mõõka juba oli jõest väljas, tea mis see üks mees ütelnud, mõök läks tagasi jõkke.“

Kui arvestame eriti Torma ja Kodavere kandis populaarset Kp-ja vastuolu nõidade („nõianaistega“ vrd. Kod 2) ehk sortsidega, on selliseги vargusloo traditsionaalsus tõenäoline. Võib-olla ei puudu sel isegi mõned rahvusvahelised eelkäijad.

Nii esitab Axel Olrik ühe võrdlemisi sarnase skandinaavia (Ida-Rootsi) saaga: Pärast rootsi hiidvägilase Starkadi surma kannab ta mõrtsukas (banemand) Hader ära ta mõõga Skumi, aga kui ta läheb üle Roljungi silla, hüppab mõök tupest ja vajub ojasse; paljud on teda seal näinud, aga keegi pole suutnud teda välja tuua¹¹⁷⁾.

Võõra käes olev sangari mõök, vettekukkumine üle jõe minnes, väljatoomatus — siin on 3 ühtlusjoont, mis ei tundu enam juhuslikena, kuigi ehk mitte päris rahvapärastki sidet tõestavaina.

Sellisel korral tundub niihästi mainitud M. Pooli kui ka H. Schultsi teade Koerust, et Kp. see pärast oma mõõga jõkke jättis, et ta teda nõia vande tõttu enam kätte ei saand, isegi rahvaehtsam ning loogilisem kui Faehlmanni oma, et vägilane lihtsalt niisama loobus oma kallist sõjariistast.

Kuigi Kp-ja mõõgavarguse ja jõkkemanamise lugu võib olla pärimuslik, ei järgne siis iseendast veel sugugi, et oleks seda ka Kp-ja surm temaga seotud ja tagasipöördud manangu läbi,

¹¹⁷⁾ A. Olrik, Nogle personnavne i Starkaddigtingen. Koguteoses Festschrift til Vilhelm Thomsen. København, 1894, lk. 129 j.

nagu see esineb Koeru H. Schultsil ja Faehlmannil. Et Kp-ja jalaraiumine vaenlaste poolt on kindlasti traditsionaalne, nii laialt levind ja ka seesmiselt palju lihtsam ning loomulikum, on selge, et just tema on ka algupärasem. Jalakaotus oma vande läbi võib olla ainult hilisem kontaminatsioon nende kahesiseseisva loo vahel: vaenlaste käes raiuv (vägilase enda?) mõök ja (sortsi poolt varastatud?) jõkke manatud mõök andsid segava ühiskoha, mille abil ühtesulatus oli kerge — vähemalt Faehlmannil. Kuid pole võimatu, et midagi sellesarnast teati ka pärimuslikult, nii näit. selles redaktsioonis, mis (ida poolt lähtudes?) rändas Koerusse ja mille siis võrdlemisi rahvaehtsalt on üles märkind H. Schults. See on isegi tõenäolisem, kui arvestada, et Faehlmann küll vabalt oma tegelasi ümbertähendustas, neid heroiseerivalt välja maalis, mitte aga just väga palju juurde ei luuletand faabulat.

Kui see kontaminatsiooni oletus on õige, ei tarvitsegi kogu Kp-ja surma loo kõige algupärasemaks vormiks pidada tingimata Kääpa ümbruse teisendeid, nagu nende täielikkuse ja loomulikkuse pärast esmalt näib tõenäoline (Kod 4, 5, j. t.). Nad võivad olla ka ainult kõige lähemad teatavale uuestiloodud vormile Kääpa mõök-aarde saaga ja (põhjast tulnud?) Kp-ja jalaraiumise saaga ühinemisest. Viimasest on Jõhvi-Kuremäe teisendid siis säilind vahest veel algupärasemalgi kujul. Igatahes on Kuremäel magav ja veel põlvenukkidelgi joostes üle metsa paistev Kalevipoeg oma laadilt üsna ehtne rahvuslik hiidvägilane, kes oma mitmes teisendis toonitatud sõjas sakslastega veel võrdlemisi lähedal on inimvägilasele ja näit. ka Suurele Tõllule. Nagu viimasel, on temalgi relvaks juba mõök, kuid hädakorral sobivad küllalt ka veel „S-süllane palk“ (Jõh 1) ja puht-loodushiidlikud kivid.

Ja nüüd jalgade raiumise motiiv ise. Kas on selles midagi „ajaloopärasest“ saagast, mõnest puhtinimlikust rahvuskangelasest, kes tapeti vaenlaste poolt selja tagant joomise ajal — just nagu saksagi Siegfried Hageni poolt? Või on siin tegemist koguni „pehmendatud kastratsiooniga“ trahviks „intsesti eest saarel“, nagu oletab psühhoanalüütiline seletusviis¹¹⁸⁾?

¹¹⁸⁾ Semper 88 j. Muide ei saa sääl tsiteeritud Völund'igi põlvesoonte lõikamine olla „sümboolne“ trahv vägistuse eest, kuna sellele alles järgneb Nidungi tütre vägistus just kättemaksuna soonelõike kui püsiva orjastusabinõu eest! Vt. ka Fr. v. d. Leyen, D. deutsche Heldensage, 186.

Viimane, nagu üldse enamik freudiaanlikke fantaasiaid, on liiga põhjendamatu, et seda üldse maksaks kummutada, seda enam, et põlveraiumis-motiivi tundmise alal (vaevalt mujalgi Eestis) ei tunta mingit Kp-ja intsesti lugu, ja et siin põvelõige ei tähenda midagi sümboolset, vaid lihtsalt kõige kergemat ligipääsemisviisi muidu nii kardetavale hiidvastasele. Ka Tõllu pää langeb vaenlase seljatagusest mõõgahoobist sel õnnetul juhtumil, kui ta kummardub või on põlvili ¹¹⁹).

Ka mingist „ajaloopärasest“ inimsangari tapmisloost pole siin mingeid kindlamaid jälgi. Pigemini võib eeskujuks olnud olla mõni rahvusvaheline muinasjutumotiiv, kus samuti ligipäästamatu vägimehe vastu proovitakse samuti kõige kergemat nõrgendusvõtet (mida arvatavasti ta lihtsuse pärast tarvitati ehk mitte ainult Völundi-laulu sünnimaal). Nii on leitud Eestiski ja nimelt Kp-ja tapmisloo raioonile õige lähedases Väike-Maarjas „tugeva poisi“ jutu (Aarne Mt 650 A) teisend saksapärase tegelasnimega „Tugev Ermel“ (vrd. saksa Hermann), kus mõisahärra, püüdes poisist lahti saada, saadab raudrüütlid, kes torgivad poisile mõõgaga reide, tahtes läbi lõigata tema jala sooni, selle asemel aga poisi poolt jalaga maha lüüakse (V. Lurich, H II 12, 566 (11) a. 1890).

Võrdlemisi sagedasti, näit. ühes Kuusalu teisendis, torgivad soldatid „tugevat poissi“ piikidega, suutmata teda tappa (A. Bachmann, E 43 157). Veel enamütlevad on teated ühest läti hiiust, keda on tahetud tappa, püüdes ta jalgu ära raiuda — kuid too pidand seda ainult kärbse hammustuseks ¹²⁰). Ja lõppeks: Põltsamaal ja Pilistvereski tuntakse n. n. tugeva pruudi (Brunhildi) muinasjuttu (Aarne-Thompson Mt 519, vt. ka FFC 25, Mt 519*), kus peigmehe (Nibelungidelaulu Guntheri) äravõitmatu teenri (siis vastavalt Siegfriedi) mõlemad jala d r a i u t a k s e. Vene (kust jutt ilmselt ka meile laenatud) teisendis sünnib raiumine isegi siis, kui vägilane magab — just nagu Kuremäegi Kp-ja lugudes. On üsna tõenäoline, et selline rändmotiiv siit rakendati Kp-jagi maailmast kadumise üheks seletuseks (vrd. § 21 lõpp).

¹¹⁹) Eisen, Tõll 78 j., 156.

¹²⁰) Lerchis-Puschkaitis VII, 1, 17 Ib, 4.

§ 21. Mõõga saamine.

Nagu öeldud, on mõök Kp-ja lugudes huvi keskpunktis õieti ainult K ä ä p a jõe ümber koondund teisendeis. Ja ka sääl tunnub vähemtähtis see, kuidas ta sinna sattus, kui just see, et niisugune imeaare (kuldne, hõbedane) üldse sääl on olemas ning teda säält ehk võiks kätte saada. Teiste sõnadega: mõök on esikohale tõusnud mitte niivõrra K a l e v i p o j a mõõgana kui üldse peidetud aardena, imemõõgana, mis võiks olla sinna jäetud ka teise omaniku poolt ¹²¹).

Nii on loomulik, et sellele Kp-ja lugudes võrdlemisi tähtsusetule riistapuule ja tema saamisloole pole osaks saand kaugeltki nii suurt tähelepanu nagu näit. germaani sangarsaagades, kus mõõkadest vahel teatakse isegi nende nimed ja pikad erilood (Sigurdi mõök Gram või Balmung, Angantýri mõök Tyrfing Herwóri-laulus, Starkadri Skum jt.).

Mõningad teated ehk pole puudund küll ka meil. Vähemalt Faehlmanni skitsis leidub järgmine saamislugu Kp-ja enda suust: „Minu isa lell oli Soomes seitse aastat ta kallal tööd teind, seitset sorti rauda tema jaoks tarvitand, seitset sorti sõnu igapäev töö juures laulnud ja seitsmesuguses vees teda karastand, meres, Peipsis, Võrtsjärves, Emajões, Koivas, Pedjas ja vihmavees. „*wars olli walgesta õbbedast, kup kollasest kullast, sidemed seitsmekarwa karist, pannal paksust paast*“.“

See ütleb vähe, võrreldes eeposes esineva ainerikkusega, kuid see annab ometi põhijooned väljaarenduseks ja, juhtides ka omalt

¹²¹) „Kiapa silla“ otsas puhkava Kp-ja mõök-aarde asjatuist välja-vedamiskatseist vrd. ka M. Sild Tormast E 48 887 j. Kreutzwald isegi toob (Verh. I, 3, 91 j.) ühe loo sellisest mõök-aardest, mille saamine aga on palju uueaegsemalt „ajaloolise“ ilmega. Nimelt olevat Rõuges Holsta kõrtsi juures „*Lihvlandi ma poolkuningas*“ joond pärast lahingut järvest kolm kiivritäit vett, lõhkend ja surnud. Ta hauaküngas olevat Pihkva tee ääres. Ta kiiver ja kolme teraga mõök aga läikivat praegugi järves päikese käes. Muidugi ei tähenda see joon, et Kääpa mõõka ka tegelikult oleks peetud kellegi teise omaks; just ümberpöördult, selle ühendus Kp-ga võib olla üks vanemaid pärimusi, kus Kp. veel esines ehk enamgi mõõgatarvitajana kui hiljemini. Vrd. ka muidu enamasti hiipäraselt palgiga võitleva Tõllu surmalugu, kus ta samuti oma mõõga ära heidab; Eisen, Tõll, 93.

Väärrib ehk mainimist, et Kp-ga vahel on seotud muidki selliseid aardeid. Nii, kõnelemata kullakottidest jne. (vt. põrguskäigu lood § 29), olevat ühe, tõsi küll, kahtlase teate järgi Räpina Voo jões suure kalju ääres näha Kp-ja r a u d p e e l e d, mis liiga kõva kangakudumise puhul vette langend (A. Nortots Räpinast E 42 558 j.).

poolt Soome, näib seda enam lubavat ühendada mõõga saamisluгу teadetega säälsesг mõõgategemisest, roimast ja needusest (vt. § 31).

Iseenesest aga ei tarvitse nende kahelt maalt põlvnevate lugude vahel olla mingit otsesг ühendust, vähemalt mitte Bertrami ja Kreutzwaldi antud kujul. Et kuulus mõök öeldakse toodud Soomest, ei tarvitse veel eeldada mingit erilist saagat sellest toomisest ja tegemisest, vaid see võib olla ainult lihtne maining mõõga erakordsuse rõhutamiseks; üldse arvatakse ju välismaaline päritolu tõstvat asja (ja inimestegi, näit. nõidade) väärtust. Ning „minu isa lell“ on liiga muinasjutuliselt kauge sugulusmõiste, et ta isegi rahvaehtsana võiks osutada mingile reaalsemalt mõeldud ja kujutatud ühendusele.

Mis puutub aga imemõõga valmistamisse resp. järkjärgulisse proovimisse Kreutzwaldil, näib siin olevat tegemist rahvusvahelise motiiviga (või motiividega), mis tavalisestг esineb ühenduses tugeva poisi jutuga. Vahel ongi nii endale nua (või kirvest) telliv tugev poiss nimetatud Kalevipojaks ¹²²). Isegi mõõga proovimisel alasi maa sisse löömine kuulub samasse rahvusvahelisse ühtumisse. Küsimus on ainult, kas ka alasi p o o l e k s virutamine mõõga põhjeneb rahva andmeil või on Kääpa mõõgale vastavalt Kreutzwald ise selle sisse sobitand, võttes eeskujuks ehk kirjanduslikke allikaid ¹²³). Igatahes on see sarnasus

¹²²) Nii näit. ühes Karksi muidu tavalises tugeva poisi jutu teisendis: Kalevipoeg saadetakse, nagu „tugev poiss“ kunagi, metsa puid raiuma; ta kirves katkeb, ta teeb endale uued kirved: 1-, 2-, 3- ja 4-puudased, aga need katkevad samuti. Siis viimaks lastakse teha kirved Soome seppade juures, 5-, 6- ja 7-puudane, mis peab vastu. Sellega raiub Kp. hulga puid ja veab kõik korraga koju, lisaks veel ka rogi ja hobune seljas. Seda kirvest olevat kõige kuulsam Soome sepp teind 7 selliga 7 aastat (H II 19, 827, 1). Samuti tugeva poisi eeskujul tellib enesele nua ka Tõll (Eisen, Tõll, 76 j.). Ja mujalgi Euroopas kõneldakse tihti „tugeva poisi“ jutus ta nua või raudkepi tegemisest, näit. Rootsis, vt. Nordische Volksmärchen (Die Märchen d. Weltliteratur. Herausgegeben v. Fr. v. d. Leyen u. P. Zaubert). Jena, 1922, I, lk. 91 nr. 17. Tugeva poisi jutt on vähemalt paiguti mõjustand ka Kullervo mõõga tegemise lugu Soomes, kuigi K. Krohn eitab, et see oleks olnud viimase algatavaks põhjuseks; vt. FFC 76, Klvlstud. VI, 65.

¹²³) Näit. Völsunga-saagas toob Regin Sigurdile ühe mõõga teise järele, aga kõik purunevad, kui see nad virutab vastu alasit. Viimaks palub Sigurd emalt oma isa mõõga tükid, laseb need uuesti ühte taguda ja kui ta sellega lööb, lõhastab ta raudse alasi kaheks pooleks. Siis läheb ta ja tasub kätte oma isa tapmise eest. Vrd. ka sellele arvatavaks allikaks olnud

liiga väike ja seegi liiga vähe tõestatud rahvaehtne, et me see-
pärast juba peaksime oletama mingit muistset ja v a h e t u t su-
gulust Sigurdi ja Kp-ja mõõgaloo vahel, nagu arvas vanem uuri-
mus¹²⁴). Isegi kui sellele leiduks vasteid ka eesti rahvaluules, on
tõenäoline, et needki olid siia kandund ainult mingi rändmotiiv-
vina, võib-olla ühenduses ka tugeva poisi looga. Oli ju viimane
juba vähemalt 12.—13. sajandist peale ühenduses Sigurdi-saa-
gaga, olles sedagi mõjustand¹²⁵). Kp-ja mõõgaloo, nagu tema
surmalooski, ei leia me midagi, mis kindlasti kõneleks nende vä-
gilase kohalikust ja reaalinimeselisest algupärast.

B. Kalevipoeg muinasjuttude ja legendide vägilasena.

6. Muinasjuttude hiidvägilane.

§ 22. „Vastaseotsija“ eesti teisendid.

Juba kündvas Kp-s (samuti ta ratsutamises) konstateeri-
sime jooni, mis tunduvad oievat võõrad tavalisele algasunikust
metsikule loodushiule ja teda pigemini lähendavad reaalsele
inimkujule või vähemalt enam inimesepärasele vägimehe-tüübile.
Liigumegi edasi pärimusalale, kus Kp. esineb juba enam-vähem
inimesetaolise tegelasena, kuigi üleloomulisena kas oma jõult või
ka suuruselt.

Kõigepäält aga eraldab seda rühma asjaolu, et siin tähele-
panu pole enam juhitud looduse s e l e t u s e l e, vaid s ü n d m u s -
t i k u l e e n d a l e ja selle jutustuse lõbule. Teiste sõnadega —
c l e m e õ p e t a v a t e saagade piirist jõudnud lõbustada,
e l a m u s i a n d a püüdvate muinasjuttude maale.
Muidugi pole need tunnused kuigi puhtalt esinevad ega vahed-
selged; nii näit. pidasime kujutluslõbu ka suhtefantaasiate puhul
üsna primaarseks, samuti ei saa seda ega Kp-ja vägilaslikkust

Reginsmal Eddas, Die Lieder der Edda von B. Sijmons, Halle 1906, lk. 312,
ja kommentaarid. „Nibelungide laulus“ see eellugu teatavasti puudub.

¹²⁴) Näit. Jul. Krohn SKH I, 280 j. Kõige uuemal ajal on meie taara-
usulised sama alasilõhkumise põhjal tahtnud tõestada isegi Kp-ja lugude
sugulust Jaapani saagadega (vt. Kustas, Vaba Maa 22. IX. 32). Ehk suu-
dab selle motiivi (või nende motiivide) spetsiaalne ja rahvusvaheline jälgi-
mine vähe ligemalt selgitada ka võimalikke teisi ühtekuuluvuskohti rahva
pärimuste ja Kreutzwaldi mõõgaloo vahel. Kuid see viiks juba välja käes-
oleva töö piiridest.

¹²⁵) A. Heusler, Sb. d. Preussischen Akademie d. Wissensch. 1919, I,
lk. 162 jj.

eitada ka tema mõnes kiviheite-loos. Kuid parema puudusel püüame mainitud liigituspõhimõtet ometi rakendada järgnevate pärimuste vähegi üldisemaks iseloomustuseks, seda enam, et ka nende algupära enamasti viitab teise suunda.

Osalt suhtefantasia ilmega, kuid juba muinasjutu mitmejärgulise ehituse ja sageli ka moraalse tendentsiga on lugu hiiglase juurde sattuvast mehest, jutt mis mitte ainult viimaste suurust ega jõudu sellisena ei lase imetella, vaid huvi pakub ka oma puht-seiklusliku laadiga. Enamasti on see jutt „vastaseotsijast“ püsivalt ühenduses ka eraldi tuntud looga Kp-ja lauavõitlusest ja siilile kasuka andmisest. A. Aarne oma kataoloogis toob ta sama tüübi numbri all „tugeva poisi“ jutuga (FFC 25, Mt 650 B). Tegelikult pole tal viimasega, nagu tõendab ka tolle eriuurija mag. Vuorijoki, midagi ühist. Poisi tugevus on toonitatud pigemini koomiliselt ja lõpus on kogu faabula rakendatud moraalselt, kuna „tugeva poisi“ jutt põhjeneb vaid toore jõu imetlusel.

Vaivarast. A. Kõrbe, H II 36, 703: „Noor kangelane“ läheb vastaseid otsima; satub üksikusse tallu; 7 „sortsilast“ söövad säääl 7 tegu leiba; öösi veeretab nende „püksituul“ kangelast; see põgeneb Peipsi poole, kust leiab Kp-ja laudadega tulemas; Kp. päästab ta oma tasku, ja servi laudu liüa käskiva siili nõuande abil võidab ta tagaajajad; kingib siilile tüki oma kasukast ja annab „vastaseotsijale“ õpetuseks vitsu.

Jõhvist. V. Otto, H II 37, 298: Mees tapab 7 kärbest, peab end vägimeheks; metsasaunas söövad eit ja 2 „vanapagana poega“ 2 tegu leiba; püksituul; mees põgeneb järvele pardiks; vp-d joovad, aga ei jõua järve kuivaks juua (lõpp ilmselt Aarne Mt 313).

Iisakust. J. Pikkat, H III 1, 510: Tugev mees; metsamaja; söögiks 2 põtra, püksituul; saunikud võtavad veskest kivid lingu otsa; „muinaskangelane Kalev... läinud soome mere poole tonti tapma“, seljas 500 lauda; mees kuetasku; lauavõitlus, siili nõu; kasuka nurk; mees surnud.

Haljalast 1. V. Klaas, H III 17, 65: Rammumees; metsamaja, „vanaeide pojad“ veskikivi-piitsadega; hiutoit; püksituul; suur mees 13 tosina laudadega; püksitasku; linnud õpetavad „sõrvi lauda“; mees elus; moraal: ole kodus! (Ei Kp-ga ega siili.)

Haljalast 2. D. Pruhl, E 41988: Karjapoiss viskab härja üle jõe; metsasaun; vennad — härg seljas; pärast sööki „puhutusi laskma“; põgenemine; „mees, kel laua koorem seljas“, paneb tasku; lauavõitlus; siili õpetus: „serviti“; lõpuks kividega loopima. Vennad kurdavad kodus: „võis veel vastu seista, kui ta löi „peergudega“, mitte aga, kui hakkas loopima „põllu käsnadega“.“ Mees taskus surnud. (Siilinahast ega Kp-st ei kõnelda.)

Rakverest. J. Lilienbach, H II 46, 490: Poiss metsa eksinud; maja; püksituul ja põgenemine; Kp. laudadega; püksitasku; siilile kasuka hõlm; poiss surnud.

Viru-Jaagupist 1. B. Sööt, EVR 31, 72: Karjane härjaga, hiiglavoodi; pojad veski kere ja kividega; ise suured kui kuused; söögi aegu kukub hiiglalusikas ja purustab poisi jala; hingamistuul; Kp. 12×12 lauaga, tasku; siil; palitu hõlm; karjasele keretäis õpetuseks.

Viru-Jaagupist 2. R. Põldmäe, ERA II 38, 407/12: Karjane viskab härja; suur vanaeit keetmas; pojad „Soomest veskit toomas“, veski kivid seljas; söövad hernevarsi; suured raudlusikad; „hingamise“ tuul („nii kui ingand“); Kp. 12 tosina laudadega; tasku; siil; kuue hõlm; karjane elus; Kp. õpetab: „Ära sa enam rammumehi otsi... Önnis see, kes eluaeg viidab oma kodu.“

Simunast. V. Rosenstrauch, E 47 613: Karjane vasikaga; metsamaja, eit ja suured pojad; hiutoit (tuul puudub); põgenemine läbi mustavee-renni; Kp. laudadega Peipsilt; võitlus (siili pole); poisil püksiaugul pää paljaks hõõrdund; temast on maailma sündind paljaspäine sugu. (Vrd. ka E 46099, kus pähõõrdumine esineb iseseisvana.)

Väike-Maarjast 1. K. Roost, H II 11, 696: Karjane vasikaviskaja; metsatalu pojad ja hiutoit; püksituul; Kp. künnab, teise käega puid üles kiskudes; püksitasku; võitlus väljakistud kuusega; mees silgukarbis terve (siili pole).

Väike-Maarjast 2. J. Elken, E 42 002: Kp. tulnud laudadega Narvast. „Üks mees vanapaganatega hädas“, Kp. paneb ta oma püksi; võidab siili abil; siili kasukas.

Amblast. O. Hinzenberg, E 12 120: Kaks poissi marjul eksinud; „vanapaganate maja“ juurde; püksituul; Kp. laudadega; kasuka tasku; võitlus ja siil; kasuka „siil“.

Järva-Jaanist. J. A. Rehberg, H II 57, 512: Karjase poeg; vastutuleva eide kodu; „vanapaganad“; agana ja härja söömine; püksituul; Kp. püksireide; lauakimp; siil; kasuka tükk; paljaspäade sugu.

Koerust. H. Schults, H III 4, 30 (romant. t.): Karjane lehmaga; metsamaja, hiutoit; „laseme ta s. aisuga maha“; püksituul; vastastel veskikivi-piitsad; Kp. peksab maast välja kistud puudega; paljaspäade sugu (siili pole).

Kuusalus. J. Ploompuu, H II 40, 450: Kp. võtnud Soome minnes ühe karjapoisi kaasa ja pannud ta oma püksitasku. Merel küsind, kas on hää. Poiss vastand, et hää, aga põhjatuul puhub. Kp. pahandund ja peksnud poissi oma juuksekarvaga nii, et see kisendand.

Jõelähtmest 1. (?) G. H. Schüdlöffel, Inland 1836, 529 jj.: Enesele uue elukoha ehituseks toob Kp. ehk Kalev 12 tosinat laudu läbi Peipsi. Keegi noor kergats (Fant) läheb endale vastascid otsima, satub kahe Peipsi ääres elava hiiu (Riesen) ja nende ema tallu. Juba enne sööki ehmatavad teda määratu suured söögiriistad (kulbid) ja öösi veeretab hiidude tuul teda edasi-tagasi. Ta põgeneb ja leiab varju Kalevi leivakotis. Viimane võidab veskikivi-piitsadega tagaajajad siili nõuande abil ja annab tolele tasuks tüki kasukat. Mees taskus aga surnud.

Jõelähtmest 2. R. Põldmäe, ERA II 18, 121: Karjapoiss här-

jaga; metsamaja; vanatondi pojad, tegu leiba, veskikivid; püksituul; Kp. künnab; paneb poisi oma kalitsasse; vanatondi lööb Kp. sahaga surnuks. Teisendis Kp. lööb laudadega; siil, kasuka tükk.

Harju-Jaanist. G. Vilberg, E 48 274 (ei ole juttu vastaste otimisest, ainult): Üks mees joosnud vanapaganate eest, Kp. peidab ta oma püksireide ja viskab kõik oma laudad vp-tele, nõnda nad tappes (siili pole). Mees kaebab: Muidu oli hää küll, aga „sida ais taht tappa“. (Sama saatja ja sama teisend on märgitud Kuusalust EÜS VIII 2449.)

Jürist. J. Saalverk, H IV 9, 245: Vanapaganad pillutavad endi vahel magavat rammukatsujat (katke).

Koselt. R. Põldmäe, ERA II 19, 104: Karjapoiss härjaga, sinise eide poegade juurde; tegu leiba ja vaat õlut, püksituul; veskikivi-piitsad; Kp. 12 tosina laudadega üle mere; siil; kasuka saba.

Vigalast. M. Liedenberg, H II 2, 699: Karjane vasikaga; eide mees ja pojad; „püksi värblituul“; Kalev lauakoormaga; püksitasku; siil; kuue hõlm.

Tõstamaalt. J. A. Veltmann, E 6648: Mees otsib vastaseid; saun ja hiutoit; „vana kuradid“ (p. tuult pole); põgenemine; Kp. 200 planguga, paneb püksireide ja lööb „kuradid“ surnuks (siili ei ole); moraal.

Audrust. M. Kokka, E 56 271 j.: Kp. ja kurivaimud maadlevad, Kp. lööb ühe maasse, teise püksitasku; läheb kurjavaimude koju, sööb 7 leiba; heidab magama poegade vahele; p. tuulega paneb need lendama. Päeval kisub kuuse maast, et pekska; kurjad vaimud paluma (segiteis.).

Torist. T. Juurikas, H II 42, 149: Tugev mees; metsamaja, sambla söömine; „ristiinimese hais“; püksituul; põgenemine tagasi inimeste juurde; moraal.

Viljandist. J. Riiet, H III 19, 849 jj.: Tugev mees, metsamaja, vanamees poegadega; nad söid põdra, mis seljas töid; püksituul; Kp. Ülemiste järve ääres, „700 lauda, 500 raudnaela ja valge hobuse raibe vardaga seljas“; „ta tahtis laudadest ja naeltest parve teha ja järvele vähku püüdma minna, mistarvis ka hobuseraibe ligi oli võtnud“; püksituul; Kp. maadleb ja lööb pojad järjest maa sisse üle pää ja rinnuni, vanamehega viskab võistu kivi üle Ülemiste järve. Vanamees põgeneb põrgusse, Kp. järele, aga jääb põrgu värava prao vahele kinni.

Laiuselt 1. V. Rosenstrauch, E 46 764: Karjane vasikaga; saun ja hiidvoodid; tuul ja põgenemine mustavee-augu kaudu.

Laiuselt 2 (Tähkverest). J. Staropassonsky, EKNS c 130: Karjapoiss lehmaga; metsamaja; 7 tegu leiba; „põrgupoistel veskikivid“ seljas. Kp. paneb püksitasku; siil; paljaspäade tõug.

Palamuselt. H. Karu, H IV 8, 503: Tugev mees; saun; hiidlik toiduhulk; pojad-„vanakuradid“ (püksituul puudub); Kp. 200 lauaga; püksireide; peksab vp-a läbi (ilma siili nõuta); moraal.

Tormast (?) 1. G. Schultz-Bertram, ES: Kp. tuleb laudadega läbi Peipsi, võidab siili abiga sortsi (Zauberer) ja annab sellele tüki oma kasukast. (Järgneb nn. Raudoja-lugu; vt. § 18.) „Nüüd läheb Kp. ühte koopasse, et rahu leida, keerutatakse aga võimsa tormi poolt õhku,

7 korda ühte, 7 korda teise külge. Selles olid süüdi sortsi kaks poega, kelle vahele ta oli pikali heitnud ja kes selle koleda tuule olid tõstnud“ (osalt moonutatud).

Tormast 2. M. Sild, E 47 527: Kp. läheb ühte majja öömajale. Ise mõtleb: kust nad küll minu jaoks paraja lusika peaksid saama? Näeb aga toodavat veel suuremad, kui millega tema on harjund sööma. Õhtul tulevad perepojad koju; nende norskamisest Kp. veereb ühest kohast teise. Ta läheb minema.

Kodaverest. L. Kettunen, EKns 32, 3 (kord E 52 471): Jõumees (vasikaviskaja) vastast otsima; korruga vanakurat vastas, veskikivi piitsa otsas; Kp. 100 lauaga, päästab põgeneja tasku; lauavõitlus ja siil („ristivend, servi lauda!“); mees surnud.

Maarja-Magdaleenast. M. Pool, H II 28, 652: Kp. läks põrgusse; vp-a ema küsis: kas tahad meie poistega võidelda? Kp. sööb terve leiva, vp-d enam. Kp. pistab „ristipoja“ tasku. Vp-d veskikivi-piitsadega; Kp-ja ema vari näitab, kuidas jalakannaga pöörda, ja Kp. võidab (moonutatud).

Tartu-Maarjast (?) 1. Lõhmusmägi, H II 29, 409: Mees vasikaga; metsamaja; 3 „vanatonti“, söövad 3 härگا; kolmanda püksituul viskab mehe aknast välja; Kp-l 700 lauda; püksi; siil ja kuue siil.

Tartu-Maarjast 2. P. Birkenthal, H. Gr.-Quart 419: Mees vasikaga; eit kahe pojaga, koorem putru; püksituul; Kp. 700 lauaga; „poe püksi, poe püksi!“; lauavõitlus; siilile kasuka siil.

Kanepist 1. J. Väggi, H II 32, 509: Vägi mees satub nõia majasse; püksituul, eide musta renni kaudu välja. (Katke.)

Kanepist 2. Säalsamas 510: Karjus pulliga; metsatalu; eide pojad, härjad seljas; p. tuulest maja nurgad kerkivad üles, poiss põgeneb selle alt; Kp. Peipsilt (vesi „kella“ alla); 700 lauda; tasku viinavaadi otsa; siilile „siilo“ tükk.

Kanepist 3. Säalsamas 512: Umbes sama, mis eelmine, ainult täielikum; põgenemine musta renni kaudu. Kp-ja pükstes pää paljaks, sest tõug.

Kanepist 4 (või mujalt Võrumaalt). A. Suurkask, H I 9, 567: Jõumees läheb Kp-ja tallu ja lendab tema püksituulest. Põgeneb kuserenni kaudu. (Katke.)

Kanepist 5. Säalsamas: Karjus härjaga; metsatalu; eide pojad, härjad seljas — „sortsilased“; p. tuul; Kp. tulnud läbi Peipsi (kus vesi „kellani“) laudadega; mees ta viinavaadi otsa; siilile tasuks oma „siilo“ tükk.

Kanepist (?) 6 (Rõugest või mujalt Võrumaalt?). A. Suurkask, H I 9, 892: Karjane vasikaga, metsatalu pojad, härjad seljas; „p. tuul“; läbi musta augu põgenemine; Kp. Pihkvast; püksitasku; siil; mantli hõlm ehk siil.

Kanepist 7. C. Lipping, H II 56, 970: Karjus lehmaga; otsib kõrtsis ja mujal vastaseid; metsaait, 2 katelt liha; 2 poega; „ristiinemise ais“; p. tuul; vanamoor ise aitab poisi põgenema (Kp. ja lauavõitlus puuduvad); koju ja moraal.

Põlvast (?; saadetud Oudovamaalt). J. Tamm, H II 45, 341: Jõumes vasikaga; eide talu, hiiu riistad ja toit; hooplemiskavalusega jätab jõukatsumise hommikuks; p. tuul; põgeneb uksest; Kp. laudadega; 5 venda vesikikivi-piitsadega; püksireide; hää! võsastikust: „servi“ (siilist pole juttu); paljaspäiste sugu.

Räpinast (saatja ?). H II 32, 886/6 (1): Rätsep lööb riidega hulga kärbeid surnuks; läheb vastast otsima; metsas vägimees; enne jõukatsumist sööb härja; rätsep põgeneb; Kp. 700 lauaga; püksi sääarde; vägimehel (veski) kivipooled küünte otsa köidetud; lauad katki; rätsep pistab pea püksist välja ja õpetab „serviti“; võit; rätsepa pää „harke all“ paljaks hõõrdund; paljaspäade sugu.

Vastseliinast. J. Sandra, H II 70, 650: Jõumes; eide („baabakõsõ“) pojad jahilt, põder ja karu seljas; p. tuul; eit tõstab kangiga tare nurga üles ja laseb mehe põgenema; suur ühe käega mees künnab ja päästab mehe „kaadsa seere sisse“; kisub tamme ja peksab „baaba pojad“ minema; noomib jõumeest. „„Ma ollõ ka umal aol üts kõva mies, hulgõ ilma pite ümbre, otsõ jövvuvastalist, kooni löüse, ja tuo kätte uma käegi jäti.“ Nii kõnaldõh võtt ta tammõ ossu külest üte ossakõsõ, sopathu tuuga jövvu-mehekesele kõrda kolm — sinnä timä jäigi.“

§ 23. „Lauavõitluse“ eralditeisendid.

See on oma kujult lähedal stereotüüpilisile Kp-ja ja vp-a vahelistele võitluslugudele, mis harilikult algavad Kp-ja tulekuga Peipsilt ja hiidlikkude „sortside“ põhjusest kallalekippumisega.

Jõhvist. R. Põldmäe, ERA II 37, 265: Kp-l olnud tegu siiliga. (Vaid üldmälestus.)

Haljalast. A. Kivi, E 42 523: Kp. Peipsilt, lauad, sorts, siil (ainult üldmaining).

Kadrinast. V. Rosenstrauch, EÜS X 2735. Kp. tõi Soomest lauda, vägimees taskus; sortsid, siil, mees surnud.

Rakverest 1. J. Saarmann, E 42 067: „Kp. kandnud niisuguseid okkalisi riideid kui siili nahk.“

Rakverest 2. V. Rosenstrauch, E 42 069: Kp. Peipsilt, lauad, sorts, siil, kuue siil.

Viru-Jaagupist. H IV 9, 844: Kp. laudadega; „pahad vaimud“; siil; kasuka hõlm.

Simunast 1. R. Viidebaum, ERA II 13, 234: Kp. läbi Peipsi Pihkvasse veskit ehitama; lauad; siil.

Simunast 2. V. Rosenstrauch, E 42 063/6: Kp. Peipsilt; lauad; sortsid; siil; kuue siil.

Väike-Maarjast 1. J. Palm, H II 11, 867: Kp. Peipsilt vesikividega, vesi puutub kelli, 5 × 12 lauda, vp. takistab silla ehitust; siil; kasuka hõlm.

Väike-Maarjast 2. R. Põldmäe, ERA II 38, 330: Kp. Peipsilt; lauad; sortsilased; siil; kasuka lipakas.

A mblast. J. Freimann, E 43 829 (samast H II 14, 504): Kp. laudadega kuskilt; (7 × 12 l.); „vaenlased“ (sortsilased); siil.

Koerust 1. H. Schultz, H II 13, 450: Kp. Peipsilt; 12 × 12 lauda; „vanadpoisid“; siil; kasuka siil.

Koerust 2. Samas II 39, 698 (peaaegu sama).

Koerust 3. (?) või selle ümbrusest. Faehlmann SKp.: Kp. Peipsilt; 12 × 12 l.; sortsi 3 poega maast kistud puudega; siil; kasuka hõlm.

Peetrist. V. Rosenstrauch, EÜS VIII 693: Kalev lauakoormaga, vp-d, siil.

Kuusalust. E 4319: Kp. Soomest; lauad; sorts; siil; kasuka hõlm.

Harju-Jaanist. J. Hernesaks, E 42 183/4: Kp. Peipsilt; laudu 12 × 12; paharetid; siil, kelle paharetid nülging; kuue hõlm.

Keilast. H. Neusi kiri Kreutzwaldile 25. X 1850: Kp. rändab poole tosina laudadega, kohtub „ühe teise vägeva vaimuga“, satub sellega tülli ja hakkab peksma. Vastane on osav ja tahab teda väsitada. Alles hiire nõuandel lööb Kp. serviti laudu ja tapab vastase; kutsub hiire välja, pärib ta soovide järele ja kaitseks kullide eest riputab talle männiokkaid, mis kohe kasvavad naha külge. Nii saab esimene siil.

Saardest 1. M. Saul, E 32 295: Kp. Võhmast; 700 lauda; „põrgu-poiss“; siil; kuue siil.

Saardest 2. P. Söggel, E 47 288/9: Kp-ja 700 lauda; vp. pancb järve lainetama; siil; kuue käise.

Hallistest. J. P. Söggel, H III 19, 705: Kp. ja vp. võistlevad vägikaikaga jm.; 700 lauda; siil; kuue käise.

Tarvastust. J. Määr, E 48 186: Kp. 700 lauda Pihkvast Tallinna; vp.; siil; kuue siil.

Paistust 1. J. P. Söggel, E 5232/3: Kp. ja vp. maadlevad; 700 lauda; muu nagu Saa 2.

Paistust 2. J. Lensin, E 42 236/8: Kp. Peipsilt laudadega, „vanasorts“; siil; kasuka hõlm.

Kursist. H. Meerits, E 41 936: Kp. tuleb läbi Peipsi, magab Kassinurme sängis, tuleb läbi Ilmjärve; lauad; „paharätt“; siil; kuue hõlm.

Laiuselt. J. Rimmelg, E 41 959: Kp. Pihkvast 12 × 12 lauda; Kõnnu küla juures vp. kiusama; siil; kuue hõlm.

Palamuselt 1. M. Kitznik, E 42 006: Kp. 200 lauaga; „sirtsulased“; siilile kasukas.

Palamuselt 2. (või Viru-Jaagupist ?) (Roela). K. Põldmäe, H IV 9, 944: Kp. võitleb „pahavaimude“ vastu laudadega; siil; kasuka tükk.

Tormast 1. S. Sommer, H II 59, 677: Kp. Peipsilt; vp.; siil õpetab: „Kp., jookse linasse“; kuue hõlm.

Tormast 2. Sama E 42 230/2: Kp. magab sängis; muu nagu celmine.

Tormast 3. J. Mõisa, E 42 745/6: Kp. Peipsilt, 700 lauda; „vana tont“; siil; kasuka hõlm.

Tormast 4. V. Pärt, E 43 169: Kp. Pihkvast, 700 l.; „sõrtsilane“; siil; kuue hõlm.

Tormast 5. P. Ariste, ERA II 30, 81: „Kp. tõmmand kasuka õlma katki ja annud siilile.“

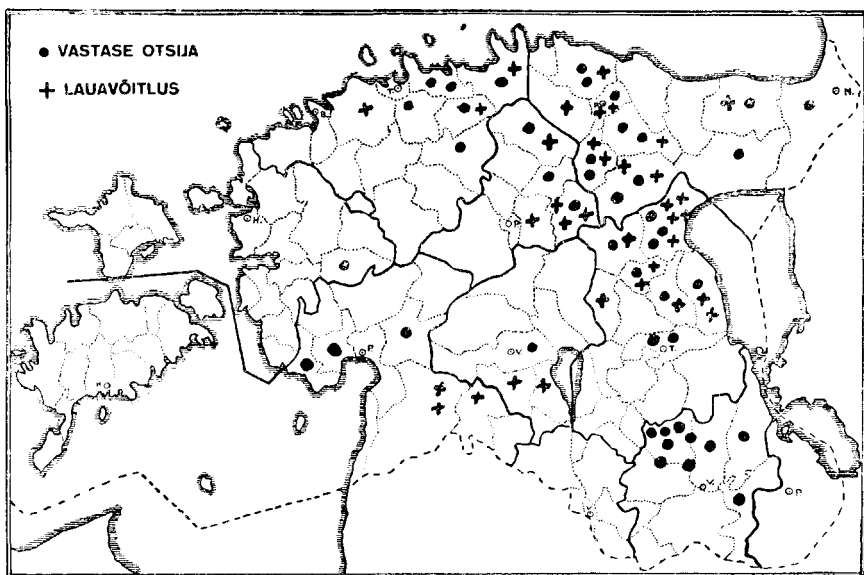
Kodaverest 1. L. Kettunen, EKns 32, 1 (kord E 42 469): Kp. 700 lauaga Peipsilt; vp-d riidlevad omavahel; võitlus; siil; kuue hõlm.

Kodaverest 2. Sealsamas: Teisendis vaid 200 lauda ja nõidade käest päästetud tüdrukud ehk „tited“ istuvad nende otsas.

Maarja-Magdaleenast 1. M. Pool, H I 2, 447: Kp. Peipsilt, 200 lauda; vp.; siil; kuue hõlm.

Maarja-Magdalenast 2. K. Puur, H III 8, 180: Kp. Vene-maalt, 100 lauda; „vanad tondid“; siil.

Teadmata kust, Wiedemann, AIÄLE 421 (1): Kp. võitleb kuradiga (der Teufel) 12 tosina laudadega, saab siililt nõu servi lüüa ja võib-dab. „Et siili kuradi eest peita, puistab Kp. ta üle kuuseokastega, mis läbi ta on okkaliseks saand.“

Joon. nr. 6. „Vastaseotsija“ Eesti teisendid.

(2). „Teiste ütlemise järgi on see (siili nahk) sündinud seeläbi, et Kp. viskas temale tüki oma kasukast, mis tal parajasti seljas oli.“

(3). „Teiste järgi lõi ta esmalt laudadega, siis, kui need ära tarvitatud olid, puiega, mis ta latvupidi üles kiskus, ja kui ka need purunesid, leidis ta suure tamme, millest, kui latv samuti oli ära tarvitatud, lõpuks ometi kuuesüllane tüviosa nuiaks üle jäi, ja sellega ta võitis.“

Peale selle leidub mõningaid teateid ainult Kp-ja käimisest lauakoormaga — üksi või ühenduses ta hiidliku chitustegevusega (nii Pilstveres, R. Viidebaum, ERA II 36, 464 ja 469; Kolga-Jaanist, J. Proses, E 44 321; Haljalast, O. Pruhl, E 41 985, 41 990 — mis võivad olla ka jäänused lauavõit-

luse loost (vt. ka § 11). Üsna uueaegne tundub lugu lauatoomise puhul liisuheitmisest (Võnnust, P. Rootslane, E 29 934). Üsna segane on teade Kp-ja põgenemisest (sortsi eest) ühes lauakoormaga („maagiline põgenemine“ 3 imeasjaga. Tallinnast, J. Keller, E 41 961).

§ 24. „Vastaseotsija“ välisteisendid.

Päale Eesti leidub vastaseotsija-loo teisendeid suuremal arvul ainult veel Soomest.

S a t a k u n t a. Eura. J. Friman 28 (Aarne loendi järgi FFC 5, lk. 60 teisendi nr. 239): Oli kord tugev poiss („Väkevä poika“). Ta läks otsima mehe vastast („miehen vastusta“) ja tuli ühte torpa. Seal oli eit kodu. Ta küsis, mis asja poisil oli. Poiss vastas: „Tulin mehe vastast otsima.“ Eit käskis teda oodata, kuni ta omad pojad koju tulevad; küll ta siis neist mehe vastase saab. Vähe aja pärast tulid pojad koju ja ta rääkis neile oma asja. Öhtu tuli juba pääle ja nad ei viitsind sel öhtul enam hakata jõudu katsuma, vaid sõid öhtust ja läksid puhkama. Et poiss magas nende torbapoiste vahel, siis üks poeg peeretas (pieri) nii, et ta lendas vastu teise poja tagumikku. See jälle peeretas nii, et ta lendas vastu esimese poisi tagumikku. Kui seda lugu oli jätkund vähe aega, hüppas poiss uksest välja ja putkas minema. Pojad läksid teda taga ajama. Enne kui nad said ta kinni, tuli ta ühe õngitseja juurde, kel oli laeva mast õngevabeks ja hobuseraisk söödaks. Poiss palus teda endale abiks. Ta tuli ja võttis poisi oma tasku („taskuunsa“). Pojad tulid õngitseja juurde ja küsisid, kas ta on näind ühte poissi, kes oli mehe vastast otsimas. Ta vastas: „Ei, kuid küllap mina tulen, kui tahate.“ Üks pogaadest hakkas õngitsejaga maadlema. Poeg löi kohe õngitseja põlvist saadik maa sisse. Siis löi õngitseja poja reiteharudest saadik maa sisse; teisel korral löi poeg õngitseja reiteharudest saadik ja õngitseja poja kaenlast saadik, nii et ta enam ei pääsenudki üles. Siis poiss hüppas taskust välja ja ütles: „Küllap minagi jaksan mehe vastu“ ja tappis selle poja, kes kaenlast saadik oli maa sees. Teine poeg põgenes ära. Nii võitis ta torba mõlemad pojad.

S a t a k u n t a. N a k k i l a, T. Tuomi 25 (b 240): Üks tugev (priski) mees kuulis, et „Päevatõusu pojad“ on veel tugevamad, läks nende juurde. Eit kodus, pojad metsas. Mees teeskleb pingil magamist. Pojad tulevad, karu seljas. Nülivad, söövad kõik ära. Heidavad magama, lennutavad meest oma „tuulega“. See põgeneb, näeb õngitsejat (nagu eelmises), pääseb selle tasku (lakkariin). Õngitseja ütleb tagaajajaile, et ta poissi pole näindki. Mees kaebab, et tasku tal „oli ni lämmi ja haisi pahalt“. Siis läks koju.

U u s i m a a. ? M. Österberg 51 (c 241): Riikukukk võidab kõik, ei leia vastast. Juhatatakse „Päikesetõusu maale“. Sääl eit üksi, annab ilmatu palju süüa (tünder silku, korvitäied samblaid jne.), imestab, et poiss nii palju vähem sööb kui tema pojad. Magama pingile, näeb poegade söömist. Lennutatakse poiste hingamisega seinast seinä. Põgeneb mere äärde õngit-

seva Kaleva poja tagatasku, nii et see ei teadnudki. Kp. võidab vastased maadluses, leiab pärast taskust märja koha. Puhub temale nii, et mees ärkab ellu. Käsib mitte enam vastast otsida. Mees mäletab: „ei ole nii tugevat, et omasarnast ei leiaks“, tuleb koju ega riidle enam.

U s i m a a. Hausjärvi, K. F. Andersson V 163 (c 242): „Maailman väkevä“ läheb kutsub maadlema Päevatõusu moori pojad. Enne magama, lennutatakse p. tuulega. Põgeneb järveranda, kus Kaleva poeg on õngel, männipalk vabeks, hobune söödaks, pääseb selle tagatasku (pöksäkkiin). Kaleva poeg lööb teise poisi põlvist saadik kaljusse. Mees koju.

L õ u n a - H ä m e. Loppi, Helsingin suom. alkeisopiston konv. XXVIII 11 (d 243): „Suomen väkevä“ läheb Päikesetõusu maale; eit üksi, pingile magama, pojad söövad viis kotti aganaid jne., tuulutavad meest oma norskamisega; see põgeneb; Kaleva poeg õngitseb õ-süllase vabega; mees tasku. võitluse ajal saab surma.

L õ u n a - S a v o. Ruokolahti, L. Lilius 729 (f 244): Poiss toob kolm sülda halgusid koju, peab end vägevaks, kuigi isa ütleb: „on veel vägevamaid“. Läheb otsima, tuleb tühja tallu; eit; õhtul pojad, elusad karud õlal; asemed pinkidele (p. tuult pole); poiss põgeneb k ü n d j a juurde, kes paneb ta oma kindasse; tagaajajad ei julge teha midagi. Nii nägi mees, et on veel vägevamaid.

P õ h j a - S a v o. K. Krohn 11036 (g 245): Vastaseotsija; eit, söögiks 7 leiba, hiidpojad saagiga; „tuul“ ja põgenemine kündja püksireide (lahkeeseen), kündja penis hõõrub pää paljaks. Tagaajajad pöörduvad minema.

P õ h j a - S a v o. K. Krohn 13580 (g 246): Halgudekandja peab end vägevaks. Eide pojad toovad seljas karusid, hunte, rebaseid jne. Mees ei jaksa süüa üht karu reitki. Kündja paneb põgeniku kindapöidlasse. Tagaajajad lahkuvad.

[P õ h j a - K a r j a l a. Krohn 7759 (j 247): Vastaseotsija leiab linnas vägevama puusepa (seguteisend muust muinasjutust).]

P õ h j a - K a r j a l a. Krohn 9105 (j 248): Eide pojad toovad õlal karu, millest vastaseotsija ei jaksa osagi süüa. Lennutamine pingil, nii et poiss kukub põrandale. Eide lastud kuselained viivad mehe õue. (Kündjat pole.)

S a m a s t 10 149 (j 249): Nagu t. 246. Hiitatalu, lennutus; kündja paneb (pussi?) tuppe.

S a m a s t 11263 (j 250): Nagu t. 246. Kündja paneb põgeneja püksireide. Penis hõõrub pää paljaks.

S a m a s t 12050 (j 251): Nagu t. 246, ilma kündjata.

S a m a s t 12826 (j 252): Soome hiid (jättiläinen) kuuleb, et Venes on 2 vägevat. Otsima jne., põgeneb p. tuule eest. Kolmas vene hiid paneb tasku. Penis hõõrub pää paljaks. Sest algab paljaspääde sugu.

S a m a s t 12925 (j 253): Tegelast nimetatakse „esimeseks inimeseks“ hiiglaste juures, muidu nagu eelmine. Kündja paneb ta püksireide.

P õ h j a - K a r j a l a. Tohmajärvi, Relander 3 (j 254): Halukandja; torba-eit; 3 pojal karud õlal; kolmanda venna rõhatustuul viskab poisi õue. Kündja (poegade isa) paneb ta pöidlasse ja karistab poegi künni haoga (kyntö vihta).

Põhja-Karjalat (Rääkkylä). Hels. suomal. alkeisopiston konv. 167 (j 255): Nagu eelmine. Peeretustul. Kündjal männipalk künnivitsaks; kindapöidlasse.

[Kesk-Põhja maa. Krohn 1825 (I 256): Iiha papi poeg otsib vastast. Näeb hiidu, kes õngitseb männipalgiga. Katsub ka ise õngitseda, viskab õnge merre, palk katki. Hiid rõomustub, et leidis endasarnase. Lähevad sood ümber konksima. Hiid lööb korraga kapamaa põldu valmis, papi poeg neljandikuala. Sellest riid, papi poeg lööb hiiu sohu. (Seguteisend, õigemini moonutus tugeva poisi loost, Mt 650 A.)]

Päale nende Aarne kataloogis mainitute on hiljemini veel leitud järgmised teisendid, mis Aarne numeratsiooni säilituseks asetame lõppu, kuigi nende leiupaiga geograafiline asend nõuaks teist kohta.

Paris-Soome. Uusikirkko, J. Aalto 5 (a 257): Vastaseotsija Päevatõusu poegade vastu. Poisil hirmuga pole söögi-isu. Lennutamine piki (seina)pink. Õngitsejal käes kuuesüllane palk, vasikaraisk söödaks. Paneb pois tasku oma söötade juurde (sest neid on tal ju mitu). Maadleb ja lööb tagaajajad pääni maa sisse ja siis lööb jalaga pää ära. Manitseb poissi koju jääma; nii see teebki.

Satakunta. Kokemäki. Fr. Lempainen 9 (b 258): Soomlane läheb vastast otsima. Pojad tulevad, hirv vöö küljes. Lennutus piki pinki. Põgenemisega lõpeb lugu (õngitsejat pole).

Uusimaa (Myrskylä). T. Salminen 4 (c 259): Oli kaks vägevat Kalevanpoega, niitsid seitsme küla niidu ainsa ööga, nii et hommikul kõik imestavad. Lähevad otsima Päevatõusu maa poegi. Säääl toiduks 7 vardatäit leiba ja härg. Tuulest kukub Kp. pingilt põrandale. Laevamastiga valaskalade õngitseja pistab ta tasku ja raputab tagaajajaid.

Teadmata kust (Karjalast või Savost?). K. Teräsvoori 10 (x 260): Vastaseotsija läheb hiiglaste maale. Eit toob 3 suurt leiba. Pojad toovad palke seljas. Lennutus piki pinki. Kündjale pükste reitevahele. Tagaajajad lahkuvad võitluseta. Noomitus kodus püsimiseks.

Üldiselt vastavad soome teisendid siis peaaegu täiesti eesti omadele, isegi mõned vähe-erinevad alarühmad on samad mõlemal maal, tõestades, et vahetatud pole mitte ainult ühte, vaid mitutki redaktsiooni.

Päajoontes võib Soome teisendid liitagi kahte, Lääne- ja Ida-Soome rühma, mille leiukohti ka väliselt teineteisest eraldab Savo. Lääne-Soome redaktsiooni põhivormi iseloomustab esialgse jõunäite puudumine, hiidude nimetus tavalise muinasjutumaa (Päivännousun m.) poegadeks, ja hiidlik õngitseja (Kp.), kes paneb põgeniku oma tasku ja virutab vastased maa sisse. Vastaseotsija enda saatusest esinevad samad kaks võimalust, mis Eestis: ta kas saab surma või kuuleb õpetust ja läheb targemana koju.

Karjala redaktsioonis (kuhu kuulub ka kolm Savo teisendit) seevastu tuntakse algnäitena halgude toomist (mis aga ei näi olevat kuigi üldine); kaitsejaks osutub siin, nagu Eestiski, hiidlik kündja ja peidukohaks samuti kaks võimalust: kas püksireide (harudevahele), millega on seotud paljaspääde tekkelugu (g 245, j 250, 252, 253, x 260), või kindapöidlasse (f 244, g 246, j 254, 255), erandlikult koguni tuppe (j 249) või tasku (j 252). Ei puudu ka Eestis tuntud obstsöönne veevool põgeniku lahkumisel (j 248). Iseloomulik on, et kaitsejat siin kunagi ei nimetata Kp-ks.

Kui otsustada senini FFC seerias ilmud kataloogide järgi, piirdubki selle Eestis ja Soomes nii laialt levind jutu tundmine peaaegu nende kahe maaga. Ainult Põhja-Venest mainib vastav Andrejev'i teos¹²⁶⁾ ühe teisendi¹²⁷⁾. See on üles kirjutatud Arhangelski kubermangust Pustozerski vallast ja kõlab paiguti lühendatult järgmiselt:

„Elas kord papp ja teenis kirikus. Läks kord mööda tänavat ja istus oma asjale; tuli kitseke ja puksas teda tagumikku. Papp kargas jalule, haaras kitse sarvipidi kinni ja viskas ta üle aia. Jookseb tarre, püksid rebadel, ja karjub: „Eit, eit! olen saand jõumeheks: võtsin kitse ja viskasin üle aia. Küpseta kohe matkapirukaid, olen jõumees, lähen sõdima.“ Naine küpsetas teemoona, pani pauna, papp võttis ja läks.“

Jõuab jõe äärde, sääl seisab mees, habe sääsaks (бородойъ съзъ заезилъ), ja püüab suuga kalu. Papp palub teda üle jõe viia. Mees vastab: „Kuidas ma sind viin: ennist läks Pleško-vägilane, võttis mult naise, ei käskind kedagi läbi lasta.“ „Lase läbi, püüan kinni Pleško-vägilase, tapan ta ja toon sulle naise tagasi.“ Mees tõusis üles, ajas habeme õieli ja viis papi üle. Küsis papp: „Kuidas sind kutsutakse?“ — „Mina olen Usõnka-vägilane.“

Nii saab papp kokku veel kahe vägilasega, kellest esimene painutab suuri kuuski kokku ja lahti, teine lükkab kahte mäge kokku ja laiali. Mõlemad on Pleško võitnud ja nendelt naised röövind.

Viimaks saab papp Pleško-vägilasele järele, kui see magab esimese vägilase naisega, kuna teiste naised peletavad sääski eemale. Papp jookseb metsa, toob hää malaka, virutab Pleškole pähe. Pleško karjub: „Misa, eit, halvasti sääski peletad!“ Papp tõi suurema matra, virutas veel. Pleško sõnub: „Ah, vist vene sääsk hammustas!“ Ja hakkas üles tõusma. Papp pani jooksmas, aga Pleško tuleb järele. Jookseb papp ühe hurtsiku juurde, mille ees lombakas vanamees lõhub puid: „Vanaisake, peida mind kuhugi Pleško-vägilase eest!“ — „Kuhu mina sind peidan?“ Vanake võttis

¹²⁶⁾ N. P. Andrejev, Ukazatelj sjužetov po sisteme Aarne. Leningrad 1929.

¹²⁷⁾ N. E. Ončukov, Severnõja skazki. St.-Peterburg 1908. Zapiski Russk. Geografičeskago Obščestva po otd. etnografii, t. XXXIII, lk. 127, nr. 47.

vöö ära, laskis oma püksid alla: „Roni siia, isake, istu!“ Papp ronis, istub; vanamees lõhkus puid, hakkas ahju kütma. Tuli Pleško-vägilane, nõuab: „Kuidas on, vanamees, kas pappi nägid?“ „Ei mina ole näind.“

Pleško hakkas vanameest peksma. Vanamees vihastus, viskas Pleško maha, lõi lombaka jalaga, oligi Pleško tapetud. Läks hurtsikusse, küttis ahju, laskis püksid maha, päästis papi välja ning pani enda kõrva istuma; hakkas küsima: „Kuhu sa, isake, läksid?“

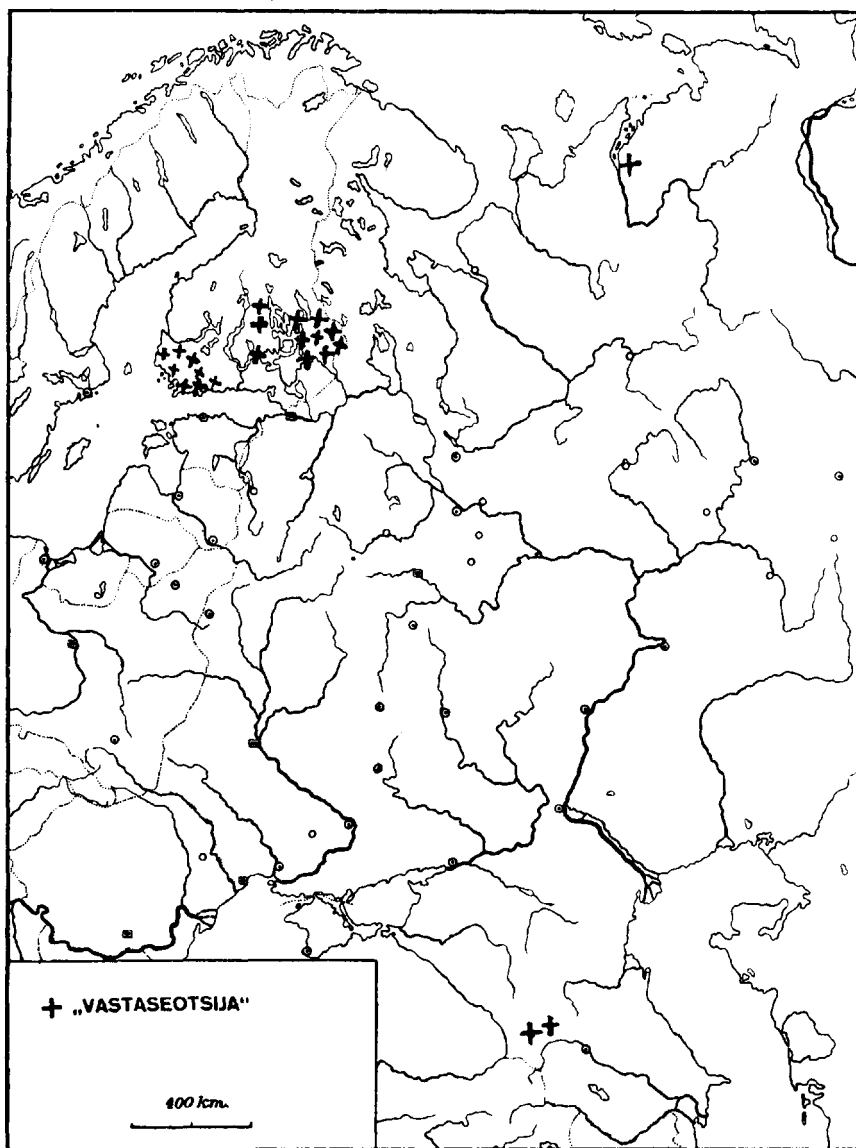
Papp räägib ära, kuidas ta kitse üle aia visand ja mõelnud, et küll raul on palju jõudu. „Noh, hää küll, isake, kuula, ma räägin sulle jutu: Meid oli seitse venda ja läksime välja sõdima. Aga suur pilv tuli taevasse; häda suur — polnud kuhugi ulualla minna; leidsime kuiva kondi, inimese päaluu, läksime sinna kõik seitsmekesi, hakkasime kaarte mängima. Sõitis sinna vägimees, lõi piitsaga vastu luud ja ütles: „Võitsin su neljakümne aasta eest, aga sina muud kui lamad, ei ole kõdunend!“ Pää aga tõusis sest piitsahoobist üle metsa ja langes maha ning katki; kuus venda said surma, aga minul rikkus jala.“

Sõitis pappi soola-leivaga, saatis koju, ütles: „Mine, teeni kirikus, palu vanas kohas ja ära looda oma jõuga minna sõdima.“ Papp läks kodu poole, viis kolme vägimehe naised nende meestele, tuli koju, hakkas elama ja olema, ja elab praegugi.

Kord peab selle jutu tundmine Venes siiski olema olnud palju laialisem. Seda laseb järeldada sama jutu esinemine ka Kaukaasias, mingreeli keeles. Toome kahest säälsesest teisendist siin ühe mitteoluliselt lühendatud kujul (teine erineb sellest ainult detailides).

Tugevast leidub ikka veel tugevam.

Oli kord vägev mees, nimega Hetšo, kes sõi ja jõi sada puuda leiba ja viina. Kehva lõikuse puhul läks ta toitu otsima tsaarilt; jõi nii palju, et kõik imestasid. Kui ta viinanõuga teel tagasi tuli, tahtis keegi teine viina kõik ära juua. Vahele tuli üks mees, nimega Kaži [tähendab tulekivi], lahutas tülitsejad, pani kummagi oma taskusse. Viis koju, hooples naise ees oma jõuga. Naine ütles: „Maailmas leidub mehi, kelle ees sa oled nagu sääsk.“ Kaži võttis sada puuda nooli [teisendis: mitu 100-puudast noolt], läks otsima niisugust vägevamat. Kolme aasta pärast näeb keeva katla ääres mäekõrgust inimest. Laskis noolega, kolmanda noole puhul mees tõusis. See oli Ndi, s. o. metsinimene [või „mägi“]. Kaži ehmudes jooksma, näeb: keegi künnab 100 [teis. „mitmekümne“] paari metshärgadega. Palus abi sellelt. Kündja pani ta oma seemnekotti. Tagaajaja nõudis põgenikku välja, kuid kündja lõi tal pää otsast. Võttis Kaži kotist välja, läksid sööma. Kündja naine toob oma pää pääl künaga mitu praetud härga ja mitusada puuda viina. Kaži on nii ehmund, et ei julgegi süüa. Naine paneb Kaži künna ja viib koju. Öhtul tuleb kündja koju ning räägib: „Meid oli 60 venda, magasime kord mäekoopas; keegi viskas selle mäe kõr-

Joon. nr. 7. „Vastaseotsija“ välisteisendid.

vale; see oli hobuse pää, mille koer oli sinna tassind; vennad kõik hukkusid. Näed, et tugevast ikka veel leidub tugevam.“ Kaži tuli koju tagasi ja elas naisega rahus¹²⁸⁾.

¹²⁸⁾ Sbornik materialov dlja opisanija mestnostej i plemen Kavkaza, 10 II, 326, teis. 10 III, 32—35, vrd. I, lk. II.

§ 25. „Vastaseotsija“ analüüs.

Vaatleme esmalt Eesti redaktsiooni tähtsamaid üksikosi ja nende esinemist ligemalt.

- 1 A: Noormees (karjapoiss) viskab vasika (härja, lehma) üle jõe, peab end vägilaseks, läheb vastaseid otsima. Hlj 2, VJg 1, 2, Sim, VMr 1, JJn, Koe, Kuu, Jõe 2, Kos, Vig, Lai 1, 2, Kod, TMr 1, 2, Kan 2, 3, 5, 6, 7, Plv.
- 1 B: Lihtsalt tugev mees läheb vastast otsima: Vai, Iis, Hlj 1, Jõe 1, HJn, Tõs, Tor, Vln, Pal, Vas.
- 1 C: Rätsep tapab kärbseid, läheb vastast otsima: Röp.
- 2 A: Vastaseotsija satub üksikusse tallu, jääb eide soovil poegi ootama, imestab nende hiidlikku toiduhulka (leib, aganad, samblad) või riistu (lusikad, voodid), peab öösi lendama nende „püksituules“ ja põgeneb: Vai, Jõh, Hlj 1, VJg (hernevarsi), Sim, VMr 1, JJn (aganad ja härg), Koe, Jõe 1, 2, Kos, Tõs, Aud, Tor (samblad), Lai, MMg, TMr 1, 2, Kan 7, Plv.
- 2 Aa: Sama, hiidude jõunäitena lisaks härja (v. m. loomade) seljaskandmine: Iis, Hlj 2, Vln (põder), Kan 2, 3, 5, 6, Vas (põder ja karu).
- 2 Ab: Sama, jõunäitena veskikivid seljas või piitsa otsas: Iis, Hlj, VJg 1, 2, Jõe 1, Kos, Lai 2, MMg, Kod, Plv, Röp.
- 2 Ac: Sama, lisaks vastaseotsija lahkumine eide veerenni kaudu: Sim, Lai 1, Kan 1, 3, 4, 6.
- 3 Aa: Vastaseotsija leiab kaitset Kalevipoja taskus, kes võidab tagaajajad laudadega (siili abil): Vai, Iis, Hlj 1, 2 (Kp. nimi puudub), VJg 1, 2, Rak, Amb, Jõe 1 (leivakotis), 2b, Kos, Vig, MMg (lauavõitluset), Kod, Kan 2 (tasku vaadi otsas), 5, 6.
- 3 Aba: Sama, põgenik aga püksis (reies): VMr 2, HJn (siili pole), Tõs (siili pole), Pal (siili pole), TMr 1, 2.
- 3 Abb: Sama, mis eelmine, lisandiga hõõrumise läbi tekkind paljaspääde sugust: Sim, JJn, Lai 2, Kan 3, Plv (siili asemel ainult hää), Röp (siili asemel vastaseotsija ise).
- 3 B: Sama, kuid põgenik kündja püksis, kes tagaajajaid peksab maast kistud puudega (lauavõitlust ega siili

- pole): VMr 2 (püksitasku), Koe (paljaspääd!), Jõe 2a, Vas (Kp-ja nimi puudub).
- 3 C: Põgenik vähipüüdja (õngitseja) püksis: VlJ.
- 4 Aa: Kaitseja õpetab vastaseotsijat elada rahulikult kodus: Hlj 1, VJg 2, Tõs, Tor, Pal, Kan 7.
- 4 Aba: Sama koos vitsahirmuga (mis vahel tappev): Vai, VJg 1, Kuu.
- 4 Abb: Sama koos jutustusega oma elust: Vas.
- 4 B: Vastaseotsija saab võitluse ajal surma: Iis, Hlj 2, Rak, Jõe 1, Kod.

Analüüsis peame kõigepäält niitama suurt kirevust kõrvuti ja segamini esinevais lokaalredaktsioones, kaugeltki mitte nii selget geograafilistki erinemist nagu Soomes. Ühed ja samad paralleelteisendid esinevad kord ühes, kord teises ühenduses, tunnistades jutu rohkest viljelusest ja suurest vanadusest, kuigi ka (eriti Kp-ja motiivide mõjul) sagedast kidunemiskalduvusest.

Selgemini võime eraldada vähemalt siili õpetuse ja okaste saamise loo, mis praegugi rohkesti esineb iseseisvalt ja mille kõrvaltegelasega seotud tekkelooline ilme ka sisuliselt ei sobi algupärasesse vastaseotsija loosse. Sellega ühenduses tõuseb küsimus, kas ka lauavõitluse-motiiv üldse alati on kuulund vastaseotsija juttu, kuigi ta praegu selles esineb nii laialt. Soome ja ida (Vene ja Kaukaasia) teisendid eitavad seda. Need on, mis aitavad ka eesti teisendite rägastikust esile tõsta ehtsa vastaseotsija-jutu kui teatava kunstilise terviku, mille sihipüüdlus on selge: tugevate, meie aja maitsele isegi obstsöönsete piltidega kujundada oma elutarka põhi-ideed: liigne eneseusaldus ja seiklushimu on koomiline, tugevast leidub ikka veel tugevam. Lauavõitluse esteetiline püüdesiht aga on lihtsalt suhtefantastiline imetluseääratus Kp-ja suuruse ja hiidliku jõu ees: too kannab seljas tosinate ja sadade kaupa laudu ja võib pista endale tasku mitte üksi viinavaate, vaid ka mehi, samuti nagu Tõll ja teised hiidud. Selle taskupistmise ja teiste hiidude vastu võitluseks sobivate laudade kaudu ongi nähtavasti sündind kontaminatsioon ja sulandumine vastaseotsija jutuga, kus algupärasem mehe põgenemine püksi või püksireide kergesti asendus veel kujuteldavama püksitaskuga ja tavaline hiidlik maast juuritud palk (tamm, kuusk) parajasti „suhtefantastiliselt“ õlal olevate laudadega.

Väidame siis sellega, et varasem vastaseotsija on kaitset leidnud püksis ja mitte lihtsalt püksireies, mis on raskesti kujuteldavgi, vaid just üleval püksi reitevahel kaksiratsi istudes, nagu seda nii selgelt maalib vene teisend ja täiendab nii Eestis kui Karjalas tuntud paljaspääde tekkelugu. Viimane on kujuteldav ainult põgeneja niisuguses asendis ja sobib ka eesmärgilt kogu oma obstsöönuses hästi samastiililise moralistliku pilkeloo lõppeffektiks: paljaspäisus las märgib ära kõigiks aegadeks donkihhotliku kergatsluse halenaljaka lõpu!

Jutu kui psühholoogilis-esteetilise terviku põhilaad selgitatud, püüame vaadelda ta erisuguseid teisendeidki sellelt lähtekohalt, arvestades siis mitte ainult mehaanilist teisendite rohkest või levimisala.

1. Mees peab end vägilaseks. Päätegelase isik Eesti teisendite enamikus on karjapoiss, kelle tugevus on koomiliselt toonitatud sellega, et ta jaksas visata vasika sabapidi üle kraavi. Et see loomaviskamine on vähemalt väga vana joon, näitab tema esinemine ka vene Arhangelski teisendis. Samuti viitab selle mittetundmine Soomes, ka mitte Karjalas, et jutt pole tulnud Eestisse mitte Soome kaudu, vaid pigemini ümberpöörduvalt, läind siit sinna. Et Venes päätegelast nimetatakse papiks, on tõenäoliselt hilisem moonutis, mida on põhjustand tavaline vene rahvaluule papipilkamise kalduvus. Samuti vastab kits enam vene oludele. Pole siiski tõestatav, et aigupäraseks päätegelaseks oleks olnud just n.-ö. kutseline karjapoiss (mis võib olla hilisem järeldus ta tegelemisest loomadega). Kuid ta on kujuteldav ainult noore tulipääna, kes juba on näind olevat endal jõudu ja nüüd siit ja säält otsib endale vastast. Sellest põhidispositsioonist võis jutustaja kergesti iseseisvalt arendada uusi jõunäiteid (nii Karjalas puude toomine). Kaukaasias demonstree ritakse seda jõudu söömise ja joomisega, mille hulk, nagu üldse kõik selles teisendis, on paisutatud üsna fantastiliste määradeni ja võib olla hilisem.

2. Vastaseotsija satub kokku palju vägevama ga. On ilmne, et nende vastastega Eestis pole mõeldud mingeid erilisi „sortse“ (see nimigi on võrdlemisi haruldane ja siia laenund pigemini muist Kp-ja lugudest) ega isegi kindlailmelisi „vanapaganaid“ või hiide, vaid lihtsalt „tugevaid mehi“, „saunikuid“ või „perepoegi“ (Soomeski „torpanpoikia“), keda

kunstiliselt oli vaja „vastaseotsija“ ülbuse hävitamiseks kujutada võimalikult tugevatena ja siis ka suurtena. On võimalik, kuigi mitte kindel, et seejuures ära tarvitati ka muidu liikuvaid kujutlusi (loodus)hiidudest ja nii oma suhtefantaasiat lasti teotseda nende lusikate, voodite jne. suuruse väljamaalimisega. Nähtavasti kuulub see ometi enam hilisemaisse lokaalredaktsioonidesse, kuna algupäraselt tähtsaim oli toonitada ainult nende vastaste jõudu, kas siis nende söödud toidu hulgaga või ühtlasi nende seljas kantavate koormatega. Eestis esinevad segi need mõlemad võimalused (Ida-Eestis laialt ka veel veskikivide kandmine). Soomes domineerib küll looma (karu) kandmine, Idas, leiva jne. söömine Läänes, kuid vahel ka säääl mitte ilma loomadeta (näit. b 240). Päämiseks jõueffektiks on tarvitatud ometi mõlemal maal nn. püksituult, mida ainult sporaadiliselt viisakuse nõudel on asendatud vähemkujuteldava hingamis-, norskamistulega või lihtsalt ära jäetud. Üldse on siin tegemist õige maa-meheliku (võib-olla ka venepärase) üleoleku-demonstratsiooniga, mida Koeru teisend väljendab ka muidu mitte tundmatu hüperboolse hoopluskõnekäänuga: „laseme ta s... aisuga maha“. Et kord liikuma pandud animaalne ropendusfantaasia juba varakult on siia lisand ka mehe omapärase (renni kaudu) majast lahkumise joone, näitab selle esinemine mitte ainult Võrumaal ja Simunas, vaid ka Karjalas — kuigi puududes kõigis läänepoolseis teiseis.

Venes ega üldse idas, vähemalt seniste väheste üleskirjutiste järgi otsustades, ei tunta „püksituule“ seiklust, vaid „vastaseotsijast“ vägevamaid esitatakse Venes gradatsiooniliselt kolme vägilase ja neidki ületand ja röövind Peško kujul. Too teisend ei tarvitse aga olla algupärasem kui eesti-soome oma — vähemalt mägedelükkaja ning kuusepainutaja säälsed kujud on sinna laenatud teisest (kolme vägeva) muinasjutust (Aarne Mt 301 B). Algupärase redaktsiooni muutmisest näikse kõnelevat ka Kaukaasia teisend oma iseseisva, kuigi õige „aasialiselt“ laiutava mägi-inimese fantaasiaga. Kuid õhtul kojutulemises ja härja kandmises näikse olevat säilind algupärased jooned, kuigi teistes asendites.

3. Vastaseotsija leiab kaitset veel vägevama juures. Et selleks kaitsjaks algupäraselt on olnud kündja, näitab juba viimase esinemine mitte ainult Eestis

(kuigi võrdlemisi vähehes, kuid laial alal esinevais teiseis), vaid ka Karjalas ja Kaukaasias. Eespool juba püüdsime selgitada lauakandja tungimist selle asemele Eestis eriti neis kohtades, kus Kp-ga enam tuntakse, kuid isegi Väike-Maarjas on ta säilind ka veel kündjana; samuti on sest jälgi muis juba „laudadega“ teiseis. Nagu öeldud, on võib-olla just see kündja nii andnudki põhjust eelvaadeldud Kp-ja künnilugude tekki-miseks¹²⁹). Et selline hiidlik kündja kergesti samastati Kp-ja ka muidu juba hiidlikuks muutund kujuga, on loomulik, samuti et ta Kp-na (kuigi ehk mitte kündes) rändas siit isegi Lääne-Soome. Et teda juba laenates kohe siiski mitte ei peetud Kp-jaks, näitab veel nimetagi kündja kuju — harva, kuid siiski nii laial Eesti-Soome alal nagu Vastseliinast Lääne-Soomeni (võib-olla ka Haljalas, kuigi säääl tõenäolisem on Kp-ja nime hilisem muutus). Kui lugu juba kord oli Kp-jaga segunend, võis kergesti viimase tegevuseks saada pääle lauakandmise ka veel muu hiidlik jõu-naide, nii näit. (samuti vahel ka tugeva poisi või kolme vägeva muinasjutust tuntud) õngitsemine mitmesüllase palgi ja hobuse-raisaga¹³⁰). Eestis esineb selle motiivi ühendus vastaseotsija-jutuga praegu ainult veel segases Viljandi teiseis. Et teda aga tunti kas või iseseisva hiiumotiivina ka laiemale, näitab ta kasu-tamine teises ühenduses Schüdlöffeli ja Faehlmanni visandis, — vahe on ainult, et palki ja hobust siin tarvitatakse v a h i püüd-miseks (§ 26, 2). Ja juba Thor õngitseb hiiglase Hymiri juures söödaks pandud härjapäaga välja terve midgårdmao¹³¹).

Et vastaseotsija p e i d u k o h a k s juba õige varakult olid p ü k s i d, nägime Eesti, Karjala ja Vene teiseis. Et see pole ainus varjupaik, sellele näikse viitavat sellekohase seemne-koti esinemine Kaukaasias. Või on sel ainult juhuslik ülesande sarnasus eesti Kp-ja leivakotiga? Igatahes on sel alal rahva-pärimuste „õhk“ täis suhtefantastilisi rändmotiivikesi ini-mese ja hiiglase vahekorra, nii et siin raske polnud pükse asen-

¹²⁹) Soomes teatakse ainult Väinämöise ebamääraselt kosmogoonilisest merede kündmisest (Klvtstud. V, FFC 75, lk. 19 ja 36), mis samuti võib olla põlvnend siitpoolt. Vt. siiski ka Noorem Edda, Gylfaginning: Gefjoni hiid-pojad künnavad ise härgadena adra ees olles mandrist lahti terve See-landi saare (vrd. Muhumaa lahtirebimine, lk. 50).

¹³⁰) V. J. Vuorijoe „tugeva poisi“ uurimusest isikl. andmed.

¹³¹) J. Krohn, SKH I, 268.

dada niihästi lihtsama püksitaskuga, nagu enamasti Eestis ja Lääne-Soomes, kui ka teiste kohtadega, nagu seemnekott Kaukaasias, leivakott või silgukarp Eestis, kinnas (kindapöial) Karjalas. Vähemalt viimane on jälle rahvusvaheline rändmotiiv: samuti hiid Skrymeri kindas veedab ühe öö Utgardis isegi Thor ¹³²). Vägilase taskupistmine hiidvägilase poolt aga esineb nii Venes kui ka Kaukaasias ¹³³).

4. Kaitseja õpetab vastaseotsijat. See osa täidab eesti-soome redaktsioonis ainult lihtsa lõpetuse ülesannet, kus kaitseja suu läbi või (sellega ka kokkukuuluva) vastaseotsija enda arusaamise ja kojuminekuga välja öeldakse loo moraalne idee. Seikleja elamajäämine on niihästi loomulikum (s. o. kunstiliselt sihikohasem) kui ka üldse kooskõlalises muinasjutu „õnneliku lõpu“ harjumusega — pärandatav paljaspäisus väljendab küllaldaselt jutustaja naervat üleolekut mehe rumalusest. Kui sest hoolimata paiguti nii Eestis kui ka (enam moondund) Lääne-Soome teisendeis saab mees surma kas võitluse ajal (või koguni hiiu liiga tugeva „õpetuse“ läbi — nii Vastseliinas), siis on see nähtavasti hilisem, võib-olla vahel isegi siin ja sääl iseseisvalt sündind suhtefantastiline liialdusjärelendus liiga halvustatud mehe ja Kp-ja suuruse vahekorra.

Kuid Vastseliinas on juttu pikendatud veel eriliselt ideedtoonitava lisajutustisega hiidkaitsja enda elust. Jõuomajate võrdlus-gradatsioon on seega tehtud kolmeastmelisest neljaastmeliseks: ikka veel on leidund temastki tugevamaid! Sarnasel ühe-lauselisel kujul on see siiski veel võrdlemisi realistlik ja kompositsiooni mitte liiga keeruliseks tegev moraalne lõpprõhk. Kui fantastiline ja aasialiselt-ülemäärane on seevastu Vene ja veelgi lajutavam Kaukaasia lisajutustis oma mäesuuruste pääludega! Tahtmata tekib küsimus — kas pole see „vastaseotsija“ jutu vaimule võõras ja nii siis hilisem lisand, näit. mõnest iseseisvast aasialisest hiiumotiivist ¹³⁴)? Nagu eespool-mainitud asjaolud, edasi eesti teisendite rohkus, nende (ka soome omadega võrrel-

¹³²) Vt. ka eeltsit. K. Krohn, Skandin. mytologi 215.

¹³³) V. A. Keltujala, Kurs istorii russkoj literaturõ I, 1. rmt, St.-Peterburg 1913, § 304, 1.

¹³⁴) Ilma et seda küsimust siin ligemalt saaksime jälgida, olgu viidatud kas või määratule pääle rahvaluulel põhjenevas Puškini poemis „Ruslan ja Ljudmila“.

des) suurem täielikkus ja ida teisendite üldine vähesus, nii siis näikse seegi vastuolu juhtivat oletusele, et kogu jutu algkujule kõige lähem on just eesti kündja redaktsioon (umbes nagu Vast-seliinas).

Sest võiks järgneda veel julgema oletusena, et jutt siis võib olla sündindki siin mail ja siit rännand nii Soome (itta ja läände eraldi) kui ka Venesse ja säält edasi. Igal juhul sündis see maal, kus hiipärimused olid veel elavad, ja ajal, kus Ida-Eestil oli otsene kontakt veel nii Lääne-Soome kui ka Venega. Kui aga ülesmäärgitud teisendite rohkus ja nende suurem reaalsuselähedus laseksidki arvata „vastaseotsija“ loo sünnikohaks Läänemere-maid, kõnelevad ometi ka selle vastu küllalt kaaluvad asjaolud, enne kõike üldine kultuurilevimise suund, mis on toond idast ja lõunast põhja ning läände palju enam laenusid kui ümberpöör-dult, muuseas ka just muinasgermaani maailma. Kuid sellest ligemalt allpool. Teiseks sobib jutu m o r a a l n e põhiidee siiski palju enam Oriendi kõrgema ja intellektuaalsema kultuuriga rah-vaile, kus sellelaadiliste kujukate õpetusjuttude tekkimist ja levi-mist soodustasid niihästi kõrgemate religioonide kui ka vastavate müütide ja muude pärimuste mõjud Pärsia, India, Kreeka, enne kõike aga judaistlik-kristlikust kultuuripiirist. Kui samuti kõr-gemate moraalsete müütide hulka kuuluv Kp-ja põrguvangistuse motiiv, nagu allpool näeme, on enam-vähem kindlasti siia rän-nand Lõunast (tõenäoliselt Kaukaasiast) ja mitte ümberpöördult, siis võime küll oletada, et kuskilt säältpoolt on tulnud ka „vastase-otsija“ lugu oma pääjoontes. See võib olla sündind Venes, näit. kuskil viikingite suure kaubatee ääres, ja kajastada viikingiteaja lõpu iroonilist suhet liigsele seiklushimule. Sest hoolimata võib algupärandile kõige lähemal olla just eesti põhivorm. Et Ve-nest teisendeid on ainult üks, seletub ehk vene muinasjuttude, eriti aga muistendite üleskirjutuste üldise vähesusega. Hiigla-kündja kuju kadus siis alles kaugel Põhja-Venes (kus looduslikel põhjustel puuraiumine niikuinii palju tähtsam on kündmisest), mõjustas aga enne siiski Novgorodi ümbruses sündind Mikula-bõliinat ¹³⁵⁾.

¹³⁵⁾ Selle sünnikohta aitab määrata päämiselt linnanimi Orehhovets, mis ühendatav Laadoga ääres oleva Orešek'iga (Pähkinälinna-Schlüsselbur-giga), samuti põhjamaine künnimaastik oma kivide ja kändudega; sünni-aeaga aga Mikulalt soolamaksu nõudmine, mida võib siduda soolamonopoliga Svjatopolk II ajal (1093—1113). Vt. celtsit. Keltujala, § 308, 3.

Algupärase kündja kaju¹³⁶) tarvitamist võis eksitada vastaseotsija jutule võrdlemisi lähedane jutt „kolmest vägevast“ (Aarne Mt 301 B), kus päätegelane samuti esmalt kaugelt näeb igasuguseid imevõimsaid puupainutajaid, kaljudepeksjaid jne. Viimase mõju Jäämere-äärsele „vastaseotsija“ redaktsioonile on ilmne, võib-olla aga ka Mikula-böliinale, sest et selleski seiklev pääkangelane Voljga näeb imekündjat esmalt eemalt ja hiljemini palub ning saab ta endale võitluskaaslaseks, just nagu vägev printsessipäästjagi Mt 301 B-s. Pole ime, et hiidliku kündmise asemele ka Eestis tuli enamasti hiidlik lauakandja ning Lääne-Soomes õngitseja, — tähtis oli ju ainult hiidlik jõunäide, ja seks võeti ning lisati igasuguseid ettejuhtuvaid suhtefantaasiaid.

Selliseks hilisemaks muutuseks võib jääda ka „püksituule“ lisamine metsahiidude jõunäitena ja kogu vastava metsatalu episoodi juurdeloomine. Võib-olla juhtis mõtted selles suunas ka juba varemini esinev kaksiratsi püksis-istumine ja selle puhul mainitud „paha hais“ koos vastava hooplemiskõnekäänuga. Kui Karjala redaktsioon on otseselt sisserännand Venest, mitte Eesti kaudu, peaks kõik see esinend olema ka juba selles vene-poolses, jäljetult kadund algredaktsioonis. Paljaspäiste tõu tekkelugu, mis püksis-istumisega seotud, võib aga olla algupäraselt iseseisev¹³⁷).

§ 26. Mõned liitmotiivid.

1. Mis puutub lauavõitluse-loosse, siis on siin vähe kindlaid koha- või ajamääramist võimaldavaid elemente. On märgitav, et Põhja-Eestis laudade arvu (kui see üldse on mainitud) loetakse tosinatega, mida enamasti on 12 (13, 5, kord $\frac{1}{2}$ tosinat); Kesk-Eestis vaheldub nendega 200 (Kodavere, Palamuse, Maarja-

¹³⁶) Viimase algupärasusest ja vanadusest kõnelevad pääle muu ka veel mõned teised Kaukaasia pärimused, nii ühes inguši jutus, kus rändav vürst näeb väljal kaheksa paari härgadega kündjat, kes ise juhib härgi, ise hoiab atra ja pääle selle veel kannab turjal kirstu oma naisega (Keltujala eeltsit. t. § 304, 1, g). Vrd. ka tšetšeeni jutt kangelasest Govola'st, kes põgenedes inimessõjate eest palub abi pimedalt hiiglaselt ja pääseb varjule selle taskusse ühes hobusega (ibid. § 304, 1, a).

¹³⁷) Nii näit. kaotab oma juuksed ka Kaukaasia kangelane Amiran, ja nimelt ta kord allaneeland koletise kõhus (vt. A. Olrik, Ragnarök lk. 174). Vahest on ka Amirani lugu mõjustand siin sugulus Simsoni looga, kus juuste kaotus etendab nii suurt osa.

Magdaleena, Laiuse, Tõstamaa), lõunas aga — juba Kodaverest ja Tormast peale Hallisteni ja Kanepini on valitsevaks arvuks 700.

Viimane lauahulk tundub juba kujuteldamatult suur, et olla algupärane. On siis tõenäolisem, et seegi on hilisem barokne laiutus, just nagu mõned Kp-ja jälgedegi kujutlused jm. neis Lõuna-Eesti, enamasti mitte enam „klassilistes“ Kp-ja tundmise piirides. Tosinatega loendatud laudade arvu poolt kõnelevad ka usaldatavad vanemad teisendid, nii Schüdlöffelil 12 tosinat, Fick-Neus'il isegi ainult $\frac{1}{2}$ tosinat.

Tekkelugu siili kasuka saamisest on vähemalt osalt laenatud rahvusvahelisest pärimusest. Nii näit. annab siil Lätis isegi Jumalale hääd nõu, kuidas ta maa peab kortsuliseks pigistama, et see mahuks taevavõlvi alla, ja saab selle eest Jumalalt oma okaskuue ¹³⁸⁾. Samuti esineb siil targa nõuandjana ka teiste rahvaste saagades ja on juba Avesta poolt austatud kui tark ja püha loom, kelle tapmist Zarathustra käsib karistada 1000 hoobiga ¹³⁹⁾.

Üsna vähestes, kuid siiski kõige vanemais üleskirjutistes, nimelt Fick-Neusi (ja Wiedemanni?) omis teatakse, et siili okkad on sündind männi- (või kuuse-) okkaist, mis Kp. temale kaitseks pääle raputand. See tundub vähemalt lihtsam ning loomulikum ja siis ka algupärasem kui kujutus Kp-ja enda okkalisest kasukast. Viimane võib olla pigemini hilisem ja n. ö. realistlikum edasiarendus, kus Kp-ja hiukuju poolt enam hästi usutavaks ei peetud nii jumalakohast maagilist okkapuistamist ¹⁴⁰⁾.

Et lauavõitluse-lugu esialgu on sündind „vastaseotsija“ jutu mõjustusel, selle poolt kõneleb pääle muu tema väga sage esinemine ühes viimasega — Vaivarast Tõstamaani ja Vigalast ning Jõelähtmest Põlvani. Et ta siili tasu tõttu omas iseseisvatki huvi, võis ta esineda ning rännata ka muust jutust eraldi ja eriti Kp-ja tundmise pääladel, Põhja-Tartumaal ning Lääne-Virus olla just sellisena väga armastatud ning üldtuttav.

¹³⁸⁾ Lerchis-Puschkaitis V, lk. 50, nr. 4.

¹³⁹⁾ Eeltsit. Dähnhardt, Natursagen I, lk. 132; vrd. ka ibid. IV, 269; W. Anderson, Tschuwassische Sagen vom Igel als Ratgeber, Zeitschr. d. Vereins f. Volkskunde 24 (1914), 312—315.

¹⁴⁰⁾ Ei ole võimatu, et siili nime sarnasus mingi riide „siilu“ nimetusega juhtis iseendast Kp-ja kasukale, mille karvane secspool oli kujuteldav ka selliselt okaskarvalisena. Kuid see võib olla ka alles hilisem rahvaetiimoloogia.

Mis puutub siis lauavõitluse ja siili loo sünnipaika, seda nähtavasti tulebki otsida Viru- ja Tartumaa rajalt. Mainitud asjaolude lisaks viitab siia ka temaga püsivalt liitunud joon Kp-ja tulekust nimelt läbi Peipsi — isegi Lõuna-Viljandimaa, Harju-Jaani jm. iseseisvais siililugudes, jah, koguni Schüdlöffeli kaugelt Jõelähtmest saadetud vastaseotsija jutus, kus ju tulek läbi mere oleks olnud loomulikum.

Mis puutub aga loo sünniajasse, jääb see muidugi ebamääraseks. Selle vanem piir, mille märgib saelaudade tundmine (kuigi alles Pihkvas või mujal Venemaal), ei ulatu vist mitte väga kaugemale¹⁴¹⁾. Kuid et sel seljataga on siiski mõni sajad, näitab ta suur levik ja algupärase nimetu kündja kuju pea täielik väljatõrjumine isegi „vastaseotsija“ jutust.

Kuigi „vastaseotsija“ sellisena on välislaen, on ta siis igatahes juba üsna varakult sattunud ühendusse Kp-ja kujuga ning temagi viljelust soodustand enam kui ükski teine muinasjutt. Oma mitme huvitava kuju ja (osalt ka just animaalsust kõditava) seiklusega ületas ta ju enamiku muid üsna algelise kunstivormiga muistendipärimusi Kp-st, ei olnud päälegi seotud kohalikkude loodusmuististega, kuid sai oma hilisemal liitkujul siiski toetust igal pool huvilähedast siili tekkeloost. Pole ime, et just tema oma viimaksmainitud teisendlisaga on kõigist Kp-ga seotud pärimustest kõige levinum, mida tuntakse peaaegu üle kogu manner-Eesti (kuigi osa ta teisendeid kannab veel võrdlemisi hilise, ehk isegi ärkamisaegse käsitluse tunnuseid). Nii on ta laialt levitand ka Kp-ja kuju tundmist üldse ning lähtekohaks või toetuseks olnud ka viimast kohalikkude loodusnähtuste seletuseks rakendavaile muile muistendeile. Rahvusvaheliselt aga pole ta mitte üksi ühendand Kp-ga ning vene böliinavägilasi, vaid Eestis aidand levitada mõningaid muidki vägilaslikke ning hiidlikke pärimusjooni ja rändmotive, nii näit. teise mehe taskupiste või suurte puude ülesrebimine. Muidugi levitasid viimast ka teised, eriti venepärasead muinasjutud, näit. tugeva Iivani oma Lomidrevodega jne.

2. Mingi muinasjuttudevaheline motiiv on, nagu öeldud, ka lugu Kp-ja vähipüüdmisest, milleks ta paneb terve hobu-

¹⁴¹⁾ Ei ole ju võimatu, et see lauavedamine Venest viitab ka mingeile ajaloopärasemaile kaubasuhteile Venega, kuid midagi kindlamat sest väita ei või.

seraisa juurtega ülestõmmatud männi otsa ning saab vähese ajaga mitu tuhat vähki (Schüdlöffel, Inland 1836, 529 jj.). Faehlmanni visandis nähtavasti vabalt muudetud kujutuse järgi on ta selle proportsioonivõrdlusega püüdnud tõestada koguni raudmeestele oma vägevust ja seega ka allaandmatust:

„Vähe aega pärast seda [raudmeeste saadikute maa sisse virutust, vt. allpool] tuli jälle üks vahetalitaja ja leidis ta Ao-oja ääres Sillaotsal ühes onnikeses ja sügavasti murtuna ning mures oma õnnetuse üle. Kaua kõneles võõras ja niisama kaua kuulas Kp. tummalt. Lõppeks ütles ta: miks raisata aega tühjade sõnadega; mine kaldale, olen säääl välja pannud vähisööda; vaata järele, kas vähke on külge hakand. Saadik läks ja leidis ühe puutüve vette pandud; niipalju kui ta ka oma jõudu pingutas, koorem oli temale liiga raske. Siis tuleb Kp. ise, haarab palgi, tõstab ta kerge vaevaga veest — ja vaata, selle küljes ripub vähisöödana terve hobune. Ta pöördub nüüd karistava pilguga vahetalitaja poole ja ütleb talle: Mine omade juurde ja ütle neile, mis sa näind. Olen liiga vägev, et teid teenida, ning ei tarvitse teid mitte, et elada.“

Kõnelemata sellest rahvale täitsa tundmatust rahvuslikust ümberloomingust, on ka vähipüüdmismotiiv ise siiski võrdlemisi vähe tuntud. Maha arvatud natuke ebamäärane teade „vastaseotsija“ Viljandi teisendis, räägib sellest veel ainult üks usaldatav, kuid väga lakooniline iseseisev teade Kodaverest (L. Kettunen, EKNS 32, 1 j.).

Nagu näeme eespool-esitytatud Soome ja Skandinaavia (Thoriga seotud) teisendeist, on see nähtavasti üsna vana rändmotiiv kasustatud kõigepäält vägilase tugevuse demonstratsioonina ja kuulub sellisena arvatavasti mõnda muinasjuttu. Kuid selle ligem jälgimine ületab siinsed võimalused. Nendime ainult, et (Edda järgi otsustades) nähtavasti algupärasem kalaõngitsemine (nagu see esineb nii Soome „vastaseotsija“ kui ka Munapoika, s. o. tugeva poisi jutus) on Eestis muutund palju usutavamaks vähipüüdmiseks (kuna kalaõngitsus eeldaks ju ka vastavaid hiiglakalu — Soomes küll ongi sel puhul vahel mainitud valaskalu — või midgårdmadusid).

3. Lõppeks on samasugune rändmotiiv ja pääasjaliselt muinasjutu-kangelase tugevuse demonstratsioon ka vastase jalgupidi maa sisse löömine, mida teeb Kp. ka vanapaganaga maadeldes. Mõnes teisendis on see edasi arendatud ka enam ajaöö-ilmeliselt, asetades Kp-ja vastasteks lihtsalt inimvaenlasi. Säärasena esitab seda vähemalt Faehlmann oma visandis:

„Aga mitte alati polnud õnn temale soodus. Kord hävitas raudmeeste

jõud ta sõjaväe. Ta oli tagasitõmbund Ao jõe äärseisse padrikuisse (die Wildnisse) ja elas siin kaladest ning vähkidest, keda ta ise püüdis. Säält tulevad 3 saadikut raudmeestelt ja nõuavad tema allaandmist. Põlgusega pöörab ta neile selja. Aga siis tõmbavad nad oma mõõgad, et küljepäält surmata meest, kelle nägu nad kartsid. Kuid ta märkas nende nõu ja pöördus vihasena nende poole: „Arad memmed, salakavalad mõrtsukad! Mõök, mis Kp-ja tapab, peab rippuma mõne parema puusal. Vigastatud liikmetega (verstümmelt) võiksin teid omaste juurde tagasi saata, aga vääritud karistus häbistab karistajat ühes süüalusega.“ Siis haaras ta kinni kõige lähemal seisva kiivritutist (Helmbusch) ja keerutas teda ringi ümber päa, ja tõusis vihini, nagu siis, kui kotkas läbi õhu tõttab. Ta virutas ta maa sisse rinnust saadik. Ja kohe haaras ta teise ning keerutas teda õhus, ja tõusis kohin, nagu siis, kui torm kõneleb männilavadeaga; ta tampis tema maasse kuni lõuast saadik. Kolmanda haaras ta ja keerutas teda ringi, nii et vilistas, nagu siis, kui välk maha lööb, ja tampis ta maasse, nii et ainult osa raudkübarast välja paistis; jalaga astus ta sellele pääle — ja midagi polnud enam näha. See sündis üle jõe, selle paremal kaldal, kus on praegu mõisa sild¹⁴²⁾. (Järgneb vähipüük, millest oli juttu eespool.)

Et siin Faehlmanni isikupäraselt heroiseerivale ümberloomisele vaatamata loo sündmustikus on mõndagi rahvapärast, näitab temast varem Schüdlöffeli üleskirjutis (Inl. 1836, 529 j.), mille ehtsuses meil ei tarvitse kahelda:

„Kp. (või lihsalt Kaallew) oli vägev eestlaste kangelane (Recke), hiidliku kehaehitusega ja määratu suure jõuga. Ta elas — saaga järgi — sel ajal, kui rüütliid meie maale asusid (sich festsetzten), ja pani neid ennast väga kartma. Kolm julget ja vägevat raudmeest kutsusid ta endaga võitlema elu ja surma pääle. Kõigile kolmele korraga vastu minna aga ei leidnud ta hää olevat; ta siis taganes nende eest, neid enese järele avatelles. Rüütliid järgnesid taganejale, kuid nähtavasti üksikult, igauks nii ruttu kui jõudis. Kui raudmehed tagaajamis-tuhinas üksteisest küllalt kaugele olid jõudnud, jäi Kalev seisma ja alustas võitlust kõige lähemale jõudnud ja tugevama rüütliga. Natukese pingutuse järele sasis ta selle mõlemast õlast kinni, tõstis üles ja lõi nii tugevasti vastu maad, et raudmees põlvini maa sisse sattus. Siis ei olnud muud tarvis kui küljest hoop anda — ja murtud olid raudmehe jalad. Pärast seda kui esimene vastane oli võidetud, oli ka

¹⁴²⁾ Faehlmanni käsikirjas seisab nimi, mida võib lugeda nii Aa kui ka Ao. Et esimene lugemisviis on õigem, näib kinnitavat Kreuzwaldi arusaamine, kes oma lugulaulus siin tarvitab Koiva jõe nime (XX 618). kuid nii kaugel asuva koha kohta paistab imelik F-i tuttavlik maining mõisa (millise?) sillast. Kas pole ta siin mõelnud lihsalt oma enda kodukohta Ao (vahel ka Hao) mõisat ja selle all voolavat pisikest Mustjõe? Võimatu see pole — ka mitte Kreuzwaldi valetõlgendus F-i käsikirja järgi. Ajajärgul, kus juba pastoraatlikust Siioni inglilt sai rahvuslik Liioni ingel, pole midagi imestada, kui ühe väikese a-kuju tõttu paisatakse kurtlev Kp. Põhja-Eestist Riia väravate alla. Vt. sama F-i käsikirja tarvitand Kruse, Urgesch. lk. 181.

teine varsti kinni haaratud, kaelani maasse tambitud, mispääle jalaga ta kael murti. Kolmas rüütel aga, arvatavasti kõige nõrgem, virutati nii sügavale maasse, et ta pää mitu jalga maa alla vajus.“

Juba siin siis puuduvad Faehlmanni poolt nii pidevalt kujutatud eelkäiv sõja kaotus, allaandmis-ettepanek ja salaja tapmise katse, lisajoonteks on võitlussekutse raudmeeste poolt ja nende ükshaaval metsa avatlemine.

Ka Wiedemann (AIÄLE, 421) teab umbes samasugusest võitlusest, kus aga vastaseid nimetatakse lihtsalt kuraditeks (Teufel) :

„Teine kord [eespool räägitakse lauavõitlusest] võitles ta kolme kuradiga. Ühe löi ta kohe põlvini maa sisse, teise kolmeks tükiks, kolmanda veeks. See sündis suurel ümmargusel Laekvere mõisa heinamaal [Simunas]. Võideldes lööb ta kuradi põiani maa sisse, see tema põlvini; teiste järgi oli see ümberpöördukt.“

On selge, millist teisendit neist pidada algupärasemaks — mitte esimesi, mis on enam „ajaloopärase“ saaga ilmega, vaid viimast, mis on ilmselt muinasjutulik (vrd. näit. „vastaseotsija“ Soome teisend b 239, kus isegi maasselöömise kirjeldus on üsna sarnane siin-esitatuga). Kuhu seegi motiiv päris algupäraselt kuulub — kes võiks seda kindlasti öelda? Igatahes esineb maassevirutamine muiski muinasjutes (näit. tugeva poisi jutus). See andis end Kp-ja rahvusvägilaslike dispoitsioonide puhul hästi rakendada ka maa inimvaenlaste vastu ning tarbe korral ligemalt välja maalida. Rüütlite kolmarv on muidugi tavaline muinasjutu meelisarv, kuid ükshaaval nende metsameelitamine näikse kõnelevat ometi võrdlemisi iseseisvast ümbertöötusest. Kas siiski seda viimaks ei järeldand (näit. sellest, et neid maasse löödi üksikult) muidu nii usaldatav Schüdlöffel ise? Vähemalt on paaril korral tähelepanu juhitud suurele sarnasusele, mis sei strateegilisel taganemisel on — mitte näit. Ümera lahingu eestlaste kavalusega, nagu võiks oodata ajaloo-pärase saaga otsija, vaid — klassitsistliku kasvatuse ajal nii tuntud Horatiuse taganemisega rooma ajaloos. Tapmiskatsed vaenlaste poolt võis juurde lisada vist alles Faehlmann — eeskujuks ehk muistend Kp-ja tagaselja tapmisest Kääpa ääres.

7. Võitlusi allmaailmaga.

§ 27. Röövkäik allmaailma.

Juba seletussaagades lingutab Kp. sageli oma kive vastu vanapaganat, keda uuemad pärimused segavad ka kristliku põrguvalitsejaga. Palju selgemal kujul allmaailma vaenlaseks on meie

heeros saand aga seetõttu, et ta on ühte suland vastavate muinasjutude tegelastega.

Juba Schultz-Bertrami esimeses Kp-ja käsikirjas (GEG DH 202) on öeldud, et Kp-ja hülgetöö oli tema põrguskäimine. Ja oma muistendikogus („Estn. Sagen“) toobki ta sellest kaks teisendit (T o r m a s t?).

1) „Kalevipoja vennad keedavad tuel kapsaleent ja vanakurat viib neil öösi liha katlast. Kp. võtab ta seepäale kinni ja virutab põlvini maasse. Kurat põgeneb nii, et ümberringi vesi sinine. Kp. läheb temale jälgi mööda järele ja jõuab põrgu eesõue, kus ta leiab sureliku naise, kaks kruusi, ühes tugevaks, teises nõrgaks tegev vesi. Ta joob esimesest ja tungib põrgusse, kus algab hirmus võitlemine, mis aga lõpeb Kp-ja kasuks, sest vanakurat on hirmus joond nõrgendavat vett. Kp. võidab ta ja paneb ahelaisse.“ Edasi järgneb lugu Kp-ja enda kinnijäämisest kalju külge, millest allpool (§ 29).

2) „Teise variandi järgi püüdnud Kp. järvest kalu; väike mees tuleb kivi alt ja palub maitsta. Kp. lubab, aga niipea kui väike on korra maitseand, on pada tühi. Kolm korda sööb ta nii paja tühjaks, kuni Kp. vihastub, talle põrgusse järele läheb ja ta sääli ära võidab.“ Aheldusest ja muust sellele järgnevast pole räägitud, samuti mitte kolmest vennast, ka põrgu võitlust pole lähemalt kirjeldatud, kuid muidu on lugu sama.

3) Mitte palju erinev pole ka kolmas Bertrami visand (GEG EH 233, 4): „Kollart, Kalevi kannopoeg, moakohhutama, vekohhutama. Nõmmeelanikud (Heidenbewohner). Linnu (?) mäed Ohukotus (Linsche Berge, Odenkatt). Luisk visatud Raplani (?Rappl) Kollarti poolt. Kapsakeetmine hundipesas. Öövalve (Nachtwachen). Kp-ja võitlus kuradiga, kes põlvini maasse lüüakse. Ta kaob ja sinine suits jääb järele. Kp. järgneb kuni põrguni. Kõigi kuradite tapmine. Võitlus tammil, põrgusillal (auf dem Damm, Höllenbrücke).“ Siiaigi vahele on liitunud Kp-ja enda kinnijäämine Jeesuse käsul põrgu seina külge, millest allpool § 29. — Edasi järgneb aga jälle nagu jätkuna eelmisele:

„Eesõuest (Vorhof) leiab ta ühe kuduva (webendes) naise. 2 kruusi tugevaks ja nõrgaks tegeva veega. Kp. joob tugevaks tegevast. Ta tapab 30 kuradi kaasaskäijat (Trabanten), kes hirmu pärast nõrgestavat vett saavad (?). Võitlus ja ahelaisse panek (Anlegen).“

Bertrami toodud variandid, kuigi võõrelementidega segatud ja väga lühidalt edasi jutustatud, kuuluvad rahvusvahelisse muinasjututüüpi, mida Aarne oma kataloogis nimetab jutuks kolmest röövitud printsessist ja millest ta ka Eestis mainib tervelt poolsada teisendit (FFC 25, Mt 301). Selle tavaline sisu on, et (kolme) röövitud kuningatütart lähevad otsima lihtsalt kolm meest (301 A) või kolm ülitugevat vägimeest (kuusepainutaja, kaljude-liigutaja jne., 301 B). Pika habemega kääbus sööb nende katla kaks korda tühjaks ja peksab keetjad läbi. Kolmas mees, teistest targem, ei lase end enam petta ja paharett põgeneb. Too kolmas

mees, jutu pääkangelane, läheb temale järele allmaailma (tavalisti lasevad teda ta kaaslased kõiega august alla), kust ta leiab (kolm) printsessi, kuna peremees (vanamees või madu) magab või on kodunt ära. Naised õpetavad talle tugevuse- ja nõrkusevee saladuse, veeriistad vahetatakse, ärkav paharett joob nõrgestavat vett, mees aga rammuvett, ja nii võidabki mees vastase (maadluses, või vahel 3 vastast, neil pää otsast raiudes). Järg on tavalisti: kaaslased tõmbavad küll printsessid üles, jätavad aga mehe alla, nii et see alles mingi nõiariista, hiiglalinnu v. m. s. abil koju pääseb ja oma õigused pärib.

Nagu sest näha, ei tarvitse siin sangaril olla mingit erilist, üleloomulikku jõudu, veel vähem Kp-le tavaliselt omast hiidlust. Ta võidab pahareti lihtsalt naiste kavaluse ja rammuvee abil. Osas teisendeis (301 B) esineb päätegelane küll ka ilma rammujoogita määratu tugevana. Nii näit. ei tarvita ta juba allajõudmiseks köit ega kavalust, vaid kohe toorest jõudu, purustades allmaailma ukсед v. m. s. Kuid enamasti on selles alarühmas tugevad isegi kõik kolm meest või, nagu neid vahel nimetatakse, kolm kasu-venda. Viimasesse alatüüpi kuulubki Bertrami esitatud 3. teisend ja sinna juhivad ka maakohutaja, veekohutaja ning Kollarti (< Koljat?) nimed, olgugi et neid ühes teisendis kutsutakse ka Kp-ja vendadeks. On ilmne, et Kp-ja nimi on siia rahvusvahelisse muinasjuttu hiljemini sisse kantud. Kõige rohkem neile Bertrami teisendeile tuginebki Kreutzwaldi eepose vastav põrguseiklus. Kuivõrra on see liitumine rahvapärane?

Vastavad muud teisendid on üsna segased ja väheütlevad. Isegi Faehmanni algvisand (K o e r u s t?) ainult mainib: „Kabalala mõisa juures pidi see olnud olema, kus ta [Kp. lauakoormaga] väsinult ühest koopast mööda läheb. 3 noormeest istuvad selle ees tule ja katla ümber.“ See on nii katkendlik (ja esineb eraldi käsikirja 20-ndal leheküljel), et kindlasti võime siin oletada vaid mingit näilist lünka, mille on ettekandja täiendand kas suusõnaliselt või mõnelt muult kaotsiläind lehelt. V a i v a r a s t teatab J. Sõster (E 44 498 j.) Kp-ja ning vp-na maadlusest ja vp-na põrguvajumisest, millest jäänd Vaivara keskmisele (Põrguhaua) mäele nõgu; teisendi järgi olevat Kp. temale põrgusse järele läind, ta säääl võitnud, kolm neidu ning kulda kaasa võtnud ja tagasitulekuks nue väljakäigu kaevand (osa lisandeid selles jutustises näikse olevat mittepärimuslikud). Üsna lakooniline on

A. Kivi teade Kadriinast, et seal „tuntakse“ Kp-ja „põrguskäimist“, siis arvatavasti umbes nagu eeposes. Veel vähem täpselt usaldatav kui J. Sõsteri omad on J. P. Sõggel'i teated Paistust (H II 43, 215), mille järgi Kp. viib vp-na kotiga põrgusse, ja H. Schults'i lautus Koerust (H II 13, 454, vrd. sama H II 39, 696), mille järgi Kp. ja Vana Sulev sõidavad laevaga põrgusse, kus Kp. võidab vanapoisi ning toob ära kullalaeva ja 3 kuningatütart¹⁴³). Tüüpiline oma igasuguste segimotiivide liitumisega, kuid siiski võrdlemisi täielik on üks teisend Põltsamaalt (M. Luu H II 49, 926 jj., a. 1895), kus põrguskäigu-looga on ühendatud ka veel Hansu ja Greetakese jutt (Aarne Mt 327 A):

Kaks väikest tütarlast eksivad metsas, vanapagan viib nad enda poole; lapsed jooksevad jõuandjast pudelist, põgenevad, vp-na vanamoor jookseb neile järele, püüab nad kinni, paneb raudpuuri, kavatseb ära küpsetada. Kp. tuleb endale põrgust kulda otsima, pistab vanamoori küdevasse ahju, vabastab lapsed puurist, laob 7 vakast kotti kulda täis, pistab jõuandja ning jõuvähendaja veepudeli tasku, rändab 3 päeva tagasi, jõuab Tammiste mõisa, magab 3 päeva, võtab Tammistest 700 saelauda selga, paneb nende pääle kullakotid ja lapsed ning hakkab Soome minema; merekaldal kuuleb müdinat, näeb „vana põrgu poissi“ end taga ajavat, läheb otse läbi mere, vp-na jalad on aga lühemad ja ta upub; lastest saand hiljemini „kuulsad Eesti naisterahvad“. (Romant. t.)

Pärimusehtne, kuid väheütlelev on üks märge Kodaverest (L. Kettunen EKns 32, 1): „Tulnud Kp., 200 lauda olnud seljas, kaks tüdrukut olnud laude peal. Ise veel ütelnud: „Tited one mul laude õtsan.“ Vei neid nõndaviisi edasi. Tema oli neid nõidade käest ära päästnud ning põgenes. Tuli sot'ilastega [sortsidega] sõda.“ (Järgneb lauavõitlus.) Samuti ei ole meil põhjust palju kahelda K. Ruut'i teates Helmest, et sääl Puudepaimendaja ning Jõgedesulguja kaaslast kolmandat põrguskäijat on nimetatud Kalevipojaks (Eesti Kultura II, 256).

Kindlasti ei ole siin siis tegemist ainult Bertrami „võltsinguga“, vaid Kp-ja vägilaskuju on paiguti küll ka rahvaluules astund kõige vägevama printsessipäästja kasuvenna ossa, — on ju sarnasus mõlema kangelase vahel nii suur. Siiski näib see olevat sündind võrdlemisi juhuslikult siin ja sääl, nähtavasti ilma kindlakujulisemat iseseisvat lokaalredaktsiooni moodustamata. Isegi selle ühinemise vanaduse kohta ei saa me mingeid kindlamaid jä-

¹⁴³) Üsna väheütleavad aardemuistendid on üleskirjutised Kp-ja kullakasti mahamatmisest Pilistveres (J. Keller E 25 294, sama H III 26, 741) ja Tartus (A. Kutta H II 64, 397).

reldusi teha (vähemalt mitte ilma printsessipäästegi jutu laiema uurimiseta), sest seginemine oma sporaadilisuse tõttu võib olla paiguti õige vana, vahel üsna hiljutine. Igatahes eeldab ta käsitust Kp-st kui sümpaatsest ja mitte väga koletis-suurena kujuteldud vägilasest, sest vaevalt oleks viimane võind liituda umbes tavalise inimese suurusena mõeldud muinanditegelasega.

Enam kui printsessipäästmise jutust on senises Kp-ga käsitlevas kirjanduses kõnet olnud n. n. tugeva poisi jutust (Aarne Mt 650 A). Nagu eespool (§ 7) mainitud, on E. N. Setälä pidand seda juttu isegi kogu Kp-ja nime tekitajaks ja levitajaks.

V. J. Vuorijoe vastava uurimuse põhjal (isikl. s. andmed) võime „tugeva poisi“ jutu põhikuju pidada umbes järgmiseks: Poiss on sündind inimese ning karu vördjana ja nii omandand nõidusliku imetugevuse juba algusest pääle. Ta avaldabki seda kohe ja alati, rikub tavalised tööd oma hiiglajõuga, teda kardeatakse ja tahetakse hukata ning saadetakse ta selleks: 1. kaevu puhastama, visates järele (veski)kive — mille üle aga poiss ainult naerab, 2. pahareti veskile, kus ta aga jahvatab paharetti ennast, ja 3. põrgu varandusi tooma, kust ta nad toobki, võites maadluses kuradi. Pääle nende, hr. Vuorijoe arvamise järgi algupäraste seikluste on hiljemini liidetud veel mõningaid muid. Eriti on ühine allmaailmaskäik kaasa mõjund segunemiseks printsessipäästja jutuga, nii et tihti üheskoos esinevad niihästi ääretu tugevus (põrgu lõhkumine ja kulla röövimine) kui ka leemekeetmismotiiv alguses ja naise ning rammuvee motiiv sees. Kogu jutt on üsna toore jõuimetluse sooviprojektsioon, millega võrreldes printsesside päästmine saladusliku altmaavalitseja käest on mitmeti müstilisem ja huvitavam.

Kui nüüd aga otsime Kp-ja tõelist sugulust niisuguse „tugeva poisiga“, siis leiame, et see on võrdlemisi vähene. Kui maha arvata selgesti uueaegsed ümberristimised, võime kõnelda ainult tugeva poisi teatavast juhuslikust mõjust mõnes Kp-ja jutus, nii näit. Epp Vasara poolt jutustatud põrgusõidu-jutu teisendis (P a i s t u s t Sb GEG 1877, 32, vrd. § 29), kus Kp. tungib, raudnui käes, põrgusse ja lõhub põrgu ukсед, samuti A. Karu teateis (P ä r n u s t, E 47 407): Kp. võidab esmalt kaardimängus kuradilt kõik hinged (muidu harilikult teeb seda Salomon vmt., vt. FFC 25, Aarne Mt 803*), teeb aga siis veel (õieti tarbetult) mitmesaja-puudase haamri, lõhub põrgu värava ja toob kõik hin-

ged välja. Nagu nägime, võib see tugevale poisile omane nuiategemine olla mõjustand (alles Faehlmanni kaudu?) ka kujutust Kp-ja Kääpas lamava mõõga tegemisest, samuti tugeva poisi vastu sihitud tapmiskatsed ehk mõjustand Kp-jagi tapmismotiivi põlvederaiumise abil. Ei ole võimatu, et siit on Kreutzwald (vist küll rahvaluule kaudu) saand ka pildi Kp-ja lapsepõlve jõunäiteist kätakilõhkumise abil. Kuid kõik need ühiskohad on võrdlemisi üldised ja ebakindlad, kuna tugeva poisi pääseiklusi Kp. tavalisti kaasa ei tee. Samuti võib Kp-ja ning vp-na sageli esinev *maadlus* põlvneda ka hiidude omavahelisest maadlusest, kuigi siin tugeva poisi mõju vähemalt mõnel juhul on tõenäoline.

Üsna vähe levind, väga võimalik, et alles Kreutzwaldi enda (või Lagose) algatatud, on Kp-ja sidumine „tugeva poisi“ kaevupuhastuse-looga (n. n. Kõue tütre loos, Kp. X).

Kokkuvõetult ei ole meil siis Eestis küll kuigi kaaluvaid tõesiti omaaegsele teorialle, et kogu Kp-ja nime ja kuju algupära tuleb otsida just siit tugeva „sepa“ (või *kälvis'e*) poja jutust¹⁴⁴). On tegemist ainult juhuslikkude ja vähelevind seginemistega mõne Kp-ja-loo ning selle nagu teistegi muinasjuttude vahel. Nii esineb ta muide vahel veel ka maagilise põgenemise ja imeasjade mahaviskamise jutu pääteglasena (Mt. 313, M. Kampmann Väike-Maarjast H II 11, 411, vrd. ka H. Masing Vaivara H II 36, 389), samuti juba mainitud „Hansu ja Greeta“ jutus (Mt. 327 A), kõnelemata Kp-ja enda pörgussejäämise pärimustest, millest allpool.

§ 28. Vangistusloo teisendid.

Kalevipoja suhted altmaailmaga ei piirdu mitte ainult muinasjutupärase pörgu-röövimislooga. Sellega on seotud ka tema lõplik saatus ning kadumine ja nimelt palju levinumas ja vaneemas juturingis.

Juba Bertram oma kirjas Sachssendahl'ile (3. VI. 1850) juhib tähelepanu asjaolule, et Kp-ja lõpu kohta on teateid kahesuguseid. „Kuna Faehlmanni saagad Kp-ja lasevad langeda ta enese

¹⁴⁴) Huvitava paralleelina võiks märkida, et Lätis seevastu küll kogu rahvuskangelaseks tõstetud Lāčplēsis (Karutapja) kuju on nähtavasti põlvnend lihtsalt rahvusvahelisest karuvärdjast. Kuid Karutapja loo pääseiklusteks ongi just ka Mt. 650 A omad.

mõõga läbi, kujutab minu oma sangarit igavesti elavana, valvates põrguvürsti, käsi kaljusse löödud.“ Ja nii ongi. Kp-ja lõpust teab rahvas ilmselt kaks iseseisvat lugude tüüpi ja nende ühendus (siis põrgusõit p ä r a s t surma mõõga läbi, nagu leiame Faehlmannil ja Kreutzwaldil) on väga vähe levind, võib-olla üldse mitte rahvapärane redaktsioon.

Jõhvist (?). Veske 3, 632: Kp. otsis hobust, kes teda kannaks, kurat pakub ennast, jookseb põrgu; uksele hüüab hääl: „Käsi üles!“ Kp-ja käsi jääb ühe naela külge, hobune põrgusse. Kp. valvab ja pääseb alles maailma lõpus; raputab jõuluõöl kätt; nii ei julge hobune välja tulla.

Haljalast. M. Veske, Verh. GEG VIII 3, lk. 70 j. (vrd. Veske 3, 632) a. 1876: Pärast seda kui kuradid huntide kujul Kp-ja hobuse ära söid, otsib ta enesele uut, satub ostma kuradist hobuse, kes teda tahab viia põrgusse. Hääl hüüab: „Käsi püsti, Kp.!“ Kp. lõi käe vastu ukseposti ja jäi rippuma, hobu jooksis aga oma koju, ja see oli põrgu. „Kp. oli oma pahema käe löönd ühe suure naela otsa, mis ukse piidas oli, ei jõudnud seda enam lahti teha ja on veel praegu samas seisukorras. Ta kaitseb põrgu väravat, et vana kurat välja ei saaks, ja teeb seda ilma lõpuni.“

„Igal jõulu hommikul tahab end Kp. lahti rabelda, aga see ei õnnestu tal. Kurat mürab (poltert) siis põrgus ja tahab välja, aga ta ei lase teda. Iga hoop, mis sepad löövad alasile, teeb Kp-ja käele valu ja lööb naela, mis läbi ta käe puuritud, kõvemini kinni. Kui Kp. jälle vabaks saaks, on sepad esimesed, kellele ta kätte maksaks.“ (Samal kujul [täpsus küsitav] ütleb Veske end kuulnud selle loo ka Holstres [P a i s t u s] paarkümmend aastat varem. Hääl hüüdnud: „Kp., käsi tulpa!“)

Kadrinast. Blumberg, Quellen, lk. 91, a. 1869 < J. Baumann, Udrikast: „Valjad pihus, läks Kp. omale hobust otsima. Ta läks Peipsi järvest läbi ja vesi tahtis üle saapa sääre sisse tulla. Kp. ütles: „Ära hakka meest narrima.“ Kurat muutis oma tütre hobuseks, Kp. lõi käega seila peale ja ütles: „See on nõrk, see ei või mind kanda.“ Siis muutis kurat oma poea hobuseks. Ja kui Kp. oma käe hobuse seila peale pani, nägi ta, et see teda kanda ei võinud. Siis andis kurat oma ema ja tegi teda valgeks hobuseks. Kp. katsus käega ja ütles: „Se kannab küll, se on tugev.“ Tuhat nelja viis kuradi ema teda kaugemale, ja Kp. ei võind teda kinni pidada. Siis ütles heal taevast: „Ristipoeg, ristipoeg, löö käsi tamme!“ Tamm juurtega pihus. Siis läks kuradi ema tuhat nelja põrgu poole. Heal ülevalt andis Kp-le nõu, käsi piita lüüa. Hobune jooksis jalgade vahelt läbi ja Kp. jäi põrgu ukse taha, tamm pihus.“

Teisendi järgi (Imastust, A. Seefeld) haaras Kp. enne tamme ja männi pihku.

Rakverest. J. Lilienbach < M. Treial (Kadrinast sisserännand), E 8303 j., a. 1890; sama H II 46, 492: Kui hundid Kp-ja hobuse ära söönd, otsib ta enesele uut hobust, mis teda kanda jõuaks. Vanapagan muudab enese hobuseks, Kp. istub selga, rõõmus. Hobune aga tahab teda põrgu viia. Värava ees hüüab Jumal: „Ristipoeg, tõsta käsi piida taha!“ Kp. täitnud

käsu; piida taga olnud aga nael, mis Kp-ja käest läbi läind. Vanapagan läind alt edasi põrgu, aga Kp. jäigi piida külge rippuma põrgu uksehoidjaks.

Väike-Maarjast 1. J. Palm, H II 11, 872, a. 1890: „Kalevipoeg vanal ajal pole leidnud hobust, kes teda kanda oleks võinud. Viimaks leidnud ühe valge mära, kelle seljas Kp. sõita võinud. Seal hüüdnud Jumal ülevalt: „Ristipoeg, ristipoeg, põrgu viiakse, löö käsi ukse!“ Juba sõitnud valge hobune põrgu väravast sisse, seal saanud Kp. kätt sirutada ja löönd käe ukse piita. Aga sepad olnud valmis juba kätt ukse kinni naelutama. Ennegu Kalevipoeg keelata saanud, olnud käsi ukse kinni igavesti. „Kui veel lahti pääsen siis kautan esiteks sepad, teiseks naeste sugu maa pealt. Muidu pääseks ma kütkest, aga seppade ja naeste pärast ei pääse ma mitte. Sepad kui nad tühja alasi peale haamrid löövad ja naesed kui nad paja sanga haljastavad, naelad veniksid välja aga sepad kinnitavad tühja alasi kölinaga, naelad roostetaks, aga naesed ei lase paja sanga haljastamisega.“

Väike-Maarjast 2. J. Elken, E 41 997, a. 1901: Kp. otsib enesele uut hobust. Vanapagana pojad ja viimaks vp. ise muudab end hobuseks ja kui Kp. temale selga istub, tahab ta temaga kiirelt põrgu sõita. Vanajumal näeb ja hüüab: „Ristipoeg, ristipoeg! Löö käsi piita!“ „Kp. löi käe piita põrgu ukse juures ja jäigi kätt pidi piida külge.“ Praegu ta sääal valvab, „üks käsi piidas kinni, teises käes suur pomm, et vanakurat välja ei pääse“.

Väike-Maarjast 3. J. Kuusler, E 42 003, a. 1901: Kp. künnab ja kisub kuuski üles. Jumal küsib: „Mis sa teed?“ Kp.: „Koerastan kanepit.“ Aga kui ta magas, tuli põrgu hunt ja murdis Assamalla! ta hobuse. Kp. kihutab hunti taga, see jookseb põrgusse. Kp-ja käsi, millega ta hunti tahab virutada, jääb põrgu piida külge jäädavalt. Valvab, et kurat ei saaks välja.

Koerust (või selle ümbrusest) 1. Faehlmann, SKp., a. 1839: Nagu öeldud, ühendab Faehlmann mõlemad rahvaomased teisendid nii, et põrgusseminek järgneb pärast Kp-ja kehalikku surma mõõga läbi. „Vaim, mure paelust pääsend, lehvis üles õndsate jumalate elumajadesse. Aga Vanaisa läks murelikuks: Vägev mees oli suuri tegusid toime saatnud ja palju vacn-lasi võitnud; kui ta taevas ilma tööta on, siis võiks ta ette võtta julgeid naljatusi, mis jumalaile mitte armsad ei oleks. Kurat ja tema sellid olid sel ajal Vanaisa vastu sõnakuulmatud olnud ja Kp. oli näidand, kuidas nendega valmis saab. Temale anti siis ametiks põrgus korra järele vaadata ja kuradit karistada, kui ta Vanaisa sõna ei taha kuulda.“ (Kp-ja vahepealne taevatõus ja lõpp on nähtavasti Faehlmanni enda lisand. Romant. t.)

Koerust 2. H. Schultz, H III 4, 54—59, a. 1890. Sama H II 67, 385 j.: Taevataat saadab ingli, kes Kp. haavad „ühe eliga“ terveks teeb. Siis annab ta temale hobuse ning mõõga, Kp. istub ratsule ja ajab uuesti taga vanatondi teenreid, viimaks teda ennastki. Kurat põgeneb põrgusse, Kp. jääb põrgu ukse taha valvama, mõök peos. Säält pole Vanaisa teda enam lubandki ära tulla. Isegi tukkuda ei tohi ta kauemini, kui noa tera ülespidi on. (Osalt romant. teis.) Sama noa ja valvamise motiiv samalt ka H II 39, 42.

Ristilt. J. Holts, E 2251 j., a. 1892: Pärast lauavõitlust 777 lauaga võitlevad Kp. ja vp. veel kord. „Kp. otsinud ja otsinud ja leidnudki

viimaks Põrgu üles, läinud sisse ja leidnudki Vanapaganad oma perega kodust. Vanapagan asunud kohe oma teenritega Kp-ja kallale, küll annud Kp. neile valu, aga neid tulnud pärast ikka enam ta ümber. Kp. nottinud neid küll esiotsa maha kui sääski, viimaks tulnud talle ikka väsimus kätte. Ja Vanapagan saanud tast võitu. Visanud Kp-le ahelad kaela ja sidunud Kp-ja välja põrgu nurga külge kinni. Kp. mõtelnud, ega see nurk ometi mind küll kinni ei pea. Kui Vp. parajasti olnud magama jäänud, tõmmanud Kp. täie jõuga põrgu nurga maha. Vanapagan ärganud selle kolina peale viimaks üles ja jooksnud oma sulastega Kp-ga kinni võtma. Saanudki viimaks ta suure vaevaga kätte, ja pannud teda üles põrgu harja peale. Seal peab Kp. veel praegu kinni olema.“ (Osalt subjektiivsete täiendustega teisend?)

L ä ä n e m a a l t (? või saartelt?). A. Jacobson, GEG DH 233, 2; sama Inland 1856, vg. 140, ja Russwurm Sag HWÖR, lk. 9 j.: „Kui Kalev oli saand rikkaks tegudest, olevat ta sõitnud temale tundmatul teel. Üks hääl taevast olevat talle hüüdnud: „Kallev kus sa sõitad!“ „Hea all, parras peal, liikkas päle“, olevat ta vastand ja edasi sõitnud. Küsimust korratatakse talle; ta vastab samade sõnadega ja ratsutab edasi. Lõppeks kuulis ta enda lähedal põrguelanikkude kisa („Põrgolaste kissa olli jo lahti kuulda olnud“). Siis asetatakse talle küsimus kolmat korda: „Kallev kus sa sõitad!“ mispeale ta vastab: „Ei Jummal tea, kus ma lähhan.“ Nüüd ütleb hääl: „Tõsta käed ülles!“ Ta sirutab käe üles. Samal silmapilgul aga oli valge hobune (vana kurat) ta alt läinud ja ta jääb mõlemate kätega põrgu värava ülemise raami külge (Põrgu värava vanna päle) rippuma, ja sääl olevat ta samas asendis praeguseni, karistuseks antud vastuse eest: „Ei Jummal tea, kus ma lähhan.““

S a a r d e s t. J. P. Söggel, E 47 287, a. 1910: Kp. ja vp. võidelnud ja Kp. oli võitnud, ajand vp-t taga kuni põrgusse, jäädes ise väravasse valvama. „Ka praegu valvavat Kp. põrguvärvaval alles vp-t ega uinuvat iialgi, et vp-l mahti oleks välja ilmuda. Kui aga keegi laps või muu inimene peaks rüa või muu terava riista selili maha unustama, siis uinuvat Kp. magama ja vp-l saavat jälle vabads.“

P a i s t u s t 1. M. Veske < Epp Vasar, Sb GEG 1877, lk. 34—37: Algu sama, mis Haljalas: Hundid, uue hobuse ost jne. Üks vanamees hüüab metsast: „Kp., käsi püsti!“ „Ta tõstis oma käe, löi ta vastu posti, jäi rippuma, hobune aga libises läbi värava, mis kohe kinni langes: kurat tahtis Kp-ga põrgu viia, Jumal aga ei tahtnud seda mitte ja andis talle metsast hääd nõu. Kp. nägi end põrgu värava ees, ei saand aga mitte sisse. Ta vaatas natuke aega ümber ja leidis põrgu võre ääres (am Höllengitter) ühe sepikoja, see oli üks põrgu sepikoda (eine Höllenschmiede). Siin laskis ta enesele teha vägeva raudnuia, läks siis tagasi põrgu värava juurde, virtas nuia vastu raudväravat ja purustas selle. Põrgu värises ta löökide all. Kuradid jooksid „hirmuga kinch kauch kokku“ ja hüüdsid: „Kes võiks see olla? See peab olema vägev mees: kes põrgu väravad võib sisse lüüa, peab olema tugevam kui meie.“ Nad nägid Kp-ga nuiaga sisse tulevat, jooksid ehmunult laiali, viskasid oma hangud (Schürgabeln) minema, hüppasid üle põrguvõre (Höllengitter) või peitsid end ära. — Kp-ja läbi on eestlased saand põrgust kindlad teated. Põrgu keskel oli ümmarik järv sinise veega.

Selle järve ääres seisid puud, mille okste külge olid inimesed ahelatega seotud, kuna alt vägevad tuleleegid nende poole üles löid. Põrgupuudele ei tee tuli mingit kahju. Siin ja säääl olid katlad, kus keedeti inimesi. Katlas, kuhu Kp. kõige enne vaatas, oli keegi ilus neiu. See oli üks kuningatütar, aga lapsetapja. Kui Kp. temale lähenes, et teda päästa, hüples ta katlas („tegi ülpädi ülpädi“). Nüüd tuli Kp. kõigi põrgus piinatavate eesotsas põrgust välja. Kui ta nii edasi läks, oli ta uhke, hooples, et ta nii palju oli päästnud, ja laulis:

*Mull om taskun taeva võt'ma,
Mull om põvven põrgu võt'ma,
Ihu-puhun ilma võt'ma.
Taskun tantsva taeva võt'ma,
Põvven tantsva põrgu võt'ma,
Ihu-puhku ilma võt'ma¹⁴⁵⁾.“*

Järgnevas jutustatakse Kp-ja reisust üle mere, tagasitulekust, kuigi kurat rannalt tormi vastu teeb, linnaehitusest ja surmast vaenlaste „vibalite“ läbi. „Kui Kp. ära koole, siis panti tema tõise ilma ihu põrgu vahiss.“ [Nagu allpoolsest seletusest näha, tuleb mõista „tema ihu mis ta teises ilmas sai“.] „Ka Kodaverest rääkisid paar isikut mulle sedasama. Väga sagedasti olevat meie jutustajanna sünnikohas naljaviisil öeldud: „Mis meil nüüd viga! nüüd o' õige hää õige: Kalevipoeg on põrgu havva vahin, ei lase inimese engi sissi ega vanapaganid välja.“ (Vt. ka Sb GEG 1876, lk. 166 ja Veske 3, 335).

Paistust 2. M. Veske, umbes niisama nagu Haljalast (vt. see).

Viljandist. J. Riiet, H III 19, 849 (vastaseotsija-looga on liitunud lõpp: Kp. ja vp. võistlevad kiviviskes, vp. põgeneb põrgusse, Kp. järele): „Põrgusse sisse minek käis kalju vahelt läbi. Kui Kp. sääält läbi läks, löi ta käe ülesse kalju prao vahele kinni ja jäi sinna vahiks, et vana kurat põrgust enam välja ei pääseks inimesi eksitama. Pärast löönud põrgu sepp Kp-ja veel raud naelaga kalju külge kinni.“

Kolga-Jaanist. J. A. Veltmann, E 23 511 j., a. 1898: Kp. otsib hobust, proovib kahte, valib kolmanda, see kihutama. Hääl käsib: „Kp., löö käsi tamme kinni!“ Tamm üles. Põrgu ees hääl: „Löö käsi ukse piita kinni!“ Piit oli kõva ja pidas vastu, hobune jooksis alt põrgusse. „Kp. jäi aga põrgu ukse pääle vahiks. Säääl ei lase ta ühtegi kuradit välja ega ka inimesi sisse ja on ka veel tänapäevani selles ametis. Kp-le vastu tulijad kolm meest ja hobust olid kõik vanad põrgu poisid ise.“

Laiuselt 1a (?). M. Mohn > Kreutzwaldi kiri Faehlmannile 2. X 1849: „Minu famuluse jutustuse järgi kuulub põrgusõit Kp-ja viimaste seikluste hulka; ta ei tule põrgust mitte enam tagasi: „Tema sõitis valge obbuse seljas, ei pannud enam süggavas mõttes tähhele, et värrav vägga maddal olli, kust ratsa obbosega läbbi ei võinud peasta. Obbune pühkis tedda seljast

¹⁴⁵⁾ Pea täiesti vastab sellele põrgutungimise kujutusele jutt Kristuse põrgutungimisest (kuigi ilma tugevapoosilise nuiata), kuradi aheldusest ja hingede vabastusest, peale Salomoni Mt-s 803*, näit. H II 49, 922 < Põltsamaa, H II 61, 75 < Vastseliina j. m.

mahha ja tulli üksi taggasi; Kallevipoeg olli uimaselt obbuse laudilt mahha kukkunud. Nõnda leidis tedda kurrat, võttis tuggevat raudahhelad, mis maallused teinud, köitis Kallevi poea jallad kammitsasse ja panni ahhela otsad sure kaljo pakku külge kinni, et mees ennam ei peasnud. Kui lahtipiüdmise raplemine tük aega asjata jänud, seal ütles Kallevi poeg: „Hä kül, ma tahhan iggaveste põrgu värrava vahhiks seia jäda, agga vanna sarvikul peab sest ennam kahju sama kui mulle: ma tahhan innimesi ärra kelata, et ennam sisse ei pease. Sellepärrast ütleb rahvas, kui vikkati, kirves, nugga, ehk mu terrav riist terraga püsti jääb: käna terra pool alla, muido leikab Kallevi poea ahhelad katki ja põrgu värrav jääb vahhita. Kus põrgu värrava auk on? sedda ei tea keddagi. Mõningad rägivad Kabla [Kabala?] mõisa liggidal; agga teised, kes seal käisid, ei leidnud rägitud auku egga kuulnud seatlatse rahva suust middagi.“

Pärast seda kui mõök ta jalad ära oli lõigand, olevat ta veel pikemat aega hobuse seljas juhtumusi läbi eland (auf Abentheuer gegangen seyn), kuni ta põrgu väravasse lamama jäi.“

Laiuse 1b. Samast allikast on teade Blumberg, Quellen 92: „Seda Kp-ja põrgusõitu [vt. Kadrina t.] tundis ka Märt Mohn ja lisas juurde: „Kui Kp-lt sel sõidul [kurathobusel] küsiti, kuhu ta sõidab, on ta vastand: „Siit tulen ja sinna lähän, hea mees ja hea hobune.“ Põrgu sissekäigu juures peab Kp. vahti pidama ja veel 40 a. eest ei tohtind Laiuses ühtegi terariista panna teraga ülespidi, et mitte Kp. magama ei jääks ja kurat põrgust välja ei lipsaks.“

Tormast (või mujalt Põhja-Tartumaaalt) 1. G. Schultz-Bertram, ES, a. 1839: Kp. tungib väikese katlatühjendaja järele põrgusse (vt. § 28), võidab kuradi, paneb ta ahelaisse. „Jumal hüüab talle viimaks: ta löögu rusikaga kaljusse. Kp. kuuleb käsku ja läheb lõksu. Ei saa kätt enam välja. Nii seisab ta praegu oma võidetud vaenlase kõrval ja valvab teda. Ometigi on vanakuradi sulased tegevad, et teda ahelatest vabastada. Seda võib ainult peergudega, mis inimeste hooletuse pärast kahest otsast süüdatud; neid tarvitavad kurjad vaimud, et ahelaid aegamööda ära põletada. Aasta lõpul olevat need juba üsna õhukesed nagu jöhvid, kui aga jõulu ööl k. 12 Kristus on üles tõusnud [?! erstanden], muutuvad ahelad niisama jämedaiks, nagu enne olnud, ja töö algab uuesti.“ [Mõeldud on nähtavasti mitte jõulu, vaid ülestõusmis-püha ööd?].

Tormast 2. Teises Bertrami teates (GEG, EH 233, 4) järgneb Kp-ja põrgusse tungimisele (vt. § 28): „Jeesus käsib tal rusikaga seina lüüa, see jääb kinni ja ta valvab seal praegugi. Ahelad lähevad õhukeseks, kuna kuradid põletavad neid oma peergudega, mis kahest otsast süüdatud. Igaks jõuluks on ahelad peened kui juus, aga muutuvad siis jälle niisama jämedaiks kui enne, niipea kui kirikus kiidulaul kõlab.“

Kodaverest (Palalt). L. Kettunen, EKnS 32, 1, a. 1910: „Kp. läind jõest jooma. Tõised (sortsilased) rajunud kindusooned maha. Pandud hobuse selga, läind põrgu ukse juurde, tahtnud ust maha koputada. Käsi jäänud aga kinni ja on kuni viimse päevani.“

Rõugest. H. Tampere, ERA II 26, 207: „Kalõvapoig ollev kalju

rahna küljen kinni. Suur kodask käib nokaga sedä mäge hõõrman, sis viimäte pääses vallale. Vanarahvas nii kõneli.“

Tea d m a t a kust. Kruse, Urgeschichte d. e. V., lk. 182, a. 1846: „Kristuse sündimise ajal kadus ta äkki ära. Ta naelutati põrgu värava külge.“

Tea d m a t a kust. Wiedemann AIALE, lk. 422 j., a. 1876: „Kalevipoeg oli Jeesuse ristipoeg ja alguses hää, hiljemini aga läks ta ülemelikuks. Siis võttis Jeesus ta suguorganeid- (Schamtheile) pidi kinni ja viskas ta sohu ja kui ta säält jälle kohe välja tuli, aeti ta jõkke ja muudeti „ottaks“ (saarmaks). Lõpuks tõugati ta põrgusse, ja kui teda sinna viidi, viipas (winkte) ta veel käega lahkumistervitusi (Scheidegruss).“ [Sohu viskamine on nähtavasti pärit Knüpffer'i teatest Ros. Beitr. IX, 1817, lk. 58, vt. § 15.]

Pääle nende põrguteisendite kuuluksid siia veel kaks lugu meie sangari kadumisest muinasjutulis-müütiliste kõrgemate jõudude vahelesegamise ja köitmise tõttu, kuigi need ei kõnele otsekohesest põrgusseviimisest. Nii jutustab arvatav Kreutzwaldi ballaad „Kalew's Sohn, nach einer Ehstnischen Volkssage“ (E. Kirj. 1926, lk. 633 j.), et Kp. oli kuri hiid, kel oli palju naisi ja kes röövis ka ühe soome nõia tütre; selle eest muutis nõid ta koll-elukaks (Unthier) ja pani ta kui mammutelaja (Mammuth Thier) ahela otsa, kus ta hüppas ja möirgas, nii et kõik olid hirmul ja isegi maa mürtsus (kracht). Viimaks torkas üks mööduva „vaimude väe“ ratsanik ta surnuks ja ümberkaudne rahvas tõmbas rõõmutsedes talt naha maha ja laotas selle orgu (vt. § 15 ja § 32).

Kuigi siin nähtavasti traditsionaalseid aineid võib olla õige vabalt tarvitatud (nii Kp-ja hobuse naha asemest saadud ta enda naha ase), pole ometi võimatu, et naise röövimise, loomaks muutmise ja köidepanemise (aheldamise) motiivid on pääjoontes pärimuslikud.

Kuigi teisekujuline, kuulub siia teisenditeringi nähtavasti ka osalt kahtlase H. Schultz'i Koerust saadetud (E 12 727 j., a. 1894) lugu „viimasest Kalevist“. Kp-ja ja Kalevi nime vahe ei tähenda palju, ja hoolimata ilmselt vähetraditsionaalsest idealseerivast koloriidist alguses, teema ise, sangari titaanlik uhkustus ja selle karistus Jumala poolt — tundub ometi rahvalik.

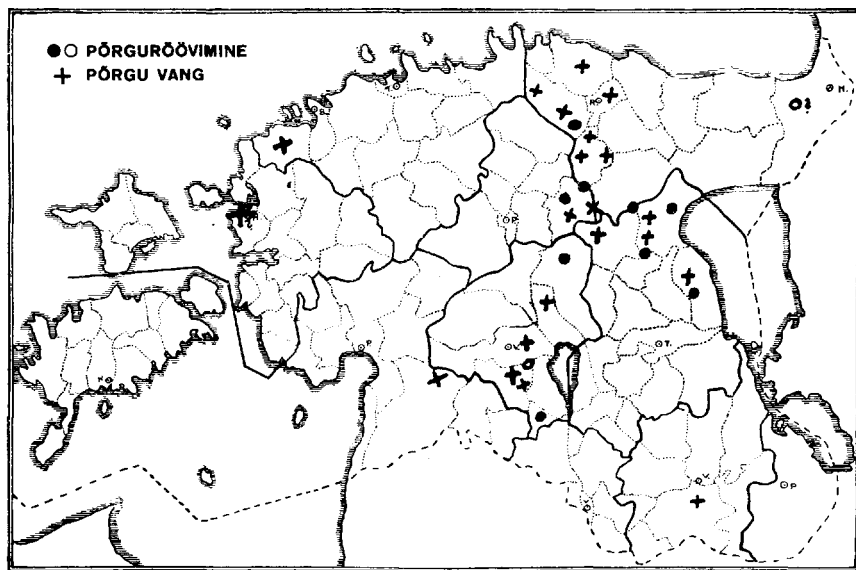
„Enne vanasti olnud Kalevite sugu Eesti maa valitsejad, kuningad ja ühtlasi ka kohtumõistjad, sest et need kõige kõvemad või kangemad vägilased olnud. Kui veel kõige viimne Kalev Eesti maad valitsenud, siis kihutanud üks mees rahvast taga, et nad Kalevi omast kohtumõistjast ja kuningast lahti teeksid. Kalev ei olla mitte kõige kõvem, vaid kõvemaid mehi olla veel küllalt, ja tema ise üks. Rahvas tõstnudki tüli ja tahtnud Kalevit

lahti teha. Võtnud nõuks enne proovi katsuda, kes kõige tugevam on, et seda siis kuningaks tõsta.

Kalev võtnud suuri saunasuursi kiva kätte ja mänginud nendega. Vastane ei jõudnud niisuguseid kiva liigutadagi. Seda nähes võtnud Kalev suure kivi ja visanud selle südametäiega vastase pääle. Ise suurustanud oma jõu pääle. Seda suurustamist kuulnud vana Jumal, see lõiganud tal läbi südame ja ta võtnud nõuks Kalevi uhkust vähendada.

Saatnud siis määratu suuri kiva Kalevi ette ja ütelnud: „Kui sa väge mees oled, siis katsu need ka üles tõsta. Arvad sa aga, et sa neid ei jõua, siis ära liigutagi!“

Kalev suurustanud veelgi, pannud käed kivi alla ja katsunud tõsta.

Joon. nr. 8. Jutud Kp-ja põrgu röövimisest ja vangistusest. (Kaardil puudub kahtlase iseseisvusega Jõhvi vangistusloo teisend.)

Aga ei jõudnud liigutadagi. Katsunud käsi kivi alt ära võtta — käed aga jäänud kivi alla kinni igavesti. Sest saadik on Kalevid otsas. Kalev olevat praegu kivi küljes käsipidi kinni. Kui ta mõnikord katsuvat käsi kivi alt ära tõmmata, siis sündivat sellest müristamine või mõni kord ka maavärisemine. Kätt aga ei saa Kalev kivi alt välja¹¹⁶⁾.

¹¹⁶⁾ Eelolevaga võiks ehk mingis ühenduses olla ka lugu Kalevi ja vp-na võistlevast kiviviskamisest, kusjuures ligu pael katkend, Kalev kukkunud, end vastu kivi ära löönud ja sellest surnud. Selle järele kandnudki Linda hauakünka Toompäele ja nutnud järve (J. Hernesaks, Harju-Jaanist, 1902, E 42 732 j.). Aga tõenäolisemalt on selles ilmselt kirjanduslikult mõjustatud teisendis Kalevi surma lugu jutustaja enda poolt järeldatud ja sisse põimitud ainult selleks, et ühendada tavalist kivivõistlust ja niisama tavalist Toompää seletust.

§ 29. Vangistusloo analüüs ja välisteisendid.

Kuigi siis teiseid on võrdlemisi rohkesti, seisame alguses ometi üsna hämmingus nende ees. Valdav enamik neist, pääjoontes isegi Faehlmanni oma, kui vaid maha arvata Kp-ja vahepääline taevassetõus, samuti tuntud „ilustaja“ Koeru Schultz'i teisendid, on enam-vähem tõestatud teistega, nii et võimatu on kahelda pääjoonte rahvapärasuses. Ja ometi on vasturääkivused nende vahel ja isegi üksikteisendites nii suured, et need esmalt tunduvad otse absurdina. Siin on nagu koos kõik Kp-ja kuju määratud erivused: kord näib ta äärmiselt negatiivne, põrgusse heidetud või käsipidi ülesnaelutatud kurat ise, säälsamas jälle põrgu valvurina kujutatud, inimeste kaitsja, n. ö. Jumala ametnik. Kumb neist on „õige“ Kp., kumb algupärane? Või ongi siin tegemist ainult absurdse juhtumiga — ja miks siis?

Ent püüame esmalt saada ülevaate loo üksikosadest ja nende teisendite rohkusest.

1. Kp. oli Jumala ristipoeg: Kad, Rak, VMr 1, 2, Teadm. Wiedem. (Jeesuse ristip., kuid muutus ülemeelikuks).

2. Kp. satub (sõidab) põrgu väravasse.

2A: Kp. otsib hobust, kes teda jaksaks kanda; saab hobuseks moondund kuradi; see tahab teda viia põrgusse: Hlj, Kad, Rak, VMr 1, 2, Lä (ostmist pole, Kp. on ülemeelik), Pst 1, 2, KJn, Lai 2.

2B: Kp. ajab põrgu väravani taga kuradeid: Koe 2, Ris (sõitu pole), Vln (samuti), VMr 3 (ajab põrgusse hunti).

2C: Kp-ja enda hobune poetab ta põrgu väravasse: Lai 1a.

3. Kp. aheldatakse (jäetakse kinni) üleloomuliku jõuga.

3A: (Jumala) hääl soovitab kurathobusel sõitvale Kp-le tõsta käsi üles (lüüa ta põrguvärava piida külge) — ja käsi jääb piita kinni: Hlj (nael piidas), Kad (esmalt tamme külge, siis piita, kinnijäämisest pole kõneldud, kuid vist oletatud), Rak (nael piidas), VMr 1 (põrgusepad naelutavad käe piita), 2, Lä (karistuseks ülemeelikuse eest), Pst (lööb käe piida taha, kuid kinnijäämist pole), KJn (esmalt tamm, kinnijäämist pole), Lai 2.

3B: Sõitu pole, Jumal (Jeesus) käsib Kp-l käe kaljusse lüüa, kuhu see jääb: Trm 1, 2 (Kp. on enne aheldand kuradi), Vln (käsku pole mainitud, aga vist oletatud, põrgusepp lööb naela).

3C: Kp-ja käsi jääb ise kinni põrgu värava külge: VMr 3 (kui virutab põrgu hunti), Kod (kui tahab purustada väravat).

3D: Jumal (kartes Kp-ja ülemeelikust) saadab ta põrgu valvuriks (kinnijäämist pole): Koe 1, 2.

3E: Kp. ja kurat võitlevad ja kurat köidab ta: Ris (põrgu harja külge), Lai 1 (kaljupaku külge).

3F: Kristuse sündimise ajal naelutati Kp. põrgu värava külge: Teadm. Kruse.

3G: Kp. muudetakse saarmaks ja viimaks tõugatakse põrgu: Teadm. Wiedem., Knüpfper.

3H: Kp. muudetakse koll-elajaks ja köidetakse (vaia külge?): Teadm. Kreutzw.

3J: Jumal saadab kivi, mida hooplev Kp. ei jõua tõsta, ja jätab ta selle külge: Koeru H. Schultz.

4. K p . o n s ä ä l p r a e g u g i k i n n i (v õ i v a l v a b).

4A: Kui põrgu ning kuradi vangivaht: Hlj (on sääl kuni maailma lõpuni), Kad (pole öeldud, et kinni, kuid valvab, tamm pihus), VMr 2, 3, Koe 1, 2 (kinniolemist pole mainitud), Pst 1 (samuti), 2, Vln, KJn, Lai 1, 2, Trm 1, 2.

4B: Kp. on kinni, valvamist pole mainitud: VMr 1, Ris, Kod (kuni viimsepäevani).

4C: Kp. on kaljurahnu küljes, kotkas käib mäge hõõrumas, viimaks pääseb Kp. lahti: Rõu.

5. K p - j a v a b a n e m i s v õ i m a l u s e d j a k a t s e d .

5A: Igal jõulu hommikul: Hlj.

5B: Ahelad peenenevad iga aasta lõpul — jõulu (ülestõusmis-
päha) ööl: Torm 1, 2.

5C: Kalevi vabastuskatses sünnib maavärisemine: Koeru H. Schultz.

6. E r i r a h v a k o m m e t e g a t a k i s t a t a k s e K p - j a k ü t k e p u r u s t u s t :

6A: Seppade löök (tühjale) alasile lööb Kp-ja naelad sügavamale: Hlj, VMr.

6B: Naiste paja sanga haljastus ei lase Kp-ja naelu katki roostetuda: VMr.

6C: Nuga või muud terariista ei tohi püsti panna, sest see võimaldab Kp-ja vabanemist: Koe 2, Saa, Lai 1 (sest terariist löikab Kp-ja ahelad katki), 2.

6D: Peergusid ei tohi kahest otsast süüdata, sest nendega põletatakse Kp-ja ahelaid: Torm 1, 2.

Välja arvatud siis mõni väheütlev erand (näit. Faehlmanni oma), mainitakse pea kõigis teiseis Kp-ja vangistus! põrgu väravas või mujal kalju küljes, ja samuti, et see vangistus sünnib mingi kõrgema jõu poolt, nähtavasti karistuseks.

Siingi on siis juba küllalt ühisjooni, et äratada mõtet nende Kp-ja lugude sugulusest tuntud rahvusvahelise, põlisvana müüdiiga „aheldatud koletisest“, s. o. kuradi, Loki, Prometheusi või mingi teise koletise või vägilase aheldamisest. Viimase esinemist Euroopas ja Aasias on jälgind mitu nimekat folkloristi, kuigi ligemalt selgitamata nende ühtekuuluvust Kp-ga¹⁴⁷⁾.

Viimases küsimuses võime mainida ainult eesti keele ja võrdlemisi vähenõudliku populaarartikli piiridesse jäänd kõrvutust F. Tuglase poolt¹⁴⁸⁾, kus lahtiseks jäetakse otsese suguluse küsimus, ja A. Olriki mõnerealist märkust Kp-ja põrgu kalju külge jäämisest, millest allpool¹⁴⁹⁾. Kuidas on siis lugu selle sugulusega tõepoolest ja kuivõrra aitab see selgitada eespool-eesitatud Kp-ja lugude virvarri?

Ligema paralleelina on mainitud¹⁵⁰⁾ legendilist muinasjuttu Jeesusest, kes kavaluse abil aheldab kuradi, lastes seda enne oma s kaelas proovida Jeesuse jaoks tehtavat rõngast ning ahelaid ja siis oma jumaliku võimuseõnaga äkki need lukku pannes igaveseks. See lugu on Soomes aluseks olnud „Luoja n virsi“ nime all tuntud rahvalaulule ja ka Eestist toob juba Julius Krohn¹⁵¹⁾ ühe vastava teisendi Saaremaalt (II II 18, 140). Võiksime sellele lisaks mainida veel vähemalt kaheksa teisendit nn. Salomoni põr-

¹⁴⁷⁾ Fr. von der Leyen, *Der gefesselte Unhold*, *Prager deutsche Studien*, H. 8; K. Krohn, *Der gefangene Unhold*, *FUF VII* 1907, lk. 129—184; A. Veselovskij, *Etjudõ i charakteristiki II: Prometej v kavkazskich legendach i mirovoj poezii*, Moskva 1912; Ax. Olrik, *Ragnarök, Die Sagen vom Weltuntergang* (übertragen von W. Ranisch), Berlin u. Lpz. 1922.

¹⁴⁸⁾ „Põrgu väravas“ *EKirj.* 1908; hiljemini ilm. ka *Kriitika I*-ses, Tartus 1919.

¹⁴⁹⁾ *Eeltsit. Ragnarök*, lk. 282.

¹⁵⁰⁾ F. Tuglas, *Kriitika I*, lk. 192.

¹⁵¹⁾ *Kantelettaren tutkimuksia II*, Helsinki 1901, lk. 145: Jeesuse tulles põrgusse käsib teda mitte tunde v kurat sulgeda ukse, Jeesus aga avab selle, paneb kuradi kaela rõnga, mis kohe läheb lukku, ja viib hinged taevasse.

gust pääsemise jututuübist, mille on Aarne registreerind Mt 803 * all¹⁵²). Salomoni osa sääl vastab ju üsna ligidalt eesitatud Kristuse omale. Oudova varemmainitud teisendis viskab Salomon koguni ahela otsad prao vahele ja hüüab: „kivi kõvaks, pae pak-suks“ — mispääle need jäävadki sinna igavesti, kuna kivi alles siis jäädavalt kõvastub.

See lõpp vastab hästi ühele eelmainitud üleeuroopalisele legendi-redaktsioonile, kus sellise käsu tõttu nii raud kui kivi kõvaks lähevad, kuna nad enne olnud pehmed¹⁵³). Samuti on viimasega ühtelangev mõnes teisendis esinev lõpp, et kurat oma kütkeid (Helses — end vangistava tõrre raudvitsa, mujal ahe-laid) püüab katki närida (Helses) või viilida (Oudovas), et nad vahel (igal vana-aasta õhtul — Helmes, või igal nädalal — Oudovas) on väga õhukesed, siis aga jälle jämenevad (igal uus-aastal, iga pühapäeva jutluse „aamen“ ütlemise mõjul). Ainult viimase asemel on Krohni arvatud euroopalises põhivormis seis-nud nii Ida- kui Lääne-Euroopas tuntud joon, et kuradi ahelate uueks kõvastumiseks kaasa aitavat seppade löögid paljale alasile.

Kp-ja teiseis ei esine aga kuskil selle legendi kõige iseloomulisemat joont: proovimise ettekäändel vaenlasele ahelate või võru kaela saamist. Ainult harva (nii Laiuselt M. Mohn) on kõnet Kp-ja aheldusest üldse ja siiski ainult jalgade kammitsemisest ja ahela otste kaljupaku külge kinnitusest; sedagi teeb kurat Kp-le mitte kavalusega, vaid vägivaldselt (eeposes endas Kp. kuradile, kusjuures mai-nitakse ka kaela aheldust, XIV, 837 jj., XIX, 90 jj.). Aheldus näikse siis olevat võõras lisand Kp-ja ning kuradi (vp-na) muinandipärasele maadlusloole. Muidu aga ei näi ehtsal Kp-ja vangistuslool olevat mingit otseühendust Kristus-Salomoni legendiga. Tõsi küll, mõlemal on pääle selle veel ühine lõpp-liide (6 A—C), kus kõneldakse löökidest tühjale alasile ja naiste pajasanga haljastamisest. Viimase toimingu tõttu nimelt jäme-

¹⁵²) Aarne FFC 25 Mt 803*: Salomo lockt den Teufel in Ketten in die Hölle, 1 H II 24, 100 Helmest; 2 H II 61, 65 Setumaalt; 3—4 H II 45, 377 Oudovast, 5 EKS 4° 4, 273. Pääle selle Aarne poolt registreerimata: H II 51, 825/6 Oudovast; H II 49, 922/5 Põltsamaalt; H II 61, 76 Vastse-linast.

¹⁵³) Vrd. K. Krohn, FUF VII, 145.

nevad vähemalt soome teiseis ka kuradi (Juuda) ahelad ¹⁵⁴). Aga see kütkelõhkumis-motiiv võib olla liidetud Kristuse-legendist Kp-ja kinniolemisega ja vabanemistahtega ka iseseisvalt. K. Krohni arvamise järgi võivadki kavalusega aheldamine ning ahelate perioodiline kõvastumine olla kaks iseseisvat legendimotiivi ¹⁵⁵).

Igatahes ei seleta siis Kristus-Salomoni legend üksi veel mitte Kp-ja sootuks erinevat laadi kinnijäämist. On ju Kp-ja ning kristliku kuradi iseloomugi vahe küllalt suur. Kuigi paiguti kurjategev (maad sooks kündev, naisi taga-ajav), pole Kp. küll kaugelki mitte mingi „kurjuse geenius“, nagu on oletand Leetberg jt. Ta on lihtsalt ohjeldamata jõuvägilane, kes järgneb oma kirele või juhuslikule vihale või, nagu käesolevas loos, on liiga uhke oma jõule ning läheb üle meelikuks endast kõrgemate jõudude vastu. Kuid just siin peitub ometi ka tema kinnijäämise õige põhjus. Kuigi paljud teisendid seda näevad ainult veel imeliku juhtumina või ta vastaste — pörguliste vembuna (käe kinninaelutamine), on teised ta lõpule ometi selgesti andnud karistuse ilme, ja nimelt Jumala enda tahtel, kelle lemmik ta olnud enne, kelle vastu ta aga on muutund viimaks häbematuks. Selline tõlgendus on nii laialdane ja nii loogiline, et just seda peame lugema ka algupärasemaks. Ja siin ongi, mis Kp-ga küll teataval määral lähendab tema vastasele, kuradile ning selle saatusele ka seesmiselt ja on kaasa aidand nende väliseks seginemiseks: titaansus, kõigi vägevate alatine hädaoht, ülemeelikus kõrgemate, elu valitsevate võimude ja seaduste vastu, niihästi Prometheuse, Loki, Luciferi kui ka teiste liiga vägevate langemise põhjus ¹⁵⁶). Ja see juhib ka meid Kp-ja eeskujude otsimisel mitte ainult Kristuse-legendi juurde, vaid mujalegi, eelmainitud temale oma loomuselt lähemate titaanide pärimustesse. „Aheldatud kolletise“ uurijaist kõige hilisemate ja arvestatavamate, K. Krohni ja A. Olriki arvamised selle algupära kohta erinevad, kuid mitte väga tunduvalt. Ollakse

¹⁵⁴) K. Krohn, FUF VII, 142.

¹⁵⁵) Ibid. 144.

¹⁵⁶) Vaevast siis tarvitseb selle taga ühes psühho-analüütikutega otsida mingit isa-imaagot, vaid seletuseks piisab igas olukorras tajutav lihtne tõde liiguhkusest, mis toob languse, sest et viib oma jõudude ülehindamisele ja ülerakendusele.

üksmeelsed, et köitmismotiiv ühes vabastuskatsetega ja selle ta-
kistuskommetega on pärit kuskilt kagust ja ühine nii K a u k a a -
s i a Amirani kui ka I s l a n d i Loki ja Fenrir-hundi saagades.
Hulgast Kaukaasia teiseidest, mis esitatud Krohni ja veel arvu-
kamalt Olriki töös, toome siin näitena ainult ühe:

Heros Amiran, Jumala ristipoeg, tapab palju sangareid ja tahab vii-
maks võidelda ka oma ristiisaga. See pakub talle ühe nõõri ja vaia, käs-
kides vaia maa sisse lüüa ning nõõri ühe otsa selle külge ning teise oma
jala külge siduda: „Katsu, kas saad katki tõmmata selle peene nõõri.“ Kui
Amiran proovima hakkab, muudab Jumal nõõri tugevaks raudahelaks ja
vaia jämedaks raudsambaks. Sest ajast päale kannab Amiran viha sep-
pade vastu, kes ahelaid, ja naiste vastu, kes nõõre valmistavad, ja kui ta
ükskord jälle vabaks saaks, tasuks ta enda eest neile. Amirani ahelat
lakub üks koer järelejätmatult, suurel neljapäeval on see juuspeen. Aga
selle päeva hommikul lähevad sepad ja löövad mõned hoobid alasile, mis-
läbi ahel jälle jämeneb ¹⁵⁷⁾.

Krohn peab sellegi loo eelkäijaks lihtsalt kristlikku, eriti bo-
gomiilide usulahu abil levind apokriivalist legendi kuradi (põrgu-
sepa) kaelaraua proovimisest, millega Kaukaasias veel olevat liit-
tund ka samuti piiblikil pärimus Simsoni jõuproovist näiliselt
nõrkade köidikut (juuste) abil ¹⁵⁸⁾. Kp-ja lugusid Krohn sel-
les töös ei maini üldse.

A. Olrik seevastu, uurides palju ligemalt Kaukaasia päri-
musi, jõuab palju detailsemaile tulemusile, mida asja tähtsuse
pärast peame siingi refereerima pikemalt ¹⁵⁹⁾.

Olriki arvates on ka kristliku legendi eelkäijaks igivanad
pärimused „Elbruse maavärisemishiiust“, mis tekkind seletus-
saagana: Sageda maavärisemise põhjuseks Elbruse ümbruses
peeti, nagu rahvaus mujalgi, kedagi maadraputavat hiidu, keda
arvati mäe all kinni olevat. Juba 1000 a. e. Kr. kujuteldi teda
aga juba aheldatuna kas kalju või eraldiseisva posti külge, ta
ahela kõlinal arvati kuuldavat mäe seest. Ta maadväristavat
rabelemist seletati kotkaga, kes ta sisikonda käib nokkimas, ja
viimast arvamisega, et see on karistus katse eest mäekuninga
riiki tungida (eluvett varastama või m.). Umbes 1000 a. e. Kr.
rändas see saaga Kreekasse ja sulas seal kokku kohaliku tule-
röövija Prometheuse müüdiga; nii leidub see juba Hesiodos'el
(8. saj. e. Kr.). Elbruse-hiiuga oli ammu seotud ka usk, et ta
vabanedes toob maailma lõpu. Ahelate u u e n e m i s e motiiv

¹⁵⁷⁾ Sbornik materialov dlja opisanija mestnostej i plemen Kavkaza
XVII, 2, 135—9; tsiteeritud Krohn, FUF VII, 147.

¹⁵⁸⁾ Kohtumõistjate rmt., 13. ja 17. ptk.

¹⁵⁹⁾ Ragnarök, lk. 289 j.

sündis lõuna pool Kaukaasiat ahelaid lakkuva koera motiivi mõjul, uuenemine seppade löögi tõttu on aga „kindlasti armeenialik“ ja pärit 3. või 4. saj. p. Kr. (mainitakse 5. saj.). Umbes Kristuse sündimise ajal samastatakse Georgias see maaväringuhiid heeros Amiraniga, kelle kuju ja nimi on mõjustatud Pärsia pimedusjumalast Ahrimanist. „Ka Jumala väljakutsumine (jõukatsumiseks) astub kindlasti juba siis eluvee röövimise asemele.“ Amirani nimega liitub 3.—5. saj. p. Kr. ka sangarisaaga elemente kangelase vangistamisest kuradite poolt. 3. — 4. saj. rändab Elbruse-müüt oma vanemal kujul tšerkesside kaudu „nende naabrite idagootide hulka, kus sünnib, arvatavasti mitte ilma kokkupuuteta ristiusu kuradiga, müüt aheldatud Lokist, kes viimsel päeval (Ragnarökis) enda lahti kisub. Müüt tuuakse varsti rändavate väesalkade kaudu ka Põhjamaile, kus teda mainitakse kõige varemini lauludes 9. või 10. sajandist. Pärast georgialaste kristianiseerimist (2.—4. saj. p. Kr.) muudetakse hiiusaaga Amirani-legendiks (Jumala ristipoeg, kes kutsub Jumalat ennast välja jõudu katsuma, ja köidetakse kavalusega; seppade hoobid asetatakse 6. saj. keskel suurele neljapäevale). Keskajal mõjustab armeenia komme ka Alpimaade seppade kombeid, mida käsitatakse kui kuradi ahelate uuendamist laupäeva õhtul või mingil kindlal aastapäeval. Keskajal levib ka georgia motiiv ahelate uuenemisest ülestõusmispühal üle Ida-Euroopa. Teine samasugune vool on: abilised, kes ahelat närivad; see jõuab Rootsi umbes 1600. (Kurat, kavalusega köidetud, põlvneb Amirani-legendist või ka ümberpöördult.)“

§ 30. Vangistusloo analüüs (jätk).

Kui möönda, et Olriki tulemused vastavad tõele (nende ligem kontrollimine ei mahuks siia), tekivad küsimused: kuidas on siis lõpuks nende Kaukaasiast lähtunud pärimuste vahekord Eesti omadega? Kui suured on nende tõelised ühtluskohad, milliste oma teisenditega, kuidas ja kunas on mõjustand need kauged motiivid oma rännukäigul Eestigi vägilaslugusid? Püüame neile vastata vähemalt pääjoontes.

1. Jumala ristipoeg — see on ühine seletus nii Amirani kui ka Kp-ja vägevuse põhjusest, mis kõigepäält köidab meie tähelepanu ^{159a)}. Kuigi vahel sama mõistet muuski ühenduses tarvitatakse ka mujal, näit. Venes, kord ka Lutsi eestlaste juu-

^{159a)} Peale eelmainitud juhtude nimetatakse Kp-ga Jumala ristipojaks ka mõnes künniloos, nii J. Saarman Rakverest E 42 069.

res ¹⁶⁰), pole kahtlust, et see on meile sisse rännand Idast ühes nende vangistusmotiividega, millega koos ta üha esineb. Ja juba see viitab mingile teisele — ja ligemale — sidemele Eesti ja Kaukaasia vahel kui ainult Kristus-Salomoni legend, kus juba sisuliselt ei võid juttu olla mingist ristipojast ¹⁶¹).

¹⁶⁰) Kurat kisub lõhki oma poja, kelle Jumal on ristind. Jumal kogub osad kokku ja neist saab 9 kuradit, kellest noorim hävitab maailma, kui ta vabaneb. O. Kallas, 80 Lutsi maarahva muinasjuttu, VEGE XX, lk. 191, nr. 64. A. Olrik (Ragnarök, lk. 214) arvab, kuid vist liialdades, et sarnasus selle Jumala ristipoja ning Amirani vahel võib olla ka juhuslik.

¹⁶¹) Veel huvitavam, kuid palju kahtlasem ja siin ainult võrdluseks tutvustatav on mõni muu ühismoment Kp-ja ning Amirani loo mõne teise enam sangarisaagalise motiivi vahel. Ühes teisendis (K. Krohn, FUF VII, lk. 147, teisend A) ristib Jumal ise Amirani seepärast, et ta elas emaga üksi, kuna isa oli tapetud (ja hiljemini tasub Amirani tema surma), teisel (ibid. t. E) on ta vanade vanemate laps (nagu muide ka Simson) ja ta isa sureb varsti pärast ta sündimist (vrd. Ragnarök, lk. 174). Teisal elab ta pääle selle läbi veel muidki seiklusi, mis meelde tuletavad eesti-soome pärimusi, nii näit. (Ragnarök, lk. 172, vrd. eeltsit. Sbornik III, 6): Amirani ema sureb juba enne ta sündimist. Enne surma ta soovib laps tingimata lasta ristida Kristusel. Nii see toimubki. Kui naised tulevad allikale, kus Amirani ristiti, hüppab ta kätkest välja ja lõhub naiste kruusid. Allika peremees Jaman kuuleb sest ja pistab poisi ühes kätkega oma saapasäärde. Kodus kukub poiss säält välja, ta kasvab ja pannakse lastehoidjaks Jamani poegade kätke juurde. Aga selle asemel, et neid kiigutada, nagu nõuab Jamani naine, hakkab ta neid torkima naaskliga. Nii tuntakse ta ära. Edasi jätkub juba ühtluskohadetu seiklusjutt: koos oma peremehe poegadega toob Amirani peremehele tagasi tema äraröövitud silma ja tapab koletise, kuigi see tema esmalt alla neelab ja ta selle kõhus oma juuksed kaotab (siis nagu muide vastaseotsija Eestiski). Kogu see sünnilugu tuletab paiguti meelde Kp-ja sünni pärast isa surma ja temagi ristimist, millele viitab nimetus Jumala ristipojaks. Tõsi küll, peale eepose pole meil tarvitada päris kindlaid teateid, et Kp. sündis pärast oma isa surma, kuid on tõenäoline, et Kreutzwald (õieti ka Faehlmann) ometi midagi selletaolist kuulis ka rahvalt. Väärrib tähelepanu ka Kp-le nii lähedase „Kullervo, Kalevanpoika“ isa kaotus varsti pärast sündimist ja tema hilisem kättemaks. Võrdlemisi sarnane on nooruse jõunäide: kätkest hüppamine ja kruusi lõhkumine (vrd. Kullervo ja Kp-ja mähkme- ning kätkilõhkumine), kuna lastehoidjaks satumine ning laste torkimine elavalt meelde tuletab Kullervo samasugust saatust ja oma peremehe lapse silmaga väljatorkamist („silmän kaivoi“, K. Krohn, Kivlstud. VI, FFC 76, 33). Kui arvestada Amirani ja Kp-ja loo osaliselt kindlat ühtekuuluvust, tunduvad needki ühtluskohad mõningal määral kaaluvaina. Kuid iga üksik neist on ometi veel liiga ebamäärane ja võib olla ka juhuslik, nii et nende geneetilisest sugulusest vara on kuigi

2. Võitlus hiidude ja teiste vaenlaste vastu ning sellest säilind jäljed. Nagu Kp. nii vaenab ja tapab ka Amiran hiidusid ja kuradeid ¹⁶²). Saladuslik hääl kuulutab isegi vangistatule, et ta pärast oma vabanemist neid uuesti hakkab taga ajama ja palja mõõgaga hävitama (vrd. Kp. Koerust 2). Samuti kui Kp., on ta kurje vaimu taga kihutades oma hobuse jäljed jätnud kaljusse. Seejuures hüppab vahel temagi hobune mäelt mäele ja komistab (väljalaotatud nahale!), ja vahel sünnib ka tema hobuse lastud uriinist praeguseni säilind oja ¹⁶³). Muidugi võitleb Amiran ka vastu maa inimvaenlasi ja teisi vägilasi (eriti vastu punajuukselisi). Ja ka teda (õieti ta teisikut Abrskil'i) aheldavad lõpuks vahel kuradid või neid asendavad inglid kalju külge ¹⁶⁴). Üksikult on need sarnasused ju võrdlemisi ebamäärased, paljudes sooviprojektseerivate rahvavägilaste lugudes ka iseseisvalt esinevad, samuti nagu jäljed muiski hiimuistendeis. Kuid ühenduses teiste ühtlusjoontega kõnelevad nemadki mingist geneetilisest sugulusest Sarmaatia legendiku kahe nii kauge ääremaa hiidvägilase vahel. Ja igatahes tunnistavad nad mõlemast kui rahvale sümpaatsest vägimehest, mitte ainult kui loodusjõust.

3. Ülemeelikus Jumala vastu. Mis Kp-ja puhul esineb kas ainult mainituna või ainult pahades tegudes või ülemeelikus vastuses (sõidu, künni puhul) või lihtsalt hooplemises, see avaldub Kaukaasias palju selgemini Amirani otseses väljakutses (maadlemakutses) oma ristiisale Jeesusele. Kuid selle kõrval leidub ka säääl kaudsemaid ülemeelikuse-avaldusi; näit. piisab ühes teises üle tee rippuvate viinapuu-väätide mahakiskumisest vägilase poolt, kes kardab, et tema kummardamist nende alt läbi pääsemiseks seletatakse kui alandlikkust Jumala ees ¹⁶⁵).

kindlasti kõnelda. Või olgu siis ainult ühetaolise isatu lapsepõlve puhul, mis võis üle kanduda ühes „ristipoja“ motiiviga. Nagu endastmõistetav on ka „Jumala ristipoja“ erakordselt kiire kasv ja varased jõunäited — Amirangi kasvas mitte „päevadega, vaid tundidega“ (Ragnarök, lk. 163). Kuid samuti kasvab üleloomulikult sündind „tugev pois“ — karuvärdjas.

¹⁶²) Ragnarök, lk. 170, 175, 176.

¹⁶³) Ibid. 167, 170.

¹⁶⁴) Ibid. 166 j.

¹⁶⁵) Ibid. 166, 175.

Teatavasti hukkuvad ka vene bogatõrid vahel sellise ülemeelikuse tõttu: Koeru „Viimase Kalevi“ hooplus ja kinnijäämine Jumala saadetud kivi külge on ilmselt ühendatav böliinaga Svjatogorist, kes kogu maailma ümber pöörata tahtes Jumala saadetud kotikese tõstmisel jalgupidi maasse vajub ja sureb. Teise tuntud böliina järgi lõpeb kogu vägilaste sugu Venest nende hoopluse pärast, sest et Jumal siis nende vastu saadab katkiraiumisest aina paljunevad inglid ¹⁶⁶). See kõik muidugi ei kõnele Kp-ja ja Kaukaasia pärimuste geneetilise suguluse vastu, vaid ainult vahepeälsete venegi motiivide kuulumisest samasse pärimustikku, nagu see ka loomulik.

Muidugi viitab see joon, nagu varem ristipoja nimetuski, alles Amirani-müüdi kristianiseeritud redaktsioonile, mis Olriki järgi võis Kaukaasias sündida juba 3.—4. sajandil p. Kr. Kas selle kõrval Eestis esineb jälgi ka varasemast puhtpaganlikust Amiranist, kelle süütegu seisab ta ülemeelikus tungimises mäevaimu piirkonda eluvee vargile, on kahtlasem, kuigi just seda on A. Olrik sidund Kp-ja põrgusse tungimisega ja kinnijäämisega ¹⁶⁷). Samuti ühendab ta maavärisemismotiivi Amirani- looga, üsna õieti järeldades, et see on pidand tasandikul elava rahva juurde tulema võõrsilt ja et samal põhjusel siin puudub ka piltlikum viimsepäeva — ragnaröki — kujutus. Et Olrik väljaspool eepost esinevaid Kp-ja pärimusi ei tundnud, on arusaadav, et ta Kp-ja kinnijäämistki on tõlgendand natuke ekslikult: üheski kirjapanekus (ka mitte eeposes) ei esine kinnijäämine kui karistus allmaailma tungimise tahte pärast, vaid kas lihtsalt kui põrguseppade vangistusvõtte või ühtlasi trahv v a r e m a ülemeelikuse pärast. See kõik aga on seletatav ka juba kristianiseeritud Amirani-legendist. Muidugi ei ole võimatu, et Kp-jagi kinnijäämine v a r e m i n i on olnud mõeldud karistusena allmaailma tungimisegi eest. Kergemini aga, kui oletada kahte eriaegset ja iseseisvat mõjustust, võime arvata, et Eestisse kandund muistend

¹⁶⁶) Nagu nägime Kp-ja surmalugudes, on Eestis tuttav ka see motiiv sellisest vaenlaste paljunemisest.

¹⁶⁷) „Kp., der — im Unterweltsreiche — in den Berg eindringen will. erinnert an den Elbrusriesen, der durch die Bergschlucht vordringen will, um das Wasser des Lebens zu rauben. Der Mythenauftritt ist — wie so oft — in das Jenseits überführt, wenn er nicht mehr in das sichtbare Weltbild hineinpasst.“ Ragnarök, lk. 252.

sisaldas kristlikulgi kujul kujutluse mingist mäkketungimisest ja teatavast kaljuseinast, mille külge vägilane needitakse¹⁶⁸).

Ent seega olemegi jõudnud kõige tähtsama ühtluskoha juurde, milleks on

4. Aheldamine (kinnijätmine) kalju (või samba?) külge kui karistus ülemeelikuse pärast. See esineb, nagu nägime, õige sarnasena nii Eesti kui ka Kaukaasia teiseis ja moodustab nende mõlemate päämomendi. Ainult mõnikord paiskab Kaukaasias Kristus teda maad- lema kutsuva „ristipoja“ lihtsalt maha¹⁶⁹) — lahendus, millele teataval määral vastab ainult Knüppfer'i teade Kp-ja kinnivõtmi- sest ja sohu-paiskamisest Kristuse poolt. Enamasti aga laseb Kristus oma ingleil Amirani aheldada mäe kalju külge või sisse¹⁷⁰), või jälle sunnib ta oma imesõnaga sinna kinni jääma nõrgagi ahela ja ülestõmbamatu vaia (taevani kasvava puu) külge¹⁷¹). Kuivõrra sarnane eestlaste omaga on olnud kaukaas- lastegi suhtumine oma heerosesse, näitab, et säälggi sama aheldust toimetavad vahel inglid, vahel Amirani poolt tagaetavad kura- did n. ö. omal algatusel — nii siis samuti kui eesti kuradid (ku- rathobune ja põrgusepad). See on suhe rahvuskangelasega, keda tema ülivägevuse tõttu ühtlasi armastatakse kui ka kardetakse.

Selle ambivalenttsusega on ehk seletatav ka muidu nii imelik hoiatav hääl „käsi püsti!“, mida paljudes eesti teiseis on mõis- tetud kui Jumala püüdu Kp-ga päästa, kuigi sellega ilmses vastu- olus on järgnev kinnijääk. Et siin oleks tegemist mingi kavalus- võttega Jumala poolt — aitamise ettekäändel Kp-ga põrglastele

¹⁶⁸) Et viimane kui mäepilt on Eesti maastikule nii võõras, teebki arusaadavaks, et see suuremas osas teiseis on asendatud kas ainult „kaljurahnuga“ (Rõuge) või lihtsama põrguvärvaga või uksega (siis nagu mingi aia või müüri sees). Isegi see ju hästi ei taha sobida eesti tavalise käsitusega põrgust kui maa-alusest riigist, kuhu laskutakse a u g u kaudu (vrd. Mt 301). See on näide, kuidas erinevad looduslikud tingimused mõjuvad segavalt ja nii põhjustavad kogu motiivi kidunemise ning selgusetuse, mis teeb Kp-ja aheldusloo analüüsi nii raskeks. Samas suunas on mõjurd Kp-ja ülemeelikuse konkreetsema näite puudumine, mis on segand kinnijäämise kui karistuse ilmet ja on pannud seda ümber tõlgendama kuradi valvamiseks.

¹⁶⁹) Ragnarök, lk. 210.

¹⁷⁰) Ibid. 166.

¹⁷¹) Ibid. 175.

lõksu mängida või koguni väravasse ripnema jätta —, pole mitte ainult uskumatult õel, vaid rahvaluule Jumala kohta ka liiga keeruline oletus. Päälegi on põrgusse viimine ja väravasse kinninaelutus õieti kahekordne karistus, mis teeb teineteist osalt tarbetuks ja seepärast algupärasena oleks vähe tõenäoline.

Segaduseks on siin kaasa aidand nähtavasti kahe motiivi liitumine. Neist on olnud üks, ja vist algupärasem, nimelt see, kus Kp. lihtsalt kinni jäetakse või aheldatakse Jumala tahtel (või kuradite eneste poolt), võib-olla ka juba koos käe püstitõstmise või kaljusse löömise käsuga, ja teine hilisem ühendus, kus endale liiga suurt hobust otsivat Kp-ga tahab tõesti põrgu viia hobuseks moondund kurat. Viimane, nähtavasti rahvusvahelist algupära olev^{171a)} põrgusse viimise motiiv on ehk lasknud ümber tõlgendada ka saladusliku hääle, sest et see meelde tuletab muinasjuttudes nii sageda inimesi aitava „halli vanamehe“ oma. Olgu viimasega kuidas on, igatahes on koos liitmisega sündind ka õige iseseisev ümberlooming, nii et nõnda kujunend uus (kuigi väheloogiline) tervik (eriti ühes Kp-ja kui põrgu valvuri kujutusega) on võind levida ja säilida pareminigi kui varasem redaktsioon. Tema väliseks selguseks ja konkreetseks aitab kaasa seletus, et põrgusepad Kp-ja käe piitana elutavad. Et see joon on hilisem, näitab kas või osalt samade teistendite lõppliide, kus kõneldakse ikkagi köidikutel läbilõikamisest (Koe 2, Lai 1, 2), kuigi paiguti ka see on juba asendatud naelte roostetamisega (Hlj 1, VMr 1). Võib olla, et see laialt esinev naelutamissoon tekkis juba varakult eriti selleks, et seletada muidu liiga raskesti kujuteldavat kinnijäämist, pärast seda kui oli ununenud keerulisem ahela ja väljatõmbamatu posti abil kavalusega kütkestus, mis esineb Kaukaasias ja mille jälgi Olrik näitab ka Eddas¹⁷²⁾, või mõni teine vangistusviis. Veel vähem

^{171a)} Nii on prof. W. Anderson lahkelts tähelepanu juhtind Thidrekssagale, kus kuningas pödrale järgi kihutada tahtes hüppab tundmatule suurele mustale hobusele, kes osutub kuradiks ja ta lennu kiirusel ära viib. Vt. Reinhold Köhler, Kleinere Schriften II, Berlin 1900, lk. 266—270.

¹⁷²⁾ Üsna vähesel määral võiks mingit posti oletada ainult Kreutzwaldi ballaadist, kus köidetud Kp. hüppab mingis koplis (Revier) (kui see pole ainult isikiik väljamaaling). Hää tahte puhul võiks posti samastada ka nende puudega (tammega, männiga), millele kästakse ratsutaval Kp-l varemalt käsi külge lüüa, mis aga juurtega üles tulevad — just nagu Amirani jõuproovi varasemad postid. SääI võib viimane vastupidav post, mis haarab oma juurtega kogu maa ja okstega taeva, olla ühenduses Euraasia

kui n. ö. posti kavaluse redaktsioonist leiame jälgi nn. kaelavõru redaktsiooni ühendusest Kp-jaga. Et see on nii hästi säilind Salomoni jutus (ja Karjalas), oleks küll imelik tema kadumine Kp-jagi lugudest nii täiesti, kui ta sääl kunagi oleks olnud. Palju tõenäolisem on, et see palju selgemalt kristliku mütoloogiaga seotud ahelduslugu (vrd. ka nn. Nikodeemuse evangeelium) vähemalt Eestisse tuli täitsa eraldi Kp-ja lugudest ja arvatavasti hiljemini. Nagu öeldud, ei pea Olrik tõenäoliseks, et see oleks algupäraseltki sündind koos Amirani-looga¹⁷³⁾. Isegi seppade ja ahelate uuenemismotiiv ei tarvitse tema arvates olla laenatud sellest kaelavõru legendist¹⁷⁴⁾.

Kp-ja vangistamismuistendi täpset välis-eeskuju on praegu võimatu rekonstrueerida, — selleks on ta liiga iseseisvalt ümber loodud. Kuid on küllalt neistki säilind fragmentaarseist ühisjoontest, et teha usutavaks nende otsene ühtekuuluvus ida vangistusparimustega, ja et see side on väga vana, kuigi mitte eelkristlik. Pole ime, et seda on hiljemini täiendatud ka veel teiste samamõtteliste karistustega (saarmaksmoonutus, mittetõstetava kivi külge jäämine, lihtne põrgusse-tõukamine jne.).

5. Vabanemiskatsed ja ahelate uuenedmine. Elbruse vägilase püsivast olemasolust kõnelevaid loodusemärke (maavärisemisi) Eestis muidugi polnud ja seepärast on arusaadav, et köidetud Kp-st ja tema maadväristavaist vabanemiskatseist ei teata meil kuigi palju. Nagu öeldud, Kp-ja kui kuraditevastase rahvusvägilase ilme põhjustas isegi ta vangistuse ümbertõlgenduse kuradi vangivahi ametiks, mistõttu ta vabanemistarvegi tugevasti kahanes. Sellel väravavahil omakorda on võib-olla olnud eeskujuks muidki kujutlusi valvurist põrgu väravas (näit. antiikne Kerberos ja selle vasted kristlikus mütoloogias) või ka maailmalõppu tootvate koletiste koopa suul — nii idas, tataritel (ja samuti Kreutzwaldi paljuvaieldud muinasjutus) apokalüptiliste koerte valvurid, Eddas tuntud koer Gram

igivana kujutlusega maailmapuust või maailmasambast, mis Põhjamailgi tuttav nii Edda Yggdrasilina kui ka eesti-soome suure tammena ja maailmasambana (Sampo'na) (vrd. eeltsit. E. N. Setälä, Sammon arvoitus, passim).

¹⁷³⁾ Ragnarök, lk. 252.

¹⁷⁴⁾ Ibid. 285 j.

j. t.¹⁷⁵). Kuid teated Kp-ja vabanemis-võimalusest ja muidugi siis ka selle tahtest on ometi olemas, ja tõenäoliselt pole Kreutzwald eeposesse ka maavärisemisjoont lisand mitte omast pääst, kuigi seda muist rahvateateist toetab ainult väheusaldatava Koeru H. Schultz'i „Viimane Kalev“.

Pea sõna-sõnalt aga langevad kokku Eesti ja Kaukaasia lõppliited seppade lõökidest tühjale alasile ja nende ahelaid uuendavast mõjust; ei puudu isegi ühine ennustus vägilase tulevasesest kättemaksust seppadele (ja naistele)¹⁷⁶). See on seda huvitavam, et neid kütkeid uuendavaid sepalööke tuntakse muidu ainult Kaukaasias ja Alpimail (Baieris), kuigi nendega sageli koos esinev kuradi kaelaraua lugu esineb palju laiemalt¹⁷⁷). See näib viitavat, et sepalöökide motiiv, Olriki arvamise järgi lähitud veel paganlikust Armeenias, on tulnud Eestisse võrdlemisi otseselt (mitte Saksamaa kaudu) ja varakult. Seda kinnitab ka ahelate õhenemise aeg: Olriki arvates on selleks varemalt just uusaasta öö või suur neljapäev, mis esineb üksteisest nii lahus olevail rahvail kui georgialastel ja soomlastel ning esimeste juures muiste ühte langes kevadel pühitsetava uusaasta algusega; mujal on suure neljapäeva kui vähemtähtsa püha asemele asetatud ülestõusmispüha (sest aheldajaks peeti hiljem kõikjal ju põrgusse läind Kristust), lihtsalt iga laupäev v. m.¹⁷⁸). Nagu nägime, sünnib ka Eestis uuenemine vahel uusaasta vahetusel (Torma, Salomoni jutus ka Helmes) või see on siirdund aasta lõpust mitte kaugel olevale, kuid tähtsamale jõuluööle (Haljala, Torma). Eestigi teated näikse siis täiendavat Olriki väidet, et Kesk-Euroopasse on siirdund Taga-Kaukaasia (Armenia) seppade komme, kuna Ida-Euroopasse on levind Georgia oma¹⁷⁹).

Vangistatud vägilase vihast naiste vastu pole Olrikil üldse teateid peale Kaukaasia. Kuid Väike-Maarja teisendi ähvardus on viimastele nii lähedal, et ei tohiks olla kahtlust nende ühtekuuluvusest. Et siin köidikute asemel kõneldakse Kp-ja käsi läbis-

¹⁷⁵) Ragnarök, 291 j., 298 j., 311 j. On huvitav, et samuti kui Kp., on ühtlasi vang ja valvur ka koopa ette vahina köidetud koer Gram, eri teisendikuju maailmalõppu toovast Fenrir-hundist, ibid. 313.

¹⁷⁶) Vrd. Haljala ja V.-Maarja teisendid, Ragnarök 207, 234—244.

¹⁷⁷) Ragnarök, 240.

¹⁷⁸) Ibid. 238, 243.

¹⁷⁹) Ibid. 244.

tand raudnaelte roostetumisest, on, nagu muus ühenduses juba mainitud, hilisem muutus (või kontaminatsioon); samuti ei sega palju asja, et Amirani vihaalused on naised nõõri tegemise, Kp-ja omad aga pajasanga haljastamise pärast¹⁸⁰).

Lõppeks veel mõni sarnasusjooneke: nagu Bertrami teates Kp-ja kütkeid põletavad kuradid peergudega, nii õhendab neid Kaukaasias vägilase truü koer oma keelega, vahel ka hammastega. Amirani kõrval lamav hiidlik mõök, mida keegi ei jaksa tõsta¹⁸¹), puudub nähtavasti eesti vasteis, kui mitte arvestada Kääpas lamavat ülestõstetamatut mõõka, samuti mõnes põrgusõidu teisesdis sangari k ä e s mainitavat mõõka. Kahtlusega võib kõnelda ka Rõuge teisendis mainitud kotka otsesugulusest tolle klassilise linnuga, kes Elbruse-hiiu (ja tema sugulase Prometheuse) sisikonda käib nokkimas, kuid päris juhuslik ühtesattumine tunduks siin samuti imelikuna. Vähemalt on Rõuge väide, et too „kodask“ käib ainult Kp-ja vangistusmäge lihtsalt hõõrumas, kuidagi ebaselge ja väheusutav; see näib pigemini viitavat mingile kontaminatsioonile (näit. piinama s käiv lind + a h e l a t e aegajaline õhukeseks hõõrumine koera või mõne teise poolt).

K o k k u v õ t t e s peame siis Eesti ja Kaukaasia vangistus-saagade ühtluskohti nimetama võrdlemisi rohketeks, vähemalt küllaldasteks, et väita nende geneetiliski sugulust. Osa ühisjooni on küll nii ebamäärased, et nad juhuslikes ühendustes ei omaks mingit tõestusjõudu, kuid teised on ka üksikutena küllalt ilmekad ja kõigepäält neid kõiki ühendavad vägilaskujud üksteisega nii sarnased, et selles tervikus ka väikeasjad saavad palju suurema kaalu. Küll pidime mitmegi motiivi või selle osa sidumise puhul piirduma ainult suurema või vähema t õ e n ä o s u s e astme kindlaksmääramisega, kuid see on folkloristlikus töös ju nii sage paratamatus, kui ei taheta püstitada ainult õhulosse.

¹⁸⁰) Ibid. 206 j. Pigemini näib see tähendavat, et ka eesti laenu aluseks on olnud posti ja nõõri redaktsioon. Kuid Karjalaski, kus on runostatud juba päris kristianiseeritud kaelaraua redaktsioon, näikse samuti tuntavat just seda naiste sümboltegevust: Juudalase soovil õheneb ta köidik igapäevase noa-ihumisega, Kristuse käsul aga pakseneb ta jälle igapäevase pajasanga-haljastamisega. (Krohn, FUF VII, 142.) Või on siin tegemist mõne eraldigi levind kombestkantud rändmotiiviga?

¹⁸¹) Ragnarök, 223 jm.

Raskem on vähegi täpsamalt kindlaks määrata, mis kujul, mis ajal ja mis teel need pärimused siia on jõudnud. Mingit eesti täpset põhivormi rekonstrueerida, nagu seda nõuaks „soome meetodi“ klassiline, kui mitte öelda ortodokslik, harjumus, oleks kahtlane juba sellepärast, et siin võib olla tegemist ka mitme laenukihiga ja rändamisel juba iseseisvaks murenenud motiiviosistega. Selge on vähemalt kahe (või isegi kolme) redaktsiooni olemasolu, millest ainult üks on seotud Kp-ga, teine, palju enam kristianiseeritud, kuradiga (Karjala Juudalaisega), köitjaiks Kristus ise või Salomon. Et Kp-ja oma neist on vanim ja algupäraseltki iseseisev, mitte ainult viimastest tuletatud, tohiks olla pärast eelnähtut võrdlemisi mittekaheldav.

Mis puutub laenu teesse, siis viitab juba kõigi teisendite leiukoht Ida-Eestis Vene suunda. Raskem on küsimus vahetalitajate rahvusest, kuna Olriki arvates aheldatud koletise saaga põhjamaale tõid germaanlased (gootlased) otseses kokkupuutes Kaukaasia rahvastega. Kuid nn. gooti aja, rahvasterändamis-aja germaanlaste liiklemine põhja ning lõuna vahel toimus arheoloogide arvates peamiselt ikkagi Visla ja teiste edelapoolsete teede kaudu, mitte läbi Eesti, muist rohkeist kahtlustest nii varase laenu oletamisel juba rääkimata. Teiselt poolt juhib ühtluskohatade ürgne laad ja veel hiidvägilasest (mitte veel kristlikust kuradist) päätegelane ikkagi õige kaugesse muinsusse, teatavad ühisjooned germaani eddaliste laenudega isegi veel germaanimõjustatud Idasse, eriti seetõttu, et vahepäälsest puhtvenelisest rahvaluulest pole meile sel alal praegu teada veel mingeid otseseid vahetalitajaid.

Nii tohiks esialgu arvata, et Kp-ja kinnijäämise motiivi meile jõudmise kõige varemaks ajapiiriks võib olla siis juba nn. hilisem viikingite aeg või aeg varsti pärast seda, 10.—12. sajandil, kus liiklemine Baltikumi ja Oriendi vahel oli teatavasti õige elav, kuid ühtlasi juba kristlike mõjude all. See on, nagu arvatakse, ühtlasi aeg, kust on pärit meie kristlik terminoloogia (raamat, rist) kui ka muid idapoolseid pärimusmotiive¹⁸²⁾. See eeldas ligemaidki ühtepuutumisi venelastega kui

¹⁸²⁾ Tihedast kontaktist Idaga tunnistavad pääle muu teatavasti ka Eestist leitud umbes 4000 araabia raha. A. M. Tallgren, Zur Archäologie Eestis, ACUT B III 6, B VIII 1, Tartu 1922—25. O. Loorits, Estn. Volksdichtung u. Mythologie, Tartu 1932, lk. 28 j.

ainult mõni röövretk ja kantsi asutamine (näit. Tartu 1030). Seepärast poleks raske kujutella, et juba neil ajal ühes müütidega ristiusu Jumalast endast jutustati ka tema ülemeelikust ristipojast ning selle koledast karistusest. Poleks imestada, et see peatselt ühines samuti disponeeritud, arvatavasti juba siis hiidvägilaseks paisuva Kp-ja kujuga. Võib-olla oli juba mõne venelis-viikingilise vägilase puhul esialgne ahelgi asendatud raudnaeltega¹⁸³). Ei puudund hiljemini katsed nii kord uue usu kõigevägevamaga vastuollu sattund endist vägilast veel enamgi „koll-elajastada“ (Kreutzwaldi ballaad, Knüppferi teated). Kuid ta endine oreool ei kadund veel ometi nii pea — ja nii viis rahva sümpaatia läbi ka õudse vangistussituatsiooni ümbertõlgenduse uueks vägiteoks, kas või loogika kiuste: nõnda sai vangistatust enesest teise valvur, kogu inimmaailma kaitsja kristlikult mõtestatud altmaise vaenlase vastu või otseselt hingede päästja (vrd. Paistu teis.). Teiselt poolt segunes tollega enam kristianiseeritud aheldusmotiive muist pärimuskihtidest — ja nii näeme Kp-ga otseseltki maadlemas kuradiga, vahel kuradit aheldavat, kuigi vahel ise kuradite ahelate läbi põrgu harja või nurga külge kütkeisse jäävat. Seegi on siis rahva enda esindaja, ta soovi, mitte ainult viha ja hirmu projektsioon. Viimase osa selgelt ülevõtnud kristliku kuradi tõttu vabaneb vahelgi Kp. sest ambivalentsest kahepoolsusest, mis muidu nii kergesti liitub ta ürgvägevusega.

Toonitatud olgu siiski, et selle arengu algusena märgitud aega nimetati kõige varasemaks tõenäoliseks piiriks. Me ei tea mainida päris kindlaid tõestisi, et see laen ei toimund ka mõni sajand hiljemini, võib-olla isegi alles üle Peipsi rännand vene vanasuliste kaudu. Kuid eelesitatud sisulised kaalutlused koos vangistusloo võrdlemisi laia levikuga ja vene ainete täielik puudumine teevad nii hilise laenu oletuse ometi väheusutavaks. Võib-olla omandame selleski suhtes enam selgust, kui kogu laia Venemaa pärimustik kord ligemalt läbi uuritakse.

Oma jagu raskendab sünniaja määritlemist ka eesti redaktsiooni sünnikoha ebamäärasus. Kui vastaseotsija eeskujuga sisse-rändu Venest võime siiski veel võrdlemisi tõenäoliselt jälgida ala-

¹⁸³) Et sellist vangistusnaelutust Venes tunti, järeldub näit. ühest böliinast, kus Mihhailo Potok joobnuna veetakse keldrisse ja lüüakse naeltega seinale. Eeltsit, Rõbnikov, Pesni I, lk. 234; vrd. Tuglas, Kriitika I, lk. 199.

tes Kagu-Eestist (vrd. eriti Vastseliina t.), siis puuduvad vangistusloo teisendid Kagu-Eestist üldse, kui maha arvata õige fragmentaarne Rõuge oma. Näib siis, et vähemalt kõige iseseisvam ümbertöötis, nn. p õ r g u s õ i d u redaktsioon (hobuse otsimine, kurathobune, hoiatav hääl, käte naelutus, põrgu valvur) ongi sündind kuskil Lääne-Virus, kust see siis on rännand üle Põhja-Viljandimaa Paistuni (Saardes esineb ainult veel tolle kidunend jäänus). Läänemaa (A. Jakobsoni) teisend, kus puudub hobuse ost, samuti ka Jumala hääle hoiatuslik iseloom, kuid seda selgemini on esile tõstetud kinnijäämise karistuslik ilme, näikse esindavat eelmisega võrreldes mitte hilisemat, vaid algupärasemat vormi ja on lahkund Lääne-Virust nähtavasti varemni, kui säääl välja kujunes eelmainitud hobuseotsimis-redaktsioon. Viimane on ilmselt seotud künni- ja endise hobuse murdmise lugudega ning on siis sündindki arvatavasti säääl, kust teisendid seda sidet veel selgesti mälestavad, s. o. Kadrinas (või Haljalas). Kuid ka Jacobsoni teisendi ülemeelik kahekõne on seotav samasuguse kõnelusega mitmes künniteisendis (vt. § 15, Väike-Maarja ja Viljandimaa td.). Nii on ka see sõnaline ülemeelikuse osutus varakult olnud orgaanilises ühenduses maadhävitava künniga, ja mõlemate juured lähevad Idasse. Kp-ja klassilisele maapõhjale, Lääne-Virru jõudes muutusid nad eelolevate sangaripärimuste mõjul nii, et Kp. ka siin jääb sümpaatseks kannatajaks võitluses kuraditega ja põrgu valvuriks. Pole ime, et pärimus sellest imeteldavast vägimehest Viljandimaale jõudes Paistus enam ei jätagi teda põrgu värava külge, vaid laseb tal Jumala hoiatuse abil pääseda põrguviimisest, isegi tugeva poisina purustada põrgu uks, päästa hinged ja vabatahtlikult jääda ka valvuriks. Põhja-Tartumaal seevastu esineb sellega kõrvu ka veel teine ning nähtavasti algupärasem vorm, kus Kp-ja põrgusõidutusest pole veel üldse juttu, vaid Jumal ise püüab ta kavalusega pärast mingit vägitööd, mis oma suurusega juba nähtavasti iseendast tähendab ka kuritööd või hädaohtlikku ambitsiooni (Torma 1, 2, Kod.) — samuti kui Elbruse hiu mäkketung. Viimasega seotavat osalt paralleelset esialgset kuju esindaks katkendlikult sel puhul ehk ka Rõuge nii iseäralik pärimus, kus isegi nimi „Kalõva poig“ kõneleb iidsest vanadusest.

Nii umbes kõlaks siis Kp-ja vangistuspärimuste kujunemisest hüpotees, mille kõige tõenäolisemalt võiks püstitada

praeguste andmete põhjal. Tõsi küll, esineb õige kõva kiusatus tuletada Lääne-Viru Kp-ja vangistuspärimusi ka otseselt üle Peipsi või Alutaguse tulnud vene mõjudest. Et näit. Alutaguse vene asundustes tunti ka vene böliinapäraseid motiive, lasevad järeldada mõned kohanimed nagu Dobrõnja jt. Kuid säärasel puhul peaksid nad olema siiski juba liiga hilised¹⁸⁴⁾, et levida nii laiali ja kujuneda nii kesiseks juba 19. s. keskpaigu, kõnelemata muist raskustest. Kui aga laen sündis ometi üle Kagu-Eesti ja palju varemini, ehk juba koos esimese kristliku misjoniga, siis pole iseendast ka midagi nii imelikku, et vastavad pärimused kagus aja jooksul tuhmusid ning kadusid, kuna ju neid säääl niikuinii polnud üleval pidamas kuigi elav muude Kp-ja lugude harrastus. On ju lõppeks ka vangistuslugu teatav „seletusaaga“ Kp-ja ärakadumise kohta ja eeldab oma levimiseks ja säilimiseks suuremat huvi selle kuju enda vastu. Alles Põhja-Tartumaal püsisid ühes teiste mälestustega ka kinnijäämislood elavana ja alles Lääne-Virru jõudes said nad sääalse saagamiljöö tõttu nii produktiivseks, et ümberlooduina võisid levida Edelassee (Viljandimaale) ja Läände. — Otse üle Peipsi sündind laenu võimalusest on kõnet veel allpool (§ 39).

C. Kalevipoeg ajalooilmelise inimkangelasena.

8. Kahtlasi inimestusi.

§ 31. Võitlusi ja suhteid.

Kehvaks ja kõhnaks on seni jäänd meie heeroose reaalinimelik ja rahvuslik luustik. Kus kord oletati kunstiliselt ühtekuuluvat, terviklikku värssseepost, kus usuti „säilind“ vähemalt pikka ning toredalt ehitatud proosa-eepest, mis rahvuslikuna kaasa toodud ehk juba kaugelt Aasiast, säääl oleme seni avastand ainult kaudis ühtekuulumatuid üksikmotiive, mis enamasti rahvusvahelist algupära ja nähtavasti alles hiljemini meie sangarinimega ühendatud. Ja veel enam — nendeski oleme näind äärmiselt vähe reaalmaailma sündmusi ja kujusid reaalinimese psühholoogiaga,

¹⁸⁴⁾ O. Liiv, Vene asustusest Alutagusel kuni XVIII s. esimese vee-randini. Tartus 1929, lk. 18 j., ja G. Ränk, Peipsi kalastusest, ÕES kirjad II, Tartus 1934, lk. 16—28. Nende andmeil on püsivam ja siis folkloristlikult mõjurikkam vene asustus Peipsi rannikule tekkind alles 17. sajandil, kuigi üksikuid ajutisi vene onne mainitakse juba a. 1367.

mida võiks kasustada rahvuslikuks sangarieeposeks. Vaid need on olnud kas pooldi primitiiv-teadusliku iseloomuga oletised inimlikult täitsa võõra hiukuju abil või jälle üsna fantastilise muinasjutusangari seiklused soov- ja imekausaalsusega muinasjutumaa-ilmal, põrgus v. m., peaaegu üldse reaalsusevabad, rääkimata rahvuslikust koloriidist.

Kui aga juba nende rahvusvaheliste motiivide koondumiseks ning ümbertähendamiseks ometi tahaksime ühes K. Krohniga oletada mingit reaalsemat ja rahvuslikumat alust, mingeid pärimusi tõesti toimind sangareist või sangarisoost — kas siis pole neid saagapärimusi säilind ka puhtamal, inimlikumal kujul? Kas vähemalt pole säilind mingeid teadmeid Kp-st kui reaalsenagi u s u t a v a s t inimesest, s. o. pärimusi, mida võiksim e iseloomustada a j a l o o i l m e l i s e muistendi nimega? Sest muidugi ei tarvitse ka viimane tähendada mingit tõesti ajaloolise sündmuse edasiandmist, küll aga pärimuse kui seesuguse realistlikumat iseloomu, ta algupärast püüet kajastada enam-vähem meiesarnaste inimeste tegusid mingis enam-vähem reaalses ja eestikohases miljões. Kas Kp-ja pärimuste taga võib leida vähemalt mingisuguseid ajaloolisi „juuri“, nagu neid uuem uurimus on kaunis tagajärjekalt püüdnud osutada nii „sarvnahkse“ Siegfriedi kui ka vene fantastiliste böliinavägilaste, isegi „Kalevalas“ nii muinasjutulisteks muutund sangarikujude eelkäijatena? On arusaadav selle küsimuse põlev huvitavus eriti praeguse töö seisukohalt. Sest enne kõike siiski on niisuguseid, oma dispositsioonilt „sangarisaaga“ aineid luulendatud sangarilauludeks ja edasi arendatud sangarieeposteks, sest alles nemad on seks pakkund küllalt üldinimlikku psühholoogilistki huvi ja võimalust suureepika dramaatiliselt-süvendatud tervikehituseks. Kas ja kui palju on siis vähemalt Kreutzwaldil olnud tarvitada ka niisuguseid aineid juba valmina ja Kp-ja kujuga seotult? Ja mis on neis seejuures olnud tõesti eestiliselt traditsionaalne ja kui palju alles Kreutzwaldi otseste eelkäijate luuletöö?

Vaatleme ligemalt mõningaid tähtsamaid motiive, kus on aimatud või vähemalt võiks esmapilgul aimata mingi „ajaloolise“ muistendi iseloomu.

Nagu juba öeldud, Kp-ja võitluste vastasteks pole mitte ainult vanapagan, vaid mõnikord ka tavalised inimesed. Rääkimata muist, võib näit. kuulsast kiviskamisest Saadjärvel olla rahva-

pärane ka Faehlmanni teade, et viskajad olnud Kp. oma kahe vennaaga ja võitlus sündind maa valitsuse pärast. Kuid vaevalt on siin tegemist mingite algupäraselt „ajalooliste“ tegelastega, vaid võistlevate loodushiidudega ja eriti ka nende kujusid mõjustand rahvusvahelise muinasjutu kolme kasuvennaga (Bertrami Maakohutaja, Veekohutaja ja Kollart, vene Lomidrevo jne., Aarne 301 B), kelle jõunäide kergelt liitus seletussaagade hiiu jõunäitega kiviviskamises. Kolme Kp-ja venna võidulaulust, millest räägib nii pikalt eepos, ei tea nähtavasti ükski usaldatav üleskirjutaja, isegi mitte Faehlmann, kui mitte arvestada tema sootuks erinevat, Soomest mõjustatud loomismüüti. Kalevi 12 poja loo allikaks on ainult Gananderi ja neid kordava Bertrami teated. Kalevi 3 venna lugu on samuti Soomest¹⁸⁵⁾. Kp-ja ning vana Kalevi vahekorra ei tea me enam, vaid vähem kui Tõllu ja Noore Tõllu või isegi vp-na ja tema laste omast. Ja lood Kp-ja võitlusest inimvaenlastega ei sisalda, nagu nägime, minigeid kindlaimaid tõestusi temast endast kui reaalsest inimkangelasest, pääle selle, et viimane vahest on olnud lähtekohaks laenatud hiiujuttude ümberkujundusel. Ainsad tähtsamad loodushiidude mitte just sobivad, kuid mitte ka võimatud atribuudid on tahobune, millega ta ratsutab ja künnab, ning mõõk, mille ta surres viskab Kääpassse. Germaani ja Soomegi loodushiidude oma määratuses saavad läbi nähtavasti ilma nendetagi. Kuid nagu nägime, on just need Kp-ja sangarhiidlikud jooned põlvnend Idast, olles geneetilises suguluses ms. Amirani ja osalt ka vene vägilaslugudega. Ning pääleegi ei etenda eriti mõök rahvaehtsa Kp-ja elus kuigi tähtsat osa, pääle selle, et teda ennast ta oma mõõ-

¹⁸⁵⁾ Võib isegi enam-vähem kindlasti ära näidata allikat, kust kogu see väljarändamisluugu meie eeposesse on võetud. See on Schiefneri tõlge Litteraturbladetis avaldatud Kullervo-loost, mille Lönnrot ise a. 1850 saatis Öp. E. Seltstile (DH 184): „Es gab eine Mutter von drei Söhnen, welche das Schicksal bereits in ihrer Jugend von einander trennte. Einer kam nach Russland und wuchs dort zu einem Handelsmanne heran, einer nach Karjala und ward Kalervo (oder Kaleva) genannt, der dritte blieb daheim und erhielt den Namen Untamo.“ Kreutzwald on talu asukoha ligemalt maalind, Venemaale rännand venna kaupmeheks jätnud, n. ö. Untamo vaste saatnud Turja, Kaleva aga toond Eestisse. — Muide, ka germaani hiiulugudes räägitakse vahel hiiu poegadest jne. Nii toob Vilkina saagas hiid Vada oma poja Velendi Kallova mäele, et ta õpiks sepakunsti härjapõlvlasilt. Setälä FUF VII, 250, vrd. „Härjapõlvlaste õpilane“, Eisen, KpE, 114.

gaga tapetakse. Ise tarvitab ta oma võitlustes enamasti kas kive (nagu germaani hiud), väljajuuritud puid (nagu böliinavägilased), raudnuia (nagu tugev poiss) või saelaudu, ainult üsna harva mõõka.

Aga kas mitte just Kp-ja mõõgaga pole Kreutzwaldi eeposes seotud kogu saatuslik veresüü ja vägilase surma moraalne põhjendus? Nii, kuid sellest kõigest ei kõnele meile ükski säilind ehtne eesti rahvateisend. Isegi Faehlmanni saaga ei tea midagi mõõgal puhkavast „veresüüst“, vaid ainult, et see oli „mõnus mõök, sa vere valaja, isa lelle higi sööja, vaenu valu valmistaja“. F-il jätab Kp. oma mõõga Kääpassegi ainult mälestuseks, kuigi ta oleks võind selle kaasa võtta. Ainult Schultz-Bertram oma kokkusobitatud jutustuses (ES) Kp-ja surmast (mis küll ei sünnigi mõõga enda, vaid vaenlaste läbi!) on, nagu järeldusena enda poolt, vahele liitnud lause: „Nii lepitab ta oma süü Köyrötöise lapse mõrtsukalise tapmise pärast mõõgaga.“

Juba Köyrötöise nimi näitab selgesti, kust kogu see veresüü-lugu pärit: see on Gananderi „Soome mütoloogia“ toodud Kullervo-loo teisendist, kus sepa Köyrötyise (tavaliselt Ilmarise) juurde võetud orjapoiss Soini (harilikult Kullervo) tapab enda hooleks usaldatud hällilapse ¹⁸⁶⁾.

Ja siit võime aimata kogu selle Kp-ja mõõga needuse algupära. Eesti teisendid Kp-ja surmast mõõga läbi ühendas alles Schultz-Bertram oma vägilase Soome nimekaimu veretööga ning andis nii Kp-ja surmale vastava karistuse ilme ¹⁸⁷⁾.

Nii lihtsast liitmisest sündiski kogu meie eepose kurb pää-

¹⁸⁶⁾ „Soini. Er führt den Beinamen Kalki (der Schalk). Als er drei Tage alt war, zerriss er seine Windeltücher, woraus man schloss, dass er einst ein kraftvoller Mann werden würde. Er wurde daher an einen Carelischen Schmidt mit namen Köyrötyinen verkauft. Hier sollte er zuerst die Dienste einer Amme verrichten, aber — er grub dem ihm anvertrauten Kinde die Augen aus, und verzehrte sie, dann tötete er das Kind und verbrannte die Wiege.“ Ros. Beitr. XIV, 1822.

¹⁸⁷⁾ Vrd. ka koht Bertrami 1839. a. Kp-ja kõnes toodud „terviku“-sobitusest: „Zum Schmiede geht der junge Held um sein Schwert schmieden zu lernen. Soini ergrimmt über seine Knechtschaft, erschlägt den Sohn des Meisters u. ertrotzt sich die Zauberwaffe. Aber der Fluch des Vaters scheint auf ihm zu ruhen und durch dieses Schwert selbst soll Kallewas Sohn einst fallen.“ Vrd. Krohn, Klvlstud. VI, 65, 102 j. Võib-olla on sobitusel abiks olnud ka motiiv Kullervo mõõgatellisest enne sõttaminekut või isegi Sigurdi mõõgatellisest (Edda, hrsg. v. Niedner, I, 166).

motiiv: soome tujuka lapsehoidja pattude lunastuseks pidi lan-
gema needuse ja surmava kättemaksu alla vaene eesti vägimees,
kes niikuinii oli kaotand oma muide üsna ilmsüüta mõõga! Meta-
morfoosi teeb veel huvitavamaks asjaolu, et Soini lapsetapp oma-
korda Krohni arvates võib olla mõjustatud ühest eesti laulust, kus
kõneldakse tigeda või oskamatu piiga (või naise) tegudest¹⁸⁸⁾.

Kas polnud Kreutzwaldil pääle selle (ja Gananderi) mingit
muud allikat¹⁸⁹⁾? Muidugi on väga riskantne teha rahvaluule
kohta kindlaid negatiivseid otsuseid — ühe ainsa rahvaehtsa tei-
sendi ilmsikstulek võib selle kummutada. Eriti siin, kus tegemist
pole mitte päris vaba väljamõtlusega, vaid kahe rahva ainete ühen-
dusega, ainete, mis mõnes muus osas siiski on olnud ka geneetili-
ses ühenduses. Kuid vähemalt seni, kui seda rahvaehtsat varianti
pole leitud, on tõenäosus selle poolt, et eesti rahvaehtsat Kp-ga
pole vaevand mingi kangelassaagalik taparoim ja et vähemalt tema
mõõgal pole lasund mingit needust.

§ 32. Linda?

Mõõga ostmise lugu Soomest veeretab üles veelgi kord küsi-
muse Kp-ja Soomes käimisest ja sellega seotud muist motiividest,
nagu Linda röövimine, tuuslari jälgimine ja saarepiiga. Kas neist
nii olulistest eepose ehitusmotiividest siis tõesti puuduvad igasu-
gused muud teated, pääle Kreutzwaldi mõne üldsõnalise mõista-
andmise, et need on rahvapärased (millest allpool ühenduses
„Kp-ja“ saamislooga)?

Kp-ja seiklused Soomes algavad Kreutzwaldi järgi teatavasti
Linda röövimisega soome tuuslari poolt, keda Kp. varsti jälitab
ja karistab. Nii loomulik kui see tundubki pääjoontes (ja kui
hästi see sobiks isegi psühhoanalüütikute ootustele: röövitud ema
otsimine kaugelt maalt jne.), on selle rahvalik algupära ometi
küllalt segane. Igatahes ei sobi see kuidagi teiste, ehtsate rahva-
andmetega, mis tunnevad „Kalevi naist“ (või „K. neitsit“) ainult

¹⁸⁸⁾ K. Krohn, Klvlstud. VI, FFC 76, lk. 34. Vrd. ka § 30 toodud huvi-
tavaid paralleele Amirani lapsehoidjaks olemisest.

¹⁸⁹⁾ Eisen (KpE, 47) peab võimalikuks ka ühenduse Kp-ja ning n. a.
Härjapõlvlaste õpipoisi muinasjutu vahel (ibid. 114). Ligemal võrdlusel osu-
tuvad need ühtluskohad väheütlevalks, küll aga näib seegi jutt ühenduses
olevat Sigurdi-saagaga ja nõuaks ses suhtes uurimist.

kui seletussaagade naishiidu, kes kannab määratud kaljumürakaid — päälegi juustes, just nagu ta hiidlikud öed Saaremaal ja Skandinaavias ¹⁹⁰). On juba sisuliselt usutamatu, et sellist loodushiidu traditsionaalses rahvaluules oleks röövind keegi tuuslar, s. o. siis ikkagi ainult maagilise mõjuvõimuga inimene, mitte hiid. Niisuguse naishiiu kujuga sobiks palju enam, et ka tema lihtsalt kivistati kas pikse või päikese valguse poolt, nagu (eriti vastavate loodusmoodustiste seletuseks) nii mitmed ta kaashiid germaani mail — trahviks nende uhkuse või muu patu eest ¹⁹¹). Nii seletuks palju paremini ka see praegusel kujul absurdne pikselöök, millega „jumalad“ tahavad tabada röövlit ja selle asemel kivistavadki neilt abi paluva röövitu.

Aga — pole sugugi kindel, kuivõrra traditsionaalne üldse on tolle „seidapärase“ Iru-ämma (vt. § 12) ühendus hiidliku „Kalevi naise“ kujuga, veel vähem Lindaga, nagu jutustab Kreutzwald ja ilmselt tema poolt mõjustatud Jung ¹⁹²). „Ämma“ nimetus rahvasuus ja Kreutzwaldi enda vabandus, et „tänapäivisel tuimusel“ teised nimed on ununenud ¹⁹³), lasevad arvata igatahes muud. Isegi Kreutzwaldi järgi „Kalevi neitsideks“ nimetatud püstiseivaid kivipakke Palmsi mõisa juures tuntakse tegelikult nähtavasti ainult „Kalevi neitsi“ põllekividena, s. o. mis kandmise puhul põllest on langend, nagu Ülemistelgi j. m. (vt. § 10) ¹⁹⁴). Igatahes ei ole meile senini esitatud ühtegi usutavat teisendit, kus cleks kivistatud hiidu või kedagi Kalevitest, ega tunta meil nähtavasti ka Skandinaavias tavalist kivinemist päikesekiirte läbi.

Kõige kaaluvamalt eitab „Irru-ämma“ ja „Kalevi naise“ samasust aga üks Kreutzwaldi enda poolt ÕES-ile varemalt (1849) saadetud muistend. Selle järgi pole „Iru-ämmal“ veel midagi tege- mist Kalevitega ega hiidudega, vaid ta on lihtsalt tekkind ühest tuulispääd keerutavast nõiamõõrist, kelle keegi tark tapnud ja kes enne surma veel end jaksand kiviks muuta. Kuigi sama loodusnähtuse seletuseks võib olla seotud ka mitmesuguseid saag- asid, tundub siis ometi palju loomulikum, et endise „seidana“

¹⁹⁰) Eisen, Töll, 99 jj.

¹⁹¹) Sydow, Jättarna, 74.

¹⁹²) Muinasaja t. III, 53 jt. Sama ebakriitiliselt usub eepost M. Morrison, Iruämma otsimas, E.Kirj. 1921, 154—159.

¹⁹³) Kp. III, 404 j.

¹⁹⁴) VEGE III, 1, 88; Eisen, E. Kirj. 1924, 461.

austatud kivimoondise või nõiamoori kujundas oma sangari emaks alles Kreutzwald ise eepose kunstinoõudeil ¹⁹⁵⁾).

Aga ka eeposes esinev kivistuslugu ühes röövilooga näib olevat „ämmaga“ liidetud kuskilt mujalt. Algupäraselt võib siin tegemist olla saagaga (või legendiga) tavalisest inimneitsist, kes Jumala poolt muudetakse kiviks, kuna ta i s e s e d a p a l u b, et mitte sattuda kiusaja, või röövija, või nõia, või kuradi kätte. Selliseid muistendeid teatakse meil mitmeid, tihti koos tavaliste „pulmarongide kokkupõrke“ lugudega, kus pruut pigemini saab kiviks kui võitva vastaspoole peiu naiseks. Prof. Eisen seab selle õige tõenäoliselt ühendusse Lääne-Euroopas tuntud legendidega vagadest neitsidest, kes oma au hoides pääsevad avanevasse kaljusse või muutuvad kivikujudeks (näit. vaga Agnes) ¹⁹⁶⁾).

¹⁹⁵⁾ Mainitud saadetises täiendab Kr. eesti vastetega A. Wareljus'e tööd „Beiträge zur Kenntniss Finnlands in ethnographischer Beziehung“ (Aus dem XIII. Bändchen d. Beiträge zur Kenntniss d. Russischen Reiches — hrsg. v. K. E. v. Baer u. Gr. v. Helmersen. St. Petersburg 1849). Selle andmeile (lk. 93), et tuulispääs keerleb „Lapinämmä“, keda püütakse tabada pussi viskamisega, lisab Kr.: „Im Wirbelwinde meint auch der Este eine — — Hexe zu sehen, er wirft gleich dem Finnen sein Messer in den aufwirbelnden Staub u. freut sich königlich, wenn er nachher dasselbe nicht wieder findet, indem er dann die alte Soome ämm oder ätt für getroffen hält. Sichtbar sollen die Hexenweiber nur dann werden, wo sie schwer verwundet nicht mehr forteilen können. Vom Forttreiben der Vögel weiss die estnische Sage nichts, eben so wenig von einer Sehnsucht, die den Messerwerfer treiben soll seinem Messer nachzuziehen. — Irro-ämm, eine in Stein verwandelte Hexe, gehörte auch zu solchen Windfahrerinnen. Dieses famöse Weib hatte es besonders auf Liebende abgesehen, verursachte den heimkehrenden Hochzeitsgästen (pulma sajale) im Sommer Staub, im Winter Schneegestöber, wodurch manche Neuvermählte halberblindeten oder den Weg verfehrend im Schnee umkamen. Da kam zum Glück ein weiser Dagoer (tark Hiiglane), der mit seinem Speer (odda) die Hexe im Aufwirbeln traf, sie so schwer verletzte, dass sie augenblicklich nieder sank, zum Glück jedoch noch so viel Besinnung hatte, sich in Stein zu verwandeln, um gegen spätere Misshandlungen geschützt zu sein. So steht sie nun heutigen Tages auf dem Irroschen Berge. Der Stein hat die besondere Eigenschaft: vom Berge hinab gewälzt immer wieder auf den alten Fleck zurückzukehren. Muthwillige Bursche haben das steinerne Mütterlein oft vom Berge hinunter laufen lassen, aber siehe da! am andern Morgen stand sie wieder auf dem alten Platz. Nach einer andern Relation wird einst tief aus Norden (süggavalt põhja maalt) ein mächtiger Zauberer kommen, der den Stein beleben und die Irro-ämm mit nach der Heimat führen wird“ (GEG DH 137, Mp VI).

¹⁹⁶⁾ Vt. E. Kirj. 1924, 453 jj. J. W. Wolf, Beiträge zur deutschen Mythologie II, Göttingen 1852, lk. 32 jj.

Et eeposeski kivistamine ei sünni röövitava enda soovil, nagu oleks loomulikum, vaid pikselöögi läbi, mis sihitud röövija pihta, on arvatavasti ainult tagajärg ebaõnnelikust kontaminatsioonist teiste, ja nimelt õige tavaliste (kuradi j. t. vastu sihitud) t r a h - v i v a pikselöögi lugudega ¹⁹⁷).

Kuid ka kivide tagant varitsev ja rööviv nõid, päälegi soome tuuslar on võõras meile tuntud tavalistele rahva kivistuslugudele (ehk olgu siis, et sääl teise pulmarongi nõid ise kivistab vastaspoole pruudi ja pulmalised). Vähemalt pole meil mingeid usaldatavaid andmeid, et Toompää ehitajat hiidnaist oleks keegi taga kiusand, veel vähem röövind ¹⁹⁸). Kogu selle röövimismotiivi näib Kreutzwald siia kohastand mingist tavalisest t õ m b a m i s l o o s t ja selle pääteglaseks asetand traditsionaalse soome nõia ehk tuuslari kuju ¹⁹⁹).

¹⁹⁷) Et ka Kreutzwald tundis teissuguseid kivistusmotive, näitab EREJ-des ta lugu „Toolse rannamehe tütrest“, kelle ta liigse uhkuse pärast kosib kurat uhke ratsaniku kujul ja kes muutub hirmsa kärgatuse saatel kivisambaks Kaarlimõisa Raudlepa väljal. Jutu esimese poole kohta vt. ka ballaad Segevoldi preilist, E. Kirj. 1926, 629 j.

¹⁹⁸) Küll kõneldakse ka paralleelselt Tõllu naise Pireti tagakiusamisest kuradi poolt (Eisen, Tõll, 102 j.), aga see kahtlasevõitu lugu võib olla üsna iseseisev ja uueaegne edasiarendus Tõllu ja vp-na vahelisest võitlusdispositsioonist.

¹⁹⁹) Et viimast ei tuntud ainult tavalise välismaa-nõidade sugu esindajana, vaid ka enam individuaalsena üksikjutu tegelasena, näitab Kreutzwaldi eeltsiteeritud A. Wareliuse töö täienduses toodud näide, mis osutub ühtlasi eeskujuks ka tuuslari ja Kp-ja võitluse kujutusele eeposes. Nimelt peab Kr. „tuuslarit“ Virumaal üsna tavaliseks nõia sünonüümiks („sehr gebräuchlicher Ausdruck t u u s l a r für Zauberer; davon tuseldama zaubern“) ja püüab seda ühe rahvalaulu-katke abil ühendada soome kohanime Tuusla'ga. „In einem vor einigen Jahren aus dem Maholmschen Kirchspiel aufgenommenen Liede, worin der Bau einer Hexenwohnung geschildert wird, kommt folgende Stelle vor:

Põhjast tullid pobbisejad,
Lane metsast lauso-naised,
Tuulis-sarest tuseltajad,
Soomest sola-puhhujad.

In einer Variante, die mir bis dahin unverständlich war, lauten die letzten Verse:

T u u s l a s t tullid tuseldajad,
Tuulis-sarest sajjatajad,
Soomest sola-puhhujad,
Lavva-sarest lobbisejad.

On huvitav märgata, kuidas sellise „tõmbaja“ osas esineb vahel ka Kp. ise. Vähemalt Kreutzwaldi varem ballaad kõneleb soome nõia tütre varitsusest ja röövimisest Kalevi poja poolt umbes niisamuti nagu hiljem eepos — ainult selle päävahega, et endise röövitava isa nüüd on saand endise röövli ema vargaks ning tagaetava asemel Kp. ise osutub tagaajajaks ning nuhtlejaks ²⁰⁰).

Küll pole meil täit põhjust väita, et just see ballaadi jutustatud lugu oli ehtrahvalik, ja veel vähem, et ta oli ainus sel teemal

Die finnische Sage von Verwandlung der Federn in Krieger (pag. 79) wird in Strand-Wierland also erzählt: Ein Finnischer Tuuslar floh von Feinden verfolgt nach Lavva-saar, verwandelte während der Flucht eine Menge Fische in Seeungeheuer (merre-kollideks), um die Verfolger abzuschrecken, doch als diese dessen ungeachtet die kleine Insel erreichten, da nahm unser Zauberer eine Handvoll Federn aus dem Busen u. blies sie in die Luft. Bald darauf schneite es Krieger wie Schlossen herab, welche die Insel bedeckten und die Feinde in wilde Flucht schlugen. Der hauste später noch viele Jahre auf Lavva-saar, spielte dem Wierländischen Küstenvolke manchen bösen Schabernack, bis er zuletzt auf dem grossen nordischen Adler abzog u. nicht mehr zurückkehrte. Die Insel blieb lange unbewohnt, denn Niemand wagte sich dort niederzulassen; endlich kamen friedliche Finnen, die den Zauberbann (nõia-võrgutused) lösten, u. deren Nachkommen noch gegenwärtig die Insel bewohnen. Bezüglich auf diese Sage sieht man häufig spielende Kinder Federn in die Luft blasen, wobei sie sprechen: „katsume, kas same sõamehhi?“ (GEG DH 137, Mp. VI).

On ilmne, et Kreutzwald ka seda teadet on natuke romantiseerinud. Ja tuuslari nimegi peab nüüdne uurimus vaid Kr-i enda moodustiseks, kuna rahvapärane on vaid verb tuuseldama < tundseldama; vt. O. Loorits, Tuuslar, Suomi V 16, lk. 190—200.

²⁰⁰) Ein Zauberer auf Finnlands Höh'
hatt eine Tochter schön;
die pflegte an der kühlen See
lustwandelnd zu ergehn.

Sohn Kalews stand auf Lauer
hart an der Felsenwand,
und stahl die Maid mit rauher
verruchter Räuberhand.

Der Vater setzt' dem Räuber nach
rasch über's weite Meer,
und schwor der lieben Tochter Schmach
zu rächen furchtbar schwer!“

Järgneb Kp-ja muutmine „mammutelajaks“ ja aheldamine, mida vaatlesime juba varemalt (§ 29).

ning hiljemini eeposes Kreutzwald just teda nii põhjalikult ümber muutis. Võib ju olla, et eeposes on mõningaid andmeid ka juba rahvalt ning just ballaadis oli mingi teise naiseröovli lugu liidetud Kp-ja naisiähvardava kujuga. Kuid igatahes tunduvad need kaks teisendit küllalt sugulased ja aitavad ühtlasi teha usutavamaks mingi niisuguse röövimisloo rahvaehtsust.

Ja veel teiselgi on Kreutzwald toond umbes samalaadilise loo ja seekord nähtavasti päris rahvaehtsana. Nii nimelt „Inlandis“ avaldatud lühikeses artiklis ühest Lügenuse kihelkonna vanast maalinnast lisab ta lõpuks „müüdi“, et selle oleval ehitand üks suur nõid ühe röövitud päälikutütre jaoks ²⁰¹⁾.

Nähtavasti sama Alulinna nõid on eeskujuks olnud ka eepose XV laulu lõpus toodud loole Alutaguse „tuuslarist“, kes, nagu varemini ta soome ametivend, on näind ja varitseb naist, seekord kolmandat põrgust toodud piigat, ning selle salaja oma tallu röövib. Ja siis järgneb temalegi kohe kättemaks: Kalevipoeg jt. ajavad teda taga, tapavad ta ja hävitavad ta talu.

Sama romantilise röövimismotiivi esitab siis Kreutzwald tervelt 4 korda ja kasustab seda eeposeski kahekordselt, nagu ta teeb muidu just rahvaehtsate motiividega. Ning kolm korda röövlina esinev nõid laseb arvata, et vähemalt tema kuju mitte pole sellesse osasse pandud alles Kreutzwaldi poolt; kuigi see ei tähenda, nagu poleks sääl võind olla vahel ka Kp. ise ²⁰²⁾.

Kokku võttes võiksime siis nende segasevõitu algupäraga Linda-lugude saamist kujutella umbes järgmiselt:

Rahvapäraseks algkujuks ei tarvitsend olla muud kui rahvusvahelise hiiuperekonna üks naisliige, samuti nagu Tõllu Piret või vanapaganate naised. Teda arvati kokku kandnud määratud kaljupakud Toompää mäeks kui oma mehe kalmuks ja nutnud

²⁰¹⁾ „Die einzige darüber vorkommende Mythe trägt ein poetisches Gepräge, indem sie Allo-linn von einem grossen Zauberer zum sicheren Aufenthalt eines entführten Mädchens, der Tochter eines Häuptlings, erbauen lässt.“ Inland 1838, Nr. 36, lk. 583.

²⁰²⁾ Vrd. ka Kanteletar III, nr. 22 „Neien rosvo“, kus Kullervo röövib neiu pidult; neiu ema palvel tapab Ukko röövli välguga. Vrd. ka Neus, EV, nr. 81; Eisen, E. Kirj. 1909, lk. 58—70, 115—127; Semper, lk. 109 toodud tuulepöörimest naiseröövlite lugusid. Viimastel küll vaevalt on eeposeskasustatud röövlilooa isegi suuremat psühholoogilist sugulust, sest siin ei puudu mitte ükski rööviv tuulispää, vaid ka spetsiaalne „tuuletark“ on nähtavasti alles Kreutzwaldi sobitatud.

(nagu tavaliselt poolelijäänd ehituse puhul mahakukkund kivi juures) Ülemiste järve²⁰³).

Ühes kogu saaga heroiseerimisega sai ka see kuju juba Faehlmanni skitsis inimlikuma ja kuninglikuma ilme („Ta armas naine leinas teda nuttes, kaevas oma kätega haua, pani tema sinna ja kandis kive mälestuseks hauale“). Selle „armsa naise“ esitab avalikkusele *L i n d a* alles Schultz-Bertram oma 1839. a. suve kõnes („Kalewa, der Riesenkönig des Nordens, und Linda erzeugen 12 Söhne“). Selle nime ta nähtavasti abstraherib muistsest Tallinna kui „Lindanyssse“ nimetusest, tõlgitsedes viimase teist poolt kui „nisa“, millisena linn oma elanikke toitvat. Kuigi ta ka Lindat püüab tuletada eesti „linna“ sõnast, tundub see niisama kahtlane kui soome Kaleva ja tema 12 poja liitmise siia ühendusse. Linda oluliseks eeskujuks näib olnud sama nimi muil rahvail (Itaalias j. m.) ja nende kirjanduses, kuigi pole p ä r i s võimatu, et teda välismaade eeskujul mõnel korral tarvitati ka juba Eestis²⁰⁴).

²⁰³) Nagu öeldud, võib-olla on ta selle ka urineerind, vt. § 18.

²⁰⁴) Vt. ka Schultz-Bertrami isiklik vihik „Die estnischen Sagen“ ptk. „Nachrichten von andern Sammlern“ (mis ometi sisaldab rohkesti ka autori omi arvamisi): „Nach diesen tritt Kp. zuerst in der Gegend von Lindanissa, dem heutigen Reval auf. Seine Mutter heisst *L i n d a* oder *L i n n a*.“ Edasi räägitakse, kuidas see Linda aidand Kp-ga isa kalmu ehitusel, kivi poetand ja järve nutnud. „Zum Andenken an die Mutter nannten die Söhne diese Stelle die Brust der Mutter, Linnanissa. Da nun Linn auch Stadt bedeutet, so wollen einige Allew, die Vorstadt, von Kallew herleiten. In einigen Gegenden hörte ich den Kp. Kallewi Kanna-poeg nennen, Kallewis Hühnchen, Liebling, Schmeichelname.“

Nähtavasti Bertramile toetubki Kreutzwald kirjutades hiljemini (VGEG III, 1, 47, a. 1854): „Linda heisst nämlich der Sage nach des berühmten nordischen Riesenkönigs, Kalewi, Gemahlin und nisa (nach alter Schreibart der Deutschen „nissa“) heisst bekanntlich der weibliche Busen. Nun wird in der Sage erzählt, wie der Kp. vom Olew eine Stadt bei der Gruft seines Vaters (dem Domberg in Reval) aufbauen liess, und als später eine Menge Menschen daselbst Nahrung fanden, sprach Kp.: „Nährt nicht der Ort seine Einwohner, wie eine Mutter die Kinder an der Brust“, und nannte die Stadt zum Andenken seiner Mutter: „Lindanissa“, d. h. Lindas Busen.“

Et sest muid teateid pole säilind, jääb võimalus arvata, et Kreutzwald ainult Bertrami toodud saaga on edasi arendand, ühendades linnaehitajaks muidu kirikuehitus-saagadest tuntud Olevi. Juba seegi asjaolu, et Bertramil esineb veel Gananderile lähem Kaleva, Kreutzwaldil aga samalaadilises lauses juba Kalevi nimi, laseb arvata, et Kreutzwald tarvitas Bertrami and-

§ 33. Saarepiiga!

Nagu eespool nägime, on rahvateated Kp-ja Soomes käimisest tegelikult ainult tavalised proportsioonfantaasiad hiiu veeskahlamisest, mitte mingid komplitseeritumad saagad realistlik-ajaloojärse sündmustikuga. Kõneleb ju hiiust mereületuseviiski — jalgsi kahlamine. Juba see kinnitab kahtlusi ka eepose saare-episoodi puhul. Ehtsad rahvateated hiiu maadmoonutavast puhkamisest mõnel Soome lahe saarel (vt.

meid, aga mitte überpöördukt, nagu iseendast ju ka võimalik (olid ju Kr. ja Bertram juba üliõpilasaegsed tuttavad ja Bertram kindlasti tarvitas siin ka muilt, nii näit. Faehlmannilt, saadud teateid). Samuti oleks raske arvata, et Kreutzwald Linda nime juba a. 1839 teatas Bertramile, mitte aga nii lähedale Fachlmannile. Sellega on küll vastuolus Kreutzwaldi enda kinnitus (Kp. Vorrede, lk. XIII j.), et ta Linda nime on leidnud ühest rahvalaulust juba a. 1821. Kuid selles väites on meil põhjust kahelda, samuti kui selles, et oli tõesti traditsionaalne Ülemiste järve nimetus „Linda pisarate järveks“ (mille ta ütleb kuulnud a. 1847) ja Linda esinemine Salme kasuõena setu lauludes (a. 1854). „1821. a.“ rahvalauluna arvatavasti mõeldud laul on ilmselt ebaeht nii stiililt kui sisult (hiidude kivikandmisest meil ei ole muid rahvalaule) (vt. ka Kartt., Lt. 27):

„Linda liuges leina teeda,
leina teeda lese nutul,
kandis koko kaljusiida,
raskeid kivi rahnosiida
kadunt kaasa kalmo peäle,
vaigistatut varjo peäle.“

Ja ka Salme laulus (muide üldse mitte setupärasel! Kartt., Lt. 29) on värsid „Tedrest Linda, libe neitsi“ ilmselt mitte algupärasel, kuigi teatav rahvavaste neist võis ehk leiduda. Näiteks esineb setu lauludes tihti vorm „lenda“ kujus „linda“, vt. Hurt SL, teisend 22, 27 j. t., mis Linda nime otsijale ju võis sellise nimena näidagi, samuti mõned vormid sõnast „lind“, v. m. s. (vrd. näit. kuidas ussisõnadest „mida karva leenetkänä“ on saand alles Kr-i käe all „mütoloogiline“ nimi „mida karva Leenakene“; Kp. XIII, 230). Hilisemaist teateist pole mitte rohkem usaldusväärseid. Mainigem tüüpilisena J. Proosese oma (Pöidest, E 42650 jj.): „Ühe vana heide käest küsisin ka nalja pärast „Lindast“. Vana heit ütles: „Lind... Linnu need ikka Kalevipoega ühes käivad, meie vana võttis ikka lapse põlvile ja hakkas laulma Kalevist, siis oli ikka Linda kaa seal sees.““ Veel kahtlasem on Linda mainimine J. Hernesaksa poolt Harju-Jaanist E 42732 jj. ja tuntud „ilustaja“ A. Heraklidese oma E 46205 j., samuti nii hiliste teiste teadete puhul, kuhu see võis sisse tungida kirjandusest isegi saagade muidu olles ehtsad (vrd. näit. Raudoja lugu Kadrinast, § 18). Vt. ometi ka usaldatavam K. Kuusik'u teade Amblast, E 9308 j.

§ 12) pole mitte hiiustatud varemast inimsangari puhkamisloost, vaid just ümberpöörduvalt, alles Kreutzwald on inimestand traditsionaalse hiidliku seletussaaga, ühtlasi liites sellega mujalt tuntud võrgutusmotiivi. Seda väidet toetab ka seesmine tõenäosus: merd läbiv hiid, millisena Kp. saarele

Kuigi siis pole päris kindel, kes just esimesena leidis selle „madaam Linda“ nime, nagu teda pilkab Ahrens, ega või just päris kategooriliselt väita isegi tolle mitte-esinemist rahva suus, on kõige tõenäolisem ometi, et sellegi julge hüpoteesi seadis üles tolle ala esimene meister, Bertram, ja Kreutzwald võis veel võrdlemisi ausameelselt ning siis seda innukamalt kaitsta Linda varemutki kuulumist oletatud „Kalevi-saagasse“. Temale ju oli see väga tähtis, juba kas või selleks, et nii eeposesse liita kogu Salme laulu selle ainulaadse ülimuslikkusega.

Kaasaegses kirjanduses esineb Linda nimi näit. Herderi rahvalaulude kogus (romanss: „Die Gräfin Linda“) ja Jean Paul Richteri romaanides (viimastes samuti Juta, mille Faehlmann analoogiliselt püüdis seletada eesti „jutt“ sõnast). Võrdlusena selliste „mütoloogiliste“ nimede sünni kohta mäletagem, et ka Kalevala kuulus Aino tekkis ainult Lönnroti enda ümber-tähendustuse abil liht adjektiivist aino = ainus (vt. Krohn, Klvstud. V, FFC 75, lk. 42 j.). Varsti levis ta ometi niisama rahvapäraseks kui Linda Eestis. Ja ega Linda ristimine olnudki väga palju erinev näit. tõesti traditsionaalsest Pireti nime omistusest kindlasti hiidlikule Tõllu naisele. Ka selle algupärandiks oli ju euroopapärane püha Brigitta ja nähtavasti otseseks eeskujuks soome Birgitta kloostri ehitajaks arvatud naishiu nimi. (Vt. ka Eisen, Tõll, 108.)

Kreutzwald, püüdes oma sangari perekondlikku sidevust inimlikult mitmekesistada kui ka üldse teosesse liita võimalikult palju huvitavaid rahvaaineid, võis nii selle, juba võrdlemisi inimliku nutjaga siduda ka muid inimlikke ja isegi romantilisi lugusid. Seks sobisid hästi mingid rahvalikkude tõmbamissaagade motiivid, mis oma erootilise elemendi ning nõiakujuga vastates aja romantilisele maitsele olid teda juba varemini meelitand üleskirjutusele ja ümbertöötusele. Suurema efekti saavutamiseks võis sellega liita ka teisi rahvalikke motiive röövitava kivistumisest välgu ja piksekärgatuse saatel. Ning viimasest püsima jäänd mälestisena andis end hästi kasustada Irumäe „ämm“, kellele (kui seidale) osutatud austus niikuinii tundus salapärasena. Nii muutuski Kp-ja sangarlikuks ja mälestustruuks emaks see, keda Kreutzwald ise alles aasta või paari eest oli tutvustand kui tapetud nõiamoori!

Naiseröövli tagaajamisest leidis hää viide, et noort sangarit juhtida Soome. Ja taas iseseisvast nõia enesekaitse ning sulgsõdurite motiivist jätkus aluseks ta esimese lahingu kujutusele.

Lõppeks täiendab seda inimestumisprotsessi neiliku Salme-laulu antud nooruse ja pulmade kujutuse juurdeliitmine. Rahvusvaheline kaljusid-tassiv hiiumürakas on samastatud lindkerge „tedre tütreaga“.

jõuab, sobib küll pigemini kaljude sõtkujaks ja merepõhja moodustajaks kui laulvaks neiumeelitajaks ja eksitajaks ²⁰⁵).

Aga meid huvitab siin kõige enam inimlik võrgutusmotiiv niisugusena. Et Kp-ja kujul seks oli dispositioone, on kindel. Vaevalt ilma selleta oleks Kreutzwaldi ballaadki teda pannud naisteröövija ossa, veel vähem oleksid seletatavad otsesed rahvateated, et ta „ajab naise taga“ ja et viimaks Jeesus teda sohu paisates haaras kinni ta suguosadest (Knüpffer). Osalt siia ühendusse kuulub ka rahvaballaad „Suisa suud“, mida vaatleme allpool (§ 34). Ning A. Jacobson kirjutab Kalevist koguni, et see Kaarmas kivi kandes kokku puutund kellegi tüdrukuga ning sellega hakand „sõlmima armusidemeid kõige laiemas mõttes: kui teda möödaminejad häbistasid, läks ta ilma kivita oma teed“ ²⁰⁶). Kuigi ehk Jacobson osa oma Kalevi-lugudest on asetand Saaremaale ekslikult ja neid segand Tõllu omadega, iseloomustab see siiski hiidude ja inimnaiste vahekorda, nagu see ei tarvitsend olla tundmatu ka mujal Eestis. Igatahes aga ei ole see üleskirjutis mõjustand Kreutzwaldi saare-episoodi, kuna viimane oli pääjoontes valmis juba 1851. a. alul, Jacobsoni referaat saabus ÕES'i aga alles 1856.

Sellised naistekiusaja-jooned võivad hiiukujudes olla juba rahvusvahelised. Nii kiusavad ja varastavad inimnaisi vahel ka Skandinaavia hiidud, näit. Kp-ga õige sarnanev hiidvägilane Starkadhr ühe kuningatütre (vt. Hervarasaga, Gautreksaga). Ja isegi mõne hiiu (Thurs'i) ümberütlnimena figureerib vanagermaani luules vahel „naiste nuhtlus“ ²⁰⁷). Samuti Eestis röövivad hiidlikud muugad (mungad) vahel naise — et neid süüa ja müüa ²⁰⁸).

²⁰⁵) Peaaegu täpselt eepose sündmustikuga ühte langeb J. Sõsteri üldsõnaline jutustus Kp-ja Soomes-käigust ja piiga hukutusest, kuid see on ilmselt kirjanduslikku algupära (ERA II 31, 301/8 < Rakvere, 1916).

²⁰⁶) Vt. § 10 B; GEG, DH 233; vt. ka Eisen, Tõll, 73 j.

²⁰⁷) A. Heusler, Altgermanische Dichtung, Berlin, 1923, lk. 35 (O. Walzel HdLW).

²⁰⁸) Russwurm (Eibofolke § 393, 6) teatab Vormsist, et hiiukujulised mungad röövind säält endile naise ja nuemand teda oma laeval rõõsa piimaga. Siin on aga varemad hiipärimused juba nähtavasti seginend uemate mereröövlite j. t. lugudega. Freudlus näeb siingi tõestuvat oma

Kõigist neist üldsõnaliselt väljendatud „naistetagaajamise“ dispositsioonidest pole ometi kaugeltki küllalt, et pidada ilma muude andmeteta rahva-ehtsaks ka nii kindlailmelist üksiksündmust, nagu sest räägib eepose saare-episood. Et siin tarvitatud oleks mingi täitsa iseseisev rahvasaaga, mis hiljemini on rahva suust jäljetult kadund, tundub aga ikkagi üsna usutamatu ²⁰⁹⁾.

Tõsi küll, siingi jälle omame Kreutzwaldilt sõnasõnalise kindituse, mis kõneleb vastupidisest. Nimelt oma kirjas Lönnrotile (20. II 1851) ta jutustab kui kindlast faktist:

„Mis nüüd eriti puutub sangarinoorukese ujumisreisu, mida Sachssendahl Teilt hiljuti küsis, on mul hiljemini olnud õnn see osa saada kaunis täielikult. Mainitud lugu on sangarinoorukese nooruse seiklusi ja tehti läbi kohe pärast vana Kalevi surma. Keegi „Soome tark“ oli poegade juhuslikult kodunt ära olles röövind ema, aga jumalad, kuuldes kaitsetu appihüüdu, saatsid väljus oma käskjala hädalisele appi.“

Ja nii edasi jutustab Kreutzwald kogu sündmustiku, nagu seda tunneme valmisteosestki ja võrdlemisi üksikasjaliselt. Näit. Kp-ja saare seiklusest: „Umbes poole öö ajal saabus ta ühele saarele, kuhu tõusis puhkama oma väsind liikmeid. Neiu hääl, mis öösi kuuldub ta kõrvu, äratab ta tähelepanu. Katkend vastastikust laulu. Pärast seda neiu kasuisa segab ühinemist. Kas sünnib ka lihalist ühinemist, ei öelda, aga kui neiu saab teada, et ta armastatu on Kalevi noorim poeg, ta tormab merre ja saab surma.

„Olen seda Teile jutustand nii laialt, et Teile saaks selgeks Kullervo ja tema õe sugulus selle Kp-ja episoodiga. Kuigi eesti

teooriat hiidudest kui isa-imaago kehastusist, kes röövivad lapselt ema (Semper 108 j.). Kuid vahest pigemini võiks selle taga oletada mingit hirmu ja iharuse ühismõju, kõigepealt aga erakorralise erootilise fantaasia harastust, nagu see näikse soodustand ka inimese ja looma (karu) kokkuelu kujutlusi v. m. s. Muidugi jäävad sellised psühholoogilised seletuskatsed ikka ainult enam või vähem tõenäolisteks oletusteks.

²⁰⁹⁾ Saarepiiga loo ühe lättena võiks arvesse tulla ka veel mõni sootuks erialgupärane muistend, näit. mõni mereneitsi või näkineitsi lugu — umbes nagu järgmine, mille R. Põldmäe üles kirjutand Lüganuses (ERA II 28, 236): „Üks ujuv saar old meres. Üks noor naisterahvas old saare pääl. Ja siis kui tema selle serva ligi tuli, siis hakkas ühte noortmeest armastama. Siis oli ninda lugu, et mees sai sinna laiva või saare pääle, siis kadus kõik ära. On tänini kadund. Seda ma kuulsin, mu lapsepõlves räägiti. Mereneitsi pidi olema.“ Kuid sellesarnane pärimus on võind Kreutzwaldile anda ainult kõige üldisema saarel sündiva armuloo kujutluse, kuna tal eepose looga pole mingit ligemat ühendust.

lugu (Sage) ei räägi midagi venna ja õe veresugulusest, on ime-lik, miks ta läheb surma, kui on kuulnud armukese olevat vana Kalevi poja. Meie sangarinooruke ei näi seda surma panevat suuremat südamele, kuna ta endiselt jätkab oma reisu ja päikese tõusul jõuab Soome randa.“ Edasi järgneb sama novellistlikult väljatöötatud seiklus Tuuslari ja Soome sepa peres.

See kõlab ju väga ilusasti, kuid natuke liiga ilusasti, et olla tõsi — vähemalt mitte täpselt. Teame ju mujaltki, kuivõrra „vabalt“ Kreutzwald tarvitas rahva-aineid, oma töö tulemusi ise ometi rahvaehtsaiks kinnitades. Samuti on ta nähtavasti siin käidelnud siis ka soome ainetega. Kui vähemalt vastab tõe le ta väide, et tal sellekujuline muistend valmis oli juba enne Lönnoti vastava Kullervo-referaadi päralejõudmist (pikemalt sellest käesoleva töö II-s jaos), siis võib ju olla, et ta selle lõi küll rahvalt saadud üsna üldiste ja muulaadiliste andmete põhjal, kuid siis ometi juba kas või näit. selle Kullervo-loo referaadi mõjustusel, mis ilmus saksa tõlkes „St. Petersburger Zeitung'is“ (1849, nrd. 42—45, 122—124). Kindlasti tundis ta varemini vähemalt ÖES Toimetiste I vihus ilmund vana Kalevala sisureferaati, kuid sääl pole õeeksitusest üldse juttu.

Igatahes otse soome rahvalaulule Kullervo loo mõju Kalevipoja rahvapärimustele oleks raske oletada juba seepärast, et õehäbistuse lugu Kullervoga on ühendatud alles Lönnoti poolt (kui ka osalt rahvalaulus, aga alles kaugel Arhangeeli-Karjalas). Muidu esineb see iseseisvana „õehäbistaja“ ballaadina, mis arvatakse sündind Lääne-Soomes, võib-olla osalt Skandinaavia eeskujul ja erineb „Kalevipoja“ episoodist tunduvalt: Turo (Tuuri, Tuiretuinen v. m.) viib maksusid Turusse, meelitab teel oma rikkuste abil mitut neidu oma rekke, saabki sinna viimaks ühe, kes aga pärast osutub ta enda õeks; lugu lõpeb ahastava kahetsusega venna poolt ²¹⁰⁾). Häbistatu vettehüppamine on samuti alles Lönnoti lisandus, nii et ka see ei võind Kreutzwaldile olla eeskujuks rahva kaudu, rääkimata, et kogu sündmus saarel toimub sootuks teisiti kui soome rahvaloos. Kui arvestada Kr. novellistlikku „väljatöötust“, ei tarvitsegi ehk ta allikaks oletada muud kui 1) mingit armulugu ja 2) piiga surma, s. o. vettehüpet ja laulu, kusjuures need võivad olla päritud ka sootuks eri ühen-

²¹⁰⁾ K. Krohn, KRH 700—714; Klvlstud. VI, FFC 76, 65—84, vrd. ka ibid. V, 59—61 j. m.

dustest. Veresugulusest ei ütle ta ju isegi oma muistendit otsekohe kõnelevat, ta ainult a r v a b, et sellega oli siin tegemist ²¹¹).

Nüüd on aga Kreutzwald just neiu varju laulus ise andnud sellest surmast õige erineva kujutise (Kp. IV, 616—890). Selle järgi pole seiklusest Kp-ga (vähemalt otseselt) juttugi, neiu ei lähe merre mitte enesetappe otstarbel, vaid ainult suplema, näeb meres mõõka ja haarab selle järele. Aga sääal tuleb keegi vaskmees, kes ütleb enda olevat Kalevite mõõga vahi, ja lubab selle neiule alles siis, kui see temale tuleb naiseks. Neiu keeldub, aga komistab mere hauda ja jääbki alla vee, lauldes otsivaile vanemaile, et tal on lainete all uus kodu.

Siin on siis kogu neiu surmalugu esitatud üsna iseseisva rahvalaulu põhjal ²¹²). Kuigi selles ei kõnelda ei saarest, Kp-st ega intsestist, Kreutzwald ometi uskus olevat just siin igivana Kalevi-loo „katke“, sest vähemalt siin esitatud kujul tundus laulul olevat mingi peidetud, sümboolne või kaotsiläind tähendus. Kreutzwald ongi ta esitand sellele vastavalt ainult mingi unenäolise refleksina hukkund neiu varju suus. Ei seisa kaugel siis oletelu, et Kreutzwald arvas võivat just siit ise järeldada mingi laulus peegelduva sündmuse (õnnetu armuloo ja neiu hukkumise) ja viimase reaalsena instseneerida saarel, kuhu rahvateade viib puhkama Soomes käiva Kalevipoja — seda enam, et see sobis ka Kullervo õe vettehüppega pärast armulugu. Muidugi, seda ei saa me väita just kindlasti, kuid see päästab meid veelgi raskemini usutavast oletusest, et Kreutzwaldil oli tõesti tarvitada mingi spetsiaalne saare-saaga ja viimane pärast rahvasuust ometi nii jäljetult hävis. Igatahes annab see rahvalaul need neiu vanemate, saare eide ja taadi kujud,

²¹¹) Virittäjä 1899, lk. 9; vrd. ka otsene viide Lönnroti kirjale, kus Kullervo lugu on refereeritud: „Dessen ungeachtet fühle ich mich Ihnen sehr verpflichtet für die Mittheilung des Lönnrot'schen Briefes und der Ausbeute aus dem Fellinschen. In der Lönnrot'schen Sage liegt ein wichtiger Punkt für den Estnischen Kalevi poeg, nämlich die Verführungsszene zwischen Kullervo und seiner Schwester.“ Kr. Sachssendahlile 24. II 1851. Vähemalt eepose sellekohased hiljemad viited, nimelt neiu laul merest, kus nimetatakse Kp-ga „velleks“ (Kp. VII, 200, 210, 223 jne.), on ilmselt kõik Kreutzwaldilt endalt.

²¹²) Kartt., Lt. 49.

mida ei saa otseselt tuletada ei Lönnroti Kullervo ega soome rahvalikust „õehäbistuse“ loost (kus päritleja on neiu ise²¹³).

²¹³) Asja teeb keerulisemaks see, et ka ülalmainitud rahvalaulu (Kartt., Lt. 49) enda algupära pole kuigi selge. See on kokku sulatatud vähemalt kolmest muidu iseseisvalt esinevast rahvalaulust ja päälegi neist õige tunduvalt edasi arendatud. Algas (värsid 1—8) on vähe muudetuna võetud tavalisest laulust „Ehted kadund“ (Kallas WL, lk. 249). Edasi (v. 9—14) jätkub aga „harja otsimise“ nime all tuntud laulu motiiv: ehted rannale jätnud neiu mitte ainult ei lähe suplema, vaid näeb ja hakkab taotlema ka meres läikivat kuldmoõka, nagu muidu ainult harja (või soa) otsija. Ning edasi (v. 15—24) esinev vaskmees on juba pärit kolmandast laulust, mida Hurt oma „Setukeste lauludes“ (I, teisendid 326—332) nimetab „Mitmesugused kosilased“ ja Neus oma kogus (nr. 25) „Mere kosilased“ (ka Kanteletar III, nr. 23 jm.): Mere ääres viibivat neitut kosivad üksteise järel tinamees, vaskmees, kuldmees, neiu aga läheb alles lõpuks ilmuvale leivamehele (õlgmehele jne.), s. o. tavalisele põllumehele. Laulu mõte näib olevat luulendades soovitada omast seisusest peiu valikut ja uhkete võõraste hülgamist. Kreutzwaldi teisendis üksinda esinev vaskmees on siis tavalisest kosilasest ümber tähendustatud meres leiduva (Kalevite) kuldmoõga hoidjaks. Ning veel enam, tema kosimise tagasilükkamisele järgneb neiu komistus ning uppumine, millele pole vastet üheski eespooltarvitatud laulus (vrd. Kallas WL, lk. 388).

Tõsi küll, Setu laulikud on tuntud oma suure kombineerimislustiga ja hiljemini on üles kirjutatud rahva ühtesulatise ehte (helmeste) kao ja mõõga leiu lauludest (SL I, teis. 575—578), vahel ka eheteriisest ja „suisa suud“ tahtva poisi tapmisest (ibid. t. 573) jne. Aga siinesinev sulatus ja eriti edasiarendus on siiski üsna harukordselt suur ja paneb kahtlema, kas selleski pole osalt Kreutzwaldi enda tööd.

Kõik kolm laulu näivad olevat üksteisele psühholoogiliselt õige lähedad oma kosimise ja erootiliste (või vähemalt viimastena tunduda võivate) motiividega ja sümbolitega, nii et nende segunemine ja edasiarendus oluliselt küll mitte pole päris võimatu ka mõne rahvalauliku poolt. Nii esineb vahel ka hiljemini üleskirjutatud „ehete kadumise“ ja mõõga leiu ühtesulatustes nagu kogemata mees mere ääres (SL I, t. 578, vrd. ka 594), vahel hoiatab mõõga leidja neiu venda, et see ei jooks mere vett (t. 576). Ning näit. „Uibone näiokene“ (ibid. t. 123), kes tagaajajate eest vette hüpanud, vastab samuti teda noodaga püüdvaile kosilastele, et ta nüüd on juba „järve tütar, mere minnij“, kellele „säre anni särgikese, latik laia liniko“.

Laulu rahvapärasust väidab Kr. oma lõppmärkuses „Obiges von einer Estin in Lõkova, einem Dorfe unweit Isborsk, gesungenes Lied bildet nach ausdrücklicher Versicherung nur ein Bruchstück eines grösseren Cylus. Man könne das Ganze in drei Tagen nicht singen. Glaub es gern, wenn das Ganze, wie obiges Bruchstück, nur aus Wiederholungen besteht. Die Sprache ist ziemlich [NB! A. A.] treu nach dem Gehörten wiedergegeben, Revalsche und Dörptsche durcheinander. Der Ton ist offenbar elegischer

Peame siis nentima, et vähemalt praeguste andmetega me ka eepose saare-episoodist ei või leida midagi eestiliselt rahvaehtsat Kp-st kui inimkangelasest. Kogu see lugu on tõenäoliselt ikkagi Kreutzwaldi enda poolt tunnustatult „suure vaevaga“ kombineeritud 1) eesti teiseaineliste rahvalaulude elementidest, 2) Soome Kullervo-loo ja võib olla (hiljemini) ka Aino loo eeskujul ning mõjustusel, 3) Kp-ja kui „naistekiusaja“ rahvapäraseid dispositsioone edasi arendades.

Sellega pole öeldud, et neid „donjuanlikke“ kalduvusi Kp-l ei võiks olla päritud ka oma enam reaalinimlikelt eelkäijailt. Viimaste otsimine aga juhib meid senivaadeldud proosapärimumest edasi eesti värsipärimume valdkonda.

9. Võimalikke ajaloopärasusi.

§ 34. „Suisa suud“.

Kuigi siis Kp-ja-motiivide valdav osa on tekkinud rahvusvaheliste hiilugude ja muinasjuttude ümberloomingust, oleme mitmel puhul toonitand, kui raske oleks seletada kogu meie vägilase kuju ning nime ainult sellest allikast põlvnevana. Nagu öeldud, ei oleks usutav, et selline „loodushiid“, nagu seda tuntakse Rootsis, Soomes, Saksas ja meilgi näit. Karksi vanapaganana, oleks ilma mingi kohaliku muistenditegelase kuju mõjuta muutund pai-

Natur, was auch aus der Melodie hervorzugehen schien, wo die Geisterstimme der Tochter in vielfach variirten Klagetönen gesungen ward“ (EKIA Kreutzw. kogu O, vt. ka E, üleskirj. suvel 1849; vrd. Virittäjä 1899, 10). Laulja seletusest võiksime arvata, et just siin meil ongi tegemist selle „vana, väga pika laulu sõnadega“, mille põhjal Kreutzwald ütleb end hakand uskuma mingi värss-eepose tõelist olemasolu, sest mujalt Kr. rahvalaulukogust ei leia selleks niisugustki viidet. Kõigele sellele vaatamata on neiu kogemata merrelibisemise motiiv ja tema laul säält liiga sarnane Kalevalas (IV, 319—370) esitatud Aino hukkumisega, et mitte oletada nende vahel ka geneetilist ühendust. Ja kuna ka Lönnrot selle stseeni on kombineerind õige vabalt (vt. K. Krohn, Klvlstud. V, 59), mitte otseselt võtnud rahvaluulest, näib, nagu ei põlvneks see sarnasus mitte üksi sarnaseist rahvaluule-allikaist, vaid ka Kreutzwaldi otsesest Kalevala järeleaimusest. Nii tundub liiga sarnane eriti mõlemail autoreil tarvitatud juhtmotiivina ikka jälle korduv surma jutustus pea täpselt vastavate stereotüüpiliste värssidega. „Klvl.“: „Sinne mä, kana, katosin, Lintu, kuolin liian surman“, „Kp.“: „Sinna kana ma kadusin, Sinna koolin sirkokene“ jne.

guti nii inimvägilase iseloomuliseks, maa inimväenlaste, hiidvanapaganate, sortside, huntide jne. vastu võitlejaks, mõnes teises isegi mainitult maa valitsejaks ja kaitsejaks, mingiks hiidkuningaks nagu Soomegi Kaleva või „maa sõjakuningaks“ nagu Töll. Ei ole samuti usutav, et tavaline nimetu loodushiid oleks võinud liituda muinasjutu printsessipäästjaga, legendide hingedevabastaja Kristusega või Jumala poolt karistatud titaaniga.

Juba kergemini võiks oletada, et Kp-ja kuju lähtekohaks oleks muinasjuttude vägilane, kellega siis aja jooksul oleks liidetud ka hiidlikke motiive ja rahvuslikke jooni.

Kuid me nägime, et *kälvis*-sepapoja teooria Kalevi nime seletuseks, mis oleks ainus tugev toetus hüpoteesile, et Kp-ja lähtekohaks on tugeva poisi kuju, ise on ilma kindlama aluseta. Enam võimalusi oleks Kp-ja „esiisaks“ pidada kolmandat printsessipäästjat (Aarne Mt 301 B) või Idast sisserännand „Jumala ristipoega“. Aga ka nendega seotud motiivid moodustavad Kp-ja pärimustest ikkagi ainult väikese osa, millest kerge pole tuletada kõiki muid. Ja kõigepäält, neist ühestki ei saa kuidagi tõenäoliselt seletada seda Kp-ja kuju, mis esineb vastava pärimustiku kõige vähem muutavas ja siis arvatavasti ka vanimas osas — rahvalauludes. Kp-ja esinemine neis on, mis otustavalt teda eraldab Töllust, veel enam muist puhthiidlikest vägilastest ja irreaalseist muinasjututegelastest, kes meie teades kuskil Euroopa rahvaluules pole suutnud tõusta nii reaaluustavaiks, et neist üksi oleks saand rahvalaulude kangelasi. Ka Kp-st ja ta nimehõimudest on selliseid laule ja värsse vähe, kuid nad on siiski olemas ja nõuavad seepärast meie ligemat vaatlust.

Kp-ja künni- ja karistuslugusid käsitledes mainisime ta hiidlike „naistekiusamise“ kalduvuste kõrval ka ta esinemist enam reaalinimliku Don Juanina ja nimelt rahvaballaadis „Suisa suud“. Oma üksikasjalise värsianalüüsi põhjal arvab Lucie Põdras selle laulu algkuju olnud umbes järgmise²¹⁴).

Läksin metsast luuda tooma,	Sul(l)evi, Kal(l)evi poega;
Kuldaluuda koppelista,	Küsis multa suisa suuda,
Vaskealuuda vainiuulta,	Suisa suuda, kiuste kätta.
Tinaluuda teerajalta.	Ei mina andnud suisa suuda,
Tuli vastu Sul(l)evi poega,	Suisa suuda, kiuste kätta:

²¹⁴) „Suisa suud“. Laudaturtöö 1931/32; käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus. Vt. ka O. Kallas, Wiederholungslieder, lk. 298—340.

Võtsin noa tuppeesta,
 Kõverraua kõrvaasta,
 Suisa lõin Sul(l)evi poega,
 Kiuste lõin Kal(l)evi poega
 Läbi ta ihu ilusa,
 Läbi ta pale punase,
 Läbi ruugete juuste,
 Läbi piha pienikese.
 Ise koju nuttadessa.
 Vastas eite, vastas taati,

Vastas need vanad mõlemad.
 Küsitelles eidekene,
 Küsitelles taadikene:
 „Mis sina nutad, tüt(t)ar noori?“
 „Miksep nut(t)a eidekene,
 Miksep nuta taadikene — — — “
 (Ümberjutustus vv. 1—19.)
 „Ole terve, tütar noori,
 Oma au oidamasta,
 Suurda koera surmamasta!“

„Suisa suud“ levimisteede ja sünnikoha suhtes järeldeb sama uurija ²¹⁵⁾: „Laul on tekkinud põhjarannikul asuval maa-alal — Kuusalu, Haljala ja Kadrina ümbruses. Teatavasti oli mainitud ümbruskond juba vanal ajal tuntud tähtsama kultuurilise keskusena ja rahvaloomingu suurema hällina. Laulu praeguse kuju, kui maha arvame mõned omapärasused, on jäädvustand küll Kuusalu kihelkond. — Sünnikohalt on laul levind Viru-Viljandi-Tartu liinil, kus teatavasti on põlise kaubatee läbi tihedamini asustatud maa-ala, lõunasse, kus Karula kihelkond lõpetab levimistee. Tartumaa iseenesest esitab küll vähe teisendeid, kuid kuna see on üldse väheuuritud rajoon, võiksime ka Tartumaad arvata levimiskiirkonda. — Teiselt poolt on laul siirdund Järvamaalt üle Rapla Läänemere rannikule.“ —

Laulu sünniaega on muidugi veel raskem kindlaks määrata kui sünnikohta. Leides jälgi mingist eelredaktsioonist arvab analüüsija ainult: „See pidi olema sama redaktsioon, mis põhjarannikult jõudis Setumaale umbes 16. sajandi paiku. Siis oma sünnikohas ta võis omada elujõu küll juba mõni aastasada tagasi. Käesolev redaktsioon on sündind vähe hiljem. Igatahes 16. sajandi ümber, kui „Pois, Neiu, Haua“ motiiv oli leidnud tee Eestisse, laul oli levinud juba üle kogu Eesti, ka läänepoolsesse ossa.“

Kuigi liiga täpsete järelduste tegemine „soome meetodi“ abil viimasel ajal on esile kutsund üsna põhjendatud kahtlusi ja ka eelmainitud töös esineb vaieldavaid seisukohti, võib tema üldiste tulemustega nõustuda. Need on seda usutavamad, et näit. oletused laulu sünnikoha, sünniaja ning levimisteede suhtes paiguti üsna lähedalt ühte langevad ka teiste Kalevi(poja) motiivide analüüsi tulemustega. Kuid sellest allpool.

²¹⁵⁾ Eeltsiteeritud käsikirjas on autor tarvitand 116 teisendit, neist Setumaalt 29. Hiljem on S. Sommeri kogust juure tulnud veel hulk teisendeid, kuid ainult Setumaalt ega muuda need siinrefereeritud tulemsi.

Kallaletungija asenimetus „suur koer“ võib lasta tõusta oletusel, nagu oleks isegi siin mõeldud naisiahistavat loodushiidu. Kuid viimase fantastiline kuju ei sobi kuidagi laulu muidu nii realistlik-tavalisse miljöösse, samuti tundub viimase robustselt kujult see suudluseiha täitsa uskumatu. Palju enam sobib see mõnele reaalinimesele, kellelt võis karta sugulist vägivalda. Kuna sama kuuleme ka soome Kalevatest (nii näit. nõuab „Rijon poika, Kalevan pappi“ neidu endale liignaiseks), arvab K. Krohn üsna tõenäoliselt, et ka Eestis „suisa suud“ anda tahtva Sulevi-Kalevi-poja eeskujuks on oinud mõni reaalne Kalevite soosse või seisusse kuuluv inimisik. Krohni arvamise järgi võis viimastel olla isegi seisuslikke eesõigusi ka sugulisel alal, nagu näit. germaani ülimustel ²¹⁶). Vähemalt käesolevas laulus on meil siiski vaevalt tarvet oletada mingit õiguslikku nõudmist, vaid ilmselt on kallaletungija katsund enne oma eesmärgile jõuda hääga. Sellest kõneleb juba väljendus „suisa suuda“ jne., eriti aga kingituste pakumine. Just laulu arvatavas sünnikihelkonnas (milleks meie arvamise järgi on rohkem põhjust pidada Haljalat kui Kuusalut), aga ka kauge Viljandimaani (Hlj 1, 7, Kad 1, 5, Amb 1, JJn 1, Pst 1, 4, 8, Vil 1, 2, Tt 2) järgneb „Suisa suud“ motiivile veel lühike episood:

Pakkus sõrmust sõrmeeje,
Teista teiseje kädeje,
Kolmat kulda peigelaije,
Neljat vaske varbaaje.

Ei puudu ka teised kingitused:

Pakkus põlle põlvileni (Kad 5, Hlj 7).

L. Põdraski ²¹⁷) oletab selles järgi mingist varasemast algredaktsioonist, arvab aga, et see ei sobi „S. s.“ praegusesse redaktsiooni — „sest mis kihlasõrmuseid võis võõras kallaletungija neiule pakkuda?“ Kuid esiteks ei tea me üldse, kas Kp. oli neiule võõras, ja teiseks ei tarvitse siin üldse olla kõnet sõrmusest kui kihlsumärgist, küll aga kui ehtesjast, samuti kui seda oli põll jne., millega katsuti neiu poolehoidu võita. See on loomulik ja kooskõlas laulu esialgse üldvaimuga, et vist vaevalt eksime, pidades sedagi juba mõnda üsna varasesse redaktsiooni kuuluvaks.

²¹⁶) Klvstud. I 96 jj., V 51 j., isikl. saad. andmed.

²¹⁷) Eeltsit. „Suisa suud“ käsikiri, lk. 24.

Arvatavasti juba hilisem edasiarendus, aga samuti veel täitsa esialgse vaimu kohane on ka üks Knüpfner'i üleskirjutis Kadri-nast, kus meelitaja pakub neiu ehteid otse vabas valikus oma rikkalikust ehte- (või kauba-?) aidast:

Võtta võttemed võrrulta,	Üle si(i)di ümberiko,
Minne aita ehtimaie,	Vö(ö) vö(ö)le virve kirja,
Kirstule kinnitamaie,	Võtta sõrmus sõrmeeni,
Seal on kirstud kirstu peäla,	Teine teiseja kädeje,
Laekad laeka peäla.	Kolmas kulda peigelaie,
Panne selga si(i)di särki,	Neljas vaski varbaaie.

Sama toetab vähemalt üks teineid lõuna poolt (Amb 1):

Siis mine aita ehtimaie,
 Pane selga siidi särki,
 Roheline põllekene,
 Kätte kroogitud käiksed,
 Jalga uued ummiskingad —.

Kuigi siin, nagu loomulik naiste laulus, kergesti vahele segunevad tavalised üldtuntud neiu ehte loendused ²¹⁸⁾, võib see nii varakas ehte-ait, kus on kirstud ja laekad kuhjatud isegi üksteise otsa, siiski ka reaalsemalt viidata kallaletungija rikkusele. Ja nii on terve lugu psühholoogiliselt ja kultuurilooliselt väga lähedal muile rahvalauludele, kus rikkad „kaubasaksad“ samade abinõudega meelitavad neidusid — näit. Soomes Annikkaise ja Hansa kaupmehe loos, osalt ka Katri ja vaimulikust seisusest Riio poja laulus jm. Mis keelab meid oletamast, et ka siin esinev „Sulevi-, Kalevipoega“ kuulus nendesarnasesse kaupmehe-soosse, kuigi võib-olla juba enne Hansa kesti'de Eestisse ilmumist? Kas ei viita isegi eesti rahvaluules võrdlemisi üsna haruldane suudlusegi soov tavalisest külapoisist natuke „tsiviliseerituma“, võib-olla enam Lääne-Euroopa kommetest mõjustatud tegelasele?

Kuid olgu laulu reaalsete vastetega kuidas oli, tähtsam on ta kunstiline ilme. Ühel pool kirgliku, jõulise loomuse armuvajadus, mis ihkab võita neiu poolehoidu (ei taotle siis mitte ainult päris toorest himutäitmist) ja seks on valmis ohverdama palju kingitusi; teiselt poolt karske neiu vapper enesekaitse, ülesaamine nii naiselikust ehetehimustamisest kui ka hirmust roima ees; kahe nii tugeva vastasjõu kokkupõrkest sündiv võitlus; selle jooksul osalt ehk poolkogemata, osalt paratamatult järgnev verine lahendus,

²¹⁸⁾ Vt. ka Kalevala IV, vv. 129 jj.

meelitaja surm, tapja ärareageeriv nutmapuhkemine; vanemate trööst, millest ehk valgust langeb ka „suure koera“ varemaile halvule kalduvusile ja mis julma sündmust kuulaja silmis teataval määral õigustab, kuid ühtlasi Kp-ja surma laseb mõista ka tema iseloomust tingitud saatusena — siin on ehtne argielust võetud ballaadiaine, mis oma sisekonfliktidega ehk riivab traagilistki. Oli loomulik, et see andis laulule suure menu ja levitas ta pea üle kogu maa, jah, võib-olla tegi ta isegi eeskujuks teistelegi „korduslauludele“, mille aine kõigil on palju tühisem või vähem-dramaatiline kui siin. Aga selle lakooniline, samuti ehtne ballaadivorm ja mitte just väga selgelt väljendatud psühholoogiline kujudejoonistus lasksid seda ka kergesti valesti mõista ja viisid nii kogu loo seesmisele kidunemisele. Kes väärís tapmist, see oli ju lihtsalt röövel, — nii arvatavasti tundus laulu edasikandjaile lõuna pool, eriti Kagu-Eestis. Ja vastavalt sellele muudetakse endine meelitlev ja kirglikunagi võrdlemisi inimlik Kp. Setus ainult „mustaks meheks“ ja lihtsalt röövliks, kes suudluse ja ehete kinkimise asemel hakkab just riisuma neiu rinna- ja kaelaehteid. Uhes sellega on algupärandi erootiline teema Setus üldse kadund, samuti kui Kp-ja nimi²¹⁹). On loomulik, et nii kogu laul on lihtsustund, kui mitte öelda lihtlabastund tühisevõitu vargatappe-looks, mille luulelist väärtust ei suurenda ka lisatud eellugu, kus setu lauliknaistele omase sõnarohkusega kirjeldatakse neiu endaehetimist (kuigi ainult metsa minekuks!) ja luua otsimise tarvet. Lõpuks on liidetud sootuks iseseisev ja samuti siia mitte just sobiv Poisi ja neiu haua lugu. Põhjaranna napolisõnalisest tragöödiast on järele jäänd mitu korda pikem, aga ka venivam, võiks isegi öelda natuke toorevõitu argielupilt, natuke lobisevalt „ilujutulise“ lõpposaga.

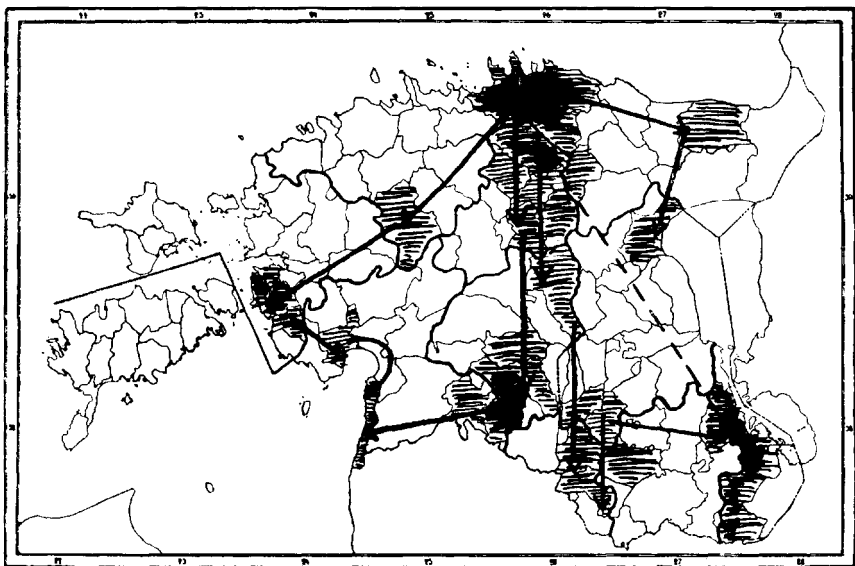
Lõuna-Viljandimaal seevastu on meeles peetud ja edasi aren-

²¹⁹) Sulevipoja nime mainitakse järgmistes kihelkondades: Hlj, Kad, VMr, JMd, JJn, Koe, Pee, Kuu, Kse, Lih, Krk, Trv, Pst, Tt.

Kp-ga mainivad: Hlj (Kalevi poiss), Kad, VMr, JMd, JJn, Koe, Pee, Kuu, Ksc, Lih, Krk, Trv, Tt. Paistus mainitakse „Sulevi, Alevipoega“, Raplast peale Lääne- ja Pärnumaa poole esineb sageli ka „Nõmme poega“ või N. peigu. Kuusalus ja Kadriinas mainitakse isegi sündmuse koht: „Sain sinna Sulevi mäele, Sulevi, Kalevi mäele“, kord „Kalevi, Olevi mäele“, kord „Sulepi, Kalepi mäele“. Huvitavam kui need vist juhuslikud hilismuutused on ühtlasi Jõhvis ja sageli Setumaal esinev „Päiva poiga“ (setus koos ka arusaadamatu „edo ilma, päävä poiga“), milles tundub olevat mütoloogilist elementi.

datud just Kp-ja kui sümpaatse meelitaja jooned ja tehtud temast lihtne kosiskelija, kelle suisa suud pakkumine tagasi lükatakse ainult varemate peigude mainimisega või kes jälle tavakohaselt juhitakse esmalt vanemate juurde. Siingi siis on täitsa kadund algupärandi karmilt ballaadiline ilme. Aga just sellise idüllistumisega näitab seegi redaktsioon, et algupärandi Kp-ja kujul pidi olema enam Don Juani kui jämeda vägistaja kalduvusi ²²⁰).

Kokkuvõtteks: „Suisa suud“ ballaadi võime nii väliste kui ka seesmiste kriteeriumide põhjal pidada üsna vanaks, oma

Joon. nr. 9. „Suisa suud“ esinemine ja levimisteed. Valmistand L. Põdras.

²²⁰) Ei ole võimatu, et ka siinse „Nõmme poja“ rökkavad meelitusvahendid osaliselt või kaudselt põlvnevad ühekordsest Kalevise kaubasaksa varast:

Peu oli täisa, käe oli täisa,
 Peu oli täisa pillipuida,
 Käe oli täisa käsilisi,
 Sõrmed hõbe sõrmussida,
 Käed kulla rõngaida.
 Pakk' ta peust pillipuida,
 Pakk' ta käest käsilaida,
 Sõrmest hõbe sõrmussida,
 Käest kulla rõngalida — — (Hallistest, ibid. 85).

sünniajalt muistsesse iseseisvusaega või sellele lähedaisse aastasadadesse ulatuvaks ja selle karmi aja vaimu peegeldavaks. Temas esinev Kp-ja kuju on kindlasti mitte hiiu, vaid reaalinimese oma ja põlvneb võib-olla kellestki tõesti eland rikkast isikust, võib-olla ühtlasi kaupmehest, kes tapeti kellegi neiu ahvatluskatse puhul. Võib olla, et seda meest nimetatigi Kalevipojaks või Kaleviks (kuigi see tuntud nimi võidi sinna liita ka hiljemini). Seejuures näikse aga Kp-ja nimi laulus esinevat patronüümselt või sugunimena, kuna esimesel ja nii siis isikunime kohal seisab Sulevipoeg. Viimane omakorda võib olla sündind alles Kp-ja eeskujul, kuna varemalt selle asemel võis seista ka lihtsalt Sulev²²¹).

Nii leidub siis vähemalt üks — aga ka ainult üks rahvallaad, mille (teiseks) päätegelaseks on Kp., keda küll riskeeritult, kuid ometi mõningal määral võime pidada ka mingi „ajaloolise“ isiku luulekajastiseks. See on ainus säilind sangarilaul ühestki Kp-st — ja seegi ainult tema otsast, ta ohjeldamatu kire tõttu saabund mittemehisest, liigmehelikust surmast — naise käe läbi! Kuid see on nii iseloomustav eesti rahvalaulule üldse: seda luulet vähemalt hilisemal sajandeil viljelnud ja säilitand naised laulsidki eeskätt o m a s t huvialast ja siis ka o m a muistse kaasõe kangelasteost — Kalevipoegade v a s t u!

§ 35. „Osmi haigus“.

Samas piirkonnas, kus arvatavasti on sündind „Suisa suud“, selles „Kp-ja kodumaa“ lääneosas, Harju-Viru piiril ja Ida-Järvas on levind ka teine ärritavalt huvitav rahvalaul, mis peale Kalevi(se), Olevi ja Alevi sisaldab veel rea teisi väga haruldasi ja nii siis, nagu arvatud, vanu kangelasnimesid (Osmi, Lemmingäne, Roosna, Utregane). See on ainult 10 katkendlikus teisendis tuntud laul „Osmi haigusest“ (ERl II, nr. 14), kus Kalev esineb pea kõigis teisendeis — aga jälle mitte iseseisvalt, vaid peaaegu ikka paralleelselt, kuna esmakohal seisab enam isikupärane Osmi või Roosna või „Lemmingi isa“. Nagu usutavalt oletab W. An-

²²¹⁾ Ka viimase algupära ise on veel selgitamata, kuid arvatavasti ei puudu siingi eelkäiva Kalevi (ja ehk ka Olevi, s. o. germaani Olefi) mõju. Pole võimatu, et lähtekohaks on algsoome sõna sulho (noormees, ka peigmees), mida Soomes ka praegu veel tarvitatakse isikunimena ja millest Eestis on arenend sõna *sulane*. Ka soome sõnaga sulo (meeldivus, ilu) on nime püütud ühendada, kuid see on veel vähem tõestatav.

derson²²²), on kaks viimaksmainitud nime laulusse liidetud hiljemini: Roosna — Järvamaal kohanimest ja „Lemmingi isa“ — Kuusalus Soome Lemminkäise mõjul. Jättes ruumipuudusel tähele panemata need ja samuti siin vähemolulised juhuslikud paralleelvärsid ning keelised erinevused, võiksime ehk laulu algupärasemateks värssideks pidada umbes järgmisi (täpsem rekonstruktsioon, ka „soome meetodiga“ alati väga küsitav, on vaevalt üldse võimalik nii puudulikult säilind pärimuse puhul):

Mis mina võtan laul(d)akseni? (Ha 1a, b, As (Ha) 1a, b, c ~ lauludeksi Jä 6a, b, c ~ laulda lasta Jä 4)

Kas võtan uue Olevi (Jä 6a, c ~ Alevi Jä 6b)

Või (~ kas) võtan vana Kalevi? (Jä 6a, b, c, Ha 1a, b, As (Ha) 1a, b, c).

Võtan see vana Kalevi (Jä 4, ~ Võtsin Roosna poisikese Jä 6a, b, c)

Vana Osmi poisikese (Jä 4)

[Osmi oli nuori meesi,
Kasvas eide süle seesi.
Hakkas põldu kündemaie,
Hobu adras panemaie. (Jä 4)]

Osmi rakendab hobuse (~ hoosta) (Jä 1, 2, ~ Alevine otsis h. Jä 5 ~ Olevine otsib h. (Jä 6a, b, c)

Kalevine katsub ranga (Jä 6a, b, c, ~ kannab rangid Jä 2 ~ kallab saani Jä 1)

Look löi Osmil vastu rindu (Jä 1, ~ rindueni Jä 4, ~ Roosna rindujeni Jä 5, 6a, b, c)

Kalevisel vastu kaela (Jä 1, ~ Kalevise kaelajeni Jä 4)

Hakkas Osmi hoigamaie (Jä 4, ~ Võttis Roosna olla haige Jä 5, 6a, b, c)

Kalevine maas magama(ie) (Jä 4)

Seitse soojada suveta (Roosnast Jä 5, 6a, b, c, ~ Osmi magas sada suveta Jä 1, ~ Lemmingi emast või isast VI 1, As (Ha) 1a, b, c)

Kümme külma talvekesta (Jä 5, 6a, b, c, ~ L. emast või isast VI 1, As (Ha) 1a, b, c)

Ei ustud häda hädaksi (Jä 3, 5, 6a, b, c, As (Ha) 1a, b, c, ~ Ei ustud tobe toveksi Ha 1a, b, As (Ha) 1a, b, c)

Hoigamisi haigeeksi (~ haiguseksi?) (Jä 6a, b, c, ~ Ägamist ei haiguseksi Ha 1a, b, As (Ha) 1a, b, c)

Võtsid voodeed mäda(n)da (Jä 5, 6a, b, c, As (Ha) 1a, b, c, ~ Lemming ai voodeed mädälä Ha 1a)

Aluslauad hallitada (Jä 5, 6a, b, c, As (Ha) 1a, b, c)

Padjad peened pehastada (Jä 5, 6a, b, c, ~ P. p. pehastasid Jä 3)

Siis usti häda hädaksi (Jä 3, 6a, b, c, As (Ha) 1a, b, c, ~ Siis usti tobe toveksi Ha 1a, b, As (Ha) 1a, b, c)

²²²) ERI II, lk. IX j. Vt. ka Krohn KRH, lk. 404, 466 jj.; Kaleva u. seine Sippe, SUSA XXX, nr. 35, lk. 22 jj., 36 j.; Klvlstud. II 188 jj., V 166 j.

Hoigamisi haigeeksi (haiguseksi) (Jä 6a, b, c, ~ H. õigeeksi Jä 3, ~ Ägamine aiguseksi Ha 1a, b, As (Ha) 1a, b, c.

Edasi muutuvad teisendid nii katkendlikuks ja teiste lauludega segatuks, et laulu algupärasest kujust ei või midagi kindlalt arvata isegi hüpoteetiliselt. „Lemmingi isa“ redaktsioonis järgneb abiotsimine kala söömisest. Nii Viljandi ligiduses ²²³⁾:

Lemmik leina poisike[ne],	Kümme külma talvekesta.
Ikkib su esa põdesi,	Immuts ta elukaloja,
Ikkib su ema põdesi,	Taht ta Tahku räimesida,
Seitse soojada suveta,	Ai ta poja kalale.

Samuti Helmes:

Ai ta poiga kalale,
Sälga and' ta säre võrgu,
Ullumesta uue nooda.
Poig tulli kalalta koduje,
Ande kala emäle (VI 1).

Edasi aga lähevad need teisendid üsna eemale haiguseteemast: ema lõikab kala selga ja tunneb seal olevat neiu riided. Kala ütleb end tulnud maailma „ilu pidama“. Ilmselt on siia siis liidetud osa merineitsi (vrd. Soome Vellamo neiu) laulust ²²⁴⁾. Viimane esineb mitmel pool eesti saartel, Lõuna- ja Kagu-Eestis ilma selle algusega — ja (kuigi palju erinedes, kuid ometi äratuntavana) Karjalas, kus õngitseja samuti on vahel Lemminkäinen. Ka Jamburi (< Kuusalu) kolmes väga lähedases „Osmi haiguse“ üleskirjutises moodustab lõpu haige kehtus:

Leming, Leming, poisikane!
Oda sinä pulud puusileni,
Kiverihmäd kintuleni;
Vie vergüd Viru vedeje,
Kanna Harju halligasse;
Tuo sielt sidä kalada,
Mes tieb isä terveeksi
Ja tieb emä terveeksi! (As (Ha) 1a, b, c).

Kala lõikamine ja lõpp siin puuduvad. „Lemmingi isa“ redaktsiooni nii lai leving, Jamburist Helmeni ja pealegi teatavate ühtluskohadega Karjalas, tõstab üles küsimuse, kas just ometi see redaktsioon pole ka vanem. Kas pole ehk kogu „Osmi haigus“ loodud ainult eellooks mingile vanale merineitsi õngitse-

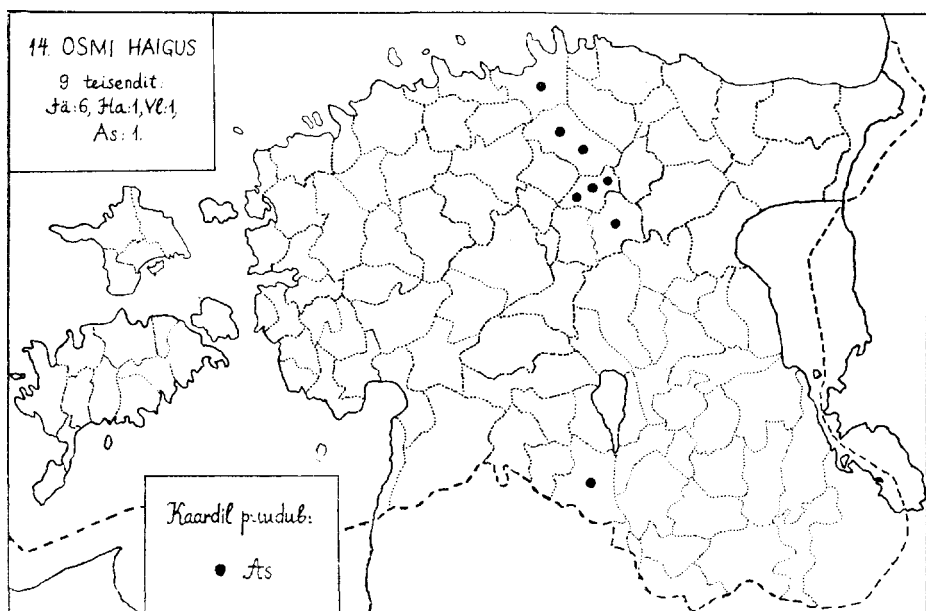
²²³⁾ Puudub ERI II, esineb Krohn KRH, lk. 404 viitega „Veske, Viljandi 7“, kust seda aga pole õnnestund leida.

²²⁴⁾ Vt. E. Krohn, Klvlstud. V, lk. 70.

mise loole ja see ise sündind vastavast Viruski tuntud muinasjutust ²²⁵⁾ merineitsi kosimisest ja selle hilisemast tagasi merre põgenemisest? Sellele on praeguste andmete alusel veel raske lõplikult vastata eitavalt, aga veel vähem kindlat alust on ka jaatuseks. Võib-olla on siin jälle uurijat eksitamas ainult Kuusalu rahvas oma haruldase varieerimiskalduvusega ja nende loodud liitredaktsioon üsna juhuslik-hüppeliselt levind nii Ingerisse kui ka Viljandimaale.

Järvemaal lõpeb „Osmi haigus“ kolmes Koeru teisendis lihtsalt põdeja surmaga:

Kui sai alla musta mulla,
Kena kerstu keskele,
Valge laudade vahele;
Siis usti häda hädaksi,
Oigamisi haigeeksi,
Karjumisi kahjudeksi,
Vaasumisi vaevadeksi (Jä 6a, b, c).

Joon, nr. 10. „Osmi haiguse“ teisendid. Äratrükk teosest ERI II. Kaardil puudub ka teine Viljandimaa teisend.

²²⁵⁾ Vt. K. Krohn, KRH, lk. 408.

Et aga kõik need teisendid on samalt saatjalt ja oluliselt peaaegu identsed, ei ole neil suurt tõestusjõudu. Arvatavasti on seegi surmajoon ainult täiendus mõne hilisema lauliku poolt, kes laulu katkendlikuna või tühisena tunduvat lõppu tahtis teha efektiivikamaks.

Teised lõppliited on selgesti laenatud mujalt ja nähtavasti tingitud samuti laulu tühisuse või katkendlikkuse ja lõpu puudujäämise tundest. Viimasega on ehk seletatav ka laulu levingu kitsus ja üleskirjutiste vähesus.

Kas on „Osmi haigusel“ üldse olnud jätku või ongi see jutustand ainult mingist hooletusse jäetud haigusest ja lõppend lihtsalt selle hiljatunud arusaamise mainimisega? Praeguste andmete põhjal on sellelegi küsimusele vastamine riskantne. Aga ka viimasel juhul pidi siin ometi olema tegemist õige tuntud ja kuulsa isikuga, et selle haigustki viitsiti jäädvustada laulus --- ja viimast säilitati ta kunstilis-üldnimliku sisu kehvusele vaatamata läbi aastasadade.

Ei tea me ka seda, kes õieti oli põdeja, noor või vana. „Lemmingi isa“ redaktsioonis on põdeja vanadus mainitud selgesti. Kuid „Vana Osmi poisikese“ all tuleb nähtavasti mõista vana Osmi (sugunimelt Kalevise?) poega, kuigi ka selle nimi on Osmi (või Roosna). Ühes (Jä 4) teisendis on isegi selgesti öeldud: „Osmi oli nuori meesi.“

Üksikuna pole aga see teisend eriti kaaluv, päälegi kui ta teine, natuke humoristlik iseloomustis „Kasvas eide süle seesi“ oma vigase riimitaotlusega vähemalt vormi poolest on kindlasti uueaegne. Kuid viimane ei tarvitse veel teha neid värse terveni hilisteks, samuti mitte kündmamineku joont. Saab ju nii kogu laul enam üldnimlikku huvitavust: Kogu aeg „eide süles“ kasvand (s. o. hellitatud ja saamatu) noormehe haigestumine üsna lihtsa töö juures ja sellele järgnev põdemine — siin ometi on natukenegi sündmust, millest maksis laulda, eriti kui see noormees oli kuulsa mehe poeg ja tähtsa suguvõsa liige.

Sellega aga olemegi tulnud juba rajani, kuhu meie arvates folkloristi oletus võib ulatuda. Juba selle raja ületamist tundub tähendavat O. Okkose väide, et vana ja noore Osmi vastakuti asetusega „on mõistetud algupäraselt samasugust jumaljõudude korduvat uuenemist, mida tunneme muinasorientaalsest müto-

loogiast“²²¹). Soome rahvaluule andmeid Osmost kui odra- ja puudekülvajast jne. tõlgendades moodsa „uusmütoloogilise“ lähteviisiga jõuab Okkonen nimelt õige rabavaile järeldusile, et Osmo (resp. Osmi) oli n. ö. muinassoomlaste Dionysos, uueneva elujõu ja viljakuse jumalus, kelle nimigi on tuletatav Väike-Aasiast, Sidoni *Ašmun*'ist. Eesti Osmi haigustki ei võidavat mõista seepärast „muud viisi, kui et siin on tahetud anda näiteline jutustus sellest, kuidas kord nagu oleks läind õnnetult niisuguselgi jumalal, kes just ümberpöörduvalt on tervise ja lopsakuse algupära“. Et Osmol Soomes on umbes sellesarnane mütoloogiline tähendus, et eesti Osmussaaregi nimi imelikult ühte langeb rootsi Odinsö, s. o. Odini saarega, jah, et soome-eesti rahvausul on mõningaid igivanu ühisjooni ka Oriendi mütoloogiaga, seda kõike võime viimase aja uurimuste põhjal ju möönda. Kuid seegi ei tõesta, et Osmi nimega poleks nimetatud ka reaalseid isikuid, kelle lihttalupoeglikule miljöole viitab meie rahvalaul siiski kõige lähemalt. Kui isegi nii argipäevaseid laule tõlgendada nii mütoloogiliselt, võime jumalaid leida igast muustki laulukesest ja jõuda tagasi uuesti „loodusmütoloogide“ fantastikani. Sellega pole väidetud, et „Osmi haiguses“ ei saa olla mõnd mütoloogilistki elementi. Sooviksime ainult esmalt nende kindlamat tõestamist.

Kuid olgu selle Osmi ja siis ka tema paralleelkuju Kalevi jumalastamisega kuidas on — Okkonen peabki Soome „kaerakülvajat“ Kalevat Osmo „sugulasjumaluseks“²²²) —, üks on vähemalt kindel, et siin pole tegemist hiiuga ega mingi muinasjutu-tegelasega. Juba sellest laulust üksi oleks küllalt, et kummutada kogu *kälvis*-teooria. Samuti viitab see selgelt, et Kalev vähemalt siin mitte pole lühendus Kp-st. Eriti temas esinevate muinasnimede tõttu võimegi lugu „Osmi haigusest“ pidada õige vanaks, tõenäoliselt isegi vanemaks kui „Suisa suud“, kas või juba sel põhjusel, et Kalevi nime tarvituse on veelgi haruldasem ja nii siis vanem Kp-ja omast, ja ka loomuliku tõenäosuse järgi isast varem kõneldi kui pojast. Ei ole sel juhul võimatu oletada, et „Osmi haigusega“ mingis suguluses on vahel ka Soome üheks Kp-ks nimetatud Väinämöise (teisel Pohjola laste) põdemise kujutus, kus haigelt:

²²¹) O. Okkonen, Mikä oli Osmo ja Osmola. Klvlseuran vk. 14, 1934, lk. 118 j.

²²²) *ibid.* 115.

„alus alta märkänevi,
kate päältä lämpenevi“,

või:

„alta lattiat lahovi,
päältä peite märkänevi“²²³).

Kuigi siin sõnastus (ja haiguse põhjus), üldse laul tervikuna on erinev, ei tarvitse sellest siiski veel ühes K. Krohniga järeldada mõlema maa kõigi värsside iseseisvat sündimist²²⁴), sest haige aseme mädanemise kujutus esineb mõlemal pool siiski päris samasugusena ja seegi tundub liiga teravalt individuaalse joonena, et olla päris juhuslik. Ei ole seepärast võimatu, et ka siin taga peituvad mõningad seesugused riismed mingist õige vanast soome-estli ühisvarast, nagu neid muidki viimasel ajal on püütud meie laulurepertuaariski otsida²²⁵). Muidugi jääb see praegu veel ainult võimaluseks.

Nii vähesed on siis lõppeks eesti rahvalaulud Kalevitest kui konkreetseist nimetegelasest: ainult kaks ballaadi, üks „Vanast Kalevist“ ja teine Kalevi pojast, neistki esimene üsna ebamäärane, ja mõlemad Kalevi(se) (resp. Kp-ja) nime vist ainult kui mingit sugunime tarvitavad! See pole palju, kuid Kalevite „inimuse“, s. o. inimene-olemise päästmiseks jätkub neistki tänuväärset.

Kahjuks aga pole just neid ainsaid „ajaloopäraseid“ motiive peaaegu üldse mitte kasustatud Kreutzwaldi eeposes — paarirealine „Suisa suud“ nõudmine on pandud Faehlmanni eeskujul ainult hoopleva põrgu-eide suhu (XVII, 711—714) ja vana Kalevi põdemise kujutuseks nii sobivat Osmi haigust pole üldse tarvitatud, võib-olla isegi mitte tuntud²²⁶).

§ 36. „Kalevid“ muus rahvalauludes.

Pääle nende kahe laulu ei esine „Kalevid“ eesti praegutunud rahvalauludes kuski mingi vähegi konkreetsemalt kujutatud

²²³) *ibid.* 117; Krohn, *Klvtstud.* V, 164 j.

²²⁴) *ibid.* 167.

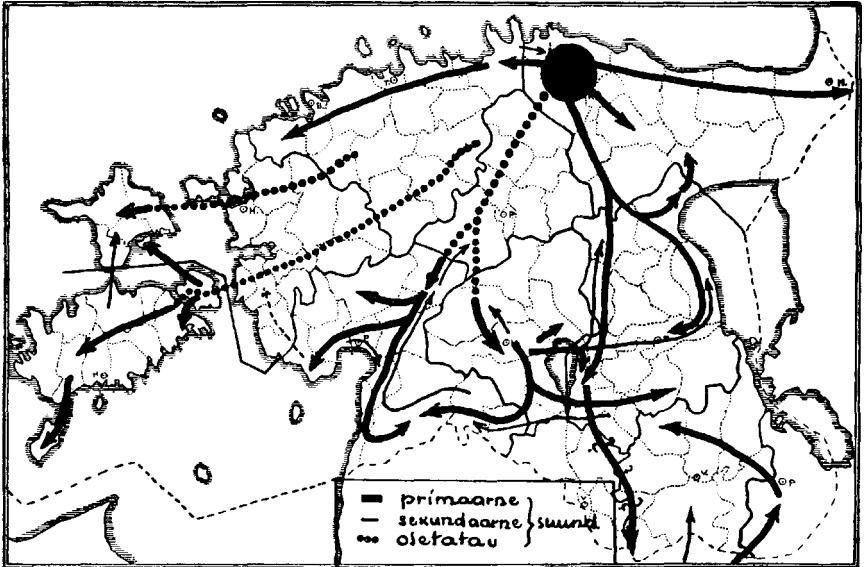
²²⁵) Vrd. näit. M. Haavio artiklis „Etzei Suomet sorkeinda“, *Klvtl.* vk. 14, 1934, lk. 46 j.

²²⁶) Vt. siiski mõned read *Neus EV*, nr. 51 B, mis on Kreutzwaldil moonutatud.

teglasena, vaid ainult siin-sää! nimena, mille kandja ligemaid omadusi me alles kaudselt peame järeldama.

„Kits kile karja“. Kolmandaks rahvalauluks, kus püüvalt esineb sõna *kalev*, on üldtuntud laste-ahella „Kits kile karja“, kus esinevad lapse fantaasia vahetuskaupa kujutavad read:

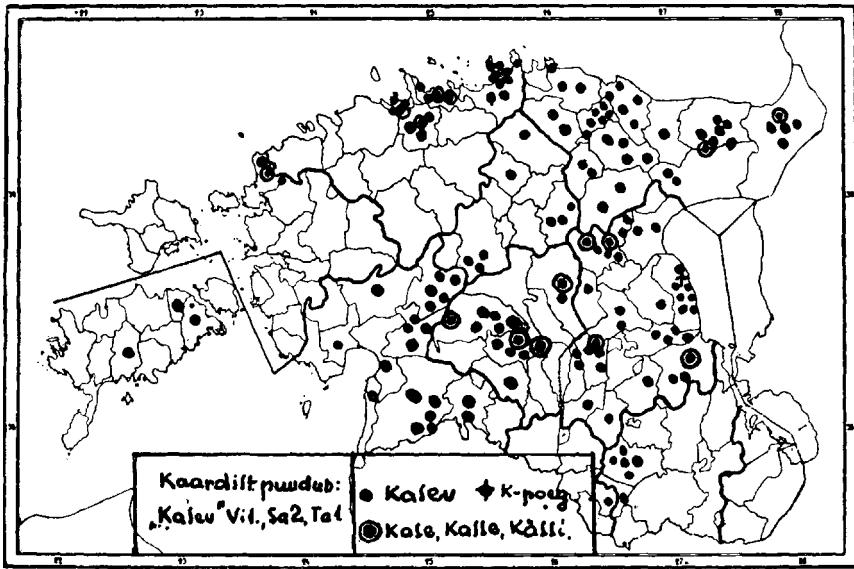
„...Ämm mulle kakku,
mina kaku Kalevile,
Kalev mulle rauda,
mina raua Reole,
Regu mulle kulda“, jne.

Joon. nr. 11. „Kits kile karja“ levimisted. Valmistand J. Käosaar.

Selle paari värsi üle on palju vaieldud (Ahlqvist, Setälä, Krohn) ega taheta seda viljatuna tunduvat poleemikat siin palju jätkata. Vaevalt üldse tohib palju ehitada seesugusele laste „lorile“, kus on võimalikud väga vabad, kõigepäält fantaseerimisrõõmu pakkuvad ühendused. Et siin rauda ei anna mitte loodushiid, vaid inimene, on usutav, viimane aga võib olla niisama hästi sepp kui ka mõni ülimus või muu silmapaistev isik. Kui aga tahta oletada siiski midagi kindlamat, siis sobib siin kõige tõenäolisemalt ometi just kaupmees, kuna ju meie maa metallivae-sust arvestades ka sepp meil rauda ikkagi ostis kaupmeestelt.

Ka Joh. Käosaare hiljuti valmind põhjalik monograafia sest laulust ²²⁷⁾ ei ütle mingit otsustavat sõna selles Kalevi „kutse“ küsimuses, kuigi teeb usutavaks, et Kalev esineb rauaandjana juba algkujus, mitte „sepp“. Huvitavam on laulu esinemise ja levimisteede jälgimine, mis nii mitme, enam kui 800 teisendi värsistatud vormi võrdlemise abil võib olla muidugi palju kindlamalt tulemuslik kui amorfset muutuva sõnastusega proosapärilmuste puhul. Nii aitab ta mõningal määral kaasa ka üldse Kalevite tundmise ja levimise selgituseks. Igatahes võib selle põhjal öelda juba õige usutavalt, et seegi laul pole sündind Lääne-Eestis,

Joon. nr. 12. Kalevi nimi laulus „Kits kile karja“. Valmistand J. Käosaar (vt. parandusmärkus lk. 216).

nagu on oletatud (K. Krohn), vaid (alaksaks eeskujul) samas Loode-Virus, Haljala ja Kadrina mail, mida oleme näind „Kp-ja koduna“ juba nii mitmel korral. Säält on ta levind (alates ehk alles 16. sajandist?) pääasjaliselt lõunasse ja kagusse umbes samu teid pidi nagu „Suisa suudki“. Ka siin on Kalevi nimi (kokku derivaatidega 162 teisendis) kindlamini säilind ainult Kirde-Eestis, juurde arvatud Tartu- ja Viljandimaa, muutub aga ikka juhuslikumaks, mida enam liigume Võrumaa ja Lääne-Eesti suunas.

²²⁷⁾ „Kits kile karja“. Auhinnatöö 1933, käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

Uksikud nime esinemised saartel on kõik tõestatavalt hilislaenud ida poolt (Kesk-Eestist).

Muud Kalevi ja Kalevipoja nime esinemised eesti rahvalauludes on veel väheütlevamad või üsna juhuslikud.

Nii kõlab esmalt paljutöötavalt „Kuldnaise“ Viru teisendeis paiguti esinev päätegeelase nimetus:

„Oh Kuller, Kalevi poega,
Naller naat' oli naise poega!“

[Veske, Rakvere (Väike-Maarja) I, 2; vrd. ERI I 3, Vi 13 a, b, c, d.]

Kuid „Kuldnaise“ laulu see nimi igatahes ei kuulu, vaid on liidetud siia ainult juhuslikult. Et Soome Kullervo on kujult nii ligidal, sageli isegi kõlab otseselt Kullero'na, on loomulik oletada laenu säältpoolt ²²⁸⁾, milleks ju Viru ranna ja Ingeri kaudu sündind kokkupuudete ja kolonisatsiooni tõttu võimalusi leidis. Laenu ja selle juhuslikkuse poole viitab ka asjaolu, et selle muistse sangarinimega pole Eestis püsivamalt seotud mingit vastava iseseisvat laulu ega proosajuttugi ei Soome Kullervo-tsüklist ega oma. Kuid Kalevipoja kui mingi sugunime tarvitamisest kõneleb see Viruski.

„Kuldnaise“ laulu ette on vahel liidetud ka võrdlemisi ebamäärase iseseisvusega laul kahtlevast kosilasest ²²⁹⁾, mis algab värssidega:

„Olleksin minna Ollevi,
Kannaksin minna Kallevi,
Peaksin minna pitka möeka,
Kardan kando putumaie...“

See on ainult paralleelne võrdpilt, mille on tingind järgnev kahtlus:

„Võttaksin ma naese nore:
Kardan nore nuttemaie.
Tahhaksin puusta tehha naesta“ jne.

Vaevalt võib siit järeldada rohkem kui ainult Olevi ja Kalevi kui mõõkakandvate inimkangelaste kujude tundmist üldse. Vaevalt aga oleks põhjust arvata ühes Setäläga, et sinne Kalev oleks lühendvorm Kalevipojast ²³⁰⁾.

Kuna Knüpfferi nimi vastutab eeltoodud teisendi ühekordse

²²⁸⁾ Setälä, FUF X, 53j.

²²⁹⁾ Der Ehescheu, aufgeez. von Knüpffer aus Naggala, Neus EV, nr. 15.

²³⁰⁾ FUF VII, lk. 245.

rahvaehtsuse eest, ei saa viimast mitte tõendada paarist teisest, Kreutzwaldi saadetud värsist:

„Kannaks Kaalevi obuda“ (MML nr. 1).

„...Kõrvi Kalevi kammitsa“ (Neus EV, nr. 91, v. 129).

Kindel on ainult, et „Kalevi“ sõna üldse on tarvitatud ka ühenduses hobusega. Nii esineb vahel laulus „K o s j a h o b u s e s t“, kes läbi küla joostes palju pahandust teinud:

„Hirnu, halli, hüüa, halli,

Ja karju Kalevi kõrvi,

Ka[t]s[u] aeda, hallikene,

Ka(s) on aeda meeste tehtud...“ (Eisen, ERL nr. 23).

Samuti Muhust:

„Hirnu, hirnu, Hiie hal'i,

Karju, karju, Kalevi lauki,

Katsu nüüd aidu al'ikene,

Katsu siit üle karata“²³¹⁾.

Tavalisem vorm praegu näikse olevat küll:

„Hirnü, hirnü, hiire halli,

Kalju, kaubamieste ruuna“ (Kuusalu H II 40, 701, nr. 21).

Kuid see ei tarvitse veel tähendada, et värsivormilt nii loomulikena kõlavad „Kalevi“ ja võib-olla isegi „hiie“ nimed pole laulusse kuulund juba õige kaua, — kõneleb ju laulu levik nii Eestis kui Soomes ta suurest vanadusest.

Väärrib tähelepanu ka „Kalevi“ asendus just „kaubamees-tega“, mis näib viitavat nende mõistete sugulusele.

Vahel, nähtavasti siiski õige juhuslikult, on Kalevi nimi seotud veel h ä r j a g a, nähtavasti viimasegi erakordse tugevuse märkimiseks. Nii rahustavad pruudi langud kiirustavaid peiu langusid:

„Uot, uot, uot, uot, Oizo härgä,

Kannata, Kalevi pulli!

Antsid aega kasvatada,

Anna aega ehitäda!“ (< Kolga-Jaani, Hurt VK II 461).

²³¹⁾ O. A. F. Mustonen, Virolaisia kansanrunoja. Ylipainos Suomalaiskirjasta, Helsinki 1893, nr. 43, v. 23j. Samad nimed ka Osiliana's VEGE VII, 2, 58. Nagu juba O. Kallas on märkind (WL lk. 358j.), seisab see jooksumotiiv, nähtavasti vastava mängulaulu kaudu, ühenduses ka Kalevalast tuntud Lemminkäise (Lyydikäise) Hiie hirve tagaajamise looga. Vt. ka K. Krohn, Klvlstud. II, FFC 67, lk. 154.

Tõenäoliselt siis on Kalevi nimi omand inimeste kohta käivana nii tuntud tähenduse, et teda võis üle kanda ka loomade tugevuse märkimiseks. Võib aga olla, et seks sõnatarvituseks mõnevõrra on kaasa aidand ka rahvalt jäänd mälestus mõne tõelise Kalevi eeskujuliselt häist hobustest jne. Mõnes pärimuses üritatakse neist isegi laulda:

„Olevil hea hobune,
Kalevil on kallis täkku“²³²⁾.

Kui siia juurde arvata, et ka põrgusõidu teisendeis Kp-ja (sel puhul küll juba hiiule läheneva muinasjututegelase) hobuse otsimine etendab nii suurt osa²³³⁾ ja et „Osmi haiguseski“ keegi Kalevine põeb just hobustega tegeldes saadud vigastusi, siis võib ju ehk sest kõigest kokku ometi midagi järeldada ka nende pärimuste reaali-eeskujude kohta. Kuid vaevalt saab seda kindlamini tõendada, sest ikka jääb võimalus, et Kalevi (või isegi Kp-ja kui hiidvägilase) kuju isiklike omadusi tema nime abil taheti üle kanda ka teiste olendite kohta.

Igatahes tarvitatakse seda nime sageli just teiste isikute tugevuse ja toreduse märkimiseks. Nii nimetatakse kosilast või selle peiupoissi ka otseselt Kalevi poisiks:

²³²⁾ Tsiteeritud „Eesti rahva ajaloo“ (toim. J. Libe j. t., Tartus 1932, lk. 62).

Sellel teemal on esitatud veel teinegi laul:

„Olin karjas, käisin karjas,
Olin Kalevi sulane,
Kalevil olid suured mustad,
Suured mustad, kõrged kõrvid“, jne.

Sel kujul toob ta Blumberg, Quellen lk. 86, Viljandi khk-st. Setälä (FUF VII 246) kahtleb aga õigusega, kas Kalev siin on algupärane, sest mitmes muus teisendis esineb „Olin Hollandi sulases, Lindi landi lamma poisiks“ (Neus EV, nr. 105 B) vms. Samuti Kolga-Jaanist, VK II nr. 312: „Olin Hollandi sulane, Liivetandi lammerikku“. Laulus jutustab nähtavasti keegi hilisema aja laulik oma teenistusest mõne Hollandist („Niederlandist“) sisserännand ja selle nime all tuntud härra või rentniku juures (vrd. ollender, tähenduses piimarentnik).

²³³⁾ Setälä (FUF VII 245) püüab just sellest jutust järeldada ka rahvalaulu Kp-ja hobuste maininguid. Võib-olla on mõjustus pigemini ümberpööratud: mälestus Kalevite hobusteharrastusest laskis teda ka titaa-nina jumaliku karistuse alla langeda just hobuse kaudu, samuti kui just ta „suisa suud“ andma kippuv naistekiusamine on seotud ta surma kolmanda redaktsiooniga — elajaksmuutmisega Kristuse poolt.

„Etteje hüva hobune,
Kannule Kalevi poissi,
Sisse südi neitsikene“.

Või

„Kannul Kalevi poisike...“ (Eisen ERI nr. 93, lk. 162j.).

Samuti loetellakse isegi nii kaugel edelas kui Kihnu saarel teiste kosilaste hulgas:

„...kaheksas sie Kalõvi pois'si,
üheksas üle tänava,
kümnes küla Mikukene.“ (A. Saaberk, EKirj. 1919, lk. 316.)

Samuti kiidab naine oma meest, et see on:

„Kange kui Kalevi poega,
Uhke kui Olevi poega,
Armas kui Alevi poega“. (Eisen ERI nr. 67, lk. 125.)

Ei puudu vahel isegi selle inim-Kalevi perekonnaliikmete asetamine ülistatavasse asendisse. Nii esineb paaris legendilise „Imetegija“ laulu teisendis (Lõuna-Eestis tuntud Jumalapoja või Maarja, Põhjas lihtsalt sobiva kosjakandidaadi asemel):

„Sulevil on naine suuri,
Kalevil on naine kallis;
See puhub tule veesta,
Haganaist tema keerab köied,
Lööb sõlmed kana munaje“. (K. Lcetberg, Haljalast, ERI I 11,
Vi 3 ja 4.)

Kuigi mitte otseselt, siis ometi sümboolselt on mõeldud Kalevipojaga lihtsalt tugevat kosilast ka õige fantastilise pildistikuga laulus „P a d j a k u s t u t a m i s e s t“: Neiu tõuseb hommikul, peseb oma toredaid rätte jne. ning paneb nad kuivama, tulevad ostjad („Pärnust Päeva poisikene“) ja panevad oma kullad „ämma padja pööra pääle“, padi plahvatab sellest põlema, kustutama aga:

„Karas üts Kalevipoig.
Sii tõi pilve tulle'ennä,
Sagariku saise'ennä.
Pilven oli vesi pisare,
Sagaren oli puhas purju,
Purjun oli ani madalen;
Anil oli sõba sinine,
Sääl oli säitse hingelistä,
Katesse kari märäda,

Ütesse hüva hobesta;
 Kik oli siidisse seotu,
 Kik oli pantu pannelisse...“ (Helmest, K. Ruut, Eesti
 Kultura II, Tartus 1913, lk. 257).

Teisendis segab veel enam, et kustutamatu liija on naine:

„Karas üts Kalevi naene,
 Kalevide kallis naene“ (ibid. 259).

Ent temagi sõba all tallis on valmis kahtlustäratavad kosja-
 hobused:

„Mis oli ratsu kuldakapja,
 Selleg leise naese noore.“

Paistab läbi, et siingi siis neiu mehelemineku „kirge“ ehk
 tuld kustutama oodatakse Kalevipojatalist kosilast ta tugevuse
 ja rikkusega (vrd. samasugune „Ait põleb“ nimeline erootiline
 setude soovfantaasia, kus kustutab „Kalevine poisikene“, vt. § 37).

Ja vahel on Kalevi kõrval paralleelvärssides mainitud ka kõik
 ta alghäälikute muutusega saavutatud teisendusnimed; nii neiu
 nähtud majaehitajate seletuses:

„Teeme koda Kalevile,
 Asupaika Alevile,
 Söögisaaali Sulevile,
 Hoiuhoonet Olevile.

Kõrge saab koda Kalevile...“ jne. (ibid. 260. Võib
 olla, et need Ruut'i toodud üleskirjutised pole alati päris rahvaehtsad.)

Siingi röödab laulu lõpp: „Teeme koda kositaval, kauni koa
 kaasadelle“ jne., et kogu see toredus on ainult külaneiu unistus-
 romantika looming, milles neist Kalevitest ei tarvitsend teada
 midagi peale nende hääkõlaliste nimede. Kuid viimastena nad
 igatahes kõnelevad rahva suhtest, mis nõuab oma ajaloolisi sünni-
 põhjusi.

§ 37. Kalev, Kalevine, Kolõvan.

Nägime, kuidas „Suisa suud“ ja veel enam „Osmi haiguses“
 teiste vanade nimede kõrval esinevad ka „Kalevine“ ja „Olevine“,
 vahel isegi täitsa iseseisvaina. Et siin pole tegu juhusega, vaid
 millegi vana pärimusviisiga, näitab sama vormi tarvitamine ka
 mujal, isegi Setumaal, kus Kalevist ja eriti (hiidlikust) Kalevi

po j a s t e i t e a t a p e a a e g u m i d a g i ²³⁴). Enamasti on aga see „Kalevine“ seotud ainult adjektiivise epiteet-täiendusena sõnale „poisikene“ („kosilane“ vms.).

Nii näit. laulus „Kalmuneiu“:

„Peeter peenü, mees madali,
Kalevine poisikene“ (Räpinast SL teis. 44).

Samas ühenduses:

„...kalõvine poisikene“ (Räpinast SL t. 1892).

Laulus „Kosjasõit“:

„Kes sääļ keero looga mõtsan
triksutõlli, traksutõlli?
Kalõvinõ poisikõnõ.
...Suvel tegi suurta saani,
talvõļ tahuts jalassita“ (Räpinast SL t. 501 ja t. 819;
sama ka Räpinast E 42514).

Samas ühenduses:

„...Väikene kalõvinõ poisikõnõ“ (Räpinast SL t. 818).

Laulus „Neli neitsit“, õigemini „Ait põleb“ (nieu kaasavara hiilgusest):

„Kes läts kirge kistutama?
Kalevine poisikene“ (Räpinast SL t. 122).

Laulus „Ait põleb“:

„Kedäs iks kut'si kistutama...?
Kalevutsõ poizikõzõ“ (Laosina küla SL t. 125).

Nähtavasti samast ühendusest põlvneb Kreutzwaldi moonutatud laulus:

„Kelle ma kutsin kustutama?
Kalevise poisikese“ (Kr.-Neus MML lk. 64; vrd. ka selle
kohta käivat Neusi kirja Kr-le 3. IX. 47).

²³⁴) J. Mägiste teatel on siiski veel 1934. a. suvel Setus tuntud ka „Kalõva poiga“ kui vägimeest või kuningat — võib-olla osalt kirjanduse mõjul. Vrd. H, R 9, 130.

„Kalevise poisikese“ esinemist „Setukeste lauludes“ loendavad E. N. Setälä FUF X, 109—111 ja O. Parmas käsikirjalises töös „Nimed „Setukeste lauludes““ (ERA's nr. 1). Kogudes: Neus EV ja MML, Veske, Eesti rahvalaulud I—II, Hurt VK I—II, Mustonen, Eesti rahvalaulud, O. Kallas, Lutsi maarahvas ja Kraasna maarahvas, Eisen, Eesti rahvalaulud esinevad Kalev-Kalevine nimed on registreerind E. Trinkman (ERA nr. 2) ja ERI I kõites Karl Kärdi (ERA nr. 3). Trükkimata rahvalaulude nimeregister on veel valmistamata ja neist kindlasti leidub veel ka mõningaid Kalevi-tarvitusi, kuigi sääļt vaevalt on loota palju oluliselt uut.

Sama Kp-ja kustutamakutsumine on tuntud isegi Lääne-maal, kuigi seda sisaldav H. Neusi saadetud laul ise on õige segane (vt. Neus — Kr-le 25. X. 1850).

Edasi esineb Kp. „Jaanipäävä laulus“:

„Tulkõ Jaane tulõlõ...
...Jaan iks Järvo saksolanõ,
Kaluvunõ poizikõnõ,
Tohi-i' ta tulõlõ tulla'...“ (Lobodka küla SL t. 1392).

„Maielaulus“:

„Maie, matal' neitsikene,
Kalõvane kabukõnõ,
Kudi kundzõni kõrikõ...
Tahtsõ ta micstä meeldest...“ (SL t. 548).

Pulmalaulus „Velele“:

„Kõrval umma' mul iks siididze' sõzarõ',
Kalõvatsõ kabokõzõ'...“ (Helbi küla SL t. 1467, v. 234).

Muus ühenduses esineb „Kalevine“ harvemini, kuid ometi, nii näit. „Kalevine kosilane“ (Eisen, Eesti rahvalaulud nr. 11, v. 269) ja „Kalevine mehikene“ (ibid. v. 20 ja 33, võib-olla ka „K. poisikese“ mõjul, ibid. v. 2). Neusi EV-s ja MML-s toodud nimed on osalt võltsitud, kuid siiski märgitavad: „Kala-mari Kalevine“ EV 97 B, v. 16, „Kalevised kahed, kolmed“ EV 100 E, v. 68, „Kalevised kaljo maalta“ MML 3, v. 18, „Kallevisele kaasalesses“ EV 62 C, v. 24, „Kalevine poisikene“ MML 12 A, v. 15 ja 12 B, v. 15, „Kalevine kannusjalga“ MML 12 A, v. 16.

Omast kogust toob M. J. Eisen paar näidet, kahjuks märkimata nende päritolu:

„Kesse toob kalad meresta?
Kalevine peiukene.“

Ja: „Noorik tänab peiu isa, tänab
Kalevista kaasa taati“²³⁵).

Et just vorm „Kalevine poisikene“ on vana, näitab ka tema rohke esinemine Ingeris, kus ta sageli esineb kujul „Kalervikko poisikkaine“ vms. Viimane sõnakuju ühtlasi tõestab tema eesti päritolu²³⁶).

Isegi (Lääne-)Soomes tähendab *kalevainen* lihtsalt ülevat ja toredat (erhaben, prächtig), Ida-Karjalas aga ilusat meest²³⁷).

²³⁵) Kaleviste muna, EKirj. 1924, lk. 193.

²³⁶) Setälä FUF X, lk. 72j.

²³⁷) K. Grotenfeldt, Die Sage von Hermanarich und Kullervo, FUF III, lk. 56; Lönnroti kiri Sachssendahl'ile 4. I. 51. Vt. ka § 7.

Ilmseit on mõnikord siis Kalevine omandand juba selge adjektiivse epiteedi funktsiooni. Temaga ei ole ühendatud enam mingi reaalse üksikisiku või soogi kujutlust, vaid ta sobib üldise kiidusõnana märkima ükskõik kelle tublidust. Jah, Setumaal on teda vahel hakatud tõlgendama ka ainult kaleviriide kandmist tähendavaks, nagu võib järeldada paralleelvärsist „Kalõvatse' kabokõzõ' .. siididze' sõzarõ“²³⁸).

Algupäraselt on *kalevine* ~ *kalevainen* vist ometi pidand tähendama mitte ainult „kalevit kandev“, vaid ka apellatiivset nimetust igale „Kalevi omadustega isikule või asjale“, nagu ta esineb praeguste teisendite enamikus. Võiks aga ka arvata, et teda veelgi kitsamalt on tarvitatud samuti teatava (sugu-) nimena nagu Kalevit või Kalevipoegagi — vähemalt näikse sellele juhtivat ta iseseisev esinemine „Osmi haiguses“.

Et Kalevine (paralleelselt Kaleviga?) kord tähendas mingit sugunime-taolist, näib esmalt tõestavat ka temaga analoogiline Olevi nimetus, mida „Osmi haiguses“ jm. samuti saadab vorm „Olevine“. Sama vorm ju näikse esinevat ka Tallinna *O l e v i s t e* kiriku ja koguduse nimes. On ilmne, et viimase iseäralik lõpp ei võind sündida ainult saksa-ladina *Sanct-Olaus'*est, ka mitte ainult skandinaavia *Olef'*ist²³⁹), mis ju oleks andnud Olevi (või Olevite) kiriku. Praeguse vormi saame näit. siis, kui oletame, et eestikeelse nime lähtekohaks on rahvapärimus, milles kiriku ehitajaks peeti mitte ühte (hiidlikku?) Olevit, nagu praeguseni säilinud saagas²⁴⁰), vaid mitut, ja et nende nimeks oli Olevine, et kirik oli siis *O l e v i s t e* (<*Olevaiste?) ehitatud. Nõnda ju ka soome „munkkilaiset“, samuti eesti muugad ja enamasti teisedki n. ö. ehitushiiud (näit. soome Kille ja Kalle) esinevad mitmuses, vähemalt kahekesi. — Kuid lõppeks kogu see oletus on üsna

²³⁸) Setälä (FUF VII, 243 jm.) näeb „kalevises“ ainult hilistuletust Kalev'ist. Kui maha arvata kalevi kui riide tarvitamist tähendav adjektiiv, ei ole aga selline moodustus kuidagi usutav — ei öelda ju ialgi „sepa“ asemel „sepane“ vms. Kuigi häälikseaduslikult lühenedes „kalevainen“ annaks „kalevane“ (vrd. tulevane, vrd. ometi ka eeltsit. setu „kalevatse“, „kalevutse“), võis -i- siia kergesti üle kanduda Kalev-nime enda uuest tüve vokaalist, millest allpool. Kuid isegi Läänemaalt tsiteerib K. Krohn (JSFOu XXX, nr. 35, lk. 19) „Kalevane poisikene“.

²³⁹) Et praeguse Olaf'i asemel siinmail on tarvitatud ka viimast nimevormi, näitavad niihästi tema eesti ja soome rahvavasted (vrd. näit. „Elina surma“ Uolevi) kui ka ajaloolised isikunimed, näit. Olef Pipare Kokemäel 1422, vt. M. Haavio, Leikarit, Suomi V, 14, a. 1932, lk. 27.

²⁴⁰) Vrd. ka H. Neus, Revals sämtliche Namen, Tallinnas 1849, lk. 60 jj.

vähetõestatud, sest veel tõenäolisemalt on Oleviste nime lõpp lihtsalt moodustatud teiste selliste kohanimedede analoogial (näit. Tallinnaski Niguliste kirik, Wiedemanni sõnastikus ka: Hellistekirik < Heiligengeistkirche jm.).

Ometi ei tarvitse ka Kaleviste vorm olla nii ebarahvapärane, nagu võiks arvata ta senini ainsa trükisesinemise koha järgi, ilmselt Kreutzwaldi enda kombineeritud „Kaleviste muna“ laulus ²⁴¹).

Kas sel Kalev(a)isel võrreldes Kaleviga on olnud ka mingi täpsem tähendus, jääb küsitavaks. Vähemalt soome runode sangaranimedele näikse võidavat lisada sellist adjektiivsena kõlavat *-inen* lõppu, ilma et nende tähendus sest muutuks ²⁴²).

Lõppeks on kogu see küsimus seotud vanade eesti-soome (sugu-)nimede probleemiga üldse.

Et eestigi vägilase nimes tüvevokaaliks kord oli *-a*, sest ei kõnele mitte ainult ta soome vaste, vaid ka vana venekeelne Kolõvan-nimi, ja isegi Kagu-Eestis on see *-a* püsind kohati veel tänaseni, samuti kui vist algupärane taga-*e* (*ę*) õ kujul (vt. § 28, Rõuge t. Kalõva-poig, samuti eeltsit. „kalõvane“ jm.). Praegune *-i* on muutevormides selle asemele tulnud nähtavasti alles pärast seda, kui lõppkadu tõttu (umbes 13.—14. sajandil) nominatiivist hävind *-a* oli ununenud ka tüvevokaalina ja sõna sattus teise, eriti laensõnade käänamises tarvitatava *i*-tüvelise paradigma analoogia mõju alla. Selle üleminekuaja segadusega on ehk seletatav ka see *-e*, mis esineb mõnes kõige vanemas üleskirjutises (Stahl'i Leyen-Spiegel'is muidu vist kirjutaja moonutatud „Kalliweh“, gen. kalliwehje, 1641, Knüpfferi „Kallewe-poeg“, 1817) ²⁴³).

Lõppeks peaksime Kp-ja nimega seotud „ajaloopäraste“ pärimuste hulgas kõnelema ka vene bõliinade Kolõvan'idest ja Kolõvanovitš'est, samuti vene kroonikais sama nime kandvaist reaals-

²⁴¹) Eisen viimase analüüsis (EKirj. 1924, lk. 194) eitab küll „K. muna“ rahvapärasust, kuid möönab hiljemini (ibid. lk. 368) ometi, et „Kaleviste“ vorm esineb ka rahval, kuigi harva. Kahjuks ei esita ta sest ühtegi näidet.

²⁴²) Nii esinevad kõrvuti Väinämöinen (ikka tõlgendatud kui „Väina ääres asuja“) ning Väinämö või Väinö, Ilmarinen ja Ilmari, Pellervoinen ja Pellervo, Osmoinen ja Osmo, Kullervoinen ja Kullervo. Vähemalt Ida-Soomes aga on sama *-nen* suffiks saanud juba põliseks sugunime moodustajaks. — Muidugi võib vormil *-inen* peale patronüümse olla ka deminutiivne tähendus. Vrd. E. A. Tunkelo, Havaintoja... Virittäjä 1928, lk. 268—77.

²⁴³) Vrd. M. J. Eisen, „Stahl, kurat ja kalev“, Eesti Keel 1925, lk. 38; A. S-te, „Veel kord kalev Stahlil“, ibid. 137; vrd. ka EKirj. 1918/19, lk. 315j.

ülimustest. Aga esiteks ei ole sel alal meil palju uut öelda pärast Setälä ja Vasmeri uurimusi²⁴⁴), ja teiseks ei kuulu nendegi üksikasjaline vaatlus õieti mitte enam otseselt käesoleva teose pääteema alla.

Ainult niipalju olgu eelmainitute poolt esitatud ainekute põhjal siin toonitatud, et kindlamini kui miski muu ühekordseist reaalselt eland Kalevistest või Kaleva poegadest tunnistavad just need Vene kroonikute ja böliinade andmed. Meil on vaevalt põhjust kahtlustada eriti Novgorodi samaaegse kroonika teadet, mille järgi „Oleksandr Kolōvanov Novgorodist“ (siis otsetõlkes „Aleksander Kalevipoeg“) a. 1371 „käis Vastseliinas ja sõlmis rahu sakslastega“, mis kordub ka muis kroonikais, samuti teisi, mille järgi „Samson Kolōvanov“ a. 1357 langes ühes oma väega Jugra ääres lahingus. Setälä teooria järgi on nende faktide kohta „raske midagi kindlamat öelda“²⁴⁵), või õigemini nad on otse imelikud, sest vaevalt võiksime oletada eesti apellatiivse hiinime võtmist vene sugunimeks. Samuti ei saaks viimasest kuidagi seletada Kolōvan'-linna nime, mille all novgorodlased käisid maksu nõudmas a. 1223 ja „palju kulda“ röövvisid.

Palju selgemaks saab kogu pilt, kui lähtekohaks võtame tööga, et Venes (Novgorodis) tunti veel 1300-ndail aastail Kp-ga ehk Kolōvanov(itš)i reaalsete ülimuste nimena ja nimelt sugunimena. Sama sugu (või selle esivanema) nime järgi kutsuti ka üht kindlust Eestimaal (mida vähemalt hilisemate vene allikate järgi võib pidada Tallinnaks, kuigi selleks võis olla esialgu ka mõni teine kindlustatud koht sellest ida pool). Kuna Novgorod selle vastu sõdib ja maad nimetab Tšuudimaaks, ei saa arvata, et see koht oleks mingilt venelasest valitsejalt oma nime saand, vaid ümberpöörduvalt, v e n e ü l i m u s s u g u p e a b p ö l v n e m a E e s t i s t ja ta nimi on tuletatud siinse keele genitiivsest vormist (*Kalevan*), **Kalevanpoika* või **Kaleva(i)ne(n)* kujust. Selles ei tohiks olla midagi iseäralikku, kui arvestame, et ka suur hulk skandinaavia ja samuti vene sugunimesid on sündind just ühekordsest isanimest, ja teiseks, et vähemalt viikingite ajal (nn. vene riikide rajamise aegu) põhjapoolsemad neist asusid soome

²⁴⁴) FUF VII, lk. 255—262; M. Vasmer, Studien zur russischen Heldensage 2: Kolyvan. Zeitschrift für slavische Philologie Bd. VI, a. 1929, lk. 320—329. Vrd. ka R. Ekblom, Språkvätsenskapliga Sällskapetets i Uppsala Förhandlingar 1925—1927, lk. 1—12.

²⁴⁵) FUF VII, 261.

soost rahvuste alal, et neisse (näit. Irboskasse) läks tee viikingite kodumaalt ilmselt läbi Eesti, vist ka piki Peipsi järve. Silmas pidades tolleaegsete eestlaste kõrget sõjalist taset võis nende Venesse siirdund sõdurkaupmeeste hulgas väga hästi olla ka silmapaistvamaid eesti nimega mehi.

Võib-olla samal ajal, võib-olla hiljemini, kuid umbes samade suhete tõttu kuulduna tunti Novgorodis mõningal määral ka soome-eesti (h i i d) v ä g i l a s e Kalevanpoja kuju ja nime — nähtavasti aga ainult nimena või ühenduses mõne lokaalmuistendiga, kuna temast böliinades pole säilind mingit sangarisaagalist motiivi. Nii pole midagi võõristavat, et ta vähemalt hiidvägilase nimena tungis ka tol ajal veel täiel õitsengul olevasse böliinloomingusse ja oma sugunimelise lõpu tõttu ka säääl just kui sugunimena liitus eriti nende böliinavägilaste isikunimede juurde, kelle määratu jõuga sobis temagi määratu kuju. Nii sündisid nimed nagu Svjatogor Kolõvanovitš (n. n. Ilja Muromets'i „plemjannik“), Samson Kolõvanovitš, Samson Kolõvanov või Kolõbanov, või Kolõnov, arvatavasti Kolõvanovist lühendatuna ka Kolõvan jne. Üldiselt esineb ta kuju böliinades erakordselt tugevana, ületades isegi Ilja Muromets'i, kõnelemata muist, ja temasarnast jõudu paluvad oma poegadele Dobrõnja ning Vol'ga emad. Sageli mainitakse teda vägilaste hulgas isegi esimesel kohal (nii võitluses Mamaj tatarlaste vastu). Ainus negatiivne joon — ehk seegi hiidlik pärandus — on tema kohmakus („siloj silen, da ne povorotlivõj“). Ühes böliinadega rändas nii eestigi vägilase nimi üle kogu laia Venemaa, esinedes lõppeks Arhangelskist Kaukaasiani ja Volõõniast Siberini ²⁴⁶).

²⁴⁶) M. Vasmer oma celtsit. töös (lk. 326 jj.) arvab, et böliinadesse Kolõvan on otseselt laenatud eesti rahvalauludest (vormist Kalõvanõ) ja et temast Venes on olnud ka iseseisvaid böliinasid. See tundub meile ometi kaunis julgelt oletuslik, kuna selline laen eeldaks õige huvirikkaid eepilisi laule, mida me aga niihästi kui üldse ei tunne Eestis ega Venes. Seletusaagad ja nende kujud aga teatavasti laenuvad ühelt maalt teise palju kergemini kui laulud. Teiseks on tõenäoliselt Kolõvan juba venne laenatud üleloomulikult vägevana (või hiidvägilasena), ja sarnasena õieti ei tunnegi Kp-ga (ja veel vähem Kalevist) ükski meile tuntud eesti ehtne rahvalaul (Soome „Vägeva Kp-ja“ laul vaevalt saab tulla siin arvesse), vaid ainult proosapärимused. Viimastes aga ei esine praegu kuskil Kalevis nime, vaid ainult Kalev või Kp. Nii muutub küsitavaks ka muidu tõenäoline böliinavägilase Kolõvan'i tuletus ainult vormist Kalõvanõ, seda enam, et sel puhul oletus tema muutumisest patronüümseks Kolõvanovitšiks (millisena ta esi-

Kuigi teises mõttes, vastab siis ometi teataval määral tõele Soomest 17. saj. Cajanus'e üleskirjutatud pärimus, et hiidkuningas Calava 12 poega „vallutasid kogu Venemaa“. Kas see nii udune mälestus ongi ainus, mis on jäänd rahvaluulesse soome sugu rahvaste suurest, kuigi tänamatust osast „Vene riigi rajamisel“? Võib olla — ja seegi tõlgitsus on esialgu veel ainult hüpetiline.

10. Kokkuvõtteid ja järeldusi.

§ 38. Kalevipärimuste algupära.

Oleme saand ülevaate eesti Kp-ja (ning Kalevi) pärimuste kaunis rohkearvuliseks osutund hulgast ja püüdnud neist igaihe puhul võimalust mööda selgitada ka tema algupära ning arenemiskäiku. Jääb üle ainult veel üksikmotiivide vaatluse tulemused siduda mingiks ühtesobivaks tervikuks.

Juba mitmel puhul tohiks olla selgund, et pole täis õigus olnud neil, kes Kp-ja lugusid on pidand ajaloopärasteks või puhtkangelassaagalisteks, neid ühendades näit. Soome Kullervo-looga (nagu suurem osa varemaist uurijaist kuni Setälä „Kullervo-Hamleti“ ilmumiseni), kuid ka mitte neil, kes teda on pidand

neb vene pärimuste valdavas enamikus) peab tarvitama ikkagi liiga keerulisi teid (alguses riimitaotlev Ivan-Kolövan, selle eeskujul Samson Kolövan ja siis alles S. K-novitš!). Selle vastu viimane kui **Kalēvanpoika* (ehk ka Kalöva(i)nõ kui sugunime) tõlge (nagu tavaliselt, tehtud mitte eriti häää keeletundmisega) seletaks otsekohe, miks nimi esineb venes pea ikka ühenduses teiste nimedega — just seepärast, nagu Vasmer ise ütleb, et vene luules *-its*-lõpulisi nimesid tarvitatakse ainult patronüümselt, mitte iseseisvatena. Eraldi ta ju ei esinegi, vähemalt siin toodud näiteis, ka Kolövan'ina mitte rohkem kui ainult kaks korda (pääle selle kord Samson Kolövan), mis väga hästi võib olla juhuslik lühendus või abstraktsioon. Teine asi on Tallinna nimega, mis kõlabki sootu „pehmema“ lõpuga — Kolövan' — ja tõepoolest võib olla sündind Vasmeri arvatud viisil: vana vene adjektiivvormina nimest Kolövan < **Kalēva(i)ne(n)* (või ka otse viimase vastena, kuna selle n eelkäiva i tõttu niikuini muljeeritud?). Samuti võib kroonikates esinev Kolövanovitš (millest Vasmer kahjuks üldse ei räägi) olla otsetõlge niihästi **Kalēvanpoika*'st kui ka **Kalēva(i)ne(n)*'ist. — Loode-tavasti jaksab neisse, iseendast õieti ainult detailküsimumustesse enam valgust tuua Vene ainekiku, eriti ka lokaalmuistendite parem korjamine ja läbitöötamine. Samuti on nendegi lahenduseks vajalik kogu meie ja Ida-Euroopa iga hiiumotiivi üksikasjaline analüüs, mis muidugi nõuab mitmekordselt rohkem tööd ja esitusruumi kui see siinsel puhul oli mõeldav.

ainult laenatud muinasjutu-tegelaseks, ainult vanapaganlikuks loodushiiuks või hiidlik-kuratlikuks „kollelajaks“. Teiselt poolt on ometi kõigis neis seletustes teatav osa tõtt: Kalevitega seotud pärimustik on nii mitmekesine, et ta sisaldab elemente kõigist eelmainitud liikidest. Kui arvestada ainult motiivide hulka, siis on esikohal kindlasti nn. loodust-seletavad lokaal-muistendid tema kui tavalise loodushiiu või ühtlasi hiidvägilase nähtavaid jälgi jätnud tegevusest. Võisime sellest eraldada vähemalt paarkümmend enam-vähem iseseisvat muistenditüüpi: kivipildumisest, kivi-, maa- ja lauakandmisest, jala-, iste- ja magamisjälgede (sängide) jätmisest, järve (jõe) kaevamisest, maa niitmisest, kündmisest ja viljatuks needmisest, läbi suurte vete käimisest, jõgede (ja järvede) urineerimisest (ka hobuse poolt) või nutmisest (või higistamisest) ja teiste järvede ärajoomisest, jälgi-jätvast võitlusest (maadlusest) teiste hiidudega kui ka inimestega, ise nende kallaletungi (kivide, uriinijõe abil) objektiks olemisest, lauavõitlusest ja siilile kasuka kinkimisest, ta tapetud vastaste (hiidneitsi, Kalevi härja) ning ta asjade (lootsiku) kivinemisest, ta hobuse hukkumisest (huntide või lõhkemise läbi) ja ta enda surmast jalgade kaotuse tagajärjel. Pääle nende kuuluvad siia veel mõningad rändavad üksikmotiivid, mis enamasti esinevad koos mõne teise looga (näit. meeste jne. taskupist, puude väljajuurimine jms.), ning mõned motiivid, mille traditsionaalne side Kp-jaga on kahtlane (nii ujumine).

Ka oma leviku maa-ala poolest on need pärimused kaunis laialised, isegi kaugele Lõuna- ja Lääne-Eestisse ning Saaremaale ulatuvad (näit. kivikandmine), kuigi mitmed neist on tuntud ainult ühe või kahe loodusvormi ümbruses.

Puht-muinasjuttsid on Kp-jaga seotud üsna vähe ja neidki enamasti juhuslikult (tugeva poisi, printsessipäästja jutud)²⁴⁷). Küll aga on tema arengus õige suurt osa etendand ja ka üsna laialt levind mõned vähesed niisugused muinasjutulised motiivid, mis omal ajal olid vist õige reaal-usutavadki, siis

²⁴⁷) Seegi on tunnus, et Kp-ja nagu tõelise muistenditegelase realsessegi olemisse usuti, jah, ei puudu isegi tõendused, et mõni jutustaja tuttav teda ennast veel mäletab (Tormast, P. Aristelt isikl. andm.) või näit. Kalevi neitsi kuju oma silmaga on näind (Kuusalust, E 44 776). Reaal-usutud hiidlike muistendite rühma kuuluvad ehk ka üksikud kõnekäänulised mainingud Kp-st kui ületamatust jõuvägilasest, nii: „tema kargas kui Kp.“ (Võrumaalt, Blumberg, Quellen, lk. 93).

muistendi-ilmelised ja võib-olla ka muistendipärased. Siia kuuluvad jutt „vastaseotsijast“ (mis sihilt õpetlik, ainult aga lähedal müütilistele saagadele Thorist või mõnest vähemastki mehest hiiglaste juures) ja Kp-le veel tähendusrikkam legendiliseks muutund jutt ülemealiku „Jumala ristipoja“ põrguvalvamisest, millest kujunes nähtavasti eestipärane põrguvalvamis-motiiv. Juhuslikumalt on Kp-ja nimega liidetud Christophoruse legend, samuti muinasjutulised vastaste maasse löömine ja palgi ning hobuseraisaga õngitsemine (vähipüük).

Kõige vähem on säilind Kp-jast (ja Kalevist) ajaloo-ilmelisi pärimusi — püsivalt esineb ta ainult kolmes iseseisvas laulus („Suisa suud“, „Osmi haigus“, ja rekordiliselt levind „Kits kile karja“), kaunis laialdaselt ka ühes kosjafantaasias („Ait põleb“ või „Padi põleb“). Pääle selle leidub sporaadilisi esinemisi „Kuldnaises“, „Kosjahobuses“, ühes langudelaulus ja päämiselt „Kalevise poisikesena“ ka siin-sääl mujal. Selles rühmas pole teistehite hulk kuigi suur (ikka, ka allpool maha arvatud „Kits“), küll aga leidub neid õige laial maa-alal, saartel, isegi kaugel Kihnul, ja Setumaal, kus teised Kp-ja pärimused üldse puuduvad. See kõik kõneleb nende pärimuste suurest vanadusest, kuid ka, võrreldes teistega, vähemast populaarsusest. Kui sellele lisaks arvestame, et ainult selle rühma pärimused esinevad igivana rahvalaulu vormis ja nii unustuse ning ümbermuutmise mõjudele palju enam vastu võisid seista kui amorfsed proosajutud, siis on juba sellestki küllalt, et just selle pärimusrühma Kp-ja kuju (ning osalt ka selle motiive) pidada kõige algupärasemaks, kuna teised on arenend alles sellest, mitte aga ümberpöördukt. (Maha võiks arvata ehk ainult mõned juhuslik-võimalikud metafoorid, kus proosapärimuste hiidvõgilase nime on hüperboolselt tarvitatud ka kosilase v. m. t. jõu ja suuruse rõhutamiseks.)

Ühtlasi võib just nende laulude sünnikohta Lääne-Virus pidada teistegi vanimate Kp-ja pärimuste lähtekohaks, sest just siin (juurde arvatud Ida-Iharju ning Ida-Järva, osalt ka Põhja-Tartumaa) esineb ka lokaalmuistendeid kõige rikkalikumalt. Kuid sellest veel allpool.

Kui nüüd küsida, kes õieti olid need algupärase Kalevi ja Kp-ja nime kandjad, siis on ka meie vaatlusele osutund ometi kõige sobivamaks vana Schiefneri ja mõlemate Krohnide oletus, et nendeks on olnud mingi silmapaistvam, kui mitte öelda ülimumlik sugukond või rühmkond muistsel iseseisvusajal — ükskõik siis,

milline oli nende nime kaugem lähtekoht ²⁴⁸). Jah, võime isegi märkida rea jooni, mis lasevad pidada seda ülimerühma või -sugu eriti lähedaks kaubanduslikule alale. Kalevi-pojad olid kord kaupmehed, arvab juba ei keegi vähem kui Elias Lönnrot ²⁴⁹) temale tuntud rohke soome rahvaluulematerjali põhjal (1), arvestades seejuures aga eriti Kalevi nime samasust eesti kaleviriide nimega (2). Võib-olla eriti viimane ühtluskohd on põhjustand ka Epp Vasara väidet M. Veskele: „Kp. oli kalevikaupmees“ (3) (Sb GEG 1877, lk. 37), huvitavalt küllalt jätkab ta seda mõtet aga ka veel kujutusega Kp-ja reisust üle mere, tema rikkakssaamisest ja ta linnast („Kalevi linn Neeva jõe ääres“ on muidugi hilisliide). Edasi, nagu nägime, juhtis selles suunas ka „Kits kile karja“ viide, sest et raua andmine sobib kõige paremini just kaupmehele (4), samuti „Suisa suud“ pakkuva meelitaja ehte-rikkus ning kinkimisheldus (5), mis tuletab meelde vastavaid soome kaupmehe-laule. Ei ole ehk päris tähenduseta ka pulmalaulu samastus Kalevi ruuna ja „kaubameeste ruuna“ vahel (6) ja teistest lauludest nähtav Kalevi suurte hobuste ja härgade omamine ja pikk mõök (7). Muidugi on suurem jagu neist viiteist õige ebamäärased ja sobivad kuidagi ka mõne muu silmapaistva sugu v. m. s. kohta. Kuid üheskoos kasvavad needki umbkaudsed viited juba kaunis usutavaiks tõenditeks, vähemalt siis, kui arvestada ka varasemate Kalevi-pärimuste sünniaega ja -kohta.

²⁴⁸) Kuigi *kylfingar*-teooria ka nime suhtes praegu veel kuidagi püsib, ei tarvitse iseendast ka *kälvis* olla mingi sepa ja hiljemini (ülimerus-?)sõo nime lähtekohana võimatu. Ainult tarbetu on siin nii suurt osa omistada tugeva poisi jutule ja siis eeldada, et kord meil iga seppa oleks nimetatud kaleviks. Jah, võime kujutella Kalevi nime lähtekohaks isegi veel mõnd kolmandat allikat, näit. mõnd eespool (lk. 30) mainitud saksa oma (vrd. ka eeltsit. Kallova mägi Seelandil, FUF VII 250). Ei ole võimatu ka, et Kalevi nime on aidand mõjustada enam kui üks allikas. Nagu Setälä õieti tähendab, on iga selline nimeseletus riskantne ja vähetõestav (eeltsit. Sammon arvoitus, lk. 414). — Käesoleval puhul aga polegi nii oluline Kalevi-nime absoluutse alguse kindlaksmääramine kui võimalus, et temaga on teataval ajal meil nimetatud ka mingit reaalselt sugu või kilda. Ja selles vaevalt võib kahelda — isegi siis, kui see nimi ometi oleks esialgsest hiiu apellatiivnimest v. m. reaalinimeste kohta ainult üle kantud. (Vrd. L. Ketunen, EKl 1924, 119.)

²⁴⁹) Vt. tema kiri Sachssendahl'ile 4. I. 51.

Viimaste umbkaudsekski kindlaksmääramiseks võib kasutada peaaegu ainult välissuhete ja levingu antavaid kriteeriume, mida sisulised andmed toetavad üsna ebamääraselt. Kõige kaaluvam on siin vastuvaieldamatu ühtlus, mis valitseb eesti ja soome pärimuste vahel. Ei ole küll tõestust leidnud omaaegsed kaugeleminevad eesti Kp-ja ning soome „Kullervo Kalevanpoika“ samastamised — pole teada ühtegi päris kindlat ühisjoont rahvapärase Kp-ja ning Kullervo tasuballaadi vahel, kuigi koos nägime mõningaid ebamääraseid jälgi, mis võivad ehk kõnelda mingist ühtlusest või ühisest välismõjustajast (Sigurdi-saaga või Kaukaasia motiivid?). Kindel on aga vähemalt eesti Kalevi, Kalevise, Kalevipoja ja soome Kaleva, Kalevainen, Kalevanpoika nimede identsus (1), samuti nende tähenduste vastavus: Soomeski on Kaleva võrdlemisi vähestel juhtudel saanud hiiu apellatiivseks tähenduseks (ehk siis hiidkuningana), küll aga tähendab seda enamasti Kalevanpoika või -pojat (2). Ometi on mõlemal maal ka seda -poega tarvitatud mittehiidlike reaalnimena ja nimelt tõenäoliselt mingi rühma- või sugunimena (3), millisena teda kannavad mitmed kesksed soome runodegi sangarid (Väinämöinen, Ilmarinen, Kullervo jt.). Juba selle põhjal võib arvata, et Kp-pärimuste algus ulatub tagasi aega, mil oli veel elav kontakt eestlaste ning soomlaste vahel, ja nimelt mitte Ingeri ja Karjala kaudu, vaid otse üle Soome lahe Viru rannast Lääne-Soome kui soomegi sangarirunode arvata sünnikohani.

See oletus saab veel palju rohkem tuge neist rohkeist ühtluskohtadest, mis leiduvad mõlema maa Kp-jaga seotud hiidlike muistendite vahel, ja nimelt ühte laadi kiviheitmisest (4), kivi- ja maakandmisest (5) ning hoonete ehitusest (6), mitmesuguseist käe-, jala- jne. jälgedest (7), sängidest (8) ning haudadest (9), luhtade tasaseksniitmisest (10) ja maa äranedmisest (sellest ka ühised Kalevi põllu, resp. Kalevan pelto nimetused (11)²⁵⁰), meres ja järvedes kahlamisest (12), nähtavasti ka kellegi teise läbi vee kandmisest, s. o. Christophoruse tööst (13)²⁵¹), kivises või hiljemini kivinend lootsikus sõitmisest

²⁵⁰) Soome vasted vt. Setälä FUF VII 214, 239.

²⁵¹) *ibid.* 230.

(14)²⁵²), ühe ja sama taime (*Eriophorum*'i) nimetamisest Kp-ja juusteks (15), Kp-ja esinemisest „Vastaseotsija“ jutu õngitsejana jne. (16). Nähtavasti kuulub vanade ühismotiivide hulka ka maadmoodustav kündmine (17), kuigi sest Soomes on säilind jäljed ainult runodes (Väinämöise, vahel ka Kalevanpoja meredeküнд) ja koguni saarmaks või muuks loomaks moonumine (18?)²⁵³). Kindlasti on osa neist motiividest germaani rah-

Joon. nr. 13. Kalevanpoika-lugude lähtekoht Soomes. M. Haavio artiklist koguteoses „Suomen Kulttuurihistoria I“.

vailt hiljemini eraldi laenatud ja juba „valmis“ Kp-ja kujuga seotud (näit. Christophoruse legend, kirikute ehitus, võib-olla ka kiviheide ja maakandmine, mis on üldtuntud nii Skandiinaavias kui Saksaski). Kuid siiski veel jääb üle hulk motiive ja ühtluskohi, mida üsna raske oleks seletada selliste laenudena,

²⁵²) *ibid.*

²⁵³) H. Vinteri teatel (isikl. a.) on Vakka-Soome Kalevanpojat muutund hülgeiks. Sellega ühenduses võiks mainida ka Edda Reginsmáli aardeloos esinevat juhtu, kus hiiu Freidmar'i poeg Otr saarma kujul püüab koses kalu ja „jumal“ Loki ta kiviga surnuks viskab (Edda, hrsg. v. Niedner I, lk. 113).

kuna mujalt vaevalt üldse leidub nende vasteid, või need on laenatud Venest („Vastaseotsija“) ega või siis kuidagi siia tulnud olla Lääne-Soome kaudu. Veel tähelepandavam on, et valdav enamik neist pärimustest esineb just (ja enamasti ka ainult) Vakka-Soomes, Uusikaupunki ümbruses ja säält edasi kagu poole, nii siis alal, mis ühes Kokemäe jõe oruga kindlasti juba esiajaloolisel ajal oli asustatud ja esimesi Eestist sisserännand päris-soome hõimu asukohti ²⁵⁴). Vaevalt saab siin küsimussegi tulla omaaegne oletus ²⁵⁵), et Kp-ja pärimused oleksid siirdunud Eestisse Soomest, vaid ümberpöörduvalt, juba nii rohke tõestusmaterjali ees tohiks vist möönda, et ka osa neist (juba tol ajal hiidlikest) seletussaagadest viisid soomlased oma uuele kodumaale Eestist. Samuti tohiks sellest järeldada, et see siirdumine ei lähtunud mitte (või mitte ainult) Lääne-Eestist või Saartelt (nagu arvatud), vaid Lääne-Virust (ja selle tagamaalt) kui Kp-ja lugude põlisest hällipaigast ning arheoloogide andmete järgi meie esiajaloolise aja jõukamast ja tihedamalt asustatud maanurgast, kus päälegi arenes edukas merekaubandus ²⁵⁶). Isegi soomekeelne Viro nimetus juhib meid otsima päris-soomlaste esivanemate enamikku siit, mitte aga Lääne-Eestist, kust lahkujad oma emamaad oleksid nimetandki mingi säälse maakonna nimega.

Ometi ei tarvitse sellest järeldada, et kõik need laenud olek-

²⁵⁴) Vrd. A. M. Tallgren'i, Y. H. Toivose, E. Jutikkala ja M. Haavio vastavad artiklid teoses Suomen kultuurihistoria I, toim. G. Suolahti jt., Jyväskylä-Helsinki 1933, ühes vastavate kaartidega säälsamas lk. 46, 91 ja 281. Ligemalt soome Kalevanpoikade muistendeid selgitav (ja võib-olla ka veel muid ühtluskohi näha võimaldav) H. Vinteri uurimus on kahjuks ilmumata, kuid nende eesti algupära suhtes on H. Vinter jõudnud umb. samale tulemusele kui siin esitatud (isikl. a.).

²⁵⁵) FUF VII 254. Nagu oleme näind, ei anna seks mingit alust Seta pääläärgument „tugeva poisi“ osast. Ja veel vähem võib seda järeldada sellest, et Kp. vahel kahlab läbi mere Soomes käia, nagu muide Veneski.

²⁵⁶) H. Moora, Die Vorzeit Estlands, Tartu 1932, lk. 68 jm.; vrd. samuti A. M. Tallgreni säälmäinitud tööd ja vastavad kaardid. Samast kultuuri-levingu suunast — Vene > Eesti (Viru) > Päris-Soome — kõnelevad ka keeleteaduse andmed, näit. vanemad vene laensõnad (turg, pagan), kust muide sai oma nime ka Päris-Soome päälinn (Turku). Vrd. ka vana (a. 1212 mainitud) Somelinde (Soomelinna?) kantsi Tormas, ning muid kohanimedid säääl ümbruses, vt. eeltsit. koguteos Tartumaa, lk. 724 jm. Muidugi nõuab siin ainult puudutatud suur küsimus palju avaramat uurimust.

sid kaasa viidud juba pärissoomlaste väljarännu alguses (umb. a. 100 p. Kr.), vaid nad võisid üle kanduda üsna hästi hiljemini paljude sajandite jooksul. Arvatakse ju see emigratsioon Soome välja kasvand ja toimund pikemate jahi ja karusnaha-otsimise retkede kujul, mida arvatavasti jätkati ka esialgu kojujäänute poolt veel kaua pärast esimeste asunikude paigalejäämist. Kõnelemata hilisemaist puhtkaubanduslikest kokkupuuteist, mis võisid mõlemal pool tuntud tegelaste kohta levitada ka uusi pärimusi. Nii ei tarvitse ka ühised Kalevi-pärimused ulatuda kaugemale kui 12.—13. sajandisse, kustpäälle tihedam läbikäimine lahkuläind hõimude vahel üha enam pidurdus juba võõrvalitsuste survele. Kui aga arvestada, et suurem jagu eelmainitud ühismotiividest kuuluvad hiidlike lokaalsaagade hulka ja vastav Kalevipoja hiidumine siiski võttis kõige vähemalt kolm-neli inimpõlve, võib kõigi teiste lähtekohaks olnud inim-Kalevite eluaega vaevalt hilisemaks arvata kui 11.—12. sajandil, küll aga varasemaks ²⁵⁷⁾.

Kindlasti on aga veel kaua pärast seda Kalevi ja Kalevipoja nime tarvitatud ka reaal-inimeste nimena, sest vaevalt võime kõiki sellekohaseid laule pidada nii vanaks. Ja Vene kroonikais on ju Kalevitest väejuhtide nimesid dokumenteeritud veel 14. sajandil ^{257a)}.

§ 39. Kalevipärimuste välissuhted ja levimisted.

Viikingiteaja pidamist Kalevi(poja)-pärimuste sünniajaks toetavad ka viimaste suhted germaani rahvaluulega. Kuigi suurem osa varemalt arvatud ühismotiive viimase ja (Kreutzwaldi) „Kp-ja“ vahel on osutund illusoorseks, ei saa geneetilisi sidemeid ometi eitada. Vähemalt Skandinaavia rikkalikus seletusaastastikus leidub mitu vastet Eesti omale: hiiu kiviheide (1), kivi- ning maakandmine (2), hoonete ehitus (3), järvede kaeva-

²⁵⁷⁾ Kuigi veel kahtlane on vähemalt arvestatav veelgi kaugemale minevikku (IX saj.) ulatava anglosaksi Widsid-laulu maining *weold finnum Caelic*, mida on arvatud võivat tõlgendada „soomlasi valitses Kalevik“. Vrd. R. Heinzel, Sb. d. phil.-hist. Kl. der Wiener Akademie, Bd. 114, lk. 506; K. Krohn, Klvlstud. VI, FFC 76, lk. 105.

^{257 a)} Veel isegi 19. saj. keskel olevat keegi Alatskivi sängi juures asuv talupoeg kandnud Kalevi nime, kirjutab Kruse (Urgesch. 182). Ja Soome vastavaist sugunimedest on kindlaid teateid (vt. näit. eeltsit. Lönnroti kiri Sachssendahlile 4. I. 51).

mine (4), jala- ja istejälgede jätmine (5), võib-olla isegi niiduloo (vähemalt kui hiiu aitamise) alged (6) on meilegi siirdund säält, kuigi küsimus, mis just on tulnud Rootsist, mis Taanist või Ala-Saksast, eeldab enne säälsete muistendite ligemat selgitust. Samal põhjusel peame jätma siin täitsa lahtiseks küsimuse, kas germaanipoolsed hiiupärimused on meile siirdund alles viikingite ajal ja hiljemini või osaliselt ka juba varem (näit. Rooma raua-ajal a. 1—400 p. Kr.) ²⁵⁸).

Aga ka eddaliste sangaripärimuste ja müütidega ei näi puuduvat ühtluskohad: juba Kp-ja kuju ise oma võitlusega hiid-vanapaganate vastu on mitmeti lähedal hiiuvaenlasele Thorile (7), ja Raudoja loo ühine lähtekoht Thori ning Geirrödi looga on isegi väga tõenäoline (8). Kahtlasem, aga siiski mõningal määral võimalik on Kp-ja sugulus Starkad'iga, kellele teda lähendab ühine sangarhiidlik iseloom ja (kui see on üldse traditsionaalne) mõõgavarguse lugu (9?) ^{258a}). Ühised rändmotiivid „mehest hiiude juures“ on pilt hiidlikust õngitsejast (10) ning kaitse leidmisest hiiglase taskus (Thoril — hiiu kindas, vrd. Karjala ja Kaukaasia tt.) (11). Samuti Läänest võib põlvneda kujutlus saarmaks moondund hiiust, mis siin hiljemini rakendati Kp-ja karistuslukku (12?). Kuigi kah mitte otse sangarisaagana, kuid ehk muinasjuttude vahetalitusel võib olla Kp-ja lugu (ning Kullervo isatasu-laulu?) mõjustand Sigurdi-saaga, millest kajastusi leidub eesti „härjapõlvlaste õpipoisid“ jutus (sepa õpipoisiks minek, imemõõga tagumine, sepp-õpetajate tapmine, aarde matmine) ja — kui see üldse on rahvapärane — Kp-ja mõõga proovimise loos (alasi lahastus) (13?). Eestis kindlasti tuntud — ja siis ehk ka Kp-ja jalgaderaiumis-loo eeskujuks olnud — on Brunhildi-saagast põlvnend muinasjutt (kus siis Kp. esineb ka esialgse Sigurdi osas) (14?). Viimane jutt näikse meile küll sisse rännand mitte Skandinaavia või Saksa, vaid Vene poolt. Kuid on ju tuttav, et mitmeid germaani muidki saagapärimusi on tungind vene böliina-loomingusse ja muinasjuttudesse, osalt Hansa ajal, osalt juba viikingite-varjaagide vahetalitusel. Kaugeid vasteid leidub ehk

²⁵⁸) „Vanapagana“ nimetus oma venepärase lõpupoolega ei juhi omalt poolt küll kaugemale kui juba venest mõjustatud viikingite aja lõppu.

^{258a}) Kruse (Urgesch. 183 j.) järeldab Taani Starkather pärimustest (toolikujuline istease; Starkatheri vallutusretk Eestisse) ning Kodavere teasteist ja leidudest, et just taanlastel on olnud asundus Peipsi ääres.

ka Thidreksaagale, hiiu niitmise loole j. m. — Ja hiiu veeskahlamise, joomise ja urineerimise lugude läänepoolest päritolust tunnistab nende esinemine Prantsusmaal.

Teiselt poolt on, nagu nägime, nii eesti kui ka germaani saagad saand mõjustusi Idast ja isegi Kaukaasiast: Amirani-Loki-Kp-ja ahelduse motiiv, kündva (ja samal ajal muudki tegeva) hiiu kuju (ehk ka Gefjoni lukku?), võib-olla kuskilt Lõunast ka kogu vastaseotsija jutt. Kumb pool, kas Ida või Lääs sel alal rohkem on olnud andja, kumb võtja, kui palju hiiumotiive varemalt isegi germaani pärimustikku on sisse rännand Kaukaasia mägisemalt — see on liiga laiaulatuseline küsimus, et seda katsuda lahendada ainult eesti ainekul peatudes. Üks on aga kindel, et just sellel hiidvägilaslike pärimuste alal on Lääs ja Ida Skandinaaviast Kaukaasiani olnud mingis võrdlemisi tihedas kontaktis ja et viimase teostamisteele lähedal on olnud ka Eesti, laenates motiive nii ühelt kui teiselt poolt. Kas seejuures idapoolsete laenude andjajaks meile on olnud juba päris venelased või alles Venesse siirdund ja poolvenestund viikingid, seda on meil täpsemalt raske öelda.

Väärrib igatahes tähelepanu suur sarnasus Kp-ja ning vene Svjatogori vahel: viimanegi on ju samuti sangarhiidlik kuju (1), kelle pää paistab üle metsa (2), keda isegi maa ei kannata, vaid lohku vajub, ja kes seepärast sõidab mööda mägesid (3), kes sageli magab (4) — ja nimelt 10-süllases voodis (5), kelle mõõka tavalised sangarid ei jaksa liigutada (6), kes tavalise mehe lihtsalt tasku pistab (7), kes samuti hukkub karistusena oma ülemeelikuse pärast, hoobeldes oma jõuga (8), lubades kogu maa ümber pöörda (nagu Kp. künda?), kui vaid leiduks pide või post (soome-eesti maailmasammas?), kuid mitte jaksates liigutada raskust (kotti), mis Jumal saadab (nagu „Viimne Kalev“ kivi?) (9), jah, keda vahel nimetataksegi Kolõvanovi (s. o. Kalevanpoja) sugunimega (10) ²⁵⁹.

Kui meil puuduksid muud andmed, võiksime Kp-ga arvata lihtsalt Svjatogori tõlkeks, või, ümberpöörduvalt, Svjatogori pidada otseseks laenuks Eestist, nagu on arvandki mitmed vene uurijad (Šambinago jt.). Osa neist ühisjoontest on aga nii üldised eel-

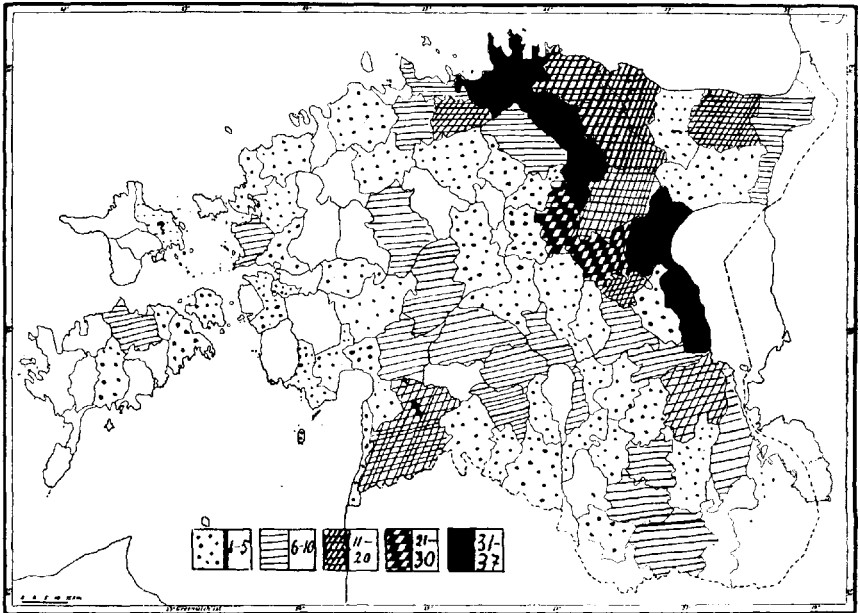
²⁵⁹) Pikemalt neist Svjatogori joontest vt. Keltujala eeltsit. t. § 304, lk. 851j., kuigi sääline arutus Svjatogori algupärast ja (Kreutzwaldi!) Kp-ja loost ei kannata kriitikat.

mainitud „viikingitete“ piirkonnas, et neid võis kummagi vägilase ümber liituda ka mujalt, n. ö. rahvaluulelisest „õhust“ või järelduda ka iseseisvalt ühisest hiidvägilase kujust. Igatahes ei saa me Svjatogori-lugusid seletada ainult germaani või eestisoome hiidudest, sest temaga seotud moralistlikud-usulised motiivid on ilmselt lõunast, võib-olla osalt juudi usku kasaaridelt (Simsoni-loost), võib-olla osalt Kaukaasiast (Amirani-loost) v. m. t.²⁶⁰). Neid on ta ehk vähemalt kaasa aidand üle kanda Kp-le, võib-olla ehk ka vanatestamentliku hiiuvoodi kujutlust aidand levitada Eestisse (ja Letgalliasse). Kuid pole võimatu, et tema endagi lugusid on mõne lisajoonega aidand täiendada ka viikingite poolt Venesse viidud germaani loodushiidlikud motiivid, hiljemini ehk (ühes nimega) koguni Kp-ja kuju. Päriskõne rahvusliku „eraomandi“ eritlust nii rahvusvaheliselt levind motiivistikus on siinsete andmetega võimatu läbi viia.

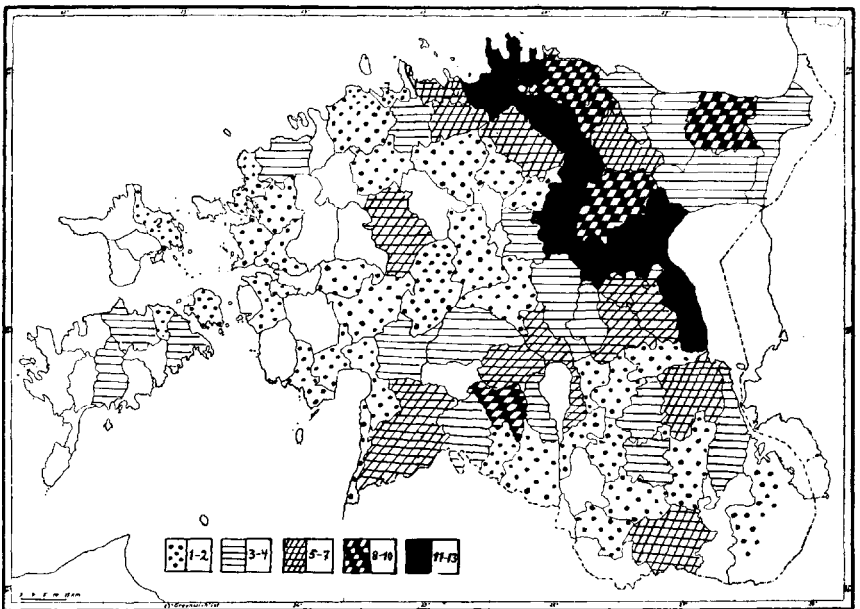
Nagu öeldud, see elav ühendus Ida ja Lääne vahel on kujuteldav eriti viikingite ajal läbi kogu Venemaa seignud kaupmeeste (ja juhusteotsijate) tõttu. Ning samuti sobib just sinna algava kristluse ümberhindav vahelesegamine. Kui „vastaseotsija“ jutus võisime nentida veel ainult moralistlikku ironiat (viikinglikust?) seiklushimust, mis sobib viikingite-aja lõpule, siis kõlbab sinna veel paremini titaanliku inimesjõu hukkamise kujutustes valitsev kristlik, võiks-öelda ka venelisel ja idamaisel fatalistik, inimliku vägijõu piiratud tundev maailmamure. Pole ime, et esimene jutt on veel meilt levind Soomegi, kuna viimane jõudis arvatavasti siia alles hiljemini, kui kontakt Soomega juba oli purunend ja ta mõju piirdus ainult Kp-ja lõpu „kristianiseerimisega“.

Nii juhib Kp-ga seotud pärimustik pääasjus tagasi meie esiajaloo kõige aktiivsemasse ja ehk ka võrdlemisi heledamasse sajandisse, kus meie maa üle ja ümber käiv elav kaubandus pidas teda elavas ühenduses nii Ida kui Läänega ja kus meie rahva enda tegu- ja vaimujõud võis olla veel nii aktiivne, et ta laenatud motiive suutis siduda omakohastegi kangelaspärimustega. Kuid selle ajastu lõpp (11.—13. saj.) oli ühtlasi juba ta endise ilmakäsituse allakäigu ja uue, idast pääletungiva kristluse võitluse ajastu, omamoodi „jumalate hämarik“, kus, samuti kui germaanidel vähe ennemalt, ka muistsed müüdid ja rahvusvägilas-

²⁶⁰) ibid. lk. 841jj.

Joon. nr. 14. „Kalevite“ pärimuste levik teisendite arvu järgi.

Joon. nr. 15. „Kalevite“ pärimuste levik tüüpide arvu järgi (vt. Lisa I, tabel).

sed said mitmeti uue tõlgenduse. (Vt. ka Kp-ja kuju üldiseloomustust lk. 209.)

Mis puutub nende idast tulnud laenude eestindumise kohta, siis nähtavasti ei saa me seda otsida ainult Võru-Setu ja Vene kokkupuute mailt (kuigi näit. „vastaseotsija“ jutt leeneb tulnud säält), kuna just Kagu-Eestist Kp-ja pärimusi on leitud üsna vähe. Ajal, kus aga veeteid nii hinnati, ei olnud arvatavasti kasutamata ka läbikäik Viru sadamaist Novgorodi- ja Pihkva-poolsesse Venesse risti ja pikuti üle Peipsi. Nii võisid vastavad motiivid eesti alale jõuda ka otse Torma ja Kodavere mail, ning siit lähtudes liituda eriti Lääne-Virust levivate enam „ajaloopäraste“ ja germaaniliselt loodushiidlike Kalevi-muistenditega. Sellele hüpoteesile juhib meid juba ainus pilk kõiki Kp-ja pärimusi äramärkivale kaardile, kus teisendite arvu ja veel selgemini tüüpide arvu poolest on täitsa valitseval seisukohal just need kihelkonnad, mis asuvad Lääne-Viru ranna ja Peipsi loodekalda vahel. Kuusalu, Haljala, Kadrina, Väike-Maarja, Koeru, Laiuse, Torma ja Kodavere — see on umbes 100—150 km pikkune ja 40—60 km laiune kõvervöö, mida võime „viikingitete“ eeskujul nimetada kas või „Kalevite teeks“, sest et sellel kõige koondatumalt esinevad ja tõenäoliselt ka sellelt on lähtunud pea kõik meile tuntud Kp-ja pärimused. Ja kui me siis vaatleme mõnd arheoloogilist kaarti meie noorema rauaaja muinasjäänustest ²⁶¹⁾, siis näeme, et just see ala on tol ajal ka tõesti olnud nagu tihedalt asustatud, ja ühtlasi tugevasti kindlustatud ühendustee mere ja Lõuna-Eesti vahel (haruga Torma), ühtlasi kaitseliin Vene vastu, kuhu on koondunud valdav enamik kogu Viru, Järva ja Põhja-Tartumaa kalmeid, linnuseid jne. Seda muidugi soodustas kõigepäält kõrgem ja viljakam maapind, kuna soine ja metsane Ida-Viru pääle mereranna oli kas üldse asustamata või üsna nõrgasti asustatud ja ka lääne poolt algasid juba Järva ja siis jälle Kirde-Viljandi soised maad. Kuid arvatavasti mõjus pääle selle siinse asustuse elavuseks kaasa just ka transiitkaubandus, millest tunnistavad rikkalikud mündileiud araabia, bütsantsi, anglosaksi ja saksa rahadega. Ka juhul, kui mainitud Torma haru palju ei kasustatud kaubateena, vaid see kulges üle Tartu või mujalt, olid Torma-Kodavere rannad lahti Vene poolt sõitjaile. Ja piki Peipsi põhjarandagi käis vana (sõja)tee Venesse.

²⁶¹⁾ Näit. E. Entsüklopeedias „Eesti esiajalugu“, samuti eelmainit. A. M. Tallgreni, H. Moora ja E. Laiu töis.

Sellelt folkloristlikkude kui ka ehk ajalooliste Kalevite päällinilt lähtudes on siis Kalevi pärimusi levind pääasjaliselt tihedamalt asustatud alased mööda igas suunas, kõigepäält piki Viru randa ja piki Tartumaad lõunasse. Võrumaani aga jõudsid pea ainult kivikande ja võitluse (jälgede) lood, mida (samuti kui Viljandimaal) ehk toetasid ka muud siinsed loodushiidlikud pärimused (vrd. Karksi vanapaganad) ja venepoolsed vägilaslood (vrd. n. n. Petseri vägimees) ning mida paiguti kaunis omapäraselt edasi arendas kagu-eestlaste tõtlevam fantaasia (Rõuge teisendirikkus näikse olevatki osalt mitte- või vähetraditsionaalne, samuti Saarde oma). On siiski huvitav, et Peipsiäärne Võnnu on säilitand võrdlemisi rohkesti nii teisendeid kui tüüpe, enam kui vahepäälne Tartu-Maarja.

Teine levimistee on viind samuti põhjast lõunasse lääne pool Ida-Viljandimaa soid, Koerust ja Laiuselt lähtudes üle Põltsamaa ja (Põhja-)Kolga-Jaani Paistuni ja Kagu-Pärnumaani, levitades enam jutustava ilmega pärimusi (põrgusõit, lauavõitlus, kiviheide, võib-olla ka Kp-ja jalgade kaotus). Paistu teisendite ja tüüpide hulka tõstavad eriti Epp Vasara teated, mille lokaliseering pole just kindel, sest see jutustaja elas hiljemini ühes M. Veskega Tartus.

Kolmas, otse Läände suunduv levimistee on enam andmeid toond ainult Raplani (niidu- ja künniloo) ning põhjaranda mööda Tallinna ümbruseni ja Keilani. Läänemaa päärepertuaari moodustavad ainult veel puht-hiidlikud kiviheite- ja jälgede-lood, samuti Saaremaa oma, kuigi Kaarmas tuntakse (võib-olla meriteed levind) kivikande ja „Kalevi põllugi“ põlisvanu maininguid ja kuskilt Läänest on ka Jakobsoni teated naisteahistusest ja põrgusõidust (vrd. sellest ka Risti teisend).

Kokku võttes peame tunnistama, et Kalevid küll on olnud tüüpiliselt Ida-Eesti, võiks öelda koguni Kirde-Eesti vägilased; sääl on eriti Kalevi poja kaju sündind sünteesina Lääne ja Idavahel, lääne loodushiidlikkude seletussaagade ja ida moraalsete vägilasjuttude ühteliitumisest eesti rahvuslikkude sangaripärimustega. Kuid ühel või teisel kujul on Kalevite tundmine ometi juba aastasadade eest levind peaaegu üle terve Eesti, välja arvatud ainult mõned metsanurgad ja äärmine Lääs, ja enam kui keegi muu võib siiski Kp. pretendeerida kogu eesti rahvusvägilase nimele.

§ 40. Arenemiskäik.

Jah, eesti rahvatraditsiooni esindav rahvusvägilane on Kalevipoeg ja selleks ta ka jääb, kuigi on paratamatult varisend kõik ärkamisaegsed muistse rahvaeepose oletused ja kuigi, ojah, isegi ehtrahvalikkude Kp-ja pärimuste valdav enamik geneetiliselt pole kaugeltki „luu meie luust ja liha meie lihast“, vaid põlvneb rahvusvahelisest, osalt üleeuroopalisest (kui mitte veel laiemast) hiiu- ja vägilaslugude repertuaarist. Ainult väike osa neist (laulukujuline) on päris algupärane, muu enamasti laen või võõraste ainete iseseisev ümberlooming. Aga „rahvuslik“ polegi ainult see, mis „omapärasena“ üksnes meid iseloomustab, nii siis meid muist rahvaist lahutab, vaid ka see, mis funktsionaalselt kõige paremini kogu rahvust teenib, tema elulisi tarbeid rahuldab, tema kõigi kihtide poolt omaks on tunnistatud ning neid ühendab. Ja seda on Kalev ja Kp. ometi teind niihästi ärkamisajast päale kui ka, küll vähem idealiseeritud kujul ja segasemalt, ka enne seda pikkade ja pimedate sajandite jooksul. Sest lõppeks — kogu selle pärimustiku taga pole siiski mitte ainult mõni juhuslik laen või primitiivteadusliku loodusseletuse tarve, vaid palju olulisemana (kuigi ehk enam peidetuna) vägilaslik endaprojektsioon, see nähtavasti kõigi rahvaste hinges küdev tarve vägimehe-kujude järele üldse, rõõm elada läbi oma jõu ja vägevuse iha teostust vähemalt selle teostaja kujutlemises. Kõige tõenäosuse järgi oli see tung, nagu mujal nii meilgi, pannud harrastama vägilasluulet juba ammu varemalt, ja see mälestas ning arendas edasi ka endale sobivad kaupmeeslik-ülimuslikkude Kalevite kujud ning motiivid. Kahjuks segunesid need varakult ka hiiulugudega.

Eriti kergesti sündis segimine kohalikkudes seletussaagades, kus mõningaid loodus-iseärasusi võidi arvata tekkind kord Kalevite, kord hiidude läbi. Nii nende kui ka vahest üldse iha-projektiivse sangarikuju suurekspaisutamise v. m. s. läbi omandas Kalevitegi kaju varakult ikka enam hiidlikke jooni, kuigi teiselt poolt veel säilitades ka inimsangari omi. Paiguti omandas ta ühes hiiu suurusega ka selle kui primitiivse algeelaniku kultuurivaenulisuse, tõmpuse ja kardetavuse jooned. Ja nii viis see vägilaskuju degeneratsioon vahel niigi kaugele, et tavaline vanapaganate (s. o. hiidude) jne. vaenaja ise satub vanapagana ossa—samuti nagu viimanegi ikka enam ligineb kristliku moraal!

printsibi loodud kuradile. Sünnivad kuriooslikud segadikud, kus endine heeros või hiidheeros pillub kive kirikute hävituseks ja kardab kuke laulu.

Enamasti aga arenes Kp-ja algupärane kangelaskuju ometi edasi hiidvägilase kujuna, võitles vastu metselajaid, hiide, vanapaganaid, sortse ja kaitses maad inimvaenlaste, eriti raudmeeste eest. Ja viimaste salakavaluse läbi seletataksegi lõpuks ta langemist, kusjuures ta oma mõõga sajatades jõkke viskas hiilgama alatiseks mälestiseks järelpõlvedele, nagu oma kohuse täitnud rahvussangar kunagi.

See Kp-ja kuju üks arengusuund esineb siis võrdlemisi „reaalses“ miljöös ja on väga lähedal Suur-Tõllu ja Lääne-Soome Kaleva j. t. hiiustund sangarite omale. Umbes samasse liiki näivad kuuluvat ka mitmed teistegi maade hiidsangarid nagu Holger Danske Taanis, Starkadhr Rootsis, Gargantua j. t. Prantsusmaal, osalt Svjatogor Venes, vahel (näit. vastavais seletussaa-gades) ka Herakles Kreekas, muidugi ka Amiran jne.

Selle veel võrdlemisi „realistliku“ suuna kõrval on Kp-ja sangarikuju edasi arenend ka muinasjutulis-müütilises suunas. Eri-nedes seepoolest Suur-Tõllust on ta segunend muinasjutu „kol-manda vägevaga“, Karupoja ehk tugeva poisiga ning siis võit-leva sattund ka müütilise altilma-valitsejaga, kes paiguti juba õige lähedal kristlikulegi kuradile või sarvikule. Võit selle üle ja põrguneidude (kuningatütarde) vabastamine on teda lasknud vahel sarnastuda isegi Kristusega (või Salomoniga) ja temagi teoks liitnud kuradi aheldamise ning vahel koguni kõigi põrgusolevate hingede vabastamise.

Kolmandaks aga on ta hiidlikkude laenude läbi juba liiga tugevaks paisund kuju varakult enda pääle tõmmand ka rahvus-vahelised venest tulnud motiivid ülemeelikute titaanhiidude ka-r-i-s-t-a-m-i-s-e-s-t mingi kõrgema võimu, nimelt siin juba kristliku Jumala poolt. Selleks on teed valmistand ka ta kuju donjuan'likud jooned, mis on põlvnend vastavast psühholoogilisest hiikartusest üldse, vahest ka kaasa toodud mõne ülimussangari mälestusega või mõne laenumotiiviga. Igatahes on ta paiguti nii saand karde-tava ja kurja hiiu kuju, keda Kristus või Jumal õiglaselt nuhtleb (sohupaiskamine j. m.) või kelle kurat hobuse kujul tahab viia põrgusse. Enamail sellekohastel juhtudel on ta kuju liitund rah-vusvahelise (Prometheuse-) müüdiga ülemeelikust titaanist (või kuradist endast), kelle Jumal (või Jeesus) saladuslikult laseb

kinni jääda (või aheldada, või naelutada) kalju külge ja kelle kütked perioodiliselt uuesti kõvendab Kristuse ülestõusmine, seepaade löögid tühjale alasile v. m. s. Seda Kp-ja enda sattumist kuradi osasse on ometi püüdnud pehmenendada ta varem-esitatud sümpaatse sangarikuju traditsioon, tõlgendades ta viibimist põrgu väravas põrgu ja kuradi valvamiseks ja nii andes neile rahvusvahelistele motiividele üsna omapärase ja rahvusliku lõpplahenduse.

Nii on siis esialgne sangarikuju oma keerulistes ja huvitavais metamorfoosides jumalastund ühel ja kuradistund kogu ni kahel joonel — nii loodushiuu resp. vanapagana kui ka hiidliku titaanvägilase kaudu. Sellinegi ilmemuutus pole rahvaluule alal midagi ainulaadset, vaid esineb ka mitme teise saagategelase puhul. Nii juhib juba Schott²⁶²⁾ tähelepanu Siegfriedi muutumisele sarvikuks, „pärast seda kui ta sai rahva omaks“. Samuti on isegi püha Peetrus vahel sattund „lollu kuradi“ osasse, tänu oma mõnele rumalale joonele, kõnelemata Thor'ist, sest hiiuvaenajast, „kes ise oli kuidagi tömp ja hiidlik ning kristlastele näis koguni lollakana“²⁶³⁾.

Aga nagu öeldud, on see segunemise läbi tekkind degeneratsioon taband endist sümpaatset sangarvägilase kaju ainult osas rahvapärimustes, mille tähendust kaugeltki ei tohi üldistada ega rahva-Kalevipoega üldse pidada mingiks „kurjuse geeniuks“ või „kollalajaks“. Pärimuste enamikus on ta ometi püsind sümpaatse hiidvägilasena, kuigi ta on rahuldand kõigepäält lihtrahva kehalise suuruse ja vägevuse iha. Selle kõrval on poliitiline vägevus (näit. maa valitsemine) üsna tagaplaanil ja puhtvaimne heroism (surma põlgus jne.) üldse nähtamatu. Polnudki ju need rahvajutud enam mingi ülimumskihi või sõjasangarite psüühi kajastused, vaid ainult maa ligi surutud orirahva omad, kelle poliitiline meel pea täitsa atrofeeritud ja kelle elutingimused juba lihtsalt ei lubandki arendada paindumatu eneseteostuse heroismi. Pigemini murduv kui painduv sõjavahvus, mida üldistasid ja propageerisid sootuks teissugused sangarilaulud sootuks teissugustes oludes (näit. germaani, kreeka ja kes-teab kord vahest isegi soome soo sõjaülimuste kodades), sellel viikingiheroismil polnud siin vähematki pinda, see oli võõras rahuliku talupoeg-

²⁶²⁾ Abh. d. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1862, lk. 441.

²⁶³⁾ Vrd. Dähnhardt, Natursagen II, lk. XII.

rahva psüühile, seda ei toitnud mingid kogemused ja see võiski olla vaevalt kellegi ideaaliks, sest et ta neis tingimustes oleks kogu rahva viind lihtsalt mõttetule hukkumisele. Kogu see teistes kangelasepostes tavaline ja paiguti „Kalevipojaski“ esinev vaprusedemonstratsioon (kõnelemata ligemast sõja ning valitsemise kujutusest) pidi tulema sinna juurde alles Kreutzwaldilt.

Kui siis ühes eeltsiteeritud Höttges'e teosega ²⁶⁴) iseloomustame germaani (loodus)hiidu kõigepäält kui ebasümpaatset inimkangelase vastast ja vene hiidu kui sümpaatset hiidvägilast, siis on eesti Kp. oma üldilmelt küll lähemal vene kui germaani pärimustele, eriti oma väliskujult, kuna ta oma võitlustes vanapaganate vastu jm. läheneb ka germaani inimkangelasele. Germaani heroilise dualismi ja slaavi fatalistliku monismi ühinemisest on sündind vahel sise-vastuoluline segu, vahel aga ka omapärane süntees, mingi titaanlik tööheroism (näit. künni ja põrguvalvuri motiivis), mis täidab oma kohust isegi aheldatuna. Ja sellisena too Kp. sobiski hästi siinse aheldatud töörahva sümbolkujuks.

Nagu nägime, ei või ometi öelda, et Kp-l kõigis rahvateisendeis täiesti puuduks ka mingi rahvusliku „kuninga“ ilme. Kuigi enamasti apoliitiline jõuvägilane ja hiid, avaldub ta võitlustes maa vaenlastega (kellest eriti mainitud raudmehed, vahel ka sakslased) juba iseendast ka teatav „kuningliku“ eestvõitleja joon. Ja meil ei tarvitse kahtlustada päris ebatraditsionaalseiks, kuigi ehk uueaegsemaiks neidki teateid, mis annavad talle teatava juhi tegumoe, kuigi see arvatavasti ei tähenda mingit targalt-valitsevat monarhi ²⁶⁵), vaid paremalgi juhul ainult maa esimest kaitsjat, „maa sõjakuningat“.

Võib ju olla, et vahel sellise „sõjakuningana“, vanapagana ja raudmeeste vaenlasena on Kp. mõne jutustaja meelest tõesti olnud kroonitud ka teatava rahvusliku armastuse ja ihaluse oerooliga, kui üks, kes „tegi tööd ja kannatas ühes meiega ja meie eest, ja mis ta ütles ja tegi, seda peaksime meie meeles pidama“ — nagu laseb vana jutumeest öelda Faehlmann oma skitsis. Räägitakse ju Tõllu leinamisest Saaremaal ja võib-olla pole päris

²⁶⁴) Höttges, 56 jj. Vrd. ka A. Olrik, Nordisches Geistesleben, Heidelberg 1908, lk. 23j.

²⁶⁵) Vt. siiski Kruse, Urgesch. 178 ja 183, mille järgi Kodaveres olnud Kp. „maa hää valitseja, kelle all põllud lokkasid ja karjad siginesid“ ja kelle mõõga uuest tarvitatjast „eestlased loodavad veelgi endile lunastajat“.

aluseta ka romantiseeritud teated mingisugusest leinast Kp-ja surma pärast ²⁶⁶).

Kuid siiski alles Faehlmanniga hakkab see uus järsk Kalevipoja ümberkujundus, ja seekord mitte enam inimsangarist eemale muinasjutu või müüdi vägilaste poole, vaid seniste erikujundite uus ühendus ja arendus tagasi inimsangariks, ühtlasi kuningaks muistsel iseseisvuse-ajal. Alles siis hakkab kujunema see ideaalse rahvussangari kuju ja ühtlane elulugu, mille väljaarendus viis lõppeks eeposeni. Ja siis, juba rahvusmeelse intelligentsi esivõitleja kirjandusliku mõjustuse all aland Kp-ja restitueerimise, tagasiarenduse tendents haarab õige pea ka teisi haritlasi ja poolharitlasi ning viimaks isegi rahvalaiema kihi esindajaid, nii saades nagu uue rahvaluulelise sanktsiooni. Me ei tea, õieti öelda, kas mitte isegi juba Kreutzwaldi rahva-allikate (nagu Toa Jaakobi ja enne kõike Märt Mohni) andmed ei erinend traditsionaalseist (osalt üleskirjutaja sugestioonil) teatava heroiseeriva või rahvuslikugi tendentsiga. On aga juba tuntud Kreutzwaldi tähtsama eestlasist kirjasaatja, maamõõtja Lagose ägerahvuslik püüe, oma poolsete lisanduste ja muudatustega anda Kp-le iseseisvusaegse sangarkuninga ilme. Lõpuks (vanemas eas) ei tunne ta fantaasia enam mingeid piire, ta määrab Kp-ja kuningriigi piirid, teeb ta koguni terve maailma ülemvalitsejaks, kõneleb ta kunstide ja teaduste edendamisest, ta koolipoliitikast, seisusevahede kaotamisest jne. — kuni siis ise tõeliseltki sõgeneb, samuti nagu sajandi lõpul teine samasugune fantasöör ja Kalevipojagi kuju rahvalik uuestikujundaja H. Schultz Koerus ²⁶⁷). Need kaks traagiliselt

²⁶⁶) Eisen, Tõll 78 j., 86. Vrd. Tarvastu teated (J. Müür), et mulgi vammuse punapaelad tähendavat Kp-ja verd ja vammuse enda must värv — leina Kp-ja pärast, E 48 187; Kp-ja kui häätegiya ihalemisest ka W. Schultz, VGEG III, 1, lk. 32; J. P. Söggel Saarest E 47 287 j.; H. Karro Palamuselt E 47 855 jj. Ei puudu täitsa ka teated Kp-ja tagasitulekust — vrd. pääle vangistusloo lõppliidete ka teadet, mis saadab Torma-Avinurmest M. Sild (E 46 794): „Ühe kiriku all peab Kp. magama. Kui kolm kuningat sääli (tema haua pääl) taplema lähevad, siis tõuseb ta ülesse. Üks pannud korra kolm kukke taplema. Kp. tõstnud pää hauast välja, näinud seda ja heitnud hauda tagasi“. Vrd. Eisen, Tõll 89 jj. Vrd. ka Maarja-Magdaleenast R. Eres, E 71 187 j.

²⁶⁷) Lagose fantaasiasid vt. GEG, DH 236; Schultzi (kes 1905. a. Paides maha lastud „Eesti esimese presidendina“) saadetised moodustavad Hurda kogus tervelt poolteist köidet, H II 67 ja 68, vt. näit. 67, 220 jj.

lõppend juhust on muidugi äärmused, aga kaudselt ometi sümptoomilised sellele uuele suunale Kalevipoja-kuju käsitluses ka laiemais kihtides. Vähemal määral avaldub sama tendents rohketes muiski üleskirjutisis ja jutustisis, muidugi eriti hiljemini, Kreutzwaldi teose otsesel või kaudsel mõjul, aga selle andmeid ka ise edasi arendades. Nägime seda küllalt sageli ka siin teoses toodud n. n. romantiseeritud teisendeis — nägime ja vahest ei näind ometi ka nende väärtust. Nii palju läbi teind Kp-ja kuju jätkas oma metamorfoose ka pärast Kreutzwaldi ühtlustus- ja fikseerimiskatset — ning jätkab kuni praeguseni.

Sest lõppeks: kogu seegi uus idealiseerimine polnud ometi mitte ainult juhus, kaugeltki mitte ainult „meie kirjandusloo suurim anekdoot“. See oli kantud meie rahvuse uuestisünni ajaloolistest jõududest, uuest rahvuslik-sotsiaalsest dünaamikast, mis, nagu igal ajal, nii nüüdki, otsis endale ka uut väljendust endprojitseerivais ideaalkujudes. See endise osalt „kollelajaliku“ jõuvägilase ümbertähendustus ka rahvusjõu vägilaseks, seegi oli nagu projektsioon rahvast endast, kes ise oma „kollelajalikku“ seisukorda püüdis luua uuesti ja kuninglikuks, s. o. ühisteadlikuks ja iseseisvaks. Selle rahvuslik-poliitilise meheliiku sümbolitarbe rahulduseks oli vajalik just niisugune Kp-ja kuju uuestiloomine — käesoleva teose teises osas näeme seda ligemalt. See polnudki ainult Kreutzwaldi, vaid terve sajandi keskkümnete töö — ja kogu sajandi lõpupoole arenguprojektsioon. Kuigi ta sõna otsesemas mõttes luuleks vormiti ainult esimese poolt — kaudse-

Päale nende „moodsate Kp-ja laulikute“ on teada veel mitu teistki „Kp-ja“ rahvaehtsuse „tõestajat“ või lihtsalt Kp-ja kuju abil fantaseerijat, nii isegi muidu usaldatavad saatjad nagu J. P. Söggel Saarest ja Joh. Söster Viru rannast, A. Suurkask, P. Rootslane, O. Leegen ja J. Gutves (Rõugest), H. Karro (Palamuselt) j. t. Kirjanikunagi tuntud A. Heraklides on m. s. saanud terve Kp-ja eepose ümberjutustise peaaegu täpselt samuti, nagu see esineb Kreutzwaldil, iga eri episoodi alla ometi lisades täpsed andmed selle „ette-lauljast“ ja laulu ajast, mis sageli ulatub tagasi 1850-ndaise aastaisse!! Muidugi ei kannata need müstifikatsioonid mingit kriitikat. Vt. Rakverest EKNS 42, 1—10, samuti H II 74, 859 laulud Lindanisast jne. Mõni kirjasaatja tunnistab avameelselt, kuidas tema ja ta ümbruse pärimused on täitsa segunenud raamatute mõjul; nii Joh. Söster Lääne-Nigulast E 44 498 jj. — J. Sibul Räpinast (H III 11, 781) on isegi nähtavasti omatehtud setukeelseisse runovärssidesse põimind Kp-ja nime: „Kõlba ei kulda ma kuningallõ, Kariüs ei Kalõvi pojälõ.“ Jõelähtmest G. Kaasik (E 40 945 jj.) laseb oma Kp-jal läbi käia kõik Aasiad ja Aafrikad jne. Neid näiteid võiks jätkata veel palju.

mas mõttes on see metamorfoos ometi ka kollektiivne, uus, meie ärkamissajandi „rahvaluule“, mis põhjendatult liitus muinasiseseisvuse-aegsete pärimustega.

Sest ärkamisaeg oma romantiliste, aga siiski rahvuslik-poliitiliste põhitungidega, see oli oma paigutisest tundlemisest hoolimata mehelik, ühiskondlik-konstruktivistset joont hindav aeg. Seda ei võind rahuldada ainult meie naiseliku rahvaluule tantslevad Ilod ja Mehetapjad Maied, olgugi et viimaste luulekehastus oli n. n. puhtesteetiliselt palju väärtuslikum. Kp. oli ainus sellele ajale vähegi sobiv rahvalik vägilaskuju — kuigi ta pöördumus polnud „puhtesteetiline“, vaid (dispositsioonilt) eetilis-ühiskondlik. Nüüd, kus me samade mehelikkude väärtuste abil oleme jõudnud iseseisvuseni, võime ehk jätta oma ühevahese estetistliku halvustuse selle rahva-ainestiku kui ka tolle ärkamisaegse „romantiseerimise“ vastu, võime jätta juba ammu-aegund mõnitlemise ka estofiilide „võltsingute“ ja „plagiaatide“ üle, ja võtta ning hinnata nii rahva kui ka Kreutzwaldi Kalevipoega siiski, nagu nad on ajalooliselt: meie rahva võib-olla tuhande aastase vägilaspärimuse jäänused ja nende uuestilooming uue ärkava rahvuse sümbolkujuks.

Lisa I.

Kokkuvõtlik tabel eesti Kalevipärimuste levikust.

Et iga üksikmotiivi ja selle variandi eraldamine on raske (ja päälegi selle tabelisse kandmine palju ruumi nõudev), on arvud toodud ainult paragrahvide järgi, kuigi mõnesse viimastest on koondatud ka mitu üksteisele sugulaslikku motiivi (vt. §§ 12, 16, 18, 27, 36). Kp-ja sängide puhul (§ 13) on siingi arvestatud (samal põhjusel, mis kaardil nr. 3) igast sängist ainult üks teade. Et ka ilma üleskirjutusekoha mainimiseta saadud teated siit (peaasjaliselt pärimuste levikut näidata tahtvast tabelist) välja on jäänd, samuti liiga kahtlased või liiga ebamäärased üleskirjutised, võiks soovikorral (siis igasuguste) Kp-ja pärimuste kogusumma tõsta küll rohkesti üle siin leitud kogusumma. Kuid leviku üldpilti see ei muudaks.

„Kits kile karja“ puhul on arvestatud ainult Kalevi ja Kp-ja nimega teisendid ja ühelt laulikult üleskirjutatud teisendeist ainult üks, nagu ka joonisel nr. 12. (Sectõttu on kogusumma siin väiksem kui öeldud eespool, vt. lk. 181)¹⁾. Ka „Suisa suud“ (§ 34) puhul on esitatud ainult teisendid kus esineb Kp.

§ 36 all toodud Kalevi (Kp-ja, Kalevise) esinemised on jagatud kahte rubriiki, esimeses ainult „Kits kile karja“ kui täitsa erinevas asendis lastelaulu Kalevi-teisendid ja teises rubriigis kõik muud. Ka lõppkokkuvõtteis on selgema pildi saamiseks antud kolm summat: I — kõigi teisendite summa, II — seesama ilma „Kits kile karja“ teisendite arvuta ja III — ainult iseseisvate tüüpide (s. o. tabelis ühte rubriiki koondatud rühmade) arv. Ka eelolnud kaardil (joon, nr. 15) on kasustatud selles summas nr. III saadud arvused.

	Seletussaaagad										S.	Jutud				Laulud			Summ		
	§§ 8	10	12	13	14	15	16	17	18	19		22	23	27	28	34	35	36	I	II	III
<i>Virumaa</i>																					
Vaivara (ja Narva)								1?	1		2	1	2			4		9	5		
Jõhvi	2		3	1					2	4	12	1	1			6		20	14		
Iisaku			1							1	2	1				2		5	3		
Lüganuse			1		1						2					1		3	2		
Viru-Nigula	3	2				1					6					5		11	6		
Haljala		1						1			2	2	1	1	1	3	2	12	9		
Kadrina	3	2	4	1		10		2	2		24		1	1	1	3	2	33	31	13	
Rakvere		1	1			4	2	1			9	1	2		1		7	20	13	9	
Viru-Jaagupi	2					1		1			4	2	1			4		11	7	9	
Simuna		1		2		1	1	1		1	8	1	2			2		13	11	9	
Väike-Maarja		1				8		2	4		15	2	2	1	3	2	3	32	29	13	
Virumaa																1		1			
<i>Järvamaa</i>																					
Ambla		1									1	1	1			3	1	7	6	3	
Järva-Madise															1	1		2	1	3	
Järva-Jaani												1			2	1		4	3	3	
Koeru		2				3	1	2	3	2	13	1	3	2?	2	1	3	28	25	13	
Peetri		1	1								2		1			1		4	4	3	
Türi																3		3			

	Seletussaaagad									Jutud				Laulud			Summa					
	§§	8	10	12	13	14	15	16	17	18	19	S.	22	23	27	28	34	35	36	I	II	III
<i>Harjumaa</i>																						
rusalu	4	1	3			1		3	1		13	1	1				7	4	9	35	26	11
elähtme			1	2					1		4	2							2	8	6	5
irju-Jaani	5	1	1			1				1	9	1	1							11	11	7
ullinna																			2	2		1
iri	2		1								3	1							3	7	4	4
ose												1								1	1	1
apla	2	1	1	2		1	2				9									9	9	6
ageri			1?								1?									1?	1?	1?
eila													1							1	1	1
aldiski																			1	1		1
isti	1										1		1	1						3	3	3
<i>Läänemaa</i>																						
igala												1								1	1	1
aruse																		2		2	2	1
ihula																		1		1	1	1
lartna	1		1								2									2	2	2
idala	2		8								10									10	10	2
laapsalu							1	1			2				1					3	3	3
ääne-Nigula	2		2								4									4	4	2
halepa				1?							1?									1?	1?	1?
<i>Saaremaa</i>																						
tarja		2	3			2					7									7	7	3
vaarma		1	1								2							1		3	2	3
jaani																		1		1		1
õide			1			1					2							1		3	2	3
duhu																			2	2	2	1
Saaremaa																		1		1		1
<i>Pärnumaa</i>																						
Kihnu																				1	1	1
Põstamaa												1								1	1	1
Audru												1								1	1	2
Pärnu-Jaagupi	1										1									1	2	1
Vändra	1										1									5	6	1
Tori	1										1	1?								4	6	2
Pärnu-Eliisabeti	1										1		1							1	3	2
Häädemeeste																				1	1	1
Saarde	1			1		2		2			6?		2		1					2	12?	9
Halliste							1	1			2?		1							4	7	3
Karksi																	1			1	2	1
<i>Viljandimaa</i>																						
Helme														1?						3	4	4
Tarvastu	1		1								2		1				1			4	4	4
Paistu	1							1	1		3		1	2?	2		1			10	9	8
Viljandi	1					1					2	1			1					7	7	5
Suure-Jaani	1					1					2									5	7	2
Kolga-Jaani		1	1			1		1			4				1					1	6	6
Pillistvere	1							1			2										2	2
Põltsamaa				1		1					1		1							1	4	3

	Seletussaaagad										Jutud				Laulud			Summ			
	§§	8	10	12	13	14	15	16	17	18	19	S.	22	23	28	28	34	35	36	I	II
<i>Tartumaa</i>																					
Kursi										1	1		1						1	3	2
Laiuse		1	1	2	6			1	1	1	13	2	1		2				5	23	18
Palamuse	2	3	5	2							12	1	2							15	15
Torma	4	6	4	1	1			6		1	28	2	5	3	2			2		37	35
Kodavere	3	2	1	1				4	2	5	18	1	2	1	1			8		31	23
Maarja-Magdaleena					1					1	2	1	1					1	5	4	
Äksi	1	1	1	3							6							2	8	6	
Põhja-Tartumaa	2								1	1	4							1	5	4	
Tartu-Maarja												2						4	6	2	
Võnnu	5	1	2	1		2	1?				12?							2	14	12	
Kambja			1	1							2							1	3	2	
Nõo			3		1							4							4	4	
Puhja																		3	3		
Rannu	1		1		1				1		4							2	6	4	
Rõngu																		1	1		
Otepää			1								1							1	2	1	
<i>Võrumaa</i>																					
Kanepi	1		1						1		3	7?							10	10	
Urvaste	1										1							6	7	1	
Karula																		2	2		
Rõuge	1	1	4					2			8			1					9	9	
Põlva												1							1	1	
Räpina		1									1	1						8	10	10	
<i>Setumaa</i>																					
Kokku	58	38	60	21	14	39	13	30	25	18	316	43	35	16	21	24	10	142	27	634	492

¹⁾ Kaardilt joon. nr. 12 puuduvad teisendid Rak 1, VMr 1, JJn 1, Urv 1; Tln on märgitud 1 t. üleliia, Noa 2 t. peavad olema Pld; Lõuna-Pärnu teisendid peavad olema jaotatud: Saa 2, Hls 4, Krk 1. Kuna joon. nr. 14 ja 15 olid valmistatud enne nende vigade ilmsikstulekut, nõuavad ka need kaardid ses suhtes vastavat väikest korrigeerimist: Joon. nr. 14: Noa-rootsi asemele asetada I rühma Paldiski, ja Halliste viia I-sest II-se. Joon. nr. 15: Samuti Noarootsi asemele tuua Paldiski ja Järva-Jaani viia II rühma.

L i s a II.

Täiendusi.

Ad § 1, lk. 4:

Winkelmanni Bibliotheca Livoniae historica ², Berlin 1878, nr. 1720 all on märgitud pea kõik samad tolle ajani ilmund teoksed, mis Reiman-Löwegi kirjanduse nimestikus.

Ad § 7, lk. 30:

Pärast käesoleva nimeseletuse trükkimist on dr. M. Haavio teatand, et ta on oma seisukohti mõnes suhtes muutnud ja kavatseb neid selgitada lähemal ajal iseseisvas kirjutises.

Lisaks eelmistele Kaleva-nime tähendustele, võiks mainida tema tarvitamist mere hiilguse tähendamiseks ka lapi keeles, vrd. T. I. Itkonen (JSFOU XXXII 3, lk. 8, a. 1918): „34. lpN. gallagas (-dolla) 'morild, som sees i havet i mørke' (= gales-dolla, joka on nähtävästi kansanetymologinen tyypistys „äijän-tuli“) ∞ s. kaleva(ntuli); g (= γ) ~ v:hen nähden vrt. N. gajeg ~ s. kajava.“

Ad § 8, lk. 32 jj.:

L ü g a n u s e l t. M. J. Eisen, E I 47 (335): „Linnamägi ½ v. Savala külast põhjalääne poole. — Lääne poole linnamäest 18 m arvatud on suur kivi, mida rahva suus Kalevipoja kiviks hüütakse.“

R a k v e r e s t. M. J. Eisen, E III 4 (4): „Rakvere, Väike-Maarja, Koeru ja Ambla kirik ehitatud kõik ühel ajal. Ehitanud suur mees (= hiid) oma pojaga; pea olnud isa siin, pea poeg seal, pea Rakveres, pea V.-Maarjas, pea Kocrus, pea Amblas. Mõlemal ehitajal olnud ainult üks vasar. Teine visanud teisele tarbekorral vasara kätte. Mõne korra, kui mõlemal samal ajal vasarat vaja, pidanud teine ootama.“

R a p l a s t. J. Liiv, E II 18 (106): „Rapla kiriku ligidal tee ääres suur kivi. Selle Kalevipoeg korra sinna viinud.“

K e i l a s t. G. Niggol, E I 28 (197): „Kalevipoeg olla Hiiumaal piitsavarre läbi suure kivi pistnud, et seda visata. Kivi läinud aga pooleks. Üks pool olla praegu Hiiumaal kuna teine, siis sama Aidakivi [Laulasmaal, Lepisoo talus], suuremaale kukkunud.“

L i h u l a s t. E I 57 (396 j.) < „Agu“ 1923 nr. 45: „Elvati juures on Lihuntsi mägi. Korra olnud Kalevipoeg Lihuntsi mäel ja visanud sealt Elvati aukudega ohvrikivi vp-na pihta.“

R i d a l a s t. H. Halliste, E IV 4 (5): „Ridalas Saanika küla ligidal on suur Kalevipoja kivi. See olnud Kp-ja käes. Käes hoidmisest jäänud 5 sõrme jälge kivisse.“

R i d a l a s t. Lääne-Saare üliõpilaskogust kuulnud, E V 18 (71): „Ridala kihelkonnas Saanika küla läheduses on suur kivi, viis auku sees. Rahvas räägib, Kalevipoeg visanud sellega vanapaganat, aga kivi ei sattunud vanapagana pihta. Kalevipoeg haaranud kivist nii tugevasti kinni, et

sõrme jäljed kivisse vajutanud. Hiljemini on neisse sõrmeaukudesse kivi peale ohvreid viidud.“

Ridala st. Keegi Lääne üliõpilane, E VII 30 (81): „Muiste ehitatud Jumal Ridala kirikut. Kalevipoeg õlnud Puiša mäel, näinud, vihastanud, võtnud kivi, et kirikut puruks visata. Aga ei trehvanud märki. Kivi tükk maad eemal.“

Aksist. A. Jürgens, E I 33 (239): „Saadjärve mõisa pargis moonameeste maja taga Saadjärve kaldal on suur kivi — K-a lingukivi. K-g olevat selle kivi siia visanud.“

„Saadjärve lõunapoolse kalda lähedal Põltsama külas Kraksi talu kopolis on suur kivi, mida ümberkaudne rahvas nimetab K-ja lingukiviks.“

Räpinast. M. Ehrlich, E X 43 (212): Salusaar Pihkva järves Võhandu suu ligidal on ida poolt kividega piiratud. Need kivid olevat vanasti üks taevast alla kukkunud ingel sinna kannud, selleks et ühendada Liivimaad Venemaaga. Keskööl kuulnud Palamusel magav Kalevipoeg, Peipsilt vee sulinat, rutand vaatama ja saand teada ingli kavatsuse, vihastund ja ajand ingli kividega pildudes Venemaale. „Kalevipojalt visatud kivid olla kaugel Venemaa rannas veel praegu näha.“

Ad § 10, lk. 41: vt. eeltoodud lisateade **Räpinast.**

Tormast (Mustvee alevist). P. Ariste, ERA II 30, 82: „Kalevipojal õllud kivi õlmas. Vihastanud ja visanud kivid maha Linnutaja mäele.“

„Tuulaveres Unimäel Kalevipoeg heitnud puhkama.“

„Kalevipoeg läks ikke üles Kivijärve poole. Kahes kõhas on toonud kiviunnikud. Aga obune on õlnud kole suur.“

Tormast. P. Ariste, ERA II 30, 105/6: „Kalevipoeg toonud Linnutaja mäele põllu sees liiva. Veest tulnud läbi. Peipsi järv õld perest saadik, Kuremaa järv kurgust saadik. Ma õlin siis ju lapsuke, kui Kalevipoeg õli, ma seda ei mäleta.“

Kanepist. M. J. Eisen, E I 8 (29): „Kalevipoeg tahtnud Juusal linna ehitada ja vedanud selleks kiva kokku, aga mingisuguse põhjuse pärast jäänud linn ometi ehitamata.“

Ad § 11, lk. 46 (vrd. ka § 15):

Jõhvist. M. Veske, Veske 3, 634: „K-p. tahtis Tsirtse soo pääle tuuleveskit teha.“ „Seni kui ta ise laudu toomas oli, söõdi hobune ära, vanad saadanad olid ise hundid.“

Samal lk. 46-ndal avaldatud oletus Ida-Eesti hiiupärimuste vanemusest tuleb pidada veel enneaegseks. Enne selle väitmist tuleks naabermaade hiiupärimused üksikasjaliselt läbi uurida.

Ad § 12, lk. 47—50:

Martnast. Fr. Leinbock, E I 17 (101 j.): „Kuluse külas auguga ohvrikivi, augu pikkus 13 cm, laius 6 cm. Kivi kutsutakse jäljega kiviks ja auk „Kalevipoja jäljeks“.

Teine „Kalevipoja jäljega“ kivi Martna Oonga külas Karja talu põllul, hall raudkivi, auk sees. Auku kutsutakse K-poja jäljeks. Kivil käiakse veel praegugi maaaluseid arstimas.“

Kambjast. J. Simos, H II 29, 828 (100): K-p. sõitnud lootsikuga piki „Himmu“ sood ja tahtnud seda järveks muuta. „... ja kuidas ta

valgõ tulõn hõpõ mõla maha visas ja loo'tsku kummuli pääle keeru't, nink sis Riiga sortse lahutama läits, kes sää'l kablõma olliva lännu, ja kost teda enam b lootsku perrä tagasi es tulõ.“

Vahest ühenduses Kp-ja hiidliku ehitustegevusega võiks mainida ka tema hiidlikku sepisetegemist:

V ä i k e - M a a r j a s t. Keegi V.-Maarja üliõpilane, E V 31 (124): „Ebavere mägi olnud Kalevipoja köök ja sepapada. Seal sepitsenud Kalevipoeg mõnesuguseid tööriistu.“ (Vrd. hiiu = vanapagana sepisetegemine lk. 25.)

Ad § 15, lk. 63:

N i s s i s t. M. J. Eisen, E II 43 (226): „Ei mäleta, kes korra rääkis, Kalevipoeg ratsutanud Ruunaveres oma ratsu lõhki. Ruunast voolanud palju verd välja. Sellepärast hakatud kohta Ruunavereks hüüdma.“ Üleskirjutaja arvab, et see teade on Nissis alles üsna uueaegne.

Lk. 64:

T o r m a s t (Mustvec alev). P. Ariste, ERA II 30, 83: „Temal [Kp-ja] on obune Narva pool surnud. Kopsusoo või -mägi, kuda ma pian ütlema, on sinna tekkinud.“

Ad § 17, lk. 73:

K o e r u s t. H. Schults, H II 39, 699: Ühegi järve vesi polevat üle Kp-ja saapa sääre tulnud.

T o r m a s t (Mustvee alevist). P. Ariste, ERA II 30, 83: „Kalevipoeg õli läinud ikke läbi järvede. Peipsi õli persest saadik, Kivijärve õind kintu, Kuramaa kurku.“

R ä p i n a s t. J. Poolakes, H II 52, 778: „Kalevi poig, ku Tarto liina ehitadü, tullu Pihkvast läbi Peipsi, sää'tse sada sae lauda säläh. Saloh saisnu tõõne veetkese, Perosoomzah pidänu kinni, Maarja mäel kakenuva kabl'a ärä.“

Ad § 20, lk. 86:

J õ h v i s t. M. Veske, Veske 3, 635: „... läbi mere tuli ta [Kp.] ja mõek oli meres. Vana saadan viis oma mõõga merre...“ [kaks segast sõna].

Ad § 22, lk. 92 jj.:

K u u s a l u s t. J. Ploompuu, E V 4 (6): „Korra läinud Kalevipoeg läbi lahe Soome. Võtnud karjapoisi kaasa, pistnud aga püksitasku.

Kesk lahes Kalevipoeg karjapoisilt küsima: Kas hea olla?

Karjapoiss vasta: Muidugi hea küll, aga mõne korra liig kange põhjatuul!

Kalevipoeg vihastanud niisuguse vastuse pärast. Kiskunud enesel ihukarva välja, peksnud sellega poissi.

Poiss kisendanud kangesti selle peksu pärast.“

S a a r d e s t. J. P. Sõggel, E 47 410: Vägimees kasvab ruttu; metsaurtsik; eit ja palju toitu; poegadel kuuska ja põder seljas; aevastused viskavad mehe välja; Kp. läind põrguvaravaid tegema, 700 lauaga ja 300 raudnaelaga; püksitasku; siil; kuue hõlm.

N õ o s t. A. Koger, E 29 999: Ema imetand last 7 aastat, sest saand jõumees, läind vastast otsima. Saun, vanaema. Magama ema ja poegade vahele. Ema „tuul“ juba nii suur, „mis siis veel poegadel“. Eit tõstab kambri

nurga üles. Kp. vastu. Püksi reide, pea kottide alla. Lauavõitlus. „Serviti.“ Siilile särgi siil. Paljaspääde tõug.

Võrumaalt. A. Suurkask, E 29 524: „Vas'kahanna vägimiis“. Mees viskab vasika; otsib vastaseid; metsamaja, vanaema; poisid söövad palju; püksituul lööb mehe vastu seina; põgeneb.

Ad § 23, lk. 97:

Saardest. H. Kuningas, E 47 404: Kp. olevat Peipsi ääres „põrklastega“ võidelnud; lauad; siil; kuue tükk.

Ad § 27, lk. 122:

Kuigi juhuslikult, on Kp-jaga vahel liidetud ka muinasjutt „kolmest imeasjast“ ja nende pärast kisklevaist paharetest (Aarne, Mt 518, vrd. näit. H III 5, 388), samuti jutt (vanapagana) palgamaksmisest põhjatusse kübarasse (Mt 1130, vt. näit. Pärnust, A. Karu, E 47 403). Kp. esineb kuradite-lahutajana näit. eeltsiteeritud J. Simose lisateates Kp-ja Himmu-sool sõitmisest (H II 29, 828), umb. sama väheütlevalt ühes teates Võnnust (mitte alati usaldatav P. Rootslane, E 29 907).

Nähtavasti juba üleskirjutaja poolt väljamaalituna esinevad mõlemad motiivid (+ Mt 1045 ja S 61) maamõõtja J. Lagose saadetises GEG, M. A. 172:3, varem EH 145, mille kui Kreutzwaldi otse-eeskuju avaldame allpool täielikult. Hilisem sama autori saadetus, praegu ERA's GEG, DH 236, ainult mainib Kikerpära soo mõõtmist ja jutustab siis üsna vabalt fantaseerides Kp-ja võitlustest kuradiga oma pruudi pärast, millele paralleeliks vt. „tugeva poisi“ teisend Pärnust, A. Karu, E 47 407.

„Bruchstücke von Kaliewipoeg.

Erzählt worden in Tarwast d. 26-ten Decemb. 1850.

Vannal ajal oli kahhel vaenlasel ennine elluasse Veisjerv kitsaks läinud ning otsisid uut lahkemad asset. Otsides ollid nemmad ka ni õnnelikud üht tühja laggedat ning rahhulist paika leida, (mis tänapäeval Kikerpära sooks nimmetakse ning kuhhu rahva juttu järrele ühhegi ristiinnimesse koer hääl meel sissi minna ei tahda) agga mis ahne südda kõik ei ihhald; ka se tühhi rabba olli neil kehvatel nenda mokka pärrast, et mollemad ennast soo perremeheks nimmetasid; sellest tõssi sõnna sõnnast tülli ning suur kärra läks lahti. (Soojaak der Teufel.)

Kallevipoeg kes mustade pillerkari eitmist soo ärest omma sõbratega, pissut aega rahhulikkult olli näinud, kippus liggimalle riu allustusse pärra nõudma, mõllemad tüllitsejad tundsid Kallevipoea kaugelt ärra, üidsid kui ühhest suust: „mõista kohhut sa väggev Kallevide seltsist (suggust)!“

Surem neist, kitles ennast eddimesse paika leidja ning pärrantaja olle- vad: „Meie tullime kõrvu, minna ollin soo pool tedda, sellepärrast mul ka leidja õigus? —

Kallevipoeg üidis: Ollede narrid mollemad! eks teie ühtlassi kojast välla ei läinud ning nüid ka ühtlassi se rabba ei leidnud, kes praego veel teie omma ei olle; et ta agga üks kõlbmata koht kellest ühhelgi õigel innimesel suurd immu ei olle; siis jägo ta teile, pühha Jürri kutsikade eest varjupaikaks, ning innimestelle jädavaks irmuks; olgo siis suremale surem pool ning vähhemale vähhem pool.“

Agga selle kohta mõistmisega ei olnud ahnide südda veel rahhul, pallusid tedda ka selgeste ärra jaotama et teist korda kohta käimisse kullu ei tulleks maksa. No! ütles Kallevipoeg, ollen ma teie kohtomõistmist üks kord allustanud, tahhan ka lõppeta; kolme päva pärrast ollen minna jälle siin, tedda teile ärra jaggama. Nende sõnnadega läks Kallevipoeg minnema ning andis Allevipojale käsku möda [mödu?] nöre tallita. Se läks silmapilk ühhe teise sõbraga antud käsku täitma ring Kallevipoeg issi võtsjerve äre üht pakkilist võrgutamist lahhutama.

Allevipoeg arvas mustapalli jõe äres ühhe rahhulisse kohha olleval, kus se äkkiline käsk ilma aja viitteta võiks rahhulist täitetus sada. Agga kiusaja vaim kes lihhalikku innimest kunnagi kihhutamada ning võrgutamata jätta, ei uinund ka nüid, vaid pistis pää jõest pääle vee, küssis meeste käest kavalussi: sõbbrad mis te tete! on nähha et aeg teil kassinam kui linnupünjal kel omma saag paelast välla võttes, mets kargab ning kes tedda ommas mõttes veel ihhaltab ning talle ruttuga pärra puggib. Aallevi poeg mõtles ommas süddames, vata Pahharäti! arvab omma libbe kelega kaljud murda. — Jummetas kül vähha, — kostis agga julge sõnnadega: „paelo teen!“ Vessi vaim ehmatas nende paari sõnnade pääle kaunist ärra, küssis värristes, agga mis tarvis? Allevipoeg temma kohmatamist nähhes ütles veel valjumine, tahhan jõgge kinni tõmmata, et ei ükski ellav loom sisse egga vällä käia sa. Pahharät kel vanna elluasse ning tundsa tee armas olli, pallus alletide sõnnadega kõik vannavisi jätta, lubbas maksa, mis tahmine teiselt poolt agga üksnes olleks. No hää! ütles Allevipoeg annad mulle minnu suvvi kübbara rummu täie rahha, siis jääb kõik vanna visi; agga meest peetakse sõnnast ning ärg sarvest; omme ommuku tood omma lubbank, muido tulleb sulle kitsuke kätte. Agga ösel kajos kavval Kallevi suggulane önika süggava aua ma alla ning sädis vannad modu laia verdega suvvi kübbara augu pääle, kübbaraga agga piddas ta se kuntskoppi ning teggi augu vere sisse; nüid tõi purask (purask Teufel) essimese põlle täie, ei kübbara põhhigi sanud kattetus, nende teise, kolmanda n. n. e. agga ei sanud kübbar polenigi ja varrantus olli kauniste vähhenenud, rapis mees kül kõik nurgad läbbi agga sellegi jäi kübbar poleli, vimaks pallus vanna tühhi alle-taste et Allevipoeg sellega pidid rahhule jäma, agga se kavval väggimees kostis lühhitelt tõe sõnnadega, „meest peetakse sõnnast, maksa mis sa mulle lubbanud olled ehk teen sinnuga nenda kui ma enne ütlin. — Ei jänud nüid villetsil muud nõu ülle, kui vanna emma jure pimmetusseriki lainama minna. — Sest nenda kui teada, au ahnus on kurrati kaksteistkümmes kassu sõnna; — ütles siis veidi järele mõtteldes: No! sa pead keik, meic kauba piddamise järrel sama, agga, et minna sinnust jälle mõnnitetus ei sa tulled minnuga kasa mo au riki, kust ma sulle se õigusse kaluga tahhan anda, et pudust egga nurrinad kumaltki poolt ennam ei peaks ollema. Sellega melitas Võrgutaja Allevipoega varrantusse jurest kaugemalle, agga tark Kallevi suggestest satis omma sõbra ning jäi issi aua jure, kui kalju merre põhja. Nüid läksid mõllemad pimmetusse riki kus ellu inimene ial valgust ei näe; sääl võeti meest häste kõrrapärrast vasto; agga vähha aea pärrast akkas musta selts omma keeli kui vinderdi ning vänderdi räkima; arvas

mees ommas meeles kül pea kitsuke käes, kaotan vist ennast ning varran-
tusse. „Vanna sõnna ikka tõe, parrem pool munna kui tühhi koor.“ Vata
vennike! vähhe aja pärrast akkati meest ühhest nurgast teise kui kurnidse
kadsa pildma. Agga tark Kallevi suggulane pallus lubba seinu möta, et
kojus teistele ommast reisist laiemalt olleks juttustada. Se sai lubbatu
ning Kallevi suggulane mõtis ühhe seinu ning teise sai ukse ette ning olli
kui tuul vällass Ima temli al, kuhhu kurja vaimu võrk enam ei ullatand
agga siiski veel kiusamada ommale maale ei saanud; mees olli kül iahti
ning vallalini kui lind oksa pääl, agga linnu tarvis on paelad ning mao
(Drache) tarvis nolid. — Ei sanud kahtkümend sammu põrgu uksest veel
ärä, tulli ka jubba üks litta kahhe poeaga kes kõike Judaste emma piddi
ollemu ning Torrilte vihtmast tulli; mälletas õnnelikult mis ukse vai värrati
panneja talle veel järrele ütles „õnnetu lomake! pööra ikka hääle poole kui
rahhuga tahhad teed käia, nõnda teggi temma ning litta läks kui Tulispask
möda, agga ei jukse karvgi sanud likutetus. Nenda pikkentas temma omma
teed rahhuga ilma äppartusseta kunni se vana kohha jure, agga Allevipoeg
olli senni kõik ärra kassinud ning ka issi ärra läinud, agga se aud tunnis-
tas Allevipoea Kuntskoppi ning vessi vaim tahtis Kallevide suggulastega
jõudu katsuda; hää kül vastas tark mees, lähme ning otsime üks lagge koht
kus meie kõik Jõumängud lahheste voime piddada, nenda tahsid nemmad
siis Villjandi närska mäe otsa minna, agga tee pääl juhtusid Kallevi- ning
Allevipojaga kokku; kumma Kikkerpärra soo ollid jätanud ning nüid se
võitetud varrantussega koju poole rühksid. Terre vennike mis Lätlane se
sul säääl kõrvas kõnnip? Minnu Vainumees, kellega minna Jõumängu pean
katsuma. Kallevipoeg ütles omma nore sõbra vasto: vennike! kasvata
kibbema aea tarvis ning pistis tedda nende sõnnadega omma karmanni.

Nüid läksid kurrad ja Kallevipoeg Villandinärska mäe otsa essimest
mängu lingu viskamisega pidama. Kurrat kui se tülli allustaja piddi essi-
messe kivi viskama: sädis vanna rummal poole päva omma pak sõrniga
enne kui kivvi lingu pääle sündis, Vissas — ning kivvike ei kukkund
kauema kui Võrtsjärve ärest kümme sammu, sabba ninna pääle, kus tedda
täanna päevani ilma innate ning palga rahhata ärgi- ning pühha päval
näha sada võib; ei olle ka surem kui kuepäva perremehhe popsi saun. Nüid
tulli kõrd Kallevipoea kätte, ei olnud mehhel pomi ei ka vinna vaja kivvi-
kest lingu pääle säda, omma kümme sõrme teggid kõik; tirutas ühhe kõrra;
kui tuhhinal ja kohhinal lennas kui tulepõre lagge merre pääl kel peatust
ei olle; kunni Tallinna linnast mõnni Verst sia poole Üllense jerve äre. Kes
Tallinnas käinud võib pikkemalt temmast juttustada. —

Kurrad ei olnud sellega veel rahhul ning võttis omma keppi, vissas
sedda et sinnine tolm tagga näha olle, kep kukkus seitse versta ning
seitsekümend seitse sammu kaugele ühhe paksu räbbastikku sisse kus
vanna Judas mõnne päva otsis enne kui kätte leidis. Kallevipocal agga
läks aeg iggavaks ning läks Narva saddama pääle kus saeveske olli tõi
säält seitse sadda sac lauda Tartu linna ehitamisse taris. Senni olli Judas
omma keppi kätte leidnud ning tulli talle vasto; süddame täiega kui kuk
sõnniko unniku otsas akkas ka Kallevipoega planima; Kallevipoeg viskas
ommad lauad sellast mahha ning läigiti ütsi lauduga vasto, löi agga ikka

lappi ning temma kange jõu vasto ei sanud ühhest lauast kõrrasegi lüia, agga laud akkasid lõpma: ning vaenlasse vissa ing kui kassil aia vahhel ei lõpnud veel. Vimaks üdis siil, ülle jõe puhmikust, Kallevipoeg! Väggi-mees! anna agga servi, nenda teggi temma ning väras omma vaenlasse ülle võitu. Tännuks vissas Kallevipoeg omma raud kassuka õlma küllest selle paljale silule (kedda se kord ihhuallasti nimmeteti) ühhe siilu katteks kust sadik temma nüid kõige surema vaenlasse ees ei värrisse.“ (Pikemalt selle osalt ebarahvapärase liitmise materjalist käesoleva töö II osas.)

Ad § 28, lk. 125:

K a r k s i s t, H II 29, 364/5 (11): Kui seitse nuga selili, siis jäävat Kp. põrgu uksele magama ja Vanapagan pääsvat välja, hõõrudes oma ahelad katki.

H e l m e s t (saatja?), E XII 63 (210): „Pühapäeval ei tohi viilida. Mispärast? Sellepärast et siis vanapagana ahelad katki viilitakse ja vanapagan pääseb vabaks. Mõned räägivad, et siis Kalevipoja ahelad põrgu-väras katki viilitakse.“

Ad § 30, lk. 148:

Alutaguses jutustatakse pääle muu ka „Kp-ja ja Dobronja kokkupuutumisest Kuremäel“ (O. Liiv, Vene asutusest Alutagusel — —. Tartus 1928, lk. 25).

Ad § 31, lk. 151:

Juba Schiefner (lk. 1 tsiteeritud töös *Mélanges russes* IV, 126—161) ühendab Kp-ja mõõga loo ka Vilkinasaga'ga (cap. 40), kus härjapõlvlane Alarik teeb imemõõga, otsides 9-st kuningriigist vett selle karastuseks; ka see mõök varastatakse.

Ad § 37, lk. 188:

O. Kallas, Lutsi maarahvas (eritrukk ajakirjast *Suomi*, Helsinki 1894) lk. 75 teatab, et Lutsis Kp-ga ei tunta, toob aga lk. 106 laulu (nr. 99) „Haned kadund“, kus esineb: „Ära kaki kulda räti, | Kalevadze kapu dagi, | Höbehödzo kodaközö.“

Ad § 37, lk. 190:

Soomesoo vanade sugunimedede kohta vt. ka eeltsit. *Suomen Kulttuuri-historia* lk. 540—547 ja sääl (lk. 626) viidatud kirjandus.

Ad § 38, lk. 196:

Teatava, kuigi õige vähekaaluva lisandina Kalevite „kutse“ kohta võiks ehk mainida ka:

K a d r i n a s t. J. Sõster, E 42562: „Kp. käinud sagedasti Soomes. — Miks Kp. Soomes käis? — — Ühed ütlevad: ta käis mõeka toomas! Aga suurem jagu V.-Nigulas: Ta käis kaupa vedamas. Tähendab, et Kp. oli ka kaupmees. — —“

Ad § 38, lk. 199:

Vene laensõnadest *Eestis ja Soomes* vt. J. J. Mikkola, *Berührungen zwischen den westfinnischen und slawischen Sprachen*, Helsingfors 1894, lk. 31 jm.; H. Ojansuu, *Suomen kielentutkimuksen työmailta I*, Jyväskylä 1916, lk. 115.

Võimalikult veel hiljem juurde tulevaist täiendustest vt. käesoleva töö II osa lõpp.

Autorite register.

(Arvestamata on rahvaluule korrespondentide nimed.)

- Aarne**, A. 31, 36 j, 40, 58, 68, 73, 88, 92, 99, 101, 108, 112, 118, 120 j, 133, 150, 167, 220.
Aarne-Thompson 88.
Aavik, J. 10 j.
Agricola, M. 20, 56, 57, 59.
Ahlquist, A. 27, 180.
Ahrens, E. 160.
Aleksejev, N. 2.
Anderson, W. 12, 113, 141, 173 j.
Andresen, N. 13.
Andrejev, N. P. 102.
Anni, A. 12 j.
Aunver, J. 12.
- Baer**, K. E. v. 154.
Baffier, J. 57, 73, 76.
Bán, A. 10.
Beermann, G. 4.
Behrsing, A. 14.
Bergmann, J. 4.
Bernhof, G. 82.
Bertram (Georg Schultz-Bertram) 34, 39, 47 j, 50 jj, 55, 63, 65, 70, 72, 75, 77 j, 83 jj, 90, 94, 118 j, 120, 122, 127, 144, 150 j, 158 j, 160.
Blumberg, A. 7.
Blumberg, G. 3, 4, 49, 52, 54, 60, 75, 123, 127, 184, 194.
Bondeson 57.
Boner, E. G. 2.
Budenz, J. 2.
Büchner 2.
- Cajanus**, J. 193.
Carrière, M. 2.
Cysarz, H. 16.
- Dide**, A. 2.
Dieckhoff, A. 3.
Donner, O. 3.
Dähnhardt, O. 68, 70, 113, 209.
- Eisen**, M. J. 4 j, 7, 9, 11 j, 23 j, 37, 40, 42 jj, 49 j, 51 j, 56, 66, 70, 72, 75 j, 88 jj, 152—155, 157, 160 j, 183, 185, 187 j, 190, 204, 209, 211.
Ekblom, R. 191.
Ermatinger, E. 16 j.
Ernits, V. 28.
- Fachlmann**, F. R. 12 j, 19 j, 35, 39, 63, 65, 71, 73 jj, 77 j, 82, 84, 85 jj, 89, 97, 109, 115 jj, 119, 122 jj, 126, 130, 132, 137, 150, 159 j, 179, 209, 211.
Folkers, J. 37, 40, 45.
Franssila, K. A. 8.
- Ganander**, Ch. 150 jj, 158.
Gould, S. B. 2.
Grosse, J. 5, 7.
Grottenfelt, K. 8, 188.
Grünthal, V. 11.
Gundolf, F. 16 j.
- Haavio**, M. 30, 179, 189, 198 j, 217.
Harva, U. 56.
Hausmann, R. 4, 11.
Heinzel, R. 200.
Helmersen, Gr. v. 154.
Herder 160.
Hermann, K. A. 6.
Heusler, A. 91, 161.
Hinneberg, P. 9.

- Holberg, S. 13.
 Holzmayer, J. B. 42.
 Hupel, A. W. 20.
 Hurt, J. 165, 187.
 Höttges, V. 22 j, 53, 66, 210.
 Israel, C. Chr. 2.
 Itkonen, T. I. 217.
 Jakobson, A. 48, 125, 161.
 Jannser, J. W. 4.
 Jung, J. 25, 33 j, 42, 45, 52, 153.
 Jutikkala, E. 199.
 Jõgever, J. 4, 11.
 Jürgenstein, A. 13.
 Kallas, O. 7, 8, 137, 165, 167, 183, 187, 223.
 Kallas, R. G. 6.
 Kampmann, M. 10.
 Karsten, T. E. 28.
 Karttunen, U. 8, 11, 159, 164 j.
 Keltujala, V. A. 110 jj, 202, 203.
 Kettunen, L. 12, 78, 196.
 Kirby, W. F. 2.
 Knüpfner, A. F. J. 59, 128, 131, 140, 146, 161, 170, 182, 190.
 Koskinen, V. 37, 39.
 Kreutzwald, F. R. 2 jj, 6 j, 9—15, 18 jj, 24, 39, 49, 67, 74, 78, 81 j, 85, 89 jj, 97, 116, 119, 122 j, 126, 128, 137, 141 jj, 146, 149—166, 179, 183, 187, 190, 200, 202, 210 jj.
 Krohn, J. 3, 28, 74, 78, 91, 109, 132, 195.
 Krohn, K. 8 j, 12, 21, 28 j, 37, 44, 56 jj, 65, 69 j, 73, 78, 90, 100 j, 110, 132—135, 137, 144, 149, 151 j, 160, 163, 166, 169, 174 jj, 179 jj, 183, 189, 195, 200.
 Kruse, F. 35, 48 j, 53, 116, 128, 131, 200 j, 209 j.
 Kuhlbars, F. [Villi Andi] 11, 20.
 Kunder, J. 5.
 Kurrik, J. 4 j.
 Kustas 91.
 Kõrv, J. 72.
 Käosaar, J. 180 j.
 Kärdi, K. 187.
 Köhler, R. 141.
 Körber, M. 43, 66.
 Lagos, J. 49, 122, 211.
 Laid, E. 52, 205.
 Leetberg, K. 9, 19, 67, 134, 185.
 Lepik, M. 13.
 Lerchis-Puschkaitis, A. 38, 45, 49, 53, 75, 88, 113.
 Leyen, Fr. v. d. 87, 90, 132.
 Libe, J. 184.
 Liiv, O. 148, 223.
 Linde, B. 7.
 Lindenbergh, J. 2.
 Lipp, M. 4.
 Loorits, O. 12 j, 23, 26, 49, 75, 145, 156.
 Lönnrot, E. 12 j, 150, 160, 162—166, 188, 196, 200 j.
 Löwe, F. 6 j, 20, 217.
 Meri, A. 53, 59.
 Mihkla, K. 13.
 Mikkola, J. J. 223.
 Moora, H. 199, 205.
 Morrison, M. 12, 153.
 Mustonen, O. A. F. 183.
 Müller, M. 20.
 Neus, H. 20, 97, 113, 157, 165, 179, 182, 184, 187 jj.
 Niedner, F. 75, 151, 166, 198.
 Nolcken, N. 3.
 Nurmik, M. 13.
 Ojansuu, H. 10, 223.
 Okkonen, O. 177 j.
 Olrik, A. 86, 112, 132, 131—145, 210.
 Ontšukov, N. E. 102.
 Oravala, E. 44.
 Org, P. 8.
 Ostrov, M. 4, 80.
 Oxenford, J. 2.
 Pabst, E. 78.
 Palm, H. 7.
 Parmas, O. 187.
 Pavolini, P. E. 7.

- Perli, A. 6.
 Peterson, K. J. 59.
 Prants, H. 11.
 Puškin, A. 110.
 Põdras, L. 167, 169, 172.
 Pöögemann, H. 11.
- R**abelais 78.
 R(aitio), K. 3.
 Ranke, F. 37, 45, 49 j.
 Raudkepp, L. 7.
 Reiman, V. 5 jj, 10 j, 20, 217.
 Reinthal, C. 2.
 Reinwald, A. 4, 8.
 Richter, J. P. 160.
 Ridala, V. 13, 25.
 Rosengren, S. 7.
 Russwurm, C. 3, 37, 125, 161.
 Ruut, K. 11, 120, 186.
 Rõbnikov, P. N. 68, 146.
 Ränk, G. 148.
- S**aaberik-Saarest, A. 11 j, 20, 185, 190.
 Sakulin, P. 20.
 Salak, A. 12.
 Šambinago, 20, 202.
 Sander, T. 6.
 Schiefner, A. 1, 26, 28, 74, 150, 195, 223.
 Schlüter, W. 7.
 Schott, W. 1, 209.
 Schroeder, L. v. 6, 78.
 Schroederus 27.
 Schultz, W. 35, 211.
 Schultz-Bertram vt. Bertram.
 Schüdlöffel, G. H. 35, 39, 46, 59, 93, 109, 113, 115 jj.
 Semper, J. 12, 23, 87, 157, 162.
 Sepp, O. 12.
 Setälä, E. N. 8, 13, 20, 27 j, 74, 112, 121, 142, 150, 180, 182, 184, 187 jj, 191, 193, 196, 197, 199.
 Sijmons, B. 91.
 Šklovski, V. B. 17.
 Stahl, H. 12, 20, 190.
- Steinthal, H. 2.
 Stender-Petersen, A. 27 j.
 Suits, G. 9 j, 13.
 Suolahti, G. 199.
 Sydow, C. W. v. 21—24, 37, 44, 49, 57, 71, 153.
- T**allgren, A. M. 145, 199, 205.
 Tammsaare, A. H. 11.
 Tennmann, E. 12.
 Tettau, J. A. v. 2.
 Thompson, S. 78, 88.
 Thomsen, V. 86.
 Thomson, E. 11.
 Thuriel 57.
 Tiitsmaa, A. 77.
 Tischler, J. 5.
 Tõhver, L. 13.
 Toivonen, Y. H. 199.
 Trinkmann, E. 187.
 Truusman, J. 2.
 Tuglas, F. 9 j, 132, 146.
 Tunkelo, E. A. 190.
- V**asmer, M. 27 jj, 191 jj.
 Veselovskij, A. 132.
 Veske, M. 54, 61, 81, 123, 125 j, 187, 196.
 Veski, J. V. 11.
 Vikár, B. 2.
 Vilmar, Ch. 5.
 Virányi, E. 13.
 Visnapuu, H. 11.
 Vuorijoki, V. J. 92, 109, 121.
- W**alzel, O. 20, 161.
 Wareljus, A. 154 j.
 Wiedemann, F. J. 1, 37, 50, 60, 62, 70, 98, 113, 117, 128, 130 j, 190.
 Willmann, R. 7.
 Winkelmann, E. 217.
 Winter, H. 37, 44, 48, 53, 198 j.
 Wolf, J. W. 154.
- Z**aunert, P. 90.

Asiregister.

- A**lev 173, 186.
Amiran vt. Kaukaasia ained.
Angantyr 89.
Annikkaise laul 170.
Audhvaldi 21.
Avesta 113.
- B**aldur 85.
Brunhilde jutt („tugev pruut“, Mt 519) 88, 201.
- C**aelic 200.
Christophorus 75, 195, 197 j.
- D**obronja 148, 223.
- E**hitamine (hiidlik) 21, 30, 34, 37 j, 43—46, 53, 57, 98, 158, 189, 197 j, 200, 208, 217 jj, 223.
Eriophorum 29, 70, 198.
- F**inn 21, 30.
Freidmar 198.
- G**argantua vt. Prantsuse ained.
Gefjon 109, 202.
Geirrod 78 j, 201.
Gjalp 78.
Gram 89, 142.
Gunther 88.
Gylfaginning 109.
- H**erakles 4, 208.
Hermanarich 8.
Hervararsaga 161.
Herwörlaul 89.
Higi (hiiu) 67, 194.
Hiid (üldisloom) 20—24, 57, 77, 150, 153, 161, 167, 194.
Hobune (Kp-ja) 35, 39, 47, 59—68, 76, 79, 81, 123—127, 130, 138, 147, 150, 183 j, 194, 196, 218 j.
- Holger Danske 208.
Hoone purustus 21, 23, 31—38, 208, 218.
Horatiuse taganemine 117.
Hunt 34 j, 39, 60—63, 65 j, 123—125, 194, 218.
Härjapölvlaste õpipoiis 150, 152, 201.
Hymir 109.
- I**nimvaenlased (Kp-ja) 63, 79—88, 116 j, 149 j, 167, 194, 208, 210.
Iru ämm 12, 51, 153 jj, 160.
Iste (Kp-ja) 42, 48, 159 jj, 201.
- J**oomine (hiiu) 75 j, 194, 202.
Jumal (Kristus) 34, 59 j, 64, 66 j, 75, 113, 123—148, 167, 184, 195, 208 j.
Jäljed (Kp-ja jala-) 46—49, 60—63, 138, 194, 197, 201, 206, 217 jj.
- K**aevamine (järve) 41, 49 jj, 194, 200.
Kalev (nimi) 12, 20, 26—31, 122, 167, 173, 178 j, 182, 189—193, 196, 200, 217, 223.
Kalevala 6, 8 j, 12, 28, 149, 160, 163, 166.
Kaleva (npoika) 20 j, 26—31, 37, 44, 53, 56—59, 66, 100 jj, 105, 150, 158, 167, 169, 174, 191 jj, 197, 199, 208.
Kalevi härg 7, 51, 183, 194.
Kalevine (Kalevainen) 172—179, 186—193, 195, 223.
Kalevipoeg vt. Ehitamine, Eriophorum, Higi, Hobune, Hoone purustus, Inimvaenlased, Iste, Joomine, Jäljed, Kaevamine, Kalm, Kivipildumine, Kündmine, Lauatoomine, Loomaksmuutumine, Maadlus, Magamine, Mõök, Needmine,

- Niitmine, Nutmine, Printsessipääste, Põrguskäik, Põrguvaht, -vanigustus, Säng, Taskupistmine, Ujumine, Urineerimine, Veeläbimine.
- Kalevipoeg ja naised 42, 59, 67, 128, 156 j, 159—173, 181, 184, 195 j, 206, 208.
- Kalevipoeg kui rahvusvägilane (või kuningas) 9, 27, 31 j, 70, 79, 81, 87, 115, 150, 158, 206, 208—211.
- Kalevi poiss 11, 33, 185.
- Kalevipoja juuksed, vt. Eriophorum.
- Kalevipoja lootsik 50, 194, 197, 219.
- Kalevipoja surm 4, 7, 33, 64, 79—88, 117, 123, 128 j, 139, 150 jj, 194, 206.
- Kalevipoja varandus 5, 42, 51, 80, 86, 89, 120.
- Kalevi põld 43, 46, 64 j, 197, 206.
- Kalevi riie 70, 189, 196.
- Kalevi töbi 29, 70.
- Kalvoja 150, 196.
- Kalm (hiiu, Kp-ja) 41 j, 45 j, 80—84, 157, 197.
- Kálvis, vt. Kalevi nimi.
- Kaukaasia ained 49, 67, 75, 103 j, 106, 112, 135—145, 147, 152, 192, 201 jj, 208 j.
- Kaval Ants 25, 64.
- Kille ja Kalle 21, 189.
- Kirikuehitus, vt. Ehitamine.
- Kivikandmine (maakandmine) 24, 40—45, 53, 57, 71, 75, 153, 158, 194, 197 j, 200, 206, 218.
- Kivipildumine 31—40, 49, 57, 61 jj, 78 j, 80, 92, 94, 149, 194, 197 j, 200, 206, 217 j, 222.
- Kivistumine 12, 50 j, 153—160, 194, 197.
- Kolme vägeva jutt, vt. Printsessipääste jutt.
- „Kolm imeasja“ (Mt 518) 219 jj.
- Kolõvan(ovitš) 27 j, 190—193, 202.
- Kullervo 7 j, 27, 30, 58, 74, 90, 137 j, 150 jj, 162—166, 182, 190, 197.
- Kurat 23, 25 j, 44 jj, 61 j, 92—99, 117 j, 123—148, 155, 208 j, 220 j.
- Köyrytyinen 83, 151.
- Kylfingar, vt. Kalev (nimi).
- Kündmine 50, 54, 59—68, 92—96, 100—104, 108—112, 114, 147, 150, 177, 194, 198, 202, 206, 210.
- Lauatoomine (ja lauavõitlus) 46, 92—99, 108 j, 112 j, 120, 194, 206, 219 j, 223.
- Lemminkäinen 27, 174 j, 183.
- Lemming 173 jj.
- Linda 20, 30, 33, 42, 51, 75, 78, 152—160.
- Linnaehitus, vt. Ehitamine.
- Loki 132, 134 jj, 198, 202.
- Loomaksmuutumine 60, 67, 128, 131, 142, 184, 198, 201.
- Läti-Leedu ained 38, 45, 49, 53, 75, 79, 88, 113, 203.
- Maadlus (ja maa sisse löömine) 94, 99, 101, 115 j, 194 j.
- Maagiline põgenemine (Mt 313) 50, 122.
- Magamine (Kp-ja) 77, 202.
- Meetod 15 jj, 17 j, 30 j.
- Mikula (ja Vol'ga) 68, 111 j.
- Muugad 21, 29, 37, 161.
- Möök (Kp-ja) 80—91, 150 jj, 182, 201 j, 208, 219, 223.
- Needmine (hiiu) 24, 58, 60, 63, 65 j, 194, 197.
- Nibelungid 5, 88, 91.
- Niitmine 54—59, 194, 197, 201, 206.
- Nutmine 62, 75 j, 78, 160, 194.
- Nõid (sorts) 80, 82, 85 j, 92—99, 107, 120, 156 j, 160, 208.
- Odin 23, 178.
- Olev 34, 158, 171, 173 j, 182, 186 j, 189 j.
- Osmi (Osma) 27 jj, 173—179, 189 j, 195.
- Otr 198.
- Palgamaksmine (kübarasse, Mt 1130) 220 jj.
- Paljaspääde tekkimine 93—96, 101 j, 110 jj, 220.

- Petseri vägimees 39, 206.
 Piibli ained 51, 53, 112, 203.
 Pilliroo lehed 70.
 Piret 160.
 Prantsuse ained 57, 73, 76, 78 j, 202, 208.
 Printsessipääste jutt (Mt 301) 112, 118—121, 150, 167, 194, 208.
 Prometheus 132—135, 144, 208.
 Psühhoanalüütiline meetod 12, 23, 87 j, 134, 152, 157, 161 j.
 Põrguskäik 25, 64, 89, 117—122, 125 jj.
 Põrguvaht 81, 123—148, 195, 209 j.
 Põrguvangistus 9, 94, 121—148, 195, 206, 211, 223.
- R**eginsmál 90 j, 198.
- S**aarem, vt. Loomaksmuutumine.
 Saarepiiga, vt. Kp. ja naised.
 Saksa ained 36 j, 40, 44 j, 49 j, 66, 77, 88, 143, 198, 201.
 Salomoni pääsemine (Mt 803*) 121, 132—143, 208, 222.
 Seida 51, 153, 160.
 Sigurd (Siegfried) 85, 87, 91, 149, 152, 201, 209.
 Siil 61, 71, 92—99, 105 j, 113 j, 194, 220, 223.
 Skalle 30.
 Skandinaavia ained (vrd. ka Saksa ained) 36 j, 44 j, 49, 57, 75, 78, 86, 114, 134 jj, 141 j, 153, 161, 201 j, 223.
 Skrymer 110.
 Soini 151 j.
 Soome ained 3, 36 jj, 44, 48 j, 53, 56, 66, 69, 73, 99—112, 132—148, 150 jj, 156, 163—167, 170, 188—193, 197 jj.
 Sorts, vt. Nõid.
 Starkad(hr) 86, 89, 161, 201, 208.
 „Suisa suud“, vt. Kp. ja naised.
 Sulev(ipoeg) 168, 170 j, 173, 185 j.
 Surm, vt. Kp-ja surm.
 Suur tamm 8, 142.
- Svjatogor 7, 20, 72, 139, 192, 202 j, 208.
 Säng (magamisase) 4, 12, 40 j, 48, 51 jj, 55, 75, 194, 197.
- T**askupistmine (hiidlik) 42, 63, 76, 92—110, 114, 194, 201 j.
 Thidrekssaga 141.
 Thjazi 21.
 Thor 23, 74, 78 j, 110, 195, 201, 209.
 Tormivaigistus 69.
 Tugeva poisi jutt (Mt 650 A) 27, 58, 88, 90, 92, 114 j, 117, 121 j, 147, 167, 194, 199, 208.
 Tuuslar 152—157, 163.
 Tõll 4, 7, 12, 20, 26, 37 j, 42 j, 45 j, 49, 56, 72 j, 75 j, 79, 87—90, 150, 153, 155, 157, 160 j, 167, 208.
- U**jumine 69, 72, 194.
 Urineerimine 62, 75—79, 138, 194, 202.
- V**ada 150.
 Vanapagan 24 jj, 32—38, 43 j, 46, 49 j, 56, 62, 66 j, 92—96, 107 j, 119, 123—126, 150, 157, 166, 201, 206—209, 223.
 Vastaseotsija jutt (Mt 650 B) 68, 76, 91—117, 146, 195, 198 j, 202, 205, 219 j.
 Veeläbimine (hiidlik) 33, 38, 42, 63, 72 jj, 95 j, 160 j, 194, 197, 218 j.
 Vene ained 67 j, 77, 79, 88, 102 j, 106—112, 114, 136, 139, 145—149, 192 j, 200, 202 j, 206.
 Vilkinasaga 150, 223.
 Vorm (esteetilis-psühholoogiline) 39 j, 51, 68 j, 71, 79, 91, 148 j, 171, 207, 213.
 Väinamöinen 69, 109, 178, 190, 197 j.
 Völsungasaga 90.
 Völund 87 j.
- W**idsidlaul 200.
- Õ**ngitsemine (ja vähipüük) 94, 99—101, 106, 109, 112, 195, 201.

REFERAT.

F. R. Kreutzwalds „Kalevipoeg“.

I. Teil. Kalevipoeg in den estnischen Volksüberlieferungen.

Einleitung.

§ 1. Die Behandlung des „Kp.“ im 19. Jh. Eingehender wird Kreutzwalds Epos der wissenschaftlichen Allgemeinheit durch den Bericht der Akademiker A. Schiefner und F. J. Wiedemann an die Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg im J. 1860 und durch eine längere Untersuchung W. Schott's in den Abhandlungen der Berliner Akademie der Wissenschaften im J. 1863 bekannt gemacht. In folkloristischer Hinsicht jedoch bieten diese Arbeiten, wie auch die von Donner u. a., nicht viel, da sie die Arbeit Kreutzwalds für zu volksecht halten und nur das Epos, nicht aber die echten Kp.-Überlieferungen mit ausländischen Motiven vergleichen. Die ältere estnische Literatur bewertet den „Kp.“ fast nur vom inhaltlichen, ethischen und nationalen Standpunkte aus.

§ 2. Die Behandlung des „Kp.“ im 20. Jh. Eine provisorische Übersicht über die Resultate der älteren Forschung geben V. Reimans Einleitung und Kommentar zur Übersetzung des „Kp.“ von F. Löwe. Eine neue Epoche beginnt mit U. Karttunens Dissertation „Kalevipoegin kokoonpano“, welche eine Übersicht über die Genesis des Epos gibt und die im „Kp.“ verwendeten Volkslieder einzeln herausschält, dagegen aber die Sagen und anderen Quellen, welche in dieser Komposition die wesentlichste Rolle spielen, unbeachtet lässt.

Um 1910 vollzieht sich eine Umwertung des „Kp.“ in ästhetischer Hinsicht seitens der führenden Kräfte der Literaturrechtung „Jung-Estland“ (G. Suits, Fr. Tuulas, J. Aavik), und Prof. E. N. Setälä sammelt in seiner gründlichen Untersuchung „Kullervo-Hamlet“ eine Menge grundlegenden Materials über den Kp. als Riesen in Estland und Finnland. Ebenso sammelt und veröffentlicht M. J. Eisen neue Sagen von Kp. und Kaarle Krohn legt durch seine Arbeiten „Kaleva und seine

Sippe“ und „Kalevalastudien“ den Grund zu einer neuen geschichtlichen Erforschung des Ursprungs der sogenannten Kalevs.

§ 3. Über die Aufgaben und Methoden der vorliegenden Untersuchung. Die Hauptaufgabe der vorliegenden Arbeit bestand darin, die Genesis und die literaturgeschichtliche Stellung von Kreutzwalds „Kp.“ als literarischem Werk aufzuklären und zu charakterisieren, insbesondere hinsichtlich desjenigen Teiles, der auf Elementen der Volksdichtung beruht. Die Betrachtungsweise sollte dabei eine sog. ideodynamische sein, d. h. es sollte versucht werden die Motive und Formeigenheiten des Werkes vom Standpunkt der dahinter stehenden psychologischen und ideologischen Kräfte aus und den sozialen und ästhetischen Zielen des Werkes nach zu erklären. Wir mussten somit nacheinander und nötigenfalls nebeneinander die folkloristische und die philologische, die geistesgeschichtliche und die formell-ästhetische Arbeitsmethode benutzen.

Erster Teil:

Kalevipoeg in den estnischen Volksüberlieferungen.

1. Ausgangspunkte.

§ 4. Begrenzung der Aufgabe. Um zu erfahren, welche von den Motiven in Kreutzwalds „Kp.“ volkstümlich sind, haben wir gegenwärtig (da die Prosamaterialien Kreutzwalds verlorengegangen sind) kein anderes Mittel, als uns zuerst eine Übersicht, soweit möglich, über alle Überlieferungen zu verschaffen, die im Volke zu Kreutzwalds Zeit bekannt gewesen sind. Insbesondere interessiert uns die Frage, für wen das Volk den Kp. gehalten hat: ob für einen halbgottartigen König Estlands, wie im Epos und in Faehlmanns Urskizze desselben, oder für einen Naturriesen, oder gar für ein Ungeheuer, wie manche das behaupten. Da die vorliegende Abhandlung vor allem als Vorarbeit zu einer später nachfolgenden literaturgeschichtlich-ästhetischen Untersuchung geplant ist, so wurde hier weniger Gewicht auf die Erforschung der internationalen Wanderungswege der einzelnen Motive gelegt (was bei so alten Überlieferungen hier kaum zu besonders sicheren Resultaten hätte führen können), sondern es wurde erstrebt, wenigstens eine *deskriptive* Übersicht über die betreffenden Überlieferungen und nach Möglichkeit auch über ihre Herkunft zu liefern.

§ 5. Der Charakter der Riesensagen wird nach der naturmythologischen (M. Müller, H. Neus), ethnologisch-geschichtlichen (K. Krohn) und ätiologischen Theorie (C. W. v. Sydow) beleuchtet. Die beiden letzteren können einander auch ergänzen: die frühesten Bewohner des Landes wurden als Riesen betrachtet, um mit ihrer Hilfe gewisse Naturerscheinungen zu erklären. Ausserdem konnten aber bei dem Aufkommen und der Fortentwicklung der Vorstellung von Riesen auch verschiedene andere Gründe mitwirken.

§ 6. Riesensagen sind in Estland mit dem Namen Kp's, auf den Inseln mit dem des Suur-Töll, in Nord(west)estland mit dem der muugad (< Mönche), besonders aber (und zwar überall) mit dem des Vanapagan („der alte Heide“) verknüpft. In einer späteren Entwicklungsphase ist der letztere mit dem Teufel identifiziert worden. Als typische Naturriesen sind die „Vanapaganad“ nur in einem verhältnismässig engen Gebiet in Südwestestland, in Karksi, bekannt, wo sie mit ihren Familien in Höhlen (oder „Höllen“) leben, Bauernarbeit leisten, Brot backen und die Brotschaukeln einander zuwerfen, Brücken und Wege bauen, Hosen flicken und Kinder taufen, endlich aber durch geistliche Lieder aus dem Lande vertrieben werden und ihren bisherigen Wohnort verfluchen — ganz wie die entsprechenden germanischen Naturriesen. Es ist möglich, dass einige von diesen Riesenmotiven bereits aus der älteren Eisenzeit stammen. Mit dem Vanapagan liegt aber Kp. immer im Streit und muss schon deshalb auch einen anderen, mehr heldischen Ursprung haben.

§ 7. Über die Herkunft des Namens Kalev sind mehrere Hypothesen aufgestellt worden, aber die Frage ist bisher offen geblieben. Von auswärtigen Vorbildern könnte das von Ahlqvist und Setälä vorgeschlagene litauische kálvis (der Schmied), ebenso aber das von K. Krohn von neuem aufgestellte germanische kylfing(jar) (das russische kolbjagi) in Frage kommen, beide sind jedoch keineswegs sicher. K. Krohn hat wenigstens für Finnland bewiesen, dass Kalev dort anfangs einen menschlichen Helden und nicht einen Riesen bedeutet hat. In der vorliegenden Arbeit wird von diesem Standpunkt aus auch das estnische Material durchmustert und versucht zu differenzieren, wo und wann der estnische Kalev (Kalevipoeg) als der Riese der Erklärungssagen, als Märchen- resp. als Legendenheld oder als „geschichtlicher“ menschlicher Held erscheint.

A. Kp. als der Riese oder Riesenheld der Erklärungssagen.

2. *Steine und Spuren.*

§§ 8—9. Als Steine werfender Riese (Aarne, Sage Nr. 61) erscheint Kp. beinahe in ganz Estland (60 Varianten). Am fremdartigsten berührt uns das Steinwerfen zwecks Vernichtung irgendeines Gebäudes (einer Kirche oder eines von Deutschen erbauten Gutsgebäudes) (auf der Karte Nr. 1 mit ● bezeichnet). In dieser Variantengruppe entspricht Kp. genau dem skandinavischen und deutschen Naturriesen (resp. dem Teufel) und ist in diese Rolle augenscheinlich erst später versetzt worden, wie auch zuweilen in gleichem Zusammenhang in die eines Kirchenerbauers. Zum Teil auf entlehnte Motive vom Kampfe der Riesen untereinander gehen vielleicht auch jene Varianten zurück, wo Kp. mit seinem Steine nach dem Vanapagan oder nach menschlichen Feinden des Landes (Eisenmännern — × auf der Karte) wirft, oder es im Wettkampf mit Vanapagan (oder mit anderen Kaleviden) tut (bezeichnet mit ■). Eine originellere Weiterentwicklung des Motivs bietet jene Variantengruppe, wo Kp. mit seinem Steine einen Wolf erschlägt, der sein Pferd oder Menschen gehörende Schafe zerreißen will (auf der Karte ^). So tritt Kp. hier als Wohltäter der Menschen auf. Ausgangsgebiet dieser Varianten scheint das westliche Virumaa zu sein, die Verbreitung der Version über das Gebäudezerstören u. a. ist aber wahrscheinlich auch durch spätere germanische Naturriesensagen begünstigt worden.

§§ 10—11. Als Stein- oder Sandträger erscheint Kp. ebenfalls in der Rolle eines internationalen Naturriesen, indem er eine Brücke oder ein Bett baut (Karte Nr. 2, mit ● und — bezeichnet), Steine aus seinen Ledersandalen schüttelt oder einen einzigen grossen Stein in seiner Schürze trägt (mit ■ bezeichnet). Die letztgenannte Tragart wird gewöhnlich der Frau Kalevs zugeschrieben, deren Schürzenbänder zerreißen, bevor sie aus den Steinen einen Berg oder Grabhügel erbauen kann. Auch das Motiv vom (Kalevs-)Grabhügel in Tallinna (als Resultat des Zusammentragens von Steinen, mit ^ bezeichnet) ist aus dem Westen entlehnt — man kennt es ausser den germanischen Ländern auch in Lettland. Die Sage vom Steintragen hat sich mit Kalevs Namen sogar nach Saaremaa verbreitet, wo sonst immer nicht Kalev, sondern Töll sich mit solchen Riesenarbeiten beschäftigt.

§ 12. Spuren und Versteinerungen. Ausser Handspuren, die an den von Kp. geworfenen Steinen gezeigt werden, kennt man im ganzen Ost- und Nordostland auch Kalevs Fussspuren (Karte Nr. 3, mit ● bezeichnet) und seine Sitzplätze oder Stühle (mit ■ bezeichnet). In Tartu- und Võrumaa zeigt man von Kp. gegrabene Seen oder Flüsse (mit ○ bezeichnet) und Kp's versteinertes Boot, in NO-Estland seinen versteinerten Stiefel, seinen Sattel und den Stier, den er getötet hat (Λ). Auch dies alles gehört grösstenteils zu den internationalen Riesenmotiven, die zur Erklärung gewisser Naturerscheinungen herangezogen werden.

§ 13. Schlafstellen und Lager. Die berühmten „Kalevipoeglager“ (Kalevidenlager) sind meistens vorgeschichtliche Burgen, deren auffallende Form Anlass gab, sie mit der Sage von den Schlafstellen des Riesen (man kennt solche auch in Lettgallen) und mit der gewöhnlichen Sage vom Sandtragen (zwecks Brückenbau) zu verbinden. Besonders in Nord-Tartumaa sind solche typische Kalevipojasängid dermassen bekannt, dass auf der Karte (Karte Nr. 3 ■) nur je eine einzige Angabe über jedes vermerkt werden konnte. Dieselbe Benennung „Kalevanpojan sänky“ ist auch nach Finnland übertragen worden.

3. Riesenhafte Bodengestaltungen.

§ 14. In den Mäher- und Pflügersagen (Karte Nr. 4, mit — und ● bezeichnet) erscheint Kp. nicht mehr als der gewöhnliche, Steine werfende Naturriese, sondern als ein Demiurg, der durch gewisse Kulturverfahren der ganzen Landschaft neue Formen gibt. Als Normaltypus der Mähersagen ist folgender anzuführen: Kp. bittet eine mähende Frau um Essen, mäht aber zum Dank dafür auch Bäume und kleine Hügel herunter, so dass die ganze Landfläche glatt wird und die Spuren der Sense auch noch heute zu sehen sind. Jedoch darf man hierin wohl kaum Erinnerungen an irgendeine geschichtliche Verheerung des Landes durch irgendwelche Kalevs vermuten, wie dies getan worden ist (K. Krohn), denn auch in Westeuropa hilft der Naturriese zuweilen den Menschen in ziemlich ähnlicher Weise. Das für Estland und Finnland gemeinsame Mähermotiv scheint (z. T. auf Grund germanischen Stoffes) in Estland entstanden zu sein, noch bevor der Kontakt zwischen Virumaa und dem eigentlichen Finnland gelöst war.

§ 15. Das Pflügermotiv. Die Gestalt des pflügenden Riesen scheint dagegen aus dem Osten nach Estland gekommen zu sein, wo sie in Russland (als Mikula Seljaninovič) und in Kaukasien (in den Märcen vom Gegnersucher u. a.) bekannt ist (vgl. hierzu auch Gefjons Pflügen in Gylfaginning). In West-Virumaa hat sich das Motiv mit den scheinbar aus dem Westen kommenden Sagen über den Landfluch des Riesen (d. h. die Hervorrufung von Unfruchtbarkeit) vereint und ist zur Erklärung der Entstehung der örtlichen furchenartigen Täler und Sümpfe benutzt worden. Gleichzeitig ist dem Kp. als Pflüger unter dem Einfluss östlicher christlicher Überlieferungen auch ein Zug von titanischem Übermut beigelegt worden, auf welchen Gottes Strafe folgt, und zwar meistens durch (Höllen-)Wölfe, die ihm das Pferd zerreißen, während er selbst schläft. Es werden in der Natur viele Spuren vom Fluchtversuch seines gefesselten Pferdes und ebenso die Überreste des zerrissenen Pferdes gezeigt. In mehreren Varianten ist als Fortsetzung noch das Motiv von einem neuen Pferdekauf und von Kp's Höllenfahrt hinzugekommen (§ 28). Z. T. aus dem Osten stammend und verwandt mit den Sagen von den kaukasischen Riesenhelden ist vielleicht auch eine örtliche Variante, nach welcher Kp's Pferd bei einem Sprunge von einem Berge zum anderen durch Zerplatzen umkommt. Vielleicht von germanischen Motiven beeinflusst sind die Angaben, dass Kp. Frauen verfolgt habe und zur Strafe in einen Fischotter verwandelt worden sei (vgl. des Riesen Freidmar Sohn Otr in der Sigurdsage).

4. Verschiedene andere Natursagen und Proportionsphantasien.

§ 16. Einige Natursagen. Ausser für die an der Erde haftenden Spuren wird Kp's Riesengestalt auch für Entstehungssagen über andere Naturerscheinungen benutzt (wobei einige dieser Sagen wohl von zweifelhafter Traditionalität sind). Auf dem Peipsi seien noch Spuren von Rutenschlägen zu sehen, mit denen Kp. den Sturm besänftigt habe (vgl. Jesus am See Genesareth?). Man zeigt Quellen und Bäche aus Kp's Schweiss, oder es sind aus diesem Disteln entstanden. Die Blätter des Schilfes sind rau, weil der sterbende Kp. sie gekaut habe (in Holland werden sie vom Teufel gekaut). Die Eriophorum-Pflanze wird sehr verbreitet (von Saaremaa bis Setumaa, ebenso in Finnland)

Kp's Haar genannt, was vielleicht aus der Erinnerung an das blonde Haar eines Kalev heissenden menschlichen Helden (wie K. Krohn es erklärt hat), ebensogut aber auch aus dem Gedanken an das zerzauste Haar des Naturriesen entstanden sein kann. Die bekannte Benennung Kalevi-tõbi (Kalevskrankheit) für Scharlach stammt wohl von der Benennung des Stoffes kalev (Tuch) her, da dieser Stoff oftmals rot war; aber die Benennung kalev = Tuch selbst scheint in einem geschichtlichen Zusammenhang mit einem menschlichen Kalev zu stehen.

§ 17. Die Proportionsphantasien (oder Verhältnissagen) sind durch ein Ausmalen der riesigen Grösse Kp's und ein Vergleichen derselben mit der Grösse gewöhnlicher Menschen oder Naturobjekte entstanden. Auch diese Sagen haben meistens internationalen Ursprung und sind teilweise vom Westen, teilweise vom Osten her entlehnt. So ragt Kp's Kopf über dem Walde hervor (selbst wenn er auf den Knien läuft), ebenso wie bei Svjatogor; sein Körper deckt eine ganze Lofstelle; grosse Steine schüttelt er entweder aus der Tasche oder aus den Schuhen (ebenso wie die skandinavischen Riesen). Besonders beliebt ist aber die Sage von Kp's Waten durch Seen und durchs Meer, wobei ihm das Wasser bloss über den Stiefelschaft oder bis zu den Hüften, bis zum „Glockenstuhl“ oder dgl. reicht, was er auch selbst in komisch klingenden Aussprüchen feststellt. Ziemlich dasselbe machen auch die westeuropäischen Riesen, z. B. der französische Gargantua.

§ 18. Einige zusammengesetzte Motive. Mit der Sage vom Waten durchs Wasser ist zuweilen auch die Christophorus-Legende verbunden, oder es hat sich hieraus die Sage vom Gange Kp's durch den von einem Zauberer zum Stürmen gebrachten Peipsi entwickelt. Aus Riesen-Proportionsphantasien zusammen mit der Erklärung einer Naturerscheinung ergeben sich die Sagen von Seebecken, die Kp. a u s g e t r u n k e n habe, von den von ihm (oder von seinem Pferde, oder seiner Frau) urinierten Seen und Bächen, zuweilen sogar von den von Kalevs Frau geweinten Seen (der Obere See oder Ülemiste bei Tallinna). Eben solche Uriniermotive kennt man auch aus Frankreich und Kaukasien. Zu den mehr heldenhaften, ebenfalls internationalen Verhältnissagen (und Wunschprojektionen) gehören die Angaben über Kp's langes Schlafen (vgl. die russischen bogatyri), sein ungeheures Schnarchen, das Hineinstecken

von Männern und Weinfässern in seine Tasche. Mit dem internationalen Uriniermotiv ist auch die Sage vom Bache Raudoja verbunden, wo die Tochter eines Zauberers (eine Riesin) den schlafenden Kp. in ihrem Urin ertränken will, bis dieser sie endlich mit einem Steine tots schlägt. Es ist augenscheinlich, dass dieses dasselbe Motiv ist, das auch in der älteren Edda von der Riesenjungfrau Gjalp und Thor erzählt wird, in der Episode, wo Thor sich auf dem Wege zu Geirröd befindet. Die Übereinstimmung der Rollen dieses Abenteuers erlaubt zu folgern, dass Kalevipoeg, der hier als Thor auftritt, selbst kein Naturriese sein konnte.

5. *Kämpfe mit Menschen.*

§§ 19—20. Tod durchs Schwert. Es ist natürlich, dass ein so starker und dabei sympathischer Held wie Kp. auch in die Rolle eines Beschützers des Landes gegen dessen menschliche Feinde (z. B. gegen die Deutschen u. a. Eisenmänner) versetzt wird. Neben den Motiven vom Steinwerfen und Reiten weiss man besonders über den nach einem solchen Kampfe erfolgten Tod Kp's zu berichten (Karte Nr. 5): nachdem die Feinde vertrieben sind (oder sonst vor Ermüdung) schläft Kp. ein (auf dem Berge Kuremägi, Ksp. Iisaku) oder trinkt in ausgestreckter Lage aus dem Flusse (Kääpa, Ksp. Kodavere); unterdessen nähern sich ihm von hinten die Feinde wieder und hauen ihm (manchmal mit seinem eigenen Schwerte) die Füsse bis zu den Knien ab, so dass er stirbt (allerdings erst nachdem er die Feinde verfolgt und mit Steinen beworfen hat). Vorher wirft er aber sein grosses, teures Schwert in den Fluss und verflucht es, so dass niemand es von dort herausholen kann (oder nur unter sehr schwierigen Bedingungen). Nicht ganz sicher, aber doch wahrscheinlich traditionell ist auch eine andere Version: dass sein Schwert von einem Zauberer (sorts) gestohlen wurde und ins Wasser fiel, als er über den Bach ging, — ein Motiv, das auch vom Schwerte des Starkad in Ostschweden bekannt ist. Diese beiden Motive verbindend, hat dann Faehlmann (vielleicht auch unter dem Einfluss einer traditionellen Kontamination) seine später allgemein bekannt gewordene Redaktion geschaffen, nach welcher das in den Fluss gebannte Schwert selbst die Füsse Kp's abschnitt, als er durch den Fluss schritt. Das Motiv der bis zu den Knien abgehauenen Füsse kann von einem Märchen beeinflusst sein,

z. B. von jenem über den starken Hans oder, was noch wahrscheinlicher ist, von dem über die sog. starke Braut (Brunhilde), wo ebenfalls die Beine des starken Dieners (des „Siegfried“) abgehauen werden; in den russischen Varianten geschieht das sogar während des Schlafes, ebenso wie auf dem Kuremägi. Der Entstehungsort der Todessage von Kp. muss irgendwo im Ksp. Torma oder Kodavere vermutet werden.

§ 21. Über die Erwerbung des Schwertes berichten die Volksüberlieferungen lange nicht so viel wie Kreuzwalds Epos. Traditionell mag vielleicht bloss die allgemeine Angabe sein, dass das Schwert aus Finnland stamme — eine ausländische Herkunft wird aber oft in Volksüberlieferungen erwähnt, um die Vorzüge eines gewissen Gegenstandes (oder eines Zauberers oder dgl.) zu betonen. Nicht unmöglich, obwohl nicht besonders wahrscheinlich ist, dass Kreuzwald für die Darstellung der Erwerbung und Erprobung des Schwertes doch über einige volksechte Vorbilder verfügte, so z. B. das Zerspalten des Ambosses betreffend. Möglichenfalls durch Vermittlung irgendeines Märchens, z. B. desjenigen vom starken Hans, muss das letztere Motiv wohl auch mit der germanischen Völsunga-(Sigurd-)Sage in genetischer Beziehung stehn.

B. Kp. als Märchen- und Legendenheld.

6. *Der Riesenheld in den Märchen.*

§ 22. Die estnischen Varianten des Märchens vom „Gegnersucher“. Erst mit dieser Gruppe von Überlieferungen sind wir von den sozusagen belehrenden Sagen zu den Märchen gelangt, die bloss Zerstreuung und Erlebnisse bieten wollen. Das Märchen von dem Manne, der einen Gegner sucht und dabei zu einem Riesen gerät (Aarne Mt 650 B; es ist ganz unabhängig von Mt 650 A), trägt zwar noch zum Teil den Charakter der Sagen und der Verhältnisphantasien, zeigt aber doch bereits die mehrstufige Komposition der Märchen und ist mit einer moralischen Tendenz versehen. Dieses Märchen ist beinahe über das ganze estländische Festland verbreitet (s. Karte Nr. 6, mit ● bezeichnet), und zwar meistens zusammen mit der sog. Sage von Kp's Bretterkampf (§ 23), die ausserdem aber auch selbständig bekannt ist (ibid., mit + bezeichnet). Zur estnischen Grundform gehören folgende Vorgänge: 1. Ein jun-

ger Mann (ein Hirt) wirft ein Kalb über einen Fluss, hält sich für einen Helden und geht sich einen Gegner suchen. 2. Er gerät in ein entlegenes Gehöft, wo nur eine alte Frau zu Hause ist, und bleibt auf ihren Vorschlag dort, um ihre Söhne zu erwarten: die alte Frau wundert sich über sein wenig Essen, er wiederum über die grossen Löffel oder Betten usw. des Gehöftes. Am Abend kommen zwei Söhne nach Hause, Bären (oder Elche, oder Mühlsteine) auf dem Rücken tragend, verspeisen am Abend einen ganzen Ochsen (Erbsensuppe ~ Moos o. a.) und legen sich, bevor sie mit dem Manne ihre Kraft versucht haben, auf den Fussboden zum Schlafen nieder, der Gegnersucher zwischen ihnen. Durch den „Hosenwind“ der Schlafenden fliegt der Junge in der Nacht hin und her, so dass er in Angst davonläuft (durch eine Abflussrinne). 3. Der Fliehende sieht draussen einen riesenhafte Pflüger (in den meisten Varianten aber den Bretter tragenden ~ einmal auch den zum Krebsfang gehenden Kp.), der ihn oben zwischen die Hosenbeine (in den meisten Varianten in die Tasche, in die Hosen oder in den Brotsack) steckt und die Verfolger (Riesensöhne) vertreibt. Das geschieht mit Hilfe herausgerissener Bäume, in den meisten Varianten aber mit gesägten Brettern, deren er eine Menge zerschlägt, bis ihn ein Igel lehrt mit der scharfen Kante zuzuschlagen. Für diesen Rat erhält er ein Stück von Kp's Pelz für sich als Stachelrock (§ 26). 4. Nach dem Siege heisst der Sieger (~ Kp.) den Gegnersucher nach Hause gehen und in Frieden leben, da sich immer noch einer finden lasse, der stärker sei als der Starke. Zuweilen (in der Variante von Vastseliina) bekräftigt der einarmige Pflüger das noch mit einem Beispiel aus seinem eigenen Leben: auch er habe einen Gegner gesucht und dabei den einen Arm verloren. In einem Teil der Varianten kommt der Gegnersucher während des Kampfes um, in anderen ist aber sein Haar in den Hosen abgerieben und alle Kahlköpfe stammen von ihm ab.

§ 23. Die unabhängig auftretenden Varianten des Bretterkampfes. Der Gegnersucher fehlt überhaupt, Kp. kommt mit Brettern (durch den Peipsi) und besiegt die ihn mit einer Mühlsteinpeitsche überfallenden Riesen dank dem Rate eines Igels, dem er einen Pelz gibt (zuweilen auch nur indem er auf seinen kahlen Rücken Tannennadeln schüttet).

§ 24. Die auswärtigen Varianten des „Gegnersuchers“ (Karte Nr. 7). Solche findet man in grösserer Anzahl

bloss in Finnland, wobei in Westfinnland ein riesenhafter Angler (ein Pferdeas an der Angel), meistens Kalevan poika genannt, den Gegnersucher in seiner Tasche verbirgt, wogegen in Ostfinnland ein namenloser riesenhafter Pflüger den Jungen zwischen seinen Hosenbeinen versteckt und von diesem Jungen die Kahlköpfe abstammen. In Russland gibt es bloss eine Variante von der Eismeerküste (Pustozersk), wo als Gegnersucher ein Priester auftritt, der eine Ziege über einen Zaun geworfen hat; an Stelle der Riesensöhne und des nächtlichen „Hosenwindes“ erscheinen aber nacheinander drei Riesen (Aarne Mt. 301 B), die alle vom Pleško-bogatyř besiegt worden sind. Der Priester findet Pleško und flieht vor ihm, als er sieht, dass jener seine Schläge bloss für Mückenstiche hält. Er wird von einem alten hinkenden Holzhacker zwischen den Hosenbeinen versteckt, der Pleško erschlägt und den Priester belehrt zu Hause zu bleiben. Denn auch er selbst sei einstmals mit seinen Brüdern ausgegangen um zu kämpfen, habe im Schädel eines Riesen Schutz vor dem Regen gesucht; ein noch stärkerer Riese habe auf den Schädel dermassen mit der Peitsche geschlagen, dass er bis unter den Himmel geflogen sei, wobei die im Schädel steckenden sechs Brüder erschlagen wurden und er selbst an den Füßen Schaden litt. Ferner finden sich zwei gleiche Varianten in Georgien: ein starker Mann Hetšo isst und trinkt furchtbar viel; ein anderer, Kaži, steckt ihn in die Tasche und hält sich für stärker, obwohl ihn zu Hause die Frau mit den Worten warnt, dass es auch noch Stärkere gebe. Kaži geht Gegner suchen, trifft einen berghohen Waldmenschen Ndi, schießt auf ihn einen Pfeil ab und flieht; er findet Schutz im Samensack eines mit Wildochsen pflügenden Riesen, der den Verfolger erschlägt und, am Abend zu Hause angelangt, Kaži belehrt: „ich schlief mit meinen Brüdern in einer Berghöhle, welche der Schädel eines Riesenpferdes war; jemand warf ihn zur Seite, alle Brüder kamen um; es findet sich immer ein Stärkerer als der Starke“.

§ 25. Analyse des „Gegnersuchers“. Das Ziel des Märchens besteht darin, mit Hilfe komischer Bilder eine moralische Lehre zu erteilen, die gegen übertriebenes Selbstvertrauen und Abenteuerlust gerichtet ist. Das Märchen ist vom Osten her nach Estland gekommen, wahrscheinlich dann hier mit der Gestalt des Kp. als Angler in Verbindung gebracht worden und mit dieser zusammen direkt nach Westfinnland gewandert. Nach

Karelien ist die Sage in ihrer älteren Form gedrunzen, und zwar entweder aus Estland durchs ingrisch-wotische Gebiet, oder aber direkt aus Russland entlehnt. Die oben dargelegte estnische Grundform scheint auch dem Prototyp der ganzen Sage am nächsten zu stehen (nur mit Hinzufügung des Übernachtens in Riesenschädeln), während sie in Nordrussland usw. durch das Märchen „die drei Helden“ (Aarne Mt 301 B) und in Kaukasien durch einige lokale Motive gestört worden ist. Der moralistische, die Abenteuerlust parodierende Geist der Sage, das gegenseitige Verhältnis der estnischen und finnischen Varianten und andere Erwägungen lassen die Entstehung der Sage an das Ende der Wikingerzeit oder in die darauffolgenden Jahrhunderte verlegen. Der Entstehungsort könnte irgendwo in Russland, am grossen Handelswege der Wikinger liegen. Auf diesem Wege ist vielleicht die Gestalt des pflügenden Riesen einerseits für die Byline über Mikula Seljaninovič (und Volga) und andererseits für die estnischen Pflügersagen von Kp. verwertet worden.

§ 26. Einige zusammengesetzte Motive. Die Sage von Kp's Bretterkampf hat sich aus der Sage vom Gegnersucher erst später, wahrscheinlich an der NW-Küste des Peipsi, zu einer selbständigen entwickelt, wobei die Verhältnisphantasien vom Gange des Kp. durch Seen und von seinem riesenmässigen Brettertragen als Ausgangspunkt gedient haben mögen. Der Rat des Igels und die Schenkung eines Pelzes an ihn scheint ein internationales Motiv zu sein, das z. T. auch in Lettland auftritt und dessen Wurzeln ebenfalls nach Osten führen. Erst später mit dem „Gegnersucher“ verbunden ist das Wandermotiv vom angelnden Riesen, zu dessen Verbreitung vielleicht einige Märchen (Aarne Mt 650 A, 301 B u. a.) beigetragen haben, und das bereits in den Thorsagen auftritt (das Angeln der Midgård-Schlange mit einem Ochsenkopf). In Estland kennt man an Stelle des Angelns meistens Kp's riesenmässigen Krebsfang, den aber erst Faehlmann zu einer nationalen Kraftdemonstration Kp's gegen die ihn zur Unterwerfung drängenden Ritter entwickelt hat. Ebenso ist das internationale Wandermotiv vom in die Erde Stampfen der Feinde (vgl. auch Aarne Mt. 650 A u. B u. a.) in einigen Fällen zu selbständigen Sagen vom Kampfe Kp's gegen die Riesen (vanapaganad) oder die Eisenritter weiterentwickelt worden.

7. Kämpfe gegen die Unterwelt.

§ 27. Der Raubzug in die Unterwelt. Ausser durch die Kämpfe mit dem Vanapagan, d. h. mit einem Naturriesen, der sich immer mehr und mehr mit dem christlichen Teufel vermischt hat, ist Kp. auch noch dadurch Feind des Teufels geworden, dass sein Name mit irgendeinem entsprechenden Märchen (Karte Nr. 8, mit ● bezeichnet) verbunden worden ist, am häufigsten mit dem von den sog. drei starken Prinzessinnenrettern (Aarne Mt 301 B). Kp. kocht mit seinen Brüdern oder Genossen eine Brühe; ein Zwerg der Unterwelt isst hiervon dreimal und entflieht; Kp. verfolgt ihn in die Unterwelt, trinkt unten Kraftwasser, besiegt den Teufel im Ringkampf und entführt drei geraubte Mädchen und eine Menge Gold. Zuweilen ist hiermit das Motiv vom Fesseln des Teufels und vom Haftenbleiben Kp's selbst am Felsen (§ 28) verbunden. Diese Kontamination ist aber nicht sehr beliebt und verbreitet. Noch seltener und bloss zufallsweise ist aber Kp. direkt mit der Gestalt des „starken Hans“ (Mt 650 A) identifiziert worden, so dass es kaum in Frage kommen dürfte, die Herkunft der ganzen Kp-Gestalt hier suchen zu wollen (wie z. B. beim lettischen Lāčplēsis).

§ 28. Die estnischen Varianten der Gefangenschaftslegende. Viel beliebter und ursprünglicher ist das Märchen (eigentlich die Legende) von Kp's Steckenbleiben in der Höllenpforte. Dieses Motiv tritt in sehr verschiedener Form auf und enthält scheinbar mehrere Überlieferungsschichten, wobei die Normalredaktion etwa die folgende ist: Kp. war der Taufsohn Gottes (Jesu), war anfangs gut, wurde aber später übermütig. Als Wölfe sein Pferd aufgeessen hatten, suchte er sich ein neues Pferd, erhielt aber anstatt dessen einen zum Pferde verwandelten Teufel, der mit ihm direkt in die Hölle reiten wollte (vgl. die Thidrekssaga). Eine (~ Gottes) Stimme rief: „Taufsohn, hebe die Hand hoch!“ (Kp. klammert sich zuerst an eine Eiche, die aber mit den Wurzeln herausgezogen wird.) Kp. erfasst den Pfosten des Höllentors, seine Hand bleibt aber haften (die Höllenschmiede nageln sie an) und er ist da bis heute gefangen. Dabei bewacht er aber zugleich die Höllenpforte, damit der Teufel nicht herauskomme. In jeder Weihnachts-(~ Neujahrs- ~ Oster-)nacht werden die Nägel (~ Ketten) dünner und versucht Kp. seine Hand loszureissen, aber die traditionellen Schläge der Schmiede auf den leeren Am-

boss schlagen die Nägel noch tiefer ein (und das Putzen der Kesselbügel durch die Frauen lässt die Nägel nicht verrosten). An den Schmieden und Frauen wird Kp. sich zuallererst rächen, wenn er freikommt. Die Zerstörung von Kp's Fesseln wird ferner begünstigt, wenn man ein Messer (ein scharfes Gerät) mit der Schneide nach oben hinstellt oder einen Kienspan an beiden Enden anbrennt. In einer vielleicht ursprünglicheren Version ist der reitende Kp. übermütig gegen Gott, als der ihn fragt, wohin er reite; darauf erfolgt sofort der Befehl die Hand zu heben und das Festhaften derselben. Zuweilen bleibt die Hand auch von selbst haften, wenn Kp. in die Hölle eindringt. In einer anderen Variante fesseln die Teufel Kp. anfangs an das Höllendach, dann an die Höllenecke oder an einen Felsblock. Einmal bleiben Kalevs Hände an einem Steine fest, den ihm Gott zur Strafe für sein Prahlen geschickt hat und den er nicht aufheben kann; das Rütteln seiner Haut ruft Erdbeben hervor (das letztere ist wahrscheinlich ein späterer Zusatz).

§§ 29—30. Auswärtige Varianten und Analyse der Gefangenschaftslegende. Es ist klar, dass diese Legende in genetischer Verwandtschaft mit der Sage von dem „gefangenen Unhold“ steht, welche nach A. Olriks Erklärung sowohl in den Sagen über die Fesselung des kaukasischen Amiran, des griechischen Prometheus, des Luzifer wie auch des Loki und des Fenriswolfes benutzt worden ist. Interessanter ist es, dass in Estland nicht (nur) die spätere, legenden- resp. märchenhafte Form dieser Sage benutzt worden ist, wo Christus (oder Salomo) den Teufel mit Hilfe eines Halseisens fesselt, sondern dass das Vorbild zu Kp's Fesselung in direkt aus dem Osten (Kaukasien?) gekommenen Überlieferungen zu suchen ist, die vielleicht bereits zur Wikingerzeit oder in den darauffolgenden Jahrhunderten hierher gelangt waren. Es ist nicht unmöglich, dass auch in Estland einst die sog. Pfosten- und Strickredaktion der Amiransage bekannt war, wie auch eine andere, nach welcher die Teufel (oder Engel) den Helden mit Gewalt an den Berg nageln, und endlich vielleicht sogar eine der ältesten Redaktionen, wo Amiran gefesselt wird, während er in einen Berg dringen will. Sicher ist aber, dass mit Kp. als dem „Taufsohn Gottes“ bereits christianisierte Motive des Amiranmythos verknüpft sind, und dass die Strafe, die ihn als übermütigen Titan trifft, mit den kaukasischen (und durch andere Züge auch mit den vermittelnden russischen) Riesenhelden-Motiven in genetischem

Zusammenhang steht. Unter dem Einfluss der Sage vom titanischen Pflüger entstand (in West-Virumaa?) die heutige oben referierte Normalform von dem Pferdesucher und der Höllenfahrt erst später als eine Zusammensetzung, nicht sehr logisch, und der anfangs nur strafend (oder herausfordernd) gemeinte Befehl, mit der Hand an eine Eiche (den bekannten Pfosten des Amiran?), einen Felsen oder die Höllenwand zu schlagen, bekommt einen wohlwollend-warnenden Charakter (obwohl das Ergebnis das allertraurigste ist). Aus allgemeiner Sympathie zu Kp's Gestalt wird aber sogar seine Gefangenschaft als Bewachen der Hölle umgedeutet; ja, es werden manchmal die Gefangenschaftsmotive überhaupt vergessen (er wird zum Höllenwächter freiwillig), und man wird daran nur durch die hinzugehörigen Volksbräuche erinnert, die eine Befreiung Kp's verhüten sollen. Die letzteren können sich übrigens mit der Kp-Sage auch selbständig verbunden haben. Einigen Merkmalen nach zu urteilen (das Putzen von Kesselbügeln durch die Frauen usw.), stammen auch diese Volksbräuche nicht immer aus der (hierher aus Westeuropa gekommenen) Salomolegende, sondern aus irgendeiner mehr direkten östlichen Quelle.

C. Kp. als Menschenheld in geschichtsähnlichen Überlieferungen.

8. *Zweifelhafte Vermenschlichungen.*

§ 31. *Kämpfe und Familienverhältnisse.* Viele äusserlich wie Heldensagen anmutende Kp-Motive stammen ursprünglich einfach aus dem Überlieferungskreise über die Naturriesen und spiegeln nichts Geschichtliches, Realmenschliches oder Nationales wider. Von den Familienverhältnissen Kp's wissen wir nicht mehr als von denen der Naturriesen (Vanapaganad); selbst die näheren Angaben des Epos über Kp's drei oder zwölf Söhne sind literarische Entlehnungen aus Finnland. Das Wichtigste, was die Gestalt Kp's in den bisher betrachteten Überlieferungen vom Naturriesen unterscheidet, ist sein in seinen Kämpfen hervortretender (nationalheldischer) Charakter und sind von seinen Attributen das Pferd und das Schwert, deren die Naturriesen gewöhnlich nicht bedürfen. Diese Attribute können zum Teil von den Gestalten der östlichen (kaukasischen, slavischen) Riesenhelden entlehnt sein. Das im Epos eine so wichtige Rolle spielende Motiv von der auf dem Schwerte lastenden Blutschuld ist von

G. Schultz-Bertram aus der finnischen Sage von Kullervo entlehnt und von Kreutzwald weiterentwickelt worden.

§ 32. *Linda?* Die Mutter Kp's (im Volke bloss „Kalevs Frau“) ist Linda getauft worden, — scheinbar ebenso erst von Schultz-Bertram oder auch von Kreutzwald selbst. Das ist eine Abstraktion, aus dem alten Namen Tallinnas, Lindanisse, gebildet, was als Lindanisa, Lindas Busen gedeutet wurde. Auch die Sage von der versteinerten Linda oder Iru-ämm hat erst Kreutzwald mit Kp's Namen verbunden, während dieser menschenähnliche Steinpfosten früher für eine versteinerte Hexe (vgl. die versteinerten Bräute und dgl.) gehalten wurde. Der Raub Lindas durch den finnischen Zauberer ist von Kreutzwald nach dem Vorbild einer gewöhnlichen Frauenraubsage gebildet worden.

§ 33. *Die Inselmaid?* Die Volksüberlieferungen kannten anscheinend bloss in allgemeinen Zügen Kp's „Frauenverfolgung“, wofür Jesus ihn in einen Fischotter verwandelt, — es ist möglich, dass Kp. auch diesen Zug mit den germanischen Naturriesen gemein hat. Die im Epos auftretende Inselepisode scheint aber von Kreutzwald selbst auf Grund von Volksliedern (die im Epos im Liede des Geistes der Inselmaid auftreten) kombiniert worden zu sein. Dabei haben die bekannte Schändung von Kullervos Schwester und der Selbstmord derselben aus der Kalevala und wahrscheinlich auch die Selbstertrückung Ainos als entferntes Vorbild gedient. Kreutzwald hat diese auf einer namenlosen Insel des Finnischen Meerbusens spielende Episode wohl auf Grund jener volkstümlichen Verhältnissagen erfunden, nach denen der riesenhafte Kp. durchs Meer wadet und auf dem Felsen von Ekholm oder Suursaar seine Sitzspuren hinterlässt.

9. *Möglicherweise geschichtliche Elemente.*

§ 34. „*Suisa suud*“ („Der gewaltsame Kuss“). Obwohl die estnischen Prosaüberlieferungen beinahe nur Berichte über den riesenhaften (40—120 m langen) Kp. enthalten, so fehlt es doch auch nicht an Erwähnungen des Kp. in mehr realistisch-menschlicher Gestalt, und zwar in den Volksliedern. Als Hauptperson erscheint „Sulevi-, Kalevipoeg“ wenigstens in einer Volksballade, wo er ein um einen Besen anzufertigen in den Wald gegangenes Mädchen mit Gewalt küssen (wahrscheinlich auch vergewaltigen) will und von ihr mit einem Messer erstochen wird.

Diese zum Typus der sog. Wiederholungslieder gehörende Ballade gibt wohl eine reale Begebenheit wieder, ist wahrscheinlich in NW-Virumaa, in den Kirchspielen Haljala, Kuusahu oder Kadrina entstanden und recht alt, indem sie bis in das 14.—15. Jahrhundert zurückreicht. Kp. erscheint hier deutlich als realer Mensch, wohl als irgendein reicher Edelmann oder Kaufmann, der die Gunst des Mädchens zuerst mit reichen Geschenken zu erwerben versucht, — wie die Hansakaufleute (und ebenso die Kalevas) in einigen finnischen Liedern.

§ 35. Osmis Krankheit. In einem anderen Volkslied ist die Rede von einer langwierigen Krankheit „Osmi's“ oder „des alten Kalev“ oder „Kalevine's“, die durch eine Beschädigung beim Anschirren des Pferdes entstanden war, aber nicht für ernst genommen wurde, bis das Bett unter dem Kranken zu faulen begann. Das Lied ist sehr fragmentarisch und unklar — die zweite Hälfte mag verloren gegangen sein. Jedoch ist es klar, dass auch hier Kalev und Kalevine als Namen realer Personen (nicht als diejenigen von Riesen) auftreten, und zwar — wie auch in der Ballade „Suisa suud“ — wohl als irgendein Familien- oder Sippenname, der noch durch einen speziellen Personennamen (Sulevi, Osmi) ergänzt wird. Auch „Osmis Krankheit“ ist in der Nähe der Grenze von W-Virumaa entstanden und wahrscheinlich noch älter als „Suisa suud“. Leider hat Kreutzwald in seinem Epos diese beiden Lieder beinahe überhaupt nicht benutzt.

§ 36. In den übrigen Volksliedern erscheinen die Kalevs nicht als greifbar gestaltete, reale Persönlichkeiten oder in Verbindung mit irgendwelchen grösseren Begebenheiten, sondern entweder als unbestimmtes Appellativum, als Vergleichsname, oder in metaphorischer Bedeutung in bezug auf besonders hervorragende Persönlichkeiten, Tiere oder Sachen. Im weitbekannten Kinderlied „Kits kile karja“ tauscht ein Kind bei Kalev Eisen gegen Brot ein, und Kalev kann somit ein Schmied, ein Kaufmann oder sonst ein reicher Mann sein. In den Brautwerbungsliedern wird das Pferd des Bräutigams Kalevs Pferd genannt (zuweilen aber auch das Pferd von Kaufleuten); zuweilen heisst der Bräutigam selbst „Kalevs Stier“; zuweilen werden das lange Schwert oder die guten Pferde Kalevs (und Olevs) erwähnt; zuweilen erscheint sogar Kalevs (oder Sulevs) Frau in der Rolle einer Zauberin; zuweilen hofft man, dass Kp. mit einer Wolke kommen werde, um das „brennende Kissen“

(d. h. den Heiratsdrang) eines Mädchens zu löschen, oder dass er ihr Hochzeitsgeschenke bringen werde usw.

§ 37. Kalev, Kalevine, Kolyvan. Auf einem noch weiteren Gebiete als Kalev oder Kp. kennt man die Benennung „Kalevine poisikene“ (Kalev-Jüngling), und zwar auch in Setumaa, wo diese Benennung aber bloss ein Lob- und Schmeichelwort für einen prächtigen Bräutigam, zuweilen auch für ein Mädchen usw. zu sein scheint. Da „kalevainen“ auch in Finnland „erhaben, prächtig“ oder „prächtiger, schöner Mann“ bedeutet, so kann man annehmen, dass auch diese Bedeutung eine der ältesten ist, und ebenso, dass neben Kalev oder Kp. auch Kalevainen wahrscheinlich schon zur gemeinfinnischen Zeit als eine Art Familien-, Standes- oder Sippennamen benutzt wurde (vgl. das finnische Pellervo und Pellervoinen, Osmo und Osmoinen u. a.). In Estland wird neben Kalevine auch „Olevine“ gebraucht. Auch in Estland lautete die ursprünglichere Form des Namens: Kaleva, wie sie noch heute in Setumaa und ebenso in alten russischen Chroniken auftritt. Der schon im 14. Jh. erwähnte Novgorodsche Aristokratennamen Kolyvanov(itš) muss wahrscheinlich so erklärt werden, dass sein Träger aus einem estnischen „Kalevainen“ oder „Kalevanpojad“ heissenden Geschlecht stammte. Wenn man sich erinnert, welche aktive Rolle die Esten damals im Baltikum gespielt haben, dürfte das auch geschichtlich nicht unmöglich sein. Auch der alte Name Tallinnas, Kolyvan, ist wahrscheinlich aus Kalevainen gebildet. Ebenso muss der in mehreren russischen Bylinen auftretende Name Kolyvanov(itš) aus dem Estnischen entlehnt sein, doch wahrscheinlich nicht aus Liedern, sondern aus Erklärungssagen und schon als schlecht übersetzter Name des Riesenhelden Kp. Deshalb wird er auch gewöhnlich als ein Patronymikon (Samson oder Svjatogor Kolyvanovitš) gebraucht.

10. Zusammenfassung und Ergebnisse.

§ 38. Der allgemeine Charakter und der Ursprung der Kalev-Überlieferungen. Die überwiegende Mehrzahl der Kp-Überlieferungen (über 20 Motive) gehört zu den (Riesen)-Erklärungssagen; von den Märchenmotiven haben sich mit Kp. bloss 3—4 fester verbunden, obwohl gerade einige von ihnen (besonders das Gefangenschaftsmotiv) seinen

allgemeinen Charakter stark beeinflusst haben; als Realmensch in einer geschichtsähnlichen Begebenheit tritt Kp. (resp. Kalev[ine]) bloss in 3 Volksliedern systematisch auf, sporadisch, besonders als Epitheton (Kalevine), allerdings häufiger. Da diese Volkslieder in ihrer Form am konstantesten, geographisch am weitesten verbreitet und inhaltlich als Ausgangspunkt am glaubwürdigsten sind, so kann man annehmen, dass die dieser Gruppe eigene real-menschliche Gestalt Kp's die ursprünglichste ist. Es scheint, dass der vermutliche Entstehungsort dieser Lieder — West-Virumaa — auch der Ausgangspunkt für die meisten anderen Kp-Überlieferungen gewesen ist. Auf Grund verschiedener Merkmale darf man annehmen, dass die Kp-Überlieferungen hier etwas von irgendeiner wirklichen menschlichen Sippe widerspiegeln, die hervorragender und reicher war als die anderen und sich wahrscheinlich mit Handel befasste. Dabei braucht Kp's Name nicht unbedingt von den skandinavischen kylfingar herzukommen, obwohl auch dies nach den heute bekannten Tatsachen nicht ganz unmöglich ist. Da die finnischen und estnischen Überlieferungen durch etwa 18 gemeinsame Züge verbunden sind, so steht es ausser Zweifel, dass ihr Ursprung zum mindesten in eine Zeit gehört, wo die finnischen Auswanderer nach Westfinnland mit ihrem Mutterlande, das in West-Virumaa und Nord-Tartumaa (vgl. dessen alte Burg Somelinde) zu suchen ist, noch in engem Kontakt standen. Ausser den aus Estland mitgenommenen (und hier wahrscheinlich z. T. aus Russland entlehnten) Motiven können andere auch selbständig aus dem Westen entlehnt worden sein (z. B. der Kirchenbau). Die den Riesensagen vorangegangenen Überlieferungen über menschliche Kalevs müssen also z. T. älter sein, und somit wenigstens ins 11.—12. Jahrhundert oder noch weiter zurückreichen. Jedenfalls müssen neben den Überlieferungen vom Riesen-Kalev auch noch später wirkliche Kalevs genannte Personen gelebt haben.

§ 39. Die auswärtigen Verbindungen und Verbreitungswege der Kalevüberlieferungen. Mehr als 10 Motive und weniger bestimmte Züge in estnischen Kp-Überlieferungen stehen in genetischer Beziehung mit den germanischen (skandinavischen und deutschen) Riesensagen (Steinwerfen, Sandtragen, Sitzspuren usw.) und (obwohl weniger bestimmt) mit den germanischen Heldenüberlieferungen und Göttersagen

[Thors Feindschaft mit den Riesen, das Motiv von Geirröds Tochter, der angelnde Thor, vielleicht auch das Abhauen von „Siegfrieds“ Beinen aus dem Brunhilde-Märchen und die Probe von Siegfrieds Schwert (?), die Verwandlung des Riesen in einen Fischotter und die Episode mit Starkads Schwert (?)]. Einige dieser Motive sind nach Estland nicht direkt, sondern über Russland gelangt (das Brunhilde-Märchen).

In der russischen Volksdichtung ist zum mindesten Svjatogor mit Kp. genetisch verwandt, indem beide durch ca 10 gemeinsame Züge verbunden sind, obwohl ein Teil derselben auch selbständig aus einer gemeinsamen Riesen- oder Riesenhelden-Tradition entlehnt sein kann. Das Motiv von der Strafe des übermütig werdenden Riesenhelden ist aber sicherlich über Russland aus dem Osten nach Estland gelangt, und ebenso das ganze christlich-moralistische Verhalten den Helden gegenüber. Als Entlehnungszeit dürften wohl das Ende der Wikingerzeit und die darauffolgenden Jahrhunderte (11.—13.) anzusehen sein, wo auch die erste christliche Mission über Russland nach Estland gelangte und hier mehrere Lehnwörter (raamat „Buch“, rist „Kreuz“, pagan „Heide“ u. a.) verbreitet (und von hier sogar nach Westfinnland gebracht) wurden. Ein Teil der Überlieferungen kann nach Estland über Setumaa („der Gegnersucher“) gekommen sein, ein anderer aber vielleicht auch direkt über den Peipsi oder längs der Peipsi-Küste über Tormakodavere. Der vom letzterwähnten Orte ausgehende, bei Haljala und Kuusalu bis an die Meeresküste reichende, ca 40—60 km breite Landstreifen bildet sozusagen den „Kalevs-Weg“, wo alle unsere Kalev-Überlieferungen vorkommen und von wo auch die Mehrzahl derselben ausgegangen ist (s. Karte Nr. 14, wo die Anzahl der Varianten, und Nr. 15, wo die der Typen dargestellt ist, und zwar die letzteren in Gruppen nach den sie behandelnden §§-en, s. die Tabelle S. 214). Von hier aus haben sich die Überlieferungen (zum Teil zurück) in das südliche Tartu- und Võrumaa verbreitet, ferner über Põltsamaa nach Süd-Viljandimaa und drittens längs der Meeresküste bis nach Risti und zum Teil sogar nach Lääne- und Saaremaa. Zusammenfassend kann man sagen, dass die Heimat der Kalev-Überlieferungen West-Viru- und Nord-Tartumaa sind, wo sie (teils schon während der vorgeschichtlichen Selbständigkeit, teils später) als Synthese der westlichen (germanischen) Erklärungssagen

von Naturriesen (doch auch mit Einflechtung einiger Motive aus Göttersagen) mit den östlichen christlich-moralisierenden Riesenhelden-Traditionen entstanden sind, wobei gewisse nationale Kalev-Überlieferungen Anhaltspunkte geboten haben. Als Riese steht Kp. jedenfalls den russischen Riesenhelden näher als den germanischen Riesen. Die Behandlung der entlehnten Motive ist aber oft eine sehr selbständige, so dass von einer nationalen Umschaffung derselben geredet werden kann.

§ 40. Der Entwicklungsgang. Der Ausgangspunkt und die Tragkraft der Gestaltung und Entwicklung der Kp-Überlieferungen sind nicht bloss in einem „naturkundlichen“ Erklärungsbedürfnis, sondern vor allem in dem allen Völkern eigenen Heldenbedürfnis begründet, d. h. in dem Drange den eigenen Machttrieb nach aussen zu projizieren. So konnten die Kalevs schon früh ins riesenhafte idealisierte Heldenzüge annehmen, die noch besonders durch die hinzugekommenen Naturriesen- und die östlichen Titanenmotive verstärkt wurden. Durch beide näherte sich aber die Gestalt Kp's auch dem christlichen Teufel, indem sie so immer mehr den Naturriesen, manchmal dem Teufel als Kirchenzerstörer usw. ähnlich wurde, zuweilen auch dem gefesselten Teufel (< Amiran). Andererseits aber geriet Kp., mit dem Prinzessinnenretter der Märchen vermischt, stellenweise auch in die Rolle des Seelenretters Christus und noch öfter in die des Höllenwächters.

Wenn sich somit die Gestalt Kp's in den Volksüberlieferungen immer mehr von der eines realen Menschen entfernte, so legte Faehlmann den Anfang zu einer neuen Tendenz der Zurückvermenschlichung Kp's und zugleich zu seiner Idealisierung zum Nationalhelden und König. Diese Tendenz gipfelt in Kreutzwalds Epos, sie macht sich aber auch bei vielen Schriftstellern der Zeit des nationalen Erwachens sowie bei vielen einfachen Volksmännern bemerkbar, die immer bemüht waren die Kp-Überlieferungen gerade in dieser Richtung weiterzuentwickeln. So ist also diese neue Idealisierung gewissermassen von der Volksdichtung sanktioniert worden. Und diese Umgestaltung Kp's aus einer widerspruchsvollen Riesengestalt zu einem idealisierten König symbolisiert den ganzen Entwicklungsgang des estnischen Volkes aus dem widerspruchsvollen „Naturriesen“-Zustand zu einer selbstbewussten und zuletzt auch selbständigen Nation.